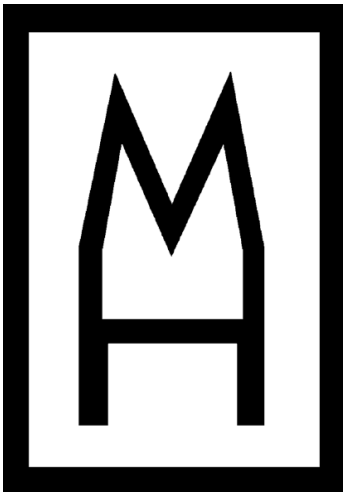

Marginalia Historica

Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

2_2013

Marginalia Historica

Ročník 4, číslo 2/2013

Odborný recenzovaný časopis, který se věnuje široce pojímaným dějinám vzdělanosti (včetně školství i osvěty) a komplementárně chápané kultury. Původní vědecké studie, materiálové příspěvky, recenze a zprávy se zaměřují na problematiku českých zemí nahlíženou v středoevropském a evropském kontextu. Vychází dvakrát ročně.
Redakční uzávěrka 31. března a 30. září.
Webová stránka: http://kdddweb.pedf.cuni.cz

Peer-reviewed academical journal focused on widely defined history of education (including schooling and adult education) as complementary to culture history. It presents original research, materials, review articles and reports reflecting Czech lands in Central European and wider European context. The journal is issued twice a year and deadlines for accepting papers are 31st March and 30th September.
Web page: http://kdddweb.pedf.cuni.cz

Vydává/Published by
Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu, Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Mezinárodní redakční rada/International Editorial Board
Christoph Boyer (Salzburg), Lukáš Fasora (Brno), Kateřina Charvátová (Praha), Jiří Knapík (Opava), Tomáš Knoz (Brno), Jiří Křesťan (Praha), Robert Luft (Mnichov), Elena Mannová (Bratislava), Antoine Marès (Paříž), Robert Novotný (Praha), Tomáš Pavlíček (Praha), Stanisław Pijaj (Krakov), Jiří Pokorný (Praha), Jan Šindelář (Praha), Martina Šmejkalová (Praha), Vít Vlnas (Praha), Ewa Wółkiewicz (Varšava)

Předsedkyně redakční rady/Editor-in-chief
Ivana Čornejová

Zástupce předsedkyně redakční rady/Deputy Editor-in-chief
Jiří Hnilica

Výkonná redakce/Executive editors
Jitka Bílková (vedoucí redaktorka), Vojtěch Čurda, Milan Ducháček, Václav Nájemník

Jazyková korektura/Copyeditor
Jana Chadimová a Gabriela Křesťanová

Anglické překlady/English translation by
Barbora Jiřincová

Korespondenci (příspěvky) adresujte prosím k rukám vedoucího redaktora na adresu vydavatele či na elektronickou adresu marginalia@seznam.cz. Jednotlivé příspěvky jsou recenzovány anonymně ve spolupráci redakční rady s okruhem odborníků.

Vychází v rámci projektu Studentského vědeckého výzkumu č. 267 401 *(Univerzita a její poslání ve vzdělanosti)*, hlavní řešitel prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

ISSN: 1804-5367
Evidenční číslo MK ČR: E 19664

Obsah

STUDIE

Tomáš HABERMANN
Procesy, o kterých se nemluvilo: izraelské vyslanectví v Praze a distribuce sociálních podpor v letech 1953–1957 11

Olga KOTKOVÁ
Komu se líbily malby starých německých a rakouských mistrů? Sběratelství německých a rakouských deskových obrazů 14.–16. století v Národní galerii v Praze.....53

Dita KŘIŠŤANOVÁ
Orientální látky v díle Julia Zeyera 89

DISKUSE

K úvahám o prvotním a raném státu: *Go and catch a falling star* (Petr Charvát) 109

RECENZE A ZPRÁVY

Karel ŠIMA – Petr PABIAN, *Ztracený Humboldtův ráj. Ideologie jednoty výzkumu a výuky ve vysokém školství.*
(Petr Čornej).....129

Fernando BÁEZ, *Obecné dějiny ničení knih. Od sumerských tabulek po digitální éru.*
(Jiří Pokorný).....134

Anthony A. BARRETT (ed.), *Životy císařů.*
(Barbora Jiřincová) 138

Olivier CHALINE, *Bílá hora.*
(Ivana Čornejová) 145

Robert REBITSCH, *Matyáš Gallas (1588–1647). Císařský generál a Valdštejnův „dědic“.*
(Ivana Čornejová) 152

Robert DARNTON, *Velký masakr koček a další epizody z francouzské kulturní historie.*
(Čestmír Pelikán) 156

Martin VAŠŠ, *Slovenská otázka v 1. ČSR (1918–1938).*
(Milan Ducháček) 163

Helena PETRŮV, *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava.*
(Eva Hocká)..... 172

Jaroslav ČVANČARA – Vlastislav JANÍK – Václav LEDVINKA – Vojtěch ŠUSTEK, *Pamětní kniha. 294 hrdinů a obětí heydrichiády popravených v Mauthausenu.*
(Pavel Šmejkal) 178

Matěj STROPNICKÝ, *Myslet socialismus bez tanků (Svoboda slova ve střed/tu zájmů).*
(Vojtěch Čurda) 187

Přemysl HOUDA, *Intelektuální protest, nebo masová zábava? Folk jako společenský fenomén v době tzv. normalizace.*
(Vojtěch Čurda) 193

Milena LENDEROVÁ, *Dcera národa? Tři životy Zdeňky Havlíčkové.*
(Gabriela Křesťanová) 197

Tomáš PAVLÍČEK – Petr PÍŠA – Michael WÖGERBAUER (eds.), *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře.*
(Olga Kovaříková) 201

Pavel KAROUS (ed.), *Vetřelci a volavky. Atlas výtvarného umění ve veřejném prostoru v Československu v období normalizace (1968–1989).*
(Alžběta Čornejová) 203

MUZEA A VÝSTAVY

Plakát v souboji ideologií 1914–2014
(Václav Čada)..... 209

DIDAKTIKA

Štorchův memoriál 2013
Záznam panelové diskuse Proměny dějepisu ve 21. století 215

Inovace výuky didaktiky dějepisu na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy
(Jitka Bílková).....243

Muzea dětem a děti pak muzeím?
(Dagmar Martinková) 246

KRONIKA

Médiateurs et lieux de médiation culturelle entre la France et l’Europe centrale
(Jiří Hnilica) 253

Zpráva z konference o výuce soudobých dějin *I mlčení je lež*
(Václav Nájemník).....255

Seminář Edukace na památkových objektech ve správě Národního památkového ústavu
(Jakub Altman) 260

Útisk – charita – vyloučení/sociální 19. století
(Gabriela Křesťanová) 263

Konference České, slovenské a československé dějiny 20. století,
IX. ročník
(Vojtěch Čurda) 266

HISTORIE STÁLE ŽIVÁ

Pražský student
(Jakub Dvořák) 273

Studie

Procesy, o kterých se nemluvilo: izraelské vyslanectví v Praze a distribuce sociálních podpor v letech 1953–1957

Trials which were hushed up: The Israeli Embassy in Prague and the distribution of the income support in 1953–1957

Tomáš HABERMANN

Abstrakt

Studie mapuje aktivity izraelského vyslanectví v Československu v letech 1953–1957 a s nimi související perzekuce části židovského obyvatelstva v Československé republice (dále jen ČSR). Změna mezinárodněpolitické orientace ČSR ve vztahu ke státu Izrael na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století měla významný dopad i na život židovské menšiny v samotném Československu. Vzrůstající vlna antisemitismu neskončila procesem s tzv. protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského v roce 1952. Špatná životní situace řady židů vedla izraelskou ambasádu v Praze k tajné distribuci sociálních podpor. Zároveň se jeden ze zaměstnanců izraelského vyslanectví, Jacob Gazit, který tuto činnost po určitou dobu zajišťoval, podílel na pašování luxusního nedostatkového zboží (především hodinek). Tyto cennosti následně přes různé židovské zprostředkovatele prodával na černém trhu. Někteří překupníci s Gazitem rovněž spolupracovali na distribuci sociálních podpor. Státní bezpečnost (dále často jen StB) překupníky odhalila a na základě jejich vyšetřování postupně získala informace i o distributorech sociálních podpor. Obě sítě v rozmezí několika let rozbila, jejich členy pozatýkala a následně odsoudila. Tyto procesy charakteristickým způsobem dokládají změnu režimní politiky ve vztahu k židovské menšině. Většina odsouzených v popisovaných procesech se na rozdíl od obětí předcházejících antisemitsky zaměřených soudů za židy skutečně považovala a někteří z nich se kriminální činnosti skutečně dopouštěli.

Abstract
The study deals with the activities of the Israeli Embassy in Czechoslovakia from 1953 to 1957. Further on it examines the persecution of a part of Jewish inhabitants in the Czechoslovak Republic. The change of the focus in the Czechoslovak foreign policy with relation to the State of Israel at the turn of the 1940s and 1950s had a significant effect on the lives of the Jewish minority in the Czechoslovakia itself. The growing surge of anti-Semitism did not end with the show trials with the so called conspirational centre of Rudolf Slánský in 1952. The worsening living conditions of the Jews lead the Israeli Embassy in Prague to a secret distribution of the income support. At the same time an employee of the Israeli Embassy Jacob Gazit, who supervised the income support, participated in the smuggling of shortage luxurious goods, watches in particular. He was selling these valuables at the black market using Jewish middlemen. Some of these wholesalers participated in the distribution of the income support as well, together with Gazit. The State Security uncovered the black market network and while investigating the traffickers they obtained information about the group distributing the income support as well. In a short number of years they broke the networks up, they arrested and consequently sentenced their members. The trials show a characteristic way in which the regime dealt with the Jewish minority. Most of the convicted in the trials described in this study saw themselves as Jews and they really participated in criminal activities. Because of this fact the described trials differ from the preceding anti-Semitic trials, where the victims did not always see themselves as Jews and did not participate in any real criminal activity.

Klíčová slova
American Jewish Joint Distribution Committee (JOINT) – akce *Zlatá Husa* – Jacob Gazit – akce *Dana* – sociální podpory – procesy

Keywords
American Jewish Joint Distribution Committee (JOINT) – action *Zlatá Husa* – Jacob Gazit – action *Dana* – income support – trials

Počátek a konec padesátých let: změna perspektivy

Na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století došlo k zásadnímu obratu v československo-izraelských vztazích. Vřelé kontakty, které obě země navázaly po vzniku Izraele v roce 1948 a které se projevily v politické, vojenské a ekonomické oblasti spolupráce, začaly postupně chladnout.

Mezinárodněpolitická orientace ČSR byla ve vleku sovětských zájmů a v těch přibližně od poloviny roku 1949 figuroval Izrael jako imperialistický a proamerický stát, tedy jako nepřítel. Postupně přestaly z Československa do Izraele proudit zbraně, byla zastavena emigrace židovských občanů a v roce 1951 se nepodařilo navázat na dohodu o hospodářské spolupráci z přecházejícího roku.

Napjaté vztahy s Izraelem na mezinárodním poli se přenesly i do vnitropolitické situace. Komunistická strana Československa (dále jen KSČ) usilovala o paralyzování činnosti a vlivu sionistických organizací, zasahovala do chodu židovských náboženských obcí a začala podporovat antisemitskou propagandu. Symbolem protižidovských represí padesátých let se stal proces s tzv. protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského, který se uskutečnil koncem roku 1952. Vlna antisemitismu, která se následně zvedla v ČSR, Izrael šokovala. Tento proces je dodnes chápán jako ztělesnění antisionistického postoje tehdejší československé vlády a jejího definitivního odklonu od oficiální proizraelské politiky druhé poloviny čtyřicátých let. Po soudu se skupinou Rudolfa Slánského se uskutečnily další obdobně zaměřené procesy, například s dvěma izraelskými diplomaty – Šimonem Ornsteinem a Mordechajem Orenem. Následovalo několik dalších procesů, o kterých se již ale veřejně příliš nemluvilo.[1] Jejich stopy dnes můžeme dohledat v archivech a výjimečně v okrajových zprávách v *Rudém právu*. Do obecného povědomí se ale již žádný antisemitisticky a antisionisticky zaměřený proces nezapsal takovou měrou jako ten z konce roku 1952.

Na perzekucích židů[2] v letech následujících po procesu se Slánským

[1] K případu zadržení Ornsteina a Orena více viz Archiv bezpečnostních složek v Praze (dále jen ABS), fond 318 (Hlavní správa tiskového dohledu ministerstva vnitra), signatura (dále jen sign.) 318-126-2, 318-4-27. Dále Ivo PEJČOCH, *Politické procesy s Šimonem Ornsteinem a Mordechajem Orenem – antisemitské tendence v komunistickém Československu,* Terezínské listy, 2011, s. 14–153. Otázkou k budoucímu probádání zůstává, proč se o navazujících procesech hovořilo méně. Dá se předpokládat, že soud s uměle vytvořenou skupinou kolem Rudolfa Slánského splnil svůj vnitropolitický účel hledání vnitřního nepřítele a zmanipulování veřejného mínění. Je proto možné, že od širšího propagandistického využití navazujících případů strana upustila, mimo jiné z důvodu velmi negativní mezinárodněpolitické reakce.

[2] Slovem žid neoznačuji pouze ty, kdo se považovali za příslušníky židovského národa. Ve shodě s postojem komunistického režimu a Státní bezpečnosti vnímám pod tímto pojmem všechny obyvatele Československa židovského původu, ne jen příslušníky

lze demonstrovat, jaké problémy řešila Židovská náboženská obec (dále často jen ŽNO), izraelské vyslanectví a Státní bezpečnost, a kam se posunula protiizraelská státní politika. Z mnoha důvodů stojí za pozornost především procesy navazující na tzv. akci *Zlatá Husa,* akci *Dana*[3] a některé další akce StB.

Perzekuce židů v procesech navázaných na výše zmíněné akce se výrazným způsobem liší od událostí z roku 1952. Jednou ze základních tezí této studie je, že se perzekuce židů v průběhu padesátých let do jisté míry přesunula od pronásledování židovských komunistů (Slánský a spol.) k pronásledování židů obecně, tedy k perzekuci lidí, kteří se za židy sami považovali.[4] Tato studie zachycuje osudy některých z nich.[5] Zároveň ale mělo toto stíhání diametrálně odlišný charakter – na počátku padesátých let padaly tresty smrti a hlavním cílem režimu bylo dosadit na vhodná místa ve vedení ŽNO režimu poplatné osoby, které by chod obce monitorovaly.[6] Postupně se ale státní aparát snažil ŽNO ovlivňovat více

židovského národa. Že takto bezpečnostní orgány postupovaly, dokládá řada archiválií uložených v ABS a také rešerše judaik z tohoto archivu otištěná ve *Sborníku Ministerstva vnitra*. Zde se na s. 321 píše: „*Státní bezpečnost totiž považovala za potenciálně nebezpečnou každou osobu židovského původu – dívala se na ni jako na možného spolupracovníka izraelské rozvědky…*" Viz: Světlana PTÁČNÍKOVÁ – Vladimíra VANÍČKOVÁ, *Judaika v Archivu Ministerstva vnitra*, Sborník Ministerstva vnitra, 2005, s. 321–342. Dostupné též z: http://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik3-2005/kap08.pdf [online], [citováno dne: 15. 5. 2014].

3 Touto problematikou se doposud zabýval pouze Martin ŠMOK, *Každý žid je sionista a každý sionista je špion! Příběh distribuce sociálních podpor*, Paměť a dějiny 4, 2011, s. 29–39. Ve své studii vycházím z řady Šmokových tezí. Problematiku dále rozšiřuji a oproti jeho práci se blíže zaměřuji na průběh a některé specifické aspekty vlastních procesů. Zároveň se v některých ohledech pokouším se zmiňovanou studií polemizovat a otevřít tak možnou budoucí diskusi týkající se určitých aspektů hodnocení akce *Zlatá Husa*.

4 Obdobný názor zastává i Martin Šmok, který ve své práci klade důraz na tezi, že se procesy navázané na akci *Dana* a *Zlatá Husa* lišily od procesu se Slánským hlavně tím, že v nich byly perzekuovány osoby, které se za židy samy považovaly. M. ŠMOK, *Každý žid je sionista a každý sionista je špion! Příběh distribuce sociálních podpor*, s. 29.

5 Že se značná část těchto osob za židy skutečně považovala, je možné vyčíst z dochovaných pramenů, ze kterých vyplývá, že se obžalovaní pohybovali v židovské komunitě, navštěvovali synagogy, někteří zastávali náboženské nebo administrativní funkce v židovských správních orgánech, případně své děti vychovávali v duchu židovské tradice.

6 Tato problematika ve vztahu k fungování Židovské náboženské obce na počátku padesátých let nebyla doposud podrobně rozpracována. Kusé informace je možné

systematicky, znevýhodňoval některé běžné občany židovského původu (například při vyměřování velmi nízkého důchodu a sociálních podpor) a pozornost zacílil také na ovlivňování výchovy židovské mládeže.[7] Tento posun se odráží i v procesech navázaných na akci *Zlatá Husa* a akci *Dana* – především v soudem zvolené skutkové podstatě trestných činů („běžná" kriminální činnost namísto špionáže) a také ve výši trestů (zejména u odsouzenců v rámci akce *Dana*). Druhou výchozí tezí proto je, že ve zmiňovaných procesech byli obžalovaní odsouzeni za činy kriminálního nikoli politického charakteru, ačkoli se politizace nabízela. Hlavní příčinou této skutečnosti je právě změna přístupu režimu k židovské menšině ve druhé polovině padesátých let (některé důvody jsou pravděpodobně zahraničněpolitického charakteru). Zároveň je zapotřebí upozornit na skutečnost, že se někteří z odsouzených kriminální činnosti skutečně dopouštěli (čímž se tyto procesy výrazně odlišují od procesu se Slánským) a že vyšetřování i soudy byly částečně drženy v utajení.

Jedním z vedlejších cílů práce je otevřít diskusi s Martinem Šmokem ohledně jeho hodnocení akce *Zlatá Husa* v rámci studie *Každý žid je sionista a každý sionista je špion! Příběh distribuce sociálních podpor.*[8] Na základě analýzy dokumentů uložených v Archivu bezpečnostních složek docházím v některých ohledech k jiným závěrům.

Motivy distribuce sociálních podpor a vznik Nativu

Z dnešního pohledu je jen těžko uvěřitelné, kolik energie byla StB ochotna věnovat sledování a výslechům „nebezpečných sionistů" v rámci zmiňovaných případů. Státní bezpečnost totiž postupně „*začala považovat za potenciálně nebezpečnou každou osobu židovského původu. Dívala se na ni jako na možného spolupracovníka izraelské rozvědky a z toho vyvozovala i svá*

dohledat především ve studiích Blanky Soukupové. Viz např.: Blanka SOUKUPOVÁ, *Postoj státu k židovskému náboženskému společenství v českých zemích v letech 1956–1968: Mezi kontrolou, represemi a „blahosklonností"*, Lidé města/Urban people 1, 2012, s. 73–105.

7 Blanka SOUKUPOVÁ, *Židovská menšina v českých zemích v letech 1956–1968. Mezi loajalitou k režimu, závazky k rodinné tradici a judaismu,* in: Židovská menšina v Československu v letech 1956–1968. Od destalinizace k pražskému jaru, Blanka Soukupová – Miloš Pojar (eds.), Praha 2010, s. 39–68.

8 M. ŠMOK, *Každý žid je sionista a každý sionista je špion! Příběh distribuce sociálních podpor*, s. 29–39.

»opatření«: podchycení těchto osob, jejich pečlivou evidenci, rozložení, eliminování, respektive ukončení jejich případné »podvratné činnosti«.“[9]

Výše uvedené akce souvisí s aktivitami izraelského vyslanectví v Praze, pod jehož patronací docházelo v padesátých letech k distribuci sociálních podpor osobám židovského původu (akce *Dana*) a k pašování a prodeji v Československu nedostupného zboží (akce *Zlatá Husa*). Kořeny konspirativním způsobem prováděné distribuce sociálních podpor můžeme hledat v důsledcích, které vyvolala změna oficiální politiky Československa ve vztahu k židům a státu Izrael po roce 1950. Jedním z dodnes opomíjených protižidovských opatření, které dokládá změnu oficiální československé politiky, byl zákaz činnosti americké humanitární organizace American Jewish Joint Distribution Committee (zkráceně JOINT[10] nebo JDC, do češtiny obvykle překládáno jako Židovský pomocný výbor) na území Československa. Došlo k němu 31. ledna 1950.[11] JOINT, který vyvíjel aktivity po celém světě, do té doby finančně podporoval sociální oddělení (sociální komisi) Rady židovských náboženských obcí (dále často jen RŽNO) v Československu. Z peněz této humanitární organizace byl částečně financován chod židovských starobinců, sirotčinců a nemocnic.[12] Finanční pomoc Židovská obec přerozdělovala také adresně,[13] a to především starším lidem, kteří se po návratu do Československa po skončení druhé světové války nacházeli v tíživé životní situaci. Měli podlomené zdraví, živořili s minimálními důchody a nebyli schopni se vzhledem k vysokému věku o sebe postarat, případně se jejich příbuzní

[9] Viz: S. PTÁČNÍKOVÁ – V. VANÍČKOVÁ, *Judaika v Archivu Ministerstva vnitra*, s. 321.

[10] JOINT poskytoval a stále poskytuje humanitární pomoc židům v nouzi. Aktivní byl již v období první světové války. Finanční zdroje čerpá převážně z příspěvků vybraných židovskými obcemi ve Spojených státech. K historii JOINTu do roku 1939 viz Yehuda BAUER, *My Brother´s Keeper. A History of the American Jewish Joint Distribution Committee 1929–1939*, Philadelphia 1974. K období po druhé světové válce zatím nebyla žádná komplexní studie publikována.

[11] ABS, fond 425 (Židovské organizace), sign. 425-361-1.

[12] M. ŠMOK, *Každý žid je sionista a každý sionista je špion! Příběh distribuce sociálních podpor*, s. 30.

[13] Tuto skutečnost dokládají například vzpomínky Edgara Semmela, syna jednoho z odsouzených v rámci akce *Dana*. Viz *Interview s Edgarem Semmelem, ID 17983-16, segment 4 z 4, Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněný v Centru vizuální historie Malach při Univerzitě Karlově v Praze s podporou infrastruktury LM2010013 LINDAT/Clarin.*

vystěhovali do Palestiny a v důsledku změněné vnitropolitické situace nebyla dalším členům rodiny povolena emigrace atd.[14] Zákaz činnosti JOINTu, o kterém komunistická propaganda v průběhu procesu se Slánským prohlašovala, že se jedná o špionážní sionistickou organizaci,[15] proto znamenal i významný zásah do chodu a financování činnosti RŽNO v sociální oblasti. Navíc přibývali i další židovští potřební, především pozůstalí nebo příbuzní osob, na něž dopadly politické procesy let 1950–1953. Není proto divu, že humanitární organizace ve světě hledaly způsoby, jak židovským potřebným v Československu (a i v dalších zemích východního bloku) zprostředkovat jakoukoli materiální pomoc i navzdory změněné politické situaci. Tento fakt se odrazil ve vzniku organizace Nativ.[16]

Nativ, který operoval převážně z izraelských zastupitelských úřadů v daných zemích, vznikl v roce 1952.[17] Izraelský ministr zahraničí Moše Šaret[18] jeho založením reagoval na problematické postavení židů v sovětských satelitech. Úkolem Nativu bylo v utajení zlepšovat podmínky židů žijících za železnou oponou. Kromě sociální, náboženské a lékařské pomoci podporoval i oblast vzdělávání a napomáhal při emigraci a ilegálních útěcích do zahraničí.[19] Tato organizace byla z velké části financována JOINTem. Tento fakt měl ale zůstat utajen – jednak kvůli tomu jakou roli hrál JOINT v protižidovské stalinistické propagandě a také z důvodu, že jeho status nedovoloval poskytovat peníze vládní organizaci.[20]

[14] Dokládají to seznamy, zápisy a návrhy zatčených distributorů sociálních podpor. Např. *„Irma Horáčková, 59, srdce, žlučník, zkřivení páteře…koncentrační tábor Terezín 18 měsíců. Pobírá 130 Kčs měsíčně…Živí se opravováním prádla. Činže 126,40 Kčs…“* Viz: S. PTÁČNÍKOVÁ – V. VANÍČKOVÁ, *Judaika v Archivu Ministerstva vnitra*, s. 322.

[15] Michael BEIZER, *I don´t know whom to thank. The American Jewish Joint Distribution Committee´s Secret Aid to Soviet Jewry*, Jewish Social Studies: History, Culture, Society 2, 2009, s. 114.

[16] Plným názvem Úřad pro spojení se sovětskými Židy (Liškat ha-kešer). O Nativu více viz M. BEIZER, *I don´t know whom to thank. The American Jewish Joint Distribution Committee´s Secret Aid to Soviet Jewry*, s. 111–136.

[17] Tamtéž, s. 115.

[18] Poté v letech 1953–1955 zastával post předsedy vlády.

[19] M. BEIZER, *I don´t know whom to thank. The American Jewish Joint Distribution Committee´s Secret Aid to Soviet Jewry*, s. 115–116. V rámci činnosti Nativu byl zřízen centrální adresář, který byl využíván především při zasílání potravinových balíčků a léků.

[20] Tamtéž, s. 117.

Zástupci Nativu byli vysláni i do Československa a vyvíjeli zde činnost pravděpodobně již v průběhu roku 1952. Jelikož působili prostřednictvím izraelského vyslanectví v Praze, byl v tuto dobu o jejich činnosti již informován vyslanec Arje Kubovy, který sám podporoval distribuci sociálních podpor.[21] Nativ v Československu plnil různorodé úkoly, především se ale zabýval ilegální emigrací a distribucí sociálních podpor. Zároveň se jeden z příslušníků Nativu, Jacob Gazit, podílel na pašování v ČSR nedostupného zboží – především luxusních náramkových hodinek a nylonek. Ty prostřednictvím různých osob židovského původu, scházejících se v židovské košer restauraci Zlatá Husa, prodával na černém trhu. Bezpečnost aktivity Nativu a Gazita v průběhu let 1953–1957 odkryla a pozatýkala síť distributorů a překupníků.

Je otázkou, kde StB nalezla první indicii a jakým způsobem se o ilegálním dovozu zboží a distribuci sociálních podpor dozvěděla. Do sítě šmelinářů byly zapojeny desítky osob a počet distributorů a odběratelů podpor byl v řádu stovek. Dochované prameny neumožňují otázku prvních stop, které StB získala, uspokojivě zodpovědět. Osobně soudím, že mohlo jít o náhodu v podobě zatčení obyčejného šmeliná̌e, který měl v bytě nebo po kapsách dovezené zboží. Z archivních dokumentů také vyplývá, že se sami někteří podporovaní báli dary přijmout a nahlásili, že se jim někdo snažil nabídnout peníze, případně jinou materiální pomoc.[22]

O velkém počtu lidí zapojených do překupnictví i distribuce sociálních podpor svědčí množství dochovaných fragmentů písemného materiálu. Postupně došlo k několika vlnám zatýkání na území celé Československé republiky, přičemž s téměř každým zatčeným se objevil nový seznam odběratelů podpor. Bezpečnost si tak postupně utvářela představu o rozvětvenosti jednotlivých případů a získávala informátory. Před soud se ale zpravidla v souvislosti s těmito případy dostaly jen ty osoby, které skutečně stály na špičce ledovce a do organizování distribuce podpor i dovozu zboží byly přímo a hluboce zapojeny.

[21] ABS, fond H (Historický fond), sign. H-419, s. 5.

[22] Např. ABS, fond Svazky kontrarozvědného rozpracování – Centrála (dále jen MV-KR), a. č. 8424 MV, l. 2.

Akce *Zlatá Husa*[23]

V rámci akce *Zlatá Husa*, jejíž vyšetřovací spis byl založen 16. dubna 1953,[24] byla dopadena a částečně rozbita síť šmelinářů, kteří za pomoci jednoho zaměstnance izraelského vyslanectví pašovali do Československa nedostatkové zboží. Někteří z nich se podíleli i na distribuci sociálních podpor židovským potřebným a na organizování ilegální emigrace osob židovského původu. Zatčeno bylo několik desítek lidí, uskutečnil se minimálně jeden proces[25] a odsouzeno bylo nejméně čtrnáct obžalovaných.

Jak již bylo uvedeno, Izrael a židovské humanitární organizace hledaly cesty, jak by mohly pomoci sociálně slabým osobám židovského původu žijícím v sovětských satelitech. Podpora se týkala především stovek starších lidí, kterým koncentrační tábory podlomily zdraví a připravily je o blízké, a politických vězňů a jejich rodin. Na tomto místě bych rád naznačil kontury své polemiky s Martinem Šmokem. Ten ve své studii dochází k závěru, že do pašování zboží bylo zapojeno celé izraelské vyslanectví (respektive jeho zaměstnanci napojení na Nativ) a že jeho hlavním cílem bylo získání kapitálu pro financování sociálních podpor, kterého se RŽNO po zákazu činnosti JOINTu na území Československa nedostávalo. Martin Šmok ve své studii předpokládá, že se pašované zboží prodávalo na černém trhu proto, aby Izraelci získali lepší směnný kurz, než kdyby dováželi valuty a měnili je podle oficiálního kurzu. K této problematice píše: „*…aby získal co nejlepší směnný kurz, financoval celý program ze zisku obchodů na černém trhu. Jak celý systém fungoval, je jasné: místo hotových peněz proudilo do země zboží zakoupené v zahraničí. Jeho prodejem na černém trhu se vzhledem k investici dosahovalo směnného kurzu ještě vyššího než při podloudném prodeji valut.*“[26] Citace v poznámce pod čarou, kterou tuto skutečnost

[23] Nejvýznamnější dokumentace k akci *Zlatá Husa* viz ABS, fond MV-KR, a. č. 8424 MV. Dále různé archivní fragmenty, např. ve svazku Jacoba Gazita – ABS, fond MV-KR, a. č. 15597 MV, nebo ve vyšetřovacích spisech, např. Hermana Šmuloviče – ABS, fond Vyšetřovací spisy – Centrála (dále jen MV-V), V-1583 MV.

[24] ABS, fond MV-KR, a. č. 8424 MV, l. 164.

[25] Vzhledem k tomu, že materiál se nedochoval kompletní, není snadné přesně určit, na základě které konkrétní akce byly uskutečněny jednotlivé procesy. Kromě akce *Zlatá Husa* se na síť šmelinářů bezpečnost zaměřila také v rámci akcí *Cizina* a *Jadran*.

[26] M. ŠMOK, *Každý žid je sionista a každý sionista je špion! Příběh distribuce sociálních podpor*, s. 33.

Šmok dokládá, není průkazná.[27] Hovoří se zde o jednom z Gazitových předchůdců Yehoshuovi Argofovi, který se podílel na pašování hodinek. Dokument, na nějž autor odkazuje, ale nijak nezmiňuje skutečnost, že by pašování sloužilo k financování distribuce sociálních podpor.

Druhou citaci dokumentů, z níž by se dalo odvodit, že pašování zboží souvisí s aktivitami izraelského vyslanectví jako celku, uvádí Šmok v poznámce pod čarou č. 38. V té je zaznamenána část výpovědi Marka Heršковiče, ve které se vyslýchaný zmiňuje o úkrytu pašovaného zboží v Jubilejní synagoze*: „…v pokladničce, která byla přinesena ze sklepa synagogy Braunsteinem a mým bratrem Vojtěchem, byl nějaký lístek, kde, jak mně Štark říkal, bylo nějaké vyúčtování hodinek a dolarů Šmuloviče*."[28] V již necitované pasáži téhož dokumentu se v dalším odstavci píše: „…*jinak byl Šmulovič v bližším kontaktu se Štarkem. Jakého charakteru byly tyto styky, konkrétně nevím, ale domnívám se, že se jednalo o nějaký obchodní styk*."[29] Ani tato citace nedokládá propojení pašování zboží s izraelským vyslanectvím. Štark a částečně i Šmulovič (role obou osob v akci *Zlatá Husa* a akci *Dana* bude analyzována v dalších pasážích studie) byli především kriminálníci, kteří se zabývali černým obchodem. Z faktu, že se pokladnička a vyúčtování hodinek a dolarů nacházely ve sklepě synagogy, nelze usuzovat na hlavní roli izraelského vyslanectví v problematice pašování hodinek.

Na základě studia dochovaného archivního materiálu musím konstatovat, že se mi nepodařilo dohledat žádný přímý doklad toho, že prodej Gazitem pašovaného zboží prostřednictvím kriminálního podsvětí byl skutečně motivován výhodnějším směnným kurzem, ani důkaz toho, že by na pašování zboží kromě zmiňovaného Argofa participovalo více Nativem pověřených osob. Naopak jsem toho názoru, že Gazit se na pašování zboží podílel na základě vlastní iniciativy a šlo mu o osobní zisk. Tuto skutečnost ale dochované materiály neumožňují dokázat. Nepřímým podpůrným argumentem pro tento můj názor jsou dvě skutečnosti: 1) Obchodováním s pašovaným zbožím na černém trhu se zabývalo více diplomatů a v dané době se pravděpodobně jednalo o běžné aktivity diplomatů, kterými si řada z nich přilepšovala.[30] 2) Příčinnou souvislost mezi pašováním zboží a financováním sociálních podpor neodhalila ani StB. Ta při hodnocení Gazita konstatovala, že „*spolu s bývalým sekretářem IZV v Praze Essorem organizovali ilegální přechody přes čs. stát. hranice osobám židovského původu* […] *kromě této činnosti zabýval se Gazit v ČSR černým obchodem.*"[31] Podle bezpečnosti bylo primárním úkolem Gazita organizovat ilegální emigraci a zajišťovat distribuci sociálních podpor. Pašování zboží provozoval Gazit jaksi „nad rámec" svého tajného diplomatického poslání. Soudím tedy, že oba případy (šmelina a distribuce podpor) jsou spolu vzájemně propojené především z toho důvodu, že odhalení prvního případu (pašování) vedlo k odhalení druhého (distribuce) díky skutečnosti, že se na pašování podílel Gazit, který po určitou dobu distribuci podpor řídil, a že někteří šmelináři zároveň plnili i roli distributorů.

Státní bezpečnosti se postupně v několika oddělených akcích a různých procesech podařilo pozatýkat a odsoudit jak šmeliná̌re, tak distributory sociálních podpor. Z předchozího textu vyplývá, že jednou z klíčových osobností akce *Zlatá Husa* byl mladý izraelský diplomat, zástupce Nativu v Československu, Jacob Gazit (narozen 1920). K jeho osobě se dochoval osobní operativní svazek,[32] který obsahuje řadu cenných informací. S nadsázkou je možné říci, že nebýt Gazita, bezpečnost by pravděpodobně v případu nedospěla do fáze zatýkání. Diplomat, který na vyslanectví oficiálně zastával funkci sekretáře-archiváře, přijel do Prahy 3. listopadu 1952 a StB ho začala okamžitě sledovat, „*jelikož bylo podezření, že bude provádět špionážní činnost*."[33]

Dochované materiály umožňují vcelku detailně charakterizovat Gazitovu

[27] M. ŠMOK, *Každý žid je sionista a každý sionista je špion! Příběh distribuce sociálních podpor*, s. 33. Jedná se o pozn. č. 26.

[28] ABS, fond MV-V, a. č. 1583 MV, l. 30.
Citace z archivních pramenů jsou v celé studii upraveny podle současné normy českého pravopisu, byly odstraněny pravopisné a gramatické chyby (např. špatně psaná shoda přísudku s podmětem, doplněny chybějící čárky v souvětích).

[29] ABS, fond MV-V, a. č. 1583 MV, l. 30.

[30] Jacob Gazit k tomu např. řekl agentce Marii, že „*Argentinci prý přivezli 6.000 párů punčoch…*" (ABS, MV-KR, a. č. 15597, l. 149) nebo že „*…po Praze se prý hodně mluví o p. Amelli z íránského vysl., který prý dováží do Prahy zboží a zde chodí po antikvariátech, si nechává odhadovat brilianty. Tyto věci jak p. Amelliho, tak Allena budou stát kariéru. Pan Allen je členem francouzského vyslanectví* […] *asi před 2 měsíci byli z Prahy odvoláni 2 členové anglického vysl. /důstojníci/ důvod – černý obchod…*" (ABS, fond MV-KR, a. č. 15597, l. 144). Dochované dokumenty se zmiňují i o pašování zboží prostřednictvím rakouských, indických a dalších diplomatů.

[31] ABS, fond MV-KR, a. č. 15597 MV, l. 90.

[32] Tamtéž.

[33] Tamtéž.

činnost, povahu, označit jeho kontakty a především analyzovat jeho chyby. Gazit organizoval distribuci sociálních podpor, ilegální přechody do zahraničí, a také se podílel na pašování nedostatkového luxusního zboží, které posléze distribuoval (především prostřednictvím Ludvíka Štarka) mezi židovské překupníky působící na černém trhu. Nějakým způsobem se bezpečnost dovtípila, že Gazit má slabost pro něžné pohlaví. Velmi rychle se kolem něho začaly točit ženy v roli nastrčených agentek. V dochovaných spisech stojí v popředí především dvě z nich: Marie a Dana, které izraelský diplomat začal využívat jako vlastní agentky, intimně se s nimi sblížil a otevřeně s nimi probíral plány svých akcí.

Marie například ve své zprávě píše, že Gazit „*hovořil o spoustě jejich příslušníků, kteří jsou zavření. Balíčky pro tyto lidi stojí 2.000 dolarů měsíčně. Hodně jich pracuje v Jáchymově. Řekla jsem mu, že to tam není tak špatné, jak vyprávěl můj známý, který se odtamtud navrátil před 2 měsíci. Žádal mne, abych od něho zjistila jména zavřených židů, kdy byli odsouzeni a na jak dlouho* […], *vyslanectví prý potřebuje hodně peněz a on nechce, aby se v Praze hovořilo, že židovské vyslanectví dělá obchody*.“[34] Kromě diskusí o podporách a šmelině mluvil Gazit s agentkami například o převádění přes hranice, seznamoval je s některými diplomaty a distributory podpor a s agentkou Danou, která v civilním životě pracovala na letišti, dokonce probíral možnost únosu letadla.

S posledně jmenovanou navázal Gazit skutečný románek, jehož vývoj můžeme skrze její zprávy podrobně sledovat. V jedné z nich se například píše: „*Dne 8. 9. 1953 se sešla IO /*agentka Dana*/ s Gazitem a odvedla jej do svého bytu. Po příchodu do bytu Gazit si tento zběžně prohlédl a hned se ptal, zda-li má IO radio, toto ihned pustil na stanici Norimberk. Při hraní taneční hudby, vyzval IO k tanci, přičemž ji líbal a prohlašoval, že na ni moc myslel a že ji miluje. Snažil se získat milostný styk, ale v tom mu IO zabránila. Několikrát IO ujišťoval, že ji pomůže za hranice a on za rok z ČSR odjede a přijde za ní. Žádal IO o pomoc, že musí hledat nové cesty za hranice* […], *že již pomohl 120 lidem a z toho 5 chytili. Teď v půl roce, že převede dalších 45 osob. Stěžoval si, že je to těžká a namáhavá práce, která hrozně vyčerpává nervy*.“[35] V jiné ze zpráv Dany se můžeme dočíst, že „*celý jeho zájem při schůzce probíhal v zájmu o IO, kterou ujišťoval, že ji miluje, vyčítal jí, že mu nevěří a že mu nechce pomáhat. Jak prý ho může*

[34] ABS, fond MV-KR, a. č. 15597 MV, l. 136.
[35] Tamtéž, l. 161.

nechat trápit, že nemůže ani spát […] *dnes prý, že od půl šesté ráno se těšil, až bude u ní a teď, že ona ho nechce. IO hrála hystericky zmatenou a prohlašovala, že má strach a přece, že jej nechce ztratit, že on ji nechápe a nevěří, když už ji dostal na Záhořovo lože, že to na ni činí dojem, že nechce nic jiného, než ji dostat*.“[36] Pro úplnost dodejme, že Gazit měl v Praze ženu a dvě děti.

V jeho okolí postupně začalo docházet k zatýkání a výslechům osob, s nimiž byl v kontaktu. V řadě případů – především v otázce šmeliny – se jednoznačně jednalo o důsledek Gazitových neuvážených kroků a vyzrazování informací agentkám. Existují ale případy, kde bohužel dochované materiály neumožňují posoudit, zda se jednalo o náhodu či zda za zatýkáním stály informace získané touto cestou. Takovým příkladem může být několik procesů, které se konaly v důsledku akce *Holomek*. V jejich rámci byla odsouzena řada osob k poměrně vysokým trestům odnětí svobody za napomáhání k velezradě a pokus o ilegální opuštění republiky. Za zmínku stojí například proces se skupinou Lauscher a spol. Jednalo se o skupinu pěti osob, které byly o Velikonocích roku 1953 zadrženy při pokusu o ilegální přechod státní hranice (pravděpodobně jde o stejných pět osob zmiňovaných Gazitem v citované zprávě agentky Dany). Na základě výpovědí svědků byla zatčena řada dalších – především Regina Bleuerová, která byla s Gazitem v intenzivním kontaktu a pomáhala mu organizovat ilegální přechody. Žádný z dochovaných dokumentů ale přímo nedokládá, že k zatčení Lauschera a Bleuerové došlo na základě informací získaných od agentek nasazených na Gazita.

Ani ve chvíli, kdy začaly být v okolí Gazita zatýkány osoby zapojené do černého obchodu, diplomata nenapadlo, že v tom mohou hrát roli ženy, se kterými udržoval přespříliš důvěrné vztahy. O jeho nekompetentnosti hovoří některé další zprávy, v nichž se dokonce vysmívá československé policii. Na jedné ze schůzek s Danou agentka Gazita pochválila, že řídí dobře auto, načež jí „*sdělil, že to potřebuje neb že je často sledován policií a že z toho má legraci, že je nechá dojet, pak je pozdraví a rychlou jízdou jim ujede. O policii prohlásil, že jsou hloupí, že kdyby přece chtěl něco dělat k tomu, že by si přece vzal méně nápadný vůz*.“[37] Policii se vysmíval také přímo ve chvíli, kdy se mu agentku Danu podařilo konečně „svést“: „*…Gazit ji ubezpečil, že se nemusí bát, že se mu nic nemůže stát, protože naše policie je hloupá* […], *to prý jsou*

[36] ABS, fond MV-KR, a. č. 15597 MV, l. 159.
[37] Tamtéž, l. 157.

různé chytrosti policie, které on zná. Také prý rádi fotografují různé diplomaty, když se chtějí vyspat s nějakou dívkou, aby jim pak s fotografií vyhrožovali a přinutili je opustit ČSR."[38] Gazit byl opravdu neopatrný a jediný dokument svědčící o jeho větší ostražitosti se týká jeho služebné Linhartové. Ta ve zprávě pro StB uvedla, že zpočátku „*prý Gazitovi měli k L. důvěru a dávali jí pálit též různé dopisy, většinou psané hebrejsky /rukou/ a nějaké ciklostilované* /sic!/ *zprávy v ruském jazyku. Později, když bylo Gazitovým známé, že L. žádala o přijetí do SNB, dávali jí při zatápění v kamnech jen Rudé právo*."[39]

Gazitova činnost v Československu dopadla nevalně. Diplomat byl v březnu 1954 odvolán poté,[40] kdy bylo jeho jméno pravidelně zmiňováno v jednom z procesů, ke kterým dala podnět zmiňovaná akce *Holomek*. Jeho neopatrnost přispěla významným způsobem k zatčení řady osob, především šmelinářů působících na černém trhu, kteří se podíleli na prodeji nelegálně dovezeného zboží. Otázku distribuce sociálních podpor StB teprve pomalu rozkrývala a zaměřila se na ni až v rámci rozpracování akce *Dana* v letech 1955–1957.

Další klíčovou osobou, která se na pašování zboží a distribuci podpor podílela, byl „bývalý továrník žid" Bernard Mann. Jednalo se pravděpodobně o známou postavu pražského podsvětí a jeho jméno je zmiňováno v řadě výslechů osob zatčených v letech 1953–1957. Tento muž měl kontakty na šmelináře a pro izraelskou ambasádu zároveň vytipovával vhodné distributory sociálních podpor. Sám se také často se zaměstnanci vyslanectví stýkal. Přesná role Manna z dochovaných materiálů ale bohužel nevyplývá. Vzhledem k četnosti výskytu jeho jména ve výsleších a vzhledem k informacím, které o něm bezpečnost získala, je ale zřejmé, že se jednalo o postavu, která do značné míry tahala spolu s izraelskými diplomaty za nitky. Přestože ho StB soustavně sledovala, neodhodlala se včas k jeho zadržení a Mann v roce 1954 zemřel. Je ale pravděpodobné, že kdyby žil, byl by na základě nashromážděných materiálů zadržen. V rámci akce *Dana* byla vyšetřována také Mannova žena, ale k jejímu odsouzení nedošlo. Hlavní roli v prodeji dováženého zboží a částečně i v distribuci sociálních podpor po Mannově smrti přebrali na české straně Ludvík Štark, Jakub Grün a Herman Šmulovič, na straně izraelské se o sociální podpory po

[38] ABS, fond MV-KR, a. č. 15597 MV, l. 168.
[39] Tamtéž, l. 48.
[40] Tamtéž, l. 182.

Gazitově opuštění Československa starali diplomaté Ruben Essor, Mosche Schatz, Zwi Schamir (často psáno ve výsleších Šamír) a Arieh Peled.

Na základě sledování a vyšetřování Gazita, Manna a řady dalších osob došla StB k závěru, že v židovské košer jídelně nesoucí název *Zlatá Husa* (odtud i název akce) se „*pod rouškou rituelního stravování scházely sionistické a jiné nepřátelské živly z celé československé republiky, a za tímto účelem sem docházeli téměř všichni obvinění včetně úředníka izraelského vyslanectví Jakuba /sic!/ Gazita, o němž a ostatních obviněných Velkes věděl, že organizují ilegální útěky a podpůrné akce rodin zajištěných nebo odsouzených protistátních zločinců. Velkes byl hlavou a organizátorem všech šejdířských machinací a černých obchodů se zlatem, valutami, cennými kameny, textiliemi a i nejrůznějším kontrabandem*."[41] Uvedený text pochází z žaloby adresované Nejvyššímu soudu v Praze. Na tomto místě bych rád znovu zdůraznil, že z obžaloby nijak nevyplývá, že by se pašované zboží využívalo k financování sociálních podpor. Někteří z obžalovaných se sice podíleli na jejich distribuci, ale nebyli za ni nijak souzeni a bezpečnost je primárně obžalovala z machinací s pašovaným zbožím. Gazit se pravděpodobně s těmito lidmi stýkal ze dvou důvodů: 1) Někteří z nich mu pomáhali organizovat ilegální emigraci a on je zároveň využíval jako distributory sociálních podpor. 2) Gazit si sám přilepšoval pašováním hodinek, nylonek a dalšího zboží. Jsem tedy toho názoru, že je nutné akci *Zlatá Husa* a akci *Dana* od sebe oddělit, především vnitřní motivací jednotlivých odsouzených. Ve zbytku této kapitoly se proto zaměřím na bližší analýzu pašovaného zboží, v kapitole následující na distribuci sociálních podpor.

Není snadné určit, o jak velké množství pašovaného zboží se ve skutečnosti jednalo. Pokud bychom brali v potaz údaje uvedené ve výsleších a vyšetřovacích protokolech, jednalo se řádově o tisíce kusů náramkových hodinek zahraniční výroby, tisíce párů nylonek a desítky cenných mincí a předmětů historické hodnoty. Obchodovalo se také s valutami, především s americkými dolary.

V obžalobě skupiny šmelinářů vedené Ludvíkem Štarkem[42] je uvedeno,

[41] ABS, fond MV-KR, a. č. 8424 MV, l. 86.
[42] Tato skupina byla rozpracována v rámci akce *Jadran* a to na základě výpovědí některých obviněných a odsouzených z akce *Zlatá Husa*. Viz např. obsáhlá obžaloba ABS, fond MV-KR a. č. 8424 MV, l. 96–124. Osoba Ludvíka Štarka si vyžaduje bližší zkoumání, na které se v budoucnu zaměřím. Jsem toho názoru, že právě Štark se od počátku

že *„již z toho, že se obvinění sami doznali, že do ČSR propašovali nejméně 8.000 kusů švýcarských hodinek, je zřejmo, že trestná činnost obviněných i v doznaném rozsahu je skutečně mimořádně velká. Z posudku ministerstva vnitřního obchodu vyplývá, že v důsledku soustavného pašování hodinek švýcarské výroby do ČSR neplní národní podnik Chronor již delší dobu plánovaný obrat v náramkových hodinkách dodávaných do ČSR na základě mezinárodních obchodních smluv.“*[43] Vzhledem k tomu, že jednotliví obvinění (a to i v jiných překupnických skupinách) hovořili nezávisle na sobě o množství náramkových hodinek, které prodali, ve stovkách, je skutečně velmi pravděpodobné, že celkový počet kusů tohoto dovezeného zboží se pohyboval v řádech tisíců.

Cena pašovaných hodinek na černém trhu kolísala v závislosti na značce mezi 250 až 600 korunami. Výjimečně, zpravidla pokud se jednalo o zlaté hodinky, se cena pohybovala kolem 3000 korun. Překupníci na „obyčejném“ typu vydělali 50 až 100 korun, na páru nylonek, který se prodával za cenu kolem 80 korun, vydělali 5 až 10 korun.[44]

Pravděpodobně největší proces, k němuž dala akce *Zlatá Husa* podnět, se konal ve dnech 7. až 10. prosince 1954. V jeho rámci bylo odsouzeno celkem čtrnáct osob, přičemž nejaktivněji se na nelegální činnosti této skupiny podíleli Samuel Veselý, Jakub Grün a Šalamoun Velkes.[45] Ačkoli nebyl proces primárně zaměřen antisionisticky, je možné v obžalobě i rozsudku vysledovat poměrně silnou antisemitskou rétoriku. To je dáno pravděpodobně již zmiňovaným paranoidním zaměřením bezpečnosti na osoby židovského původu, kdy byl každý žid považován za potenciálního spolupracovníka izraelské rozvědky. V rozsudku se například můžeme dočíst, že *„jak již bylo prokázáno v procesu s protistátním spikleneckým centrem, vedeným zrádcem Rudolfem Slánským, sionistické organizace v Československu řízené americkými imperialisty, hromadně organizovaly a ilegálně přepravovaly osoby židovského původu z Československa do zahraničí pod rouškou legality. V této jejich činnosti však jim bylo zabráněno odhalením a zneškodněním zmíněného centra. Proto zbytky židovské buržoasie, které se chtěly dostati do zahraničí, a tak podpořit nepřátelské živly bojující za zničení lidově demokratického státního zřízení v naší republice, změnily svoji taktiku a začaly organizovat hromadné ilegální útěky do zahraničí, aby se odtamtud přičinily o zvrat našeho státního zřízení. V této jejich protistátní činnosti je podporovalo izraelské vyslanectví v Praze, které takové osoby buď po skupinách, nebo jednotlivě přepravovalo pomocí svých agentů do nepřátelského zahraničí, starajíc se také o to, aby cennosti, jež osoby nemohly vzíti při přechodu hranice s sebou, dopravilo po zdařilém přechodu hranic do rukou uprchnuvších osob za hranicemi, což se týkalo zejména valut. Mezi takovéto osoby, jež si nevzaly poučení z procesu s protistátním spikleneckým centrem, patří i obvinění* […].“[46]

Obvinění byli odsouzeni k poměrně vysokým trestům odnětí svobody. Samuel Veselý k patnácti rokům, Jakub Grün k čtrnácti, Salomon Velkes k pěti. Ostatní členové skupiny dostali tresty v rozmezí tří až čtrnácti let. Na základě textu obžaloby by se mohlo zdát, že příčinou několika vysokých trestů mohla být skutečnost, že se někteří obvinění spoluprací s izraelským vyslanectvím dopustili spáchání trestného činu velezrady. V rozsudku byli ale všichni obžalovaní z velezrady zproštěni viny a byli primárně odsouzeni ze spáchání trestného činu ohrožení devizového hospodaření. Výše trestu se zřejmě odvíjela od míry jejich zapojení do trestné činnosti. Viníkům hrálo do karet, že bezpečnost měla prozatím jen kusé informace o distribuci sociálních podpor, na kterých se řada z nich podílela, a nemohla je proto obvinit z dalších trestných činů. Dochované fragmenty dokumentů k akci *Zlatá Husa* neumožňují odhalit motivy, které vedly soud k zproštění viny obžalovaných z trestného činu velezrady a přehodnocení obvinění na trestnou činnost hospodářského charakteru. Proč tomu tak mohlo být, bude rozebíráno v další kapitole této studie.

Čím je proces s Grünem, Veselým a spol. v komparaci s procesem se Slánským jedinečný? Především se na lavici obžalovaných objevili lidé, kteří se (alespoň z větší části) za židy sami považovali. Více či méně pravidelně navštěvovali synagogy a stýkali se v rámci židovské komunity.

padesátých let podílel na vybudování pašerácké sítě mezi Prahou a Vídní. Zboží pašoval ve spolupráci s různými diplomaty, mezi něž se později zařadil i Jacob Gazit. Štarka je pravděpodobně možné pokládat za čistě profesionálního kriminálníka, který měl s distribucí sociálních podpor pramálo společného. K potvrzení těchto hypotéz je ale zapotřebí další zkoumání dostupných materiálů a hledání dalších příčinných souvislostí.

43 ABS, fond MV-KR, a. č. 8424 MV, l. 115.

44 ABS, fond MV-V, V-1583 MV, l. 46.

45 Kromě těchto tří byli odsouzeni: Julian Šorban, Moric Herzog, Adolf Herzog, Lazar Beck, Ferdinand Kalina a jeho žena Livie, Jolana Veselá, Růžena Grünová, Lydie Šorbanová, Abraham Polák a Mór Jakubovitz.

46 ABS, fond MV-KR, a. č. 8424 MV, l. 113.

Za jedinečný můžeme označit samozřejmě i proces se Slánským, jelikož uměle vytvořil sionistickou organizaci z komunistů, kteří sionisty nebyli a ani se za židy nepovažovali. Na druhou stranu vykonstruované procesy byly prakticky v celém východním bloku běžnou záležitostí. Oproti tomu soud s Grünem, Veselým a spol. měl alespoň některé reálné základy spočívající ve skutečných trestných činech. Obžalovaní byli navíc usvědčeni z kriminálních, nikoli politických zločinů (ačkoli se zde zpolitizování nabízelo). Tomuto procesu se také nedostalo žádné veřejné propagace (v *Rudém právu* o něm nenajdeme ani zmínku).

Právě skutečnosti, že se jednalo o soud s lidmi, kteří se za židy považovali, že tresty byly uděleny za činy kriminálního nikoli politického charakteru (i když rétorika rozsudků se za apolitickou označit nedá) a že se procesů nechopila propaganda, mne vedou k závěru, že jejich jedinečnost je v kontextu vnitropolitického vývoje výraznější než jedinečnost procesu se Slánským, který „jen" uspokojil sovětskou poptávku při hledání vnitřního nepřítele. Vyšetřovatelé a organizátoři měli také částečně jiný cíl – nešlo jim primárně o umělé hledání a potrestání vnitřního nepřítele, ale především o odsouzení skutečných profesionálních šmelinářů, kterým mohli v případě potřeby navíc „přišít" i kontakty se zahraničními diplomaty a obvinit je z velezrady.

Velký otazník zůstává nad etickým a morálním hodnocením obviněných, z nichž se řada kromě šmeliny zabývala i distribucí sociálních podpor. Vzhledem k tomu, že Gazit spolupracoval se sítí profesionálních překupníků, je dnes velmi obtížné odlišit motivy zúčastněných osob.[47] Podílely se na tajném financování distribuce sociálních podpor nezištně, nebo si všichni nechávali platit (jak u některých vyplývá například z dokumentů k akci *Dana*) a distribuci chápali jen jako „bokovku" ve vztahu ke své hlavní činnosti, kterou představoval obchod na černém trhu? Je možné odsouzené považovat za hrdiny, pragmatické obchodníky, či za parazity zneužívající ilegální aktivity Gazita? Ačkoli byly některé motivy tohoto diplomata z izraelského hlediska primárně humánní (distribuce podpor, pomoc při emigraci), je možné o jeho etickém profilu vážně pochybovat, a proto soudím, že si pašováním zboží jen individuálně přilepšoval. Stejně tak je možné pochybovat o etickém profilu odsouzených na základě akce

[47] Nad etickým hodnocením osob odsouzených na základě akce *Zlatá Husa* se pozastavuje i Martin Šmok. Viz: M. ŠMOK, *Každý žid je sionista a každý sionista je špion! Příběh distribuce sociálních podpor*, s. 33.

Zlatá Husa. Kloním se k názoru, že se jednalo o kriminální živly, které se díky kontaktu s Gazitem jen obohacovaly. V tomto ohledu se rozcházím se Šmokovým závěrem, který je ve vztahu k odsouzeným v rámci akce *Zlatá Husa* poměrně neutrální. Odpovědět na otázku morálnosti by ale mohli jedině sami zúčastnění. Z našeho pohledu je náročnost hodnocení umocněna faktem, že zatčení dávali pochopitelně přednost obvinění ze šmeliny než ze špionáže, ze které mohli být na základě kontaktů s Gazitem obviněni.

Akce *Dana*[48]

Při rozpracování akce *Zlatá Husa* získala StB z výslechů řadu informací o dalších skupinách šmelinářů. Jednou z nich byla například skupina Ludvíka Štarka, která byla pozatýkána v rámci akce *Jadran*. Ve vztahu k této skupině se zatím podařilo dohledat jen některé dokumenty týkající se procesu a rozsudku, z nichž vyplývá, že k procesu se Štarkovou skupinou skutečně došlo a to ve dnech 27. až 28. září 1955.[49]

Další akce nesla název *Cizina* a informace, které na jejím základě bezpečnost získala, se s největší pravděpodobností staly klíčovým vodítkem pro propojení pašování zboží s problematikou distribuce sociálních podpor a vyústily v rozpracování akce *Dana*. V rámci akce *Cizina* byla vyslýchána řada osob a byli zatčeni Herman Šmulovič a Kitty Schärfová.[50] Šmulovič byl zadržen 7. dubna 1955[51] a z počátku poskytoval jen informace o prodeji pašovaných hodinek. V protokole o jeho výpovědi ze dne 18. dubna 1955 se můžeme dočíst: *„Na počátku roku 1953 jsem se seznámil s Mannem, který docházel do rituelní kuchyně, kde jsem byl zaměstnán, a mimo toho do kavárny Zlatá Husa a Družba, kde jsem se s ním také stýkal. V této době mně nabídl pašované náramkové hodinky a darexové bony s tím, abych si něco vydělal.*"[52] Již v protokole z 20. dubna 1955 se ale Šmulovič zmínil o organizování

[48] Dokumentů k akci *Dana* se dochovalo poměrně hodně. Klíčový je především skupinový operativní svazek MV a. č. H-419. Řada dalších dokumentů bude citována a uvedena v dalších poznámkách pod čarou.

[49] Např. ABS, fond MV-KR, a. č. 8424 MV, l. 165.

[50] Materiály týkající se Hermana Šmuloviče a Kitty Schärfové především ABS, fond MV-KR, a. č. 1583 MV.

[51] ABS, fond MV-KR, a. č. 1583 MV, l. 51.

[52] ABS, fond MV-KR, a. č. 1583 MV, operativní podsvazek č. 2, l. 5.

sociálních podpor: „*Od roku 1952 je mně známo, že Mann prováděl mezi příslušníky židovského původu peněžité sbírky a organizoval podpory různých, starých, nemocných, potřebných lidí z našich řad. V době, kdy jsem se s ním seznámil, což bylo asi v roce 1953, jsem sám Mannovi několikráte dal menší peněžité částky, tak jako i ostatní, kteří docházeli do kuchyně a nebo do kaváren* […].“[53]

Šmulovič nebyl ale první, kdo o sociálních podporách v rámci akce *Cizina* obsáhleji vypovídal. Ve své výpovědi z 20. dubna 1955 totiž zmiňuje, že podporu osobně předával například téměř šedesátileté Malvíně Reiningerové. Tu ale StB zadržela o několik dní dříve a první výslechy s ní uskutečnila pravděpodobně 18. dubna 1955.[54] Reiningerová velmi ochotně vypovídala o tom, kdy, od koho a v jaké výši podpory dostávala. Ani Šmulovič ani Reinigerová se z počátku ale nezmiňovali o provázanosti podpor s izraelským vyslanectvím.

První osoba, která sdělila informace o distribuci sociálních podpor a spolupráci s izraelským vyslanectvím a začala o této skutečnosti vypovídat již 15. dubna 1955, byla s největší pravděpodobností Šmulovičova družka Schärfová. Zajímavé je, že o svých kontaktech s izraelským vyslanectvím začala hovořit krátce po zatčení v dubnu 1955, kdežto Šmulovič až v červnu. Z výslechových protokolů ale nijak nevyplývá, že by v tomto ohledu StB až do června na Šmuloviče nějak tlačila, ačkoliv bylo zřejmé, že veškerou trestnou činnost prováděli ve dvojici.

Podle výpovědi Schärfové proběhl první kontakt s izraelskými diplomaty v podstatě náhodou – o velikonočních svátcích roku 1954 se vydala na vyslanectví, kde se zdarma rozdávaly macesy: „*Při této příležitosti jsem se seznámila s Essorem, který rozděloval balíčky s macesy. Protože jsem se s Essorem viděla poprvé, ptal se mě na moje rodinné poměry, co dělám, kde pracuji a podobně* […]. *Na jeho dotaz jsem vyprávěla, že mám dvě děti a že na základě nemoci nepracuji. Essor mně nabídl 400 Kčs, které jsem si vzala. Před mým odchodem se mě ptal, zda bych se s ním nechtěla sejít* […] *prvou schůzku s Essorem jsme si sjednali ihned při naší rozmluvě na vyslanectví* […] *při této rozmluvě jsem mu poukázala na peníze, které mně jako podporu dal na vyslanectví a ptala jsem se jej, jak bych se mu revanžovala. Na to mě se Essor ptal, kdyby něco potřeboval, někam dojet, zda bych mu vyhověla. Na jeho dotaz jsem mu přislíbila jakoukoli pomoc, protože jsem mu byla vděčná. Po mém souhlasu Essor předal 600 Kčs s tím, abych je odvezla do Bratislavy a předala na adresu, kterou mně v parku na kus papíru napsal. Současně mně Essor dal peníze na cestu do Bratislavy druhou vlakovou třídou a 300 Kčs jako odměnu* […]. *Do Bratislavy na žádost Essora jsem jela asi začátkem května 1954 ve společnosti Hermana Šmuloviče* […], *já jsem pomocí taxiku navštívila jednu starší paní v Bratislavě, které jsem podle příkazu Essora předala 600 Kčs*.“[55] Vyšetřovatel díky výpovědím Schärfové mohl již 16. dubna 1955 podat nadřízeným zprávu, že „*Schärfová se přiznala, že je prozrazena její hlavní činnost, a sice to, že byla ve spojení s izraelským vyslanectvím. K tomuto spojení se dostala přes Šmuloviče, který ji seznámil s Essorem asi před dvěma roky. Šmulovič totiž řídil po zemřelém Mannovi podpůrný fond, který šel přes vyslanectví. Schärfová fond nazývá JOINT.*“[56] Schärfová začala pro Essora peníze distribuovat pravidelně a ve výpovědích uvádí, že jí nebylo známo, za jakým účelem Essor peníze uvedeným rodinám posílal, ačkoliv minimálně tušení měla: „*…domnívám se, že se jednalo o zasílání podpor potřebným rodinám*.“[57]

Jsem toho názoru, že akce *Cizina* byla skutečně zlomovým momentem v otázce pátrání po distribuci sociálních podpor židovským potřebným. V akci *Zlatá Husa* (a *Jadran*) se StB zaměřila na problematiku prodeje pašovaného zboží na černém trhu. Ačkoli je v obžalobě skupiny kolem Velkese a Grüna zmíněna skutečnost, že „*podporovali rodiny zatčených členů sionistické organizace JOINT,*“[58] bezpečnost v jejich případě po distribuci podpor nepátrala a obžalovaným tato činnost nijak nepřitížila. Získala jen minimum informací o roznášení podpor. Detaily jí pomohlo odhalit až zatčení Hermana Šmuloviče a Kitty Schärfové. Oba byli intenzivně zapojeni nejen do prodeje pašovaného zboží, ale i do distribuce podpor. StB se proto na základě informací získaných při výsleších v rámci akce *Cizina* začala o tuto otázku intenzivně zajímat. Dne 27. dubna vyšetřovatel Budský ve své zprávě píše: „*Při vyšetřování akce Cizina zdejším vyšetřovacím odborem KS-MV Praha, byla zjištěna trestná činnost Hermana Šmuloviče a jeho milenky Kitty Schärfové v prodeji pašovaného zboží a v machinacích s cizími valutami. 2. správa MV, kromě protizákonné činnosti osob židovského původu s pašovaným zbožím, získala agenturně operativním rozpracováním poznatky*

[53] ABS, fond MV-KR, a. č. 1583 MV, l. 28–33.
[54] ABS, fond MV-KR, a. č. 1583 MV, l. 21.
[55] ABS, fond MV-KR, a. č. 1583 MV, l. 70.
[56] ABS, fond MV-KR, a. č. 1583 MV, operativní podsvazek č. 2, l. 15.
[57] ABS, fond MV-KR, a. č. 1583 MV, l. 79.
[58] ABS, fond MV-KR, a. č. 8424 MV, l. 86.

o tom, že jistý Bernard Mann organizoval podpory příslušníků židovského původu peněžitými částkami, které získával od izraelského vyslanectví v Praze a od mezinárodní sionistické organizace JOINTU přes židovskou obec v Praze.“[59]

Schärfová se Šmulovičem byli odsouzeni v procesu, který se konal dne 26. srpna 1955. Byli žalováni z trestných činů krácení a ohrožení daně, ohrožení devisového hospodářství a Schärfová navíc pro trestný čin udávání padělaných a pozměněných platidel a pro trestný čin pomoci k trestnému činu zkrácení a ohrožení daně.[60] V rozsudku se můžeme dočíst: „*…jestliže tedy obviněný Šmulovič, jak bylo zjištěno, rozprodal na černém trhu nejméně 700 kusů pašovaných švýcarských náramkových hodinek a 355 párů dámských nylonových punčoch cizozemské výroby, zkrátil stát na dani a clo o částku Kčs 709.230* […] *oba obvinění pak, i když měli možnost řádným a poctivým zaměstnáním si opatřiti prostředky k výživě, snažili se získávati finanční prostředky tímto nezákonným způsobem na úkor našich pracujících a naší společnosti* […] *polehčující okolnost řádného života pracujícího člověka obviněným přiznána nebyla, poněvadž místo poctivou prací živili se aspoň z části nekalými obchody* […] *podle soudu bude u obou obviněných třeba delších trestů, aby se napravili a zvykli si prostředky k výživě obstarávati si poctivou prací.*“[61] Šmulovič dostal trest odnětí svobody na čtyři roky a Schärfová na šest let (vyšší trest dostala pravděpodobně kvůli obvinění z udávání padělaných a pozměněných platidel). Dále bylo rozhodnuto o propadnutí celého jejich jmění a ztrátě čestných občanských práv.[62] Otázkou zůstává, proč v textu obžaloby nebyla zmíněna otázka distribuce sociálních podpor a proč nebyly zmíněny kontakty obou obviněných s izraelským vyslanectvím, které by jim jinak zcela jistě přitížily. Nabízí se myšlenka, že bezpečnost nechtěla, aby se na izraelské vyslanectví donesly zprávy o tom, že obžalovaní vypovídali i o distribuci sociálních podpor, protože v tomto směru chystala další rozsáhlou akci.

StB v letech 1953–1955 sesbírala dostatek indicií k rozpracování akce *Dana*, jejíž operativní svazek byl založen 24. září 1955, tedy krátce po odsouzení Šmuloviče a Schärfové. V rozhodnutí o zavedení skupinového operativního svazku se konstatuje, že „*uvedené osoby jsou důvěrníky izraelského*

[59] ABS, fond MV-KR, a. č. 1583 MV, operativní podsvazek č. 2, l. 22.
[60] ABS, fond MV-KR, a. č. 1583 MV, l. 48.
[61] ABS, fond MV-KR, a. č. 1583 MV, l. 51–52.
[62] ABS, fond MV-KR, a. č. 1583 MV, l. 53–54.

vyslanectví v Praze, kteří řízeni úřadem izraelského vyslanectví organizují na celém území ČSR ilegální podpory pro rodinné příslušníky zajištěných sionistů, činnost financuje JOINT ze zahraničí.“[63] V rámci této celostátní akce, která se protáhla až do roku 1957, sledovala Státní bezpečnost distribuční kanály sociální podpory a sestavovala seznamy židů, kteří byli do distribuce pomoci zapojeni.

Státní orgány pečlivě téměř rok a půl shromažďovaly informace, odhalovaly distribuční síť a získávaly na svou stranu některé podporované osoby, které samy přišly nahlásit podezřelou finanční pomoc, nebo byly kvůli podporám pod pohrůžkou zatčení donuceny ke spolupráci. StB vysledovala několik pomyslných center distribuce. O distribuci v Praze se starali po zatčení Grüna a Šmuloviče především důchodci Pavel Porges a Vojtěch Lustig. V Karlových Varech a okolí tuto činnost zajišťoval kantor tamější ŽNO Viliam Friedmann, v Mariánských Lázních přebírala podporu pro tamější domov odpočinku RŽNO nejdříve jeho vedoucí Kateřina Rychnovská, později jeho hospodářka Růžena Hoffeová a pro domov odpočinku v Poděbradech jeho vedoucí Weigert. Rozsáhlá distribuce podpor probíhala i v severních Čechách – v Ústí nad Labem ji zajišťoval důchodce Maxmilián Goldberger, v Děčíně oblastní rabín Bernard Farkaš, v Liberci Marek Špiegel a dále se na této činnosti podíleli někteří lidé v Hradci Králové, Zlíně, Bratislavě, Žilině, Nitře a Košicích.

Klec spadla koncem března 1957, kdy byla zadržena většina osob, o nichž bylo nasbíráno nejvíce údajů. K zatýkání došlo nejdříve v Praze, posléze i ve východních a severních Čechách a na Slovensku. Zajímavou skutečností dodnes zůstává, že sami zatčení i příslušníci izraelského vyslanectví měli indicie, že se „něco chystá“, což dokládají některé dochované zápisy z výslechu. Tak například podporovaný Adolf Berger při výslechu z 18. dubna 1957 uvádí, že „*naposledy jsem se se Šamírem sešel 16. t. m.* [míněn březen 1957 – pozn. autora] *v synagoze Jeruzalémské ul. Při tomto setkání jsem Šamírovi řekl, že osoby, které dostávaly peníze z izraelského vyslanectví, jsou předvolávány k výslechu na bezpečnost. Šamír mně na toto moje sdělení odpověděl, aby osoby, které by byly na bezpečnost předvolány, hovořily pravdu a přiznaly, že peníze z vyslanectví dostávaly. O konkrétních osobách, které již předvolání dostaly, neb již byly vyslýchány, jsem Šamírovi nehovořil.*“[64]

[63] ABS, fond H, sign. H-414, l. 4.
[64] ABS, fond MV-V, V-2772 MV, skupinový operativní svazek Porges Pavel a spol., l. 17.

Pravděpodobně ani distributoři, ani diplomaté nečekali tak rozsáhlý zátah a necítili důvod chovat se obezřetněji. Z jejich úhlu pohledu se totiž nejednalo o ilegální činnost, a tak se neobávali rozsáhlých represí.

Do vazby bylo vzato celkem sedmnáct osob a ve zprávě o postupu v rámci akce *Dana* ze dne 11. května 1957 mohl vyšetřovatel podat poměrně podrobné informace: „*…z dosavadního průběhu vyšetřování a operativního rozpracování akce »DANA« bylo zjištěno, že na území ČSR byla od roku 1953 až do poslední doby vytvořena ilegální rozsáhlá organizace, složená z osob židovského původu. Organizace byla vybudována a řízena diplomatickými úředníky izraelského vyslanectví v Praze a to Essorem, který byl v roce 1955 nucen odejít z ČSR pro nepřátelskou činnost proti našemu státu, Schillem, Peledem, Schamirem a Schatzem, který byl po odhalení této organizace vyhoštěn letošního roku. Osoby zapojené do této ilegální organizace se zabývaly podle pokynu uvedených diplomatů izraelského vyslanectví soustavným rozdělováním větších peněžních částek osobám židovského původu. Zatím bylo zjištěno, že bylo tímto způsobem rozděleno asi 1,300.000 Kčs v čs. bankovkách, které byly do ČSR dopraveny dosud nezjištěným způsobem – zřejmě však prostřednictvím izraelského vyslanectví* […], *vyšetřováním bylo zjištěno, že uvedení obvinění, kteří byli v přímém spojení s izraelskými diplomaty, vytvořili podle jejich pokynů prostřednictvím dalších pomocníků seznamy osob, jimž pak vypláceli konspirativním způsobem pravidelné peněžní částky z peněz předaných jim izraelskými diplomaty. Celkem tak zapojili do této akce asi 1.000 lidí. Šlo vesměs o osoby pocházející z řad bývalých příslušníků buržoasie, mající záporný postoj k lidově demokratickému zřízení v ČSR, nebo o rodinné příslušníky potrestaných protistátních zločinců, osoby práce se štítící, zabývající se šmelinou apod.*“[65]

Předešlá citace ve stručnosti charakterizuje povahu akce *Dana*. Jak již bylo naznačeno, jejím ústředním bodem bylo sledování kanálů distribuce sociálních podpor. Ta byla organizována několika málo osobami na území ČSR, které byly v kontaktu s izraelským vyslanectvím, od jehož diplomatů dostávaly poměrně velké finanční obnosy, jež dále dělily mezi sociálně slabé židy. Podpory byly podle záznamů bezpečnosti rozdělovány od roku 1953, ale je velmi pravděpodobné, že k jejich distribuci docházelo i v období po oficiálním zákazu působení JOINTu v ČSR, tedy v letech 1950–1953.[66] Citace navíc podporuje mou tezi, že pašované zboží nebylo určeno k financování distribuce sociálních podpor. Z úryvku vyplývá,

[65] ABS, fond MV-V, V-2772 MV, operativní podsvazek Porges Pavel a spol., l. 111–112.
[66] ABS, fond MV-KR, a. č. 15657 MV.

že StB nevěděla, jakým způsobem byly do Československa dopraveny peníze sloužící k tomuto účelu. Pokud by k němu byly využívány zisky z prodeje pašovaného zboží, pravděpodobně by StB tuto souvislost postupně odhalila.

Ve zprávě vyšetřovatele se hovoří o zapojení tisíce osob. Vzhledem k seznamům, které byly zabaveny při domovních prohlídkách a z nichž se některé dochovaly do dnešní doby, je možné konstatovat, že tento údaj není nijak nadsazený. Přehnané je ale konstatování, že podporované osoby byly především buržoazního původu nebo se jednalo o rodinné příslušníky odsouzených. Je sice pravdou, že řada z podporovaných měla příbuzné ve vězení, ale o tom, z jakých sociálních vrstev pocházeli, nevedla StB pravděpodobně žádné statistiky. Z dochovaných výslechových protokolů naopak vyplývá, že podporovaní (i distributoři) byli především důchodci, o jejich třídním původu se zde píše jen výjimečně. Nejčastěji je u jmen uvedeno „nyní důchodce“, občas „pracující“ (například vrátný, účetní, prodavačka, dělník; u jednoho z důchodců je ale uvedeno „*bývalý“ generální zástupce v továrně na čokoládu*; bližší analýza podporovaných bude uvedena níže). Povětšinou se jednalo o osoby, které z nějakého důvodu neměly žádné nebo jen velmi malé příjmy: starší lidé a penzisté (často bez důchodu), vdovy, matky samoživitelky, lidé dlouhodobě bez práce (zpravidla ze zdravotních důvodů) a výjimečně i hodně mladí lidé (sirotci nebo studenti). Přehnané je také konstatování, že se jednalo o „organizaci“. Jednotliví distributoři se často ani neznali a pokud ano, tak spíše jen okrajově a rozhodně se nescházeli, aby domlouvali nějaký koordinovaný postup.

Distribuce byla řízena z izraelského vyslanectví, ale nejednalo se v žádném případě o činnost špionážního charakteru. I sami zatčení a odsouzení v rámci akce *Dana* vnímali svou roli v distribuci podpor jako charitativní čin hodný spíše pochvaly než hany. Není zcela jasné, jakým způsobem izraelští diplomaté „verbovali“ pomocníky. Z dokumentů ale vyplývá, že je zpravidla získali na základě doporučení osob, které byly do věci zasvěceny (nejčastěji se v této souvislosti objevují jména Mann a Grün), případně občas sami oslovili někoho, kdo zavítal na vyslanectví.

A jakým způsobem distribuce podpor reálně probíhala? Izraelští diplomaté nejdříve oslovili člověka, který byl ochoten (za minimální nebo vůbec žádnou odměnu) podpory distribuovat. Následně mu předali určitý finanční obnos (v řádech tisíců, případně desetitisíců korun) a seznam

osob s částkou, která jim má být vyplacena. Finance byly distributorům doplňovány zpravidla na osobních setkáních, nebo jim je předal nějaký jim neznámý, ale vyslanectvím pověřený člověk. Setkání byla pravidelná, ale nedá se přesně určit, jestli pro ně existoval nějaký jasný klíč. Izraelští diplomaté (kromě Gazita) byli opatrní, na domluvené schůzky se často nedostavili a distributory někdy navštívili nečekaně bez předešlé domluvy, což ztěžovalo práci Státní bezpečnosti.

Samotní distributoři předávali vybraným lidem podpory převážně osobně. Někdy jim je jen házeli do schránky, případně zasílali poštou. Vyslanectví ale preferovalo osobní předání, jelikož vyžadovalo vyúčtování rozdaných podpor, které probíhalo jednoduchým způsobem. Distributoři vždy na malý útržek papíru napsali částku a období, na jaké je určená, načež podporovaní tyto pomyslné stvrzenky podepsali. Při předávání peněženích částek jednotlivým osobám *„bylo v některých případech uvedeno na stvrzenkách namísto peněz příjem nějakého druhu zboží; na příklad převzetí 400 Kčs bylo potvrzeno jako převzetí 4 kg košer masa, nebo cukru atd.*“[67] Tyto útržky pak distributoři předávali izraelským diplomatům. Někteří aktivnější jim navíc také dávali tipy na osoby, kterým by vzhledem k jejich špatným majetkovým poměrům podpory výrazně pomohly. Například Pavel Porges vypracoval přibližně deset zpráv o židech, kteří se nacházejí v hmotné nouzi, a předal je diplomatu Schatzovi.[68] Po posouzení byla většina těchto lidí zahrnuta do distribuční sítě. Někteří distributoři měli dokonce takovou důvěru, že mohli sami vybírat osoby, kterým bude podpora určena. Například Viliam Friedmann, který pomáhal v Karlových Varech, si od izraelského vyslanectví nenechával schvalovat osoby, které do své sítě nově zahrnul.

Po zatýkání, které se uskutečnilo koncem března 1957, probíhalo vyšetřování paralelně v několika krajích. Bezpečnost si zcela jistě čile vyměňovala informace, jelikož byly jednotlivé osoby z různých krajů pravidelně dotazovány na informace o distributorech z jiných částí republiky, které často neznaly. Na základě získaných poznatků byly v rámci akce *Dana* uskutečněny čtyři procesy, které se odehrály odděleně, nezávisle na sobě a ve kterých byli obžalovaní odsouzeni převážně za delikty hospodářského či běžně kriminálního charakteru, případně za podvracení

[67] ABS, fond MV-V, V-2772 MV, operativní podsvazek Porges Pavel a spol., s. 113.

[68] Vypracování těchto „posudků“ vnímala bezpečnost jako špionážní činnost a při soudním přelíčení to Porgesovi jen přitížilo.

republiky. Některé dokumenty dokládají, že vyšetřovatelé zpočátku uvažovali o závažnějším posuzování činnosti distributorů. V původních návrzích některých vyšetřovatelů totiž hrozilo zadrženým obvinění ze špionáže. Například v protokolu o vzetí do vazby jednoho z distributorů, Pavla Porgese, vyšetřovatel uvádí, že *„jmenovaný je podezřelý z trestného činu napomáhání ke špionáži dle §7, 86 tr. zák.“*[69] a v usnesení o zahájení stíhání stejné osoby se hovoří o *„trestném činu spolčení k vyzvědačství dle §86 odst. 3 písm. b, tr. zákona*.“[70] Komunistické propagandě se tak v tomto případě vyloženě nabízela možnost ukázkového procesu s „podvratnými sionistickými živly“, který byl navíc z velké míry založen na pravdivých podkladech. Proč se ale komunistická propaganda nechopila této možnosti? Nabízí se několik vysvětlení.

Ze zahraničněpolitického úhlu pohledu je na místě předpokládat, že po XX. sjezdu KSSS nebyl obdobný rozsáhlý proces žádoucí. Státní orgány se také zřejmě chtěly vyhnout vlně zahraniční kritiky, která se na Československo snesla po procesu se Slánským. Pokud by byli distributoři podpor odsouzeni za špionáž a vlastizradu a do věci by bylo zavlečeno i izraelské vyslanectví v Praze, dala by se očekávat negativní odezva nejen ze strany Izraele, ale i ze strany humanitárních organizací, JOINTu a některých západních vlád. StB ale neměla důvod konstruovat nějaký velký proces ani z vnitropolitického úhlu pohledu. Ve druhé polovině padesátých let byla činnost židovských a sionistických organizací utlumena, ubývalo praktikujících věřících a Židovská náboženská obec se nijak výrazně nerozvíjela. Přestože se židovské reprezentaci podařilo udržet jistou kontinuitu náboženského života, komunita stárla, ubývali jí duchovní a režim postupně začal zúročovat propracovanou ateistickou výchovu, jelikož část židovské mládeže nejevila o víru svých otců zájem.[71] Zároveň na konci padesátých let stála řada přesvědčených komunistů stalinského typu v čele židovských orgánů, jako například předseda ŽNO v Praze František Ehrmann. Na ministerstvu školství a kultury se projednávaly programy sjezdů RŽNO. Řečníci museli předkládat na ministerstvo,

[69] ABS, fond MV-V, V-2772 MV, osobní vyšetřovací svazek Porges Pavel, s. 2.

[70] Tamtéž, s. 4.

[71] K problematice celkového postavení židovské menšiny v Československu na konci padesátých let více viz: B. SOUKUPOVÁ, *Židovská menšina v českých zemích v letech 1956–1968. Mezi loajalitou k režimu, závazky k rodinné tradici a judaismu*, s. 39–68.

v jehož rámci pracoval církevní odbor, všechny své projevy, ze kterých byly vyškrtávány ideologicky závadné pasáže. Židovská komunita byla tedy bedlivě sledována, státní orgány bez většího odporu aktivně zasahovaly do jejího chodu a měly své lidi i uvnitř menšiny.[72]

Situace v druhé polovině padesátých let se tedy výrazně lišila od jejich počátků. Po velkém procesu prostě nebyla poptávka. Jsem toho názoru, že bezpečnost neviděla (a nepotřebovala vidět) v židovské menšině významného vnitřního nepřítele. Každý jednotlivý žid již pro StB nepředstavoval pomyslného špióna. Změnil se i pohled stranického aparátu, který místo zastrašování volil taktiku ovlivňování chodu menšiny a kladl důraz na výchovu židovské mládeže v mantinelech režimní ideologie. Smířlivější postoj režimu vedl v určitých ohledech i k rozvoji života menšiny, což dokládají některé aktivity židovské komunity v šedesátých letech až do pražského jara.[73]

Výše uvedené důvody odpovídají na otázku, proč totalitní propaganda nevyužila možnosti ideologicky zúročit případ na mezinárodní scéně, a to i přes to, že bezpečnost plánovala, že se spolu se zatčením distributorů podpor pokusí zadržet při činu i některého z izraelských diplomatů. V návrhu na ukončení akce *Dana* z 3. března 1957 je možné se dočíst*: „Aby úředníkům izraelského vyslanectví mohlo být prokázáno ovlivňování čsl. sionistů a nepřátelské vměšování do čsl. vnitřních záležitostí a na základě toho mohli být po dohodě s II. správou MV z ČSR vykázáni, navrhuji provést toto opatření. Agenturně i úkonem 130 a 77 máme zjištěno, že úředník izraelského vyslanectví Moše Schatz dochází do bytu svého placeného spolupracovníka, 71 letého sionisty Pavla Porgese, býv. továrníka, bytem Praha 7, Letohradská 40, kde mu předává peníze na ilegální podpory. Kromě toho po něm žádá prošetřování podporovaných osob. Při poslední návštěvě dne 12. února 1957 řekl Schatz Porgesovi, že přijde příští měsíc. Úkonem 103 máme zjištěno, že Schatz daný termín schůzky nedodržuje, takže se může stát, že k němu přijde až v dubnu. Schatz se zdržuje v bytě Porgese 20–45 minut. Jakmile bude úkonem 103 zjištěno, že Schatz je u Porgese v bytě, provedeme toto opatření:* […] *Ihned po vyrozumění dostaví se orgánové k bytu Porgese a budou*

[72] B. SOUKUPOVÁ, *Židovská menšina v českých zemích v letech 1956–1968. Mezi loajalitou k režimu, závazky k rodinné tradici a judaismu*, s. 39–43.

[73] Kromě studie citované v předcházející poznámce pod čarou k této tématice dále B. SOUKUPOVÁ, *Postoj státu k židovskému náboženskému společenství v českých zemích v letech 1956–1968: mezi kontrolou, represemi a „blahosklonností“*, s. 73–105.

očekávati odchodu Schatze z bytu. […] *Jakmile Schatz na odchodu z bytu Porgese otevře dveře, bude orgány MV uchopen za ruce a vrácen do bytu Porgese, aniž by mu byla dána možnost legitimovat se diplomatickým dokumentem* […] *po ofotografování kompromitujícího materiálu společně s přítomnými, bude Schatz propuštěn s patřičným omluvením a věci u něho nalezené t.j. osobní doklady mu budou vráceny*.“[74] Bezpečnosti se skutečně podařilo provést akci přesně tak, jak si naplánovala. Dne 27. března byl ve svém bytě zadržen Pavel Porges a na místě byl přistižen diplomatický úředník izraelského vyslanectví Mosche Schatz. Ten byl v následujících dnech vykázán z Československa, ale mezinárodní aféra nebyla žádným způsobem rozpoutána. Pouze *Rudé právo* se v kratičkém článku nesoucím název *Pracovník diplomatického úřadu ve spojení se špiony*, který byl uveřejněn dne 31. března téhož roku, zmiňuje, že „*v těchto dnech odhalily orgány československé kriminální služby větší počet osob, které se kromě jiných protizákonných machinací zabývaly dodáváním špionážních informací zástupci cizího státu. Na schůzce těchto osob byl 27. března přistižen také pan Moshe Schatz, sekretář-archivář izraelského vyslanectví v Praze. Z výpovědi přítomných bylo prokázáno, že pan Moshe Shatz se již po delší dobu s uvedenými osobami stýkal a předával jim vetší peněžní částky, za něž dostával informace špionážního charakteru. Jelikož je zjevné, že tato činnost pana Moshe Shatze je neslučitelná s jeho postavením pracovníka cizího diplomatického úřadu, vyzvalo ministerstvo zahraničních věcí izraelské vyslanectví, aby pan Moshe Shatz neprodleně opustil území Československé republiky*.“[75]

Při vlastním soudním přelíčení byli soudci obezřetnější než samotní vyšetřovatelé, a tak byla nakonec většina obžalovaných odsouzena „jen“ na základě §79 tr. zákona za trestný čin podvracení republiky.[76] Za pozornost stojí fakt, že soudci, kteří jednotlivé procesy rozhodovali, nebyli pravděpodobně nijak společně instruováni o tom, jak mají postupovat. Při procesu s Maxmiliánem Goldbergerem, Bernardem Farkašem, Zikmundem Semmelem a Eliškou Goldbergerovou, který se konal ve dnech 6. a 7. srpna 1957 v Ústí nad Labem, zněl výsledek takto: „*…obžaloba krajské prokuratury kvalifikovala jednání obžalovaných jako trestný čin podvracení republiky podle*

[74] ABS, fond H, H-419, l. 19–20.

[75] *Pracovník diplomatického úřadu ve spojení se špiony,* Rudé právo 90, 31. 3. 1957, s. 1.

[76] Přesný název paragrafu je „sdružování proti republice“. U tohoto trestného činu bylo odnětí svobody stanoveno na tři měsíce až pět let. Podmíněné odsouzení bylo vyloučeno.

§79 odst. 1, 2b tr. zák. předpokládajíc, že všichni obžalovaní prováděli podpůrnou činnost pouze jako prostředek k tomu, aby si podporou podporované osoby zavázali, popřípadě, aby je zkompromitovali, aby byly v případě potřeby ochotny zapojit se do činnosti naší republice nepřátelské a tím, že obžalovaní vytvořili rozsáhlou ilegální síť, jakožto přípravu budoucí ilegální organizace. Obžaloba v tomto směru neuvádí konkrétně, o jakou činnost mělo jít a k čemu vlastně mělo být vytváření organizace použito. Soud neshledal skutkovou podstatu zažalovaného trestného činu naplněnou ani po stránce objektivní, ani po stránce subjektivní, neboť k tomu chyběly jakékoliv důkazy […]. *V souzeném případě je mimo pochybnost, že jak nezjištěná organizace, která peněžité prostředky určené k podporování osob židovského původu poskytovala, tak i úředníci izraelského vyslanectví Esor* /sic!/ *a S. se tímto dopustili nepřípustného vměšování do záležitostí našeho státu. Přitom však nebylo nijak prokázáno, že by nezjištěná podpůrná organizace anebo úředníci izraelského vyslanectví právě vyvíjením podpůrné činnosti sledovali ještě nějaký další cíl* […], *nelze také tvrdit, že obžalované osoby úmyslně vytvářely ilegální protistátní síť, když podporovaly skutečně téměř vesměs nebo alespoň převážně osoby přestárlé, často starší sedmdesáti roků, tedy osoby sotva vhodné k tomu, aby z nich bylo možno skutečnou protistátní síť vytvořit a počítat u nich s nějakou budoucí ilegální činností* […], *nelze také hovořit o zavazování a kompromitování těchto osob, když podporované osoby neznaly původ peněz, pokud byly peníze zasílány poštou, neznaly ani jejich odesilatele a pokud je převzaly osobně, byly přesvědčeny o tom, že jde o prostředky židovské /sic!/ náboženské obce.*"[77]

Soud v tomto procesu nakonec odsoudil Bernarda Farkaše a Maxmiliána Goldbergera za trestný čin maření dozoru nad církevními a náboženskými společnostmi, Elišku Golbergerovou za trestný čin pomoci k trestnému činu maření dozoru nad církevními a náboženskými společnostmi. Bernard Farkaš byl navíc odsouzen za trestný čin ohrožení devizového hospodářství a Zikmund Semmel jen za přestupek podle §101 tr. z. správ. o ochraně pořádku ve věcech církevních.[78] S tímto rozhodnutím se nesmířil krajský

[77] ABS, fond MV-V, V-989 MV, skupinový vyšetřovací svazek Goldberger Maxmilián a spol., l. 64.

[78] ABS, fond MV-V, V-989 MV, skupinový vyšetřovací svazek Goldberger Maxmilián a spol., s. 6. Ústecký proces přibližují také vzpomínky Edgara Semmela, syna jednoho z odsouzených v rámci akce *Dana*. Edgar Semmel v nich oceňuje odvahu soudce postavit se bezpečnosti a odmítnout přehnaná obvinění. Viz *Interview s Edgarem Semmelem, ID 17983-16, segment 4 z 4, Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation zpřístupněný v Centru vizuální historie Malach při Univerzitě Karlově v Praze s podporou infrastruktury LM2010013 LINDAT/Clarin*.

prokurátor, který se proti němu odvolal. V odvolacím řízení, které se konalo 15. října 1957, byly nakonec trestné činy většiny obviněných přehodnoceny. Farkaš s Goldbergerem byli kromě maření dozoru nad církevními a náboženskými společnostmi odsouzeni také za trestný čin podvracení republiky. Přestupek Semmela byl přehodnocen na trestný čin maření dozoru nad církevními a náboženskými společnostmi. Některým obžalovaným byly také změněny výše trestů. Konkrétně Farkašovi ze čtrnácti měsíců na dva roky a Semmelovi ze tří měsíců na osm.

Výše popsaný nejednotný postup dokládá, že alespoň někteří soudci věřili výpovědím obviněných, kteří shodně ve všech procesech doznávali svou činnost, ale také prohlašovali, že ji považovali za charitativní akci: „*Pokud jde o činnost v souvislosti s izraelským vyslanectvím, obž. Pavel Porges, Vojtěch Lustig a Alexandr Fried po skutkové stránce se plně doznávají. Rovněž tak obž. Zdeňka Porgesová a Marie Lustigová skutkově doznávají, že o této činnosti věděly, s touto že souhlasily a na svoji obhajobu uvádějí, že byli přesvědčení /sic!/, že jde o činnost naprosto nezávadnou, neboť se prý jednalo o činnost charitativního charakteru.*"[79] V obžalobě skupiny Viliama Friedmanna z Karlových Varů se obdobně uvádí, že „*obvinění popřeli, že by úředníkům izraelského zastupitelského úřadu poskytovali odměnou za peněžité dary jakékoliv služby, a vyloučili, že s nimi kdy hovořili o jiných otázkách kromě rozdělování podpor. Shodně se pak hájí, že v peněžitých darech i v balíčkových zásilkách viděli jen podpůrnou akci ve prospěch sociálně slabých souvěrců, poskytovanou přáteli ze zahraničí.*"[80] Navíc se obžalovaní často zmiňovali o tom, že v organizování podpor spatřovali jen navázání na poválečnou tradici: „*Povahu těchto darů, které dostávali od izraelského vyslanectví, vesměs se snaží vylíčit jako určitou charitativní činnost, která v židovském náboženském hnutí je obvyklá, má své dlouholeté tradice, přičemž poukazovali na to, že až do roku 1950 existovala organizace, svým charakterem mezinárodní, zvaná »Joind« /sic!/, která prováděla podpůrnou činnost pro občany židovského náboženství.*"[81]

[79] ABS, fond MV-V, V-2771 MV, skupinový vyšetřovací svazek Porges Pavel a spol., l. 47.

[80] ABS, fond Vyšetřovací spisy – Karlovy Vary (dále jen KV-V), V-1101 KV, skupinový vyšetřovací svazek proti Viliamu Friedmannovi a spol., l. 34.

[81] ABS, fond MV-V, V-1101 KV, skupinový vyšetřovací svazek proti Viliamu Friedmannovi a spol., l. 43.

Obhajobu obžalovaných založenou na charitativní povaze distribuce sociálních podpor vyvraceli vyšetřovatelé a soud (s výjimkou soudního řízení v první instanci se skupinou Goldberger a spol.) jednoduše konstatováním, že snaha o utajení styků s izraelským vyslanectvím měla konspirativní charakter: „*Tato obhajoba obžalovaných nemůže obstát. Tak především kdyby šlo skutečně jen o nějakou nezávadnou podpůrnou akci, nebylo třeba, aby obžalovaní podle instrukcí diplomatických úředníků izraelského vyslanectví zachovávali při rozdělování peněz pravidla naprosté konspirace, nebylo by nutno, aby hlavní obžalovaní v této činnosti vystupovali pod krycími jmény a aby stvrzenky o předaných částkách sepisovali v některých případech smluveným způsobem.*“[82] Jako protiargument vůči charitativní povaze akce také soudu sloužilo konstatování, že „*nešlo o nějakou podpůrnou akci, určenou pro přestárlé osoby, dále patrno i z toho, že obžalovaní doručovali peněžité částky takovým osobám, které podpory odmítaly* […] *v ostatních případech byly podpory doručovány vesměs příslušníkům buržoasie*.“[83]

Ve většině dochovaných seznamů je obvykle uváděno jen jméno, bydliště a výše podpory, a proto není možné vytvořit podrobnou sociodemografickou analýzu podporovaných. Informace je možné získat také z jejich výslechů, kterých se dochovalo několik desítek. Ze záznamů sice vyplývá, že některé osoby měly na svou dobu standardní příjmy pohybující se okolo 1000 Kčs a podpory jim vypláceny být nemusely. Jednalo se ale například o otce od rodin po infarktu či traumatizované pobytem v koncentračních táborech.[84] Navíc se v některých takovýchto případech pravděpodobně jednalo o známé distributorů, kterým se podařilo protlačit své přátele na seznamy. Při celkovém hodnocení podporovaných by ale neměl hrát roli jejich původ, ale především aktuální materiální zabezpečení a zdravotní stav. A v tomto ohledu z dochovaných dokumentů jednoznačně vyplývá, že podporovaní byli převážně lidé s nízkým příjmem, nejčastěji důchodci či těžce nemocní, případně invalidé, kteří měli problémy sami se o sebe postarat. K obdobnému závěru dospěl i již citovaný dokument ze soudního přelíčení v Ústí nad Labem.

V tomto ohledu může být nápomocný sešit (zápisník) Pavla Porgese, který se dochoval v důkazních materiálech a šest Porgesových posudků

[82] ABS, fond MV-V, V-2772 MV, skupinový vyšetřovací svazek Porges Pavel a spol., l. 47.
[83] Tamtéž., l. 47–48.
[84] Tamtéž, obálka č. 1 s listinným doličným materiálem.

na osoby, které navrhnul vyslanectví jako příjemce podpor.[85] Porges k jednotlivým jménům v zápisníku a v posudcích uvedl i bližší informace.[86] Na základě těchto záznamů je možné provést sociodemografickou mikroanalýzu. U 22 osob (deset žen a dvanáct mužů) je uveden věk. Osmi z nich bylo sedmdesát a více let, čtyřem mezi šedesáti a sedmdesáti lety, pěti mezi padesáti a šedesáti. Průměrný věk osob v Porgesově zápisníku činí 57,5 let. Dále jeden čtyřicátník, dva lidé ve věku třicet až čtyřicet let a dvě vyloženě mladé osoby (25 a 17). U tří je uveden příjem (ve výši 900, 1000 a 1200 Kčs), u jedné hodinový plat (2,4 Kčs na hodinu) a u zbylých informace o příjmu nejsou nebo se jedná o důchodce, nezaměstnané, práce neschopné (invalidní) nebo studující. U penzistů nebo invalidů se příjem pohybuje mezi 108 a 350 Kčs (v jednom případě činí příjem pětasedmdesátileté důchodkyně 366 Kčs a skládá se z důchodu a 147 Kčs jako renty za syna padlého ve válce). Průměrná výše podpory od vyslanectví se pohybovala mezi 200 až 300 korunami měsíčně. Z dalších poznámek v Porgesově deníku stojí za pozornost například tyto zajímavosti: většina podporovaných pobývala za druhé světové války v Terezíně a minimálně šest z nich v nějakém dalším koncentračním nebo vyhlazovacím táboře; několik osob bojovalo za války na africké frontě; více než polovina z nich trpěla nějakou nemocí (v zápisníku je nejčastěji uvedeno: srdce, žaludek, žlučník, infarkt, tuberkulóza, těžce nervově postižena atd.); pokud byly podporované ženy starší šedesáti let, jednalo se zpravidla o vdovy; jen u čtyř osob je možné doložit skutečně buržoazní původ. Na ukázku uveďme citaci z Porgesova zápisníku: „*Laufer Artur, 51 roků, těžký nervový otřes, manželka árijka, 3 dcery: 17, 12, 8, toho času nezaměstnaný, od 15. 10.* [zřejmě 1955 – pozn. autora] *v léčebně, manželka zaměstnaná*.“[87] Tato mikroanalýza potvrzuje skutečnost, že distribuce sociálních podpor měla primárně charitativní účel.

Žádný z dochovaných dokumentů nepřináší indicie, které by nějakým způsobem potvrzovaly skutečnou protistátní činnost distributorů, případně odběratelů sociálních podpor. Izraelští diplomaté se výjimečně vyptávali na některé informace, zpravidla na náladu obyvatelstva a na obecné fungování

[85] Zápisník i posudky viz ABS, fond MV-V, V-2772 MV, obálka č. 1 s listinným doličným materiálem.
[86] V zápisníku je uvedeno 31 jmen a k osmnácti z nich jsou uvedeny bližší údaje.
[87] ABS, fond MV-V, V-2772 MV, obálka č. 1 s listinným doličným materiálem.

sociálního zabezpečení občanů ČSR. Například vyslýchaný svědek Mořic Kupferstich ve výpovědi ze dne 16. dubna 1957 uvedl: „*Úředník se mne začal vyptávat, co dělám, což jsem mu zodpověděl tím, že jsem následkem nemoci v důchodu. Na jeho dotaz jsem mu řekl, že mám důchod 500 Kčs. Po tomto mém sdělení začal uvedený úředník na lidově demokratické zřízení nadávat, že jsme v ČSR »žebráci«* […]. *Úředník izraelského vyslanectví se mě také ptal na náladu obyvatelstva, zda souhlasí s dnešním lidově demokratickým zřízením v ČSR a nebo nesouhlasí. Stejně na mně žádal informaci o národním pojištění, jak jsem s ním spokojený, jak se mohu léčit a zda dostávám léky*."[88] Z dalších výpovědí také vyplývá, že sami distributoři, kteří se navzájem znali, se mezi sebou někdy bavili o mezinárodní politice ve vztahu ke státu Izrael (v roce 1956 především o tzv. Suezské krizi). Není ale doloženo, že by s izraelskými diplomaty do podobných rozhovorů vstupovali.

A proč probíhalo předávání peněz distributorům podpor a následně samotným podporovaným osobám způsobem, který je svým charakterem i z dnešního pohledu možné označit za konspirativní? Pravděpodobně tomu tak bylo proto, že si izraelské vyslanectví uvědomovalo, že po zákazu JOINTu a po zásazích státu do chodu RŽNO po roce 1948 by distribuce podpor přímo vyslanectvím nebyla povolena. Vyslanectví by mohlo předávat peníze Židovské náboženské obci, která však byla z velké části pod dohledem státních orgánů, které se snažily na co nejvíce míst v jejím vedení dosadit osoby nakloněné spolupráci s režimem: „…*dosud byl předsedou Rady ŽNO Emil Neumann z Poděbrad, který vždy hájil a hájí směr zaměřený proti sionismu a západní orientaci našich židů. Stejného zaměření je velká většina dosavadních i nově navrhovaných členů výboru /26 osob/ a představenstva /12 osob/. Jde vesměs o zaměstnance národních či komunálních podniků* […], *Neumann se jako předseda Rady projevoval velmi dobře, vhodně si počínal při stycích s činiteli západního židovstva a jsou všechny předpoklady, že tak bude činit i v budoucnu. Zvolení Neumanna jako předsedy a všech ostatních členů výboru a představenstva je zajišťováno gen./erálním/ tajemníkem dr R. Iltisem, který je členem KSČ a velmi dobře a takticky spolupracuje se státní správou* […], *snažíme se zamezit, aby do funkce místopředsedy Rady ŽNO byli zvoleni T. Ney* […] *a dr. E. Schwarz z Prahy, kteří se proti byť sporadickým sionistickým tendencím neprojevují dost rozhodně*."[89] Vzhledem k praktikám režimu by se podpora

[88] ABS, fond MV-V, V-2772 MV, skupinový vyšetřovací svazek Porges Pavel a spol., l. 25.

[89] Citace ze správy církevního tajemníka Knoblocha z listopadu 1956, která je uvedena ve studii B. SOUKUPOVÁ, *Židovská menšina v českých zemích v letech 1956–1968. Mezi loajalitou k režimu, závazky k rodinné tradici a judaismu*, s. 43–44.

s velkou pravděpodobností k osobám, jimž měla být určena, nedostala, případně ve snížené podobě.

Z dnešního pohledu jsou důkazy a způsob argumentace bezpečnosti bezzubé. Je možné, že si tohoto faktu byli vědomi i sami vyšetřovatelé, a proto se snažili řadě obžalovaným zkomplikovat situaci obviněním z dalších trestných činů. Pavel Porges byl například mimo jiné obviněn z trestného činu ohrožení zájmů republiky v cizině, jelikož „*v době od konce listopadu 1955 až do začátku února 1957 v Praze sepsal a do různých kapitalistických států různým osobám odeslal asi 10 dopisů, v nichž uváděl lživé údaje o poměrech v naší republice a hanlivě se vyjadřoval o různých politických a hospodářských opatřeních naší vlády*."[90] Porges si ve svých dopisech opravdu nebral servítky. V jednom z dopisů například popisuje nevábné vyhlídky syna Hanuše, který „*udělal v prosinci odbornou zkoušku s velmi dobrým prospěchem a má nyní všechny předpoklady pro primariát, ordinariát a vůbec vedoucí postavení, na které bude pravděpodobně vbrzku povolán. Ale bohužel plat neodpovídá titulu, každý »horník« si vydělá víc než »primář«. Ano, u nás platí inteligent za velké hovno, jestli však některému z velkých pánů bolí břicho, protože se přežral, pak si zavolá hned konsilium 4–6 lékařů, kteří mají propánaboha zachránit jeho drahocenný život, neboť tady rudé právo nepomáhá!*"[91] Bezpečnost Porgese vinila z toho, že svými dopisy, ve kterých z dnešního pohledu jen vyjadřoval svůj svobodný názor, vytvářel negativní pohled na socialistické zřízení republiky. Porges se při výsleších hájil tím, že obsah dopisů nebyl míněn vážně a že na jejich základě chtěl především získat materiální podporu ze zahraničí.

Kateřině Rychnovské a Růženě Hoffeové přitížilo, že zajistily svým chovancům v domě odpočinku v Mariánských Lázních zasílání balíčků z ciziny (ze Švýcarska a Dánska), které obsahovaly zpravidla potraviny (konzervy, kávu, cukr, čokoládu, občas žvýkačky atd.). StB obě obžalované nařkla z toho, že „*pomáhaly vytvářet v našem státě z našich občanů židovského náboženství skupinu osob, které se dostávalo neoprávněných výhod od cizího státu, kterýchžto výhod státní občané naší republiky neměli, čímž narušovaly morálně politickou jednotu našeho lidu, nejdůležitějšího předpokladu pevnosti*

[90] ABS, fond MV-V, V-2772 MV, skupinový vyšetřovací svazek Porges Pavel a spol., l. 44.

[91] Tamtéž, obálka č. 1 s listinným doličným materiálem.

našeho lidově demokratického řádu […].“[92] Navíc touto činností poškozovaly podle bezpečnosti obě obviněné zájmy našeho státu, neboť „*vzbuzovaly v zahraničí představu o tom, že se zde dostává nedostatečné péče našim občanům, že zde trpí nouzí a že proto žádají alespoň poskytnutí potravinových, případně jiných balíčků. Je nesporné, že takovýmto počínáním se vzbuzovala nesprávná představa v zahraničí o poměrech v našem státě a na dobrém jménu našeho státu se touto akcí rozhodně nepřidalo*.“[93]

Marku Špiegelovi, předsedovi ŽNO v Liberci, který dostal ze všech odsouzených v rámci akce *Dana* nejvyšší trest odnětí svobody (5,5 roku, především kvůli machinacím s valutami), přitížilo, že „*na jaře 1955 dostal od diplomat. úředníka cizí moci Arieh Peleda úkol, aby získával mladé muže pro illeg. odchod z ČSR do Izraele a pro službu v izraelské armádě. Tyto mu měl hlásit a uvedený úředník by »zařídil další«*.“[94] Z dochovaných dokumentů a výpovědí vyplývá, že se Špiegel skutečně pokusil získat několik mladíků pro odchod z republiky, ale ani jeden z nich nevycestoval a dva dokonce svědčili v Špiegelův neprospěch u soudu.[95] Špiegel byl také obviněn z toho, že „*v Liberci, Praze a jinde od roku 1952 do roku 1956 ve větším rozsahu skupoval různé zboží, jehož byl nedostatek a pak jej opět se ziskem prodával, tak zejména koupil: od Heleny Mermelstejnové od roku 1952 do počátku roku 1955 nejméně 60 m vlněných látek na šaty a pláště* […], *tedy dopustil se nekalého jednání, které mohlo ohrozit plynulé zásobování předměty potřeby alespoň části obyvatelstva nějakého místa*.“[96]

[92] ABS, fond KV-V, V-1101 KV, skupinový vyšetřovací svazek proti Viliamu Friedmannovi a spol., l. 55.

[93] Tamtéž, l. 45. V rámci akce *Dana* byl také sledován Emil Neumann, předseda RŽNO v Praze. Neumann ale nebyl nakonec do procesů zahrnut. Za pozornost stojí, že bezpečnost pravděpodobně blíže nerozpracovala zjištění, které mohlo příslušníky StB značně rozezlit, a to, že „*podle zprávy ze dne 4. 1. 1956 bylo vězeňskou agenturou zjištěno, že E. Neumann opatřoval různé potřeby teroristické skupině bří Mašínů a že Mašínové mají dosud u Neumanna obrazy a různé cennosti, které Neumann postupně prodává a z výtěžku podporuje dceru potrestané Zdeňky Mašínové.*“ Citováno podle: ABS, fond H, H-419, l. 143.

[94] ABS, fond Vyšetřovací spisy – Liberec (dále jen LB-V), V-673 LI, skupinový vyšetřovací svazek Špiegl Marek a spol., l. 6.

[95] Při hodnocení těchto materiálů a svědeckých výpovědí mladých mužů, které se Špiegel snažil získat pro opuštění ČSR, je zapotřebí být obezřetnější. Na rozdíl od jiných výpovědí není v tomto případě jasné, do jaké míry se jednalo o skutečné výpovědi a do jaké míry o manipulaci.

[96] ABS, fond LB-V, V-673 LI, skupinový vyšetřovací svazek Špiegl Marek a spol., l. 43.

Ačkoli se vyšetřovatelé snažili ve všech procesech předložit co nejvíce přitěžujících důkazů, dokazuje určitou míru shovívavosti některých soudců skutečnost, že na rozdíl od procesu v rámci akce *Zlatá Husa* byli ochotni tentokrát u některých osob přihlédnout k polehčujícím okolnostem: „*Jako polehčující okolnost shledal soud u obžalovaných Friedmanna, Bravermana, stejně jako u obžalovaných Rychnovské a Hoffeové faktické doznání, obžalovaným Viliamu Friedmannovi a Isidoru Bravermannovi přiznal soud polehčující okolnost řádného života pracujících lidí, kterým žili v době před spácháním trestné činnosti. Nebylo totiž zjištěno ničeho, co by mohlo odůvodnit nepřiznání této okolnosti oběma obžalovaným. Naproti tomu obžalované Rychnovské, ani obžalované Hoffeové tuto okolnost soud nepřiznal, vzhledem k jejich třídní příslušnosti*.“[97]

Celkově bylo na základě akce *Dana* odsouzeno patnáct osob k převážně nízkým trestům odnětí svobody (s výjimkou Marka Špiegela). Někteří odsouzení se poměrně rychle dostali na svobodu. Například Zdeňce Porgesové a Vojtěchu Lustigovi byly podle rozhodnutí ze dne 19. prosince 1957 „*prominuty zbytky dosud nevykonaných trestů, a to na základě rozhodnutí presidenta republiky o amnestii ze dne 1. 12. 1957*.“[98] Pavel Porges ale takové štěstí neměl, neboť 5. listopadu 1957 ve věznici zemřel.

Závěr

Příběh distribuce sociálních podpor a procesy navázané na akce *Zlatá Husa* a *Dana* jsou z pohledu vztahu Československé republiky k židům v padesátých letech výjimečné, a to i při komparaci s procesem se Slánským a na něj navázanými procesy. V čem tedy spočívá jejich jedinečnost? 1) Jsem toho názoru, že procesy jsou dokladem změny taktiky režimu ve vztahu k židovské menšině a pomohly definovat jakýsi „nový normál“. Místo radikálních zásahů do života komunity z počátku padesátých let zvolili představitelé komunistického Československa postupně taktiku ovlivňování a převýchovy. Zvolená skutková podstata trestné činnosti (potrestání za převážně „běžné“ kriminální zločiny, přestože se nabízelo zpolitizování povahy trestných činů), poměrně nízké tresty v procesech navázaných na akci *Dana* a neochota k jejich ideologizaci a propagandistickému

[97] ABS, fond KV-V, V-1101 KV, skupinový vyšetřovací svazek proti Viliamu Friedmannovi a spol., l. 48.

[98] ABS, fond MV-V, V-2772 MV, skupinový vyšetřovací svazek Porges Pavel a spol., l. 55.

vytěžení jsou toho dokladem. 2) Na rozdíl od velkých antisionisticky zaměřených procesů z počátku padesátých let v tomto případě stáli na straně obžalovaných „skuteční židé". Tedy lidé, kteří se za židy považovali. 3) Jednu z klíčových rolí v rámci pašování nedostatkového zboží sehrál člen izraelského diplomatického sboru v Československu Jacob Gazit, který po určitou dobu zajišťoval i distribuce sociálních podpor. Dochované materiály dle mého názoru nepotvrzují domněnku jiných badatelů, že prodej pašovaného zboží sloužil k financování sociálních podpor. Motivy Státní bezpečnosti pro zásah proti šmelinářům a distributorům podpor jsou i z dnešního pohledu pochopitelné – i dnes by obdobná aktivita, pokud by byla prováděna v utajení, byla hodnocena jako ilegální. Rozhodně alespoň činnost, která byla vykonávána odsouzenými v rámci procesů navázaných na akci *Zlatá Husa*. A i aktivity osob, zapojených do distribuce sociálních podpor a stíhaných na základě akce *Dana*, vykazovaly symptomy konspirativnosti. I tímto do značné míry reálným základem jsou popisované procesy jedinečné. 4) Propaganda nevyužila příležitosti a neudělala z obžalovaných sionistů další exemplární příklady špiónů cizích státních mocností. Některé důvody, proč tomu tak mohlo být, byly analyzovány na předchozích stránkách. U procesů po roce 1956 můžeme odhadovat, že motivy byly pravděpodobně kombinovaně zahraničněpolitické (například obavy z kritiky ze zahraničí) a vnitropolitické (kontrola židovské menšiny již byla dostatečná a nebylo zapotřebí tvrdších represí). U procesů z let 1954 a 1955 hrála při výběru skutkové podstaty trestné činnosti obžalovaných roli pravděpodobně skutečnost, že byli především šmelináři a jejich aktivity nebyly primárně zaměřeny na izraelské vyslanectví. Určitá „depolitizace" procesů je dalším dokladem jedinečnosti těchto procesů.

Pokud vezmeme v potaz širší vnitropolitické a především mezinárodněpolitické souvislosti, je činnost Izraelců v rámci distribuce sociálních podpor pochopitelná a její celkový etický rozměr vyznívá pozitivně. To samé ale nemůžeme s jistotou říci o všech československých občanech zapojených do černého obchodu. Jsem toho názoru, že většina z odsouzených na základě akce *Zlatá Husa* (dále *Jadran* a částečně i *Cizina*) byli především kriminálníci většího či menšího formátu, z nich někteří parazitovali na aktivitách izraelského vyslanectví. Na příběhu distribuce sociálních podpor je naopak smutný fakt, že distributoři podpor i samotní podporovaní vnímali celou akci jako charitativní a neměli v zájmu žádným způsobem rozkládat socialistické zřízení našeho státu zevnitř. Státní orgány měly

ale na věc jiný názor. Skuteční hrdinové tohoto příběhu jsou proto osoby, které byly odsouzené na základě akce *Dana* – důchodci, kteří převážně nezištně pomáhali svým souvěrcům, jež se nacházeli v hmotné nouzi.

Z pohledu bezpečnosti lze hodnotit akce *Zlatá Husa* a *Dana* jako úspěšné. Byla rozbita síť šmelinářů a distributorů sociálních podpor a k další takovéto nelegální činnosti nedocházelo. Izraelská ambasáda byla od předávání podpor odstavena i na základě změny vládní politiky. Československá vláda totiž přehodnotila svůj postoj k podpoře občanů židovského původu ze zahraničí a židé mohli přijímat sociální podpory pro oběti šoa od Claims Conference (do roku 1964) a Société de secourset d´entraide (dále jen SSE) ze Ženevy (dohoda s touto organizací byla uzavřena roku 1960).[99] Na základě této smlouvy došlo i ke stanovení pravidel distribuce zasílaných peněz. Změna státní politiky nebyla motivována osudy židů nebo zpytováním svědomí, ale především ekonomickými faktory. Stát naléhavě potřeboval devizy, které na základě podpory získával, jelikož členům obcí byla podpora vyplácena v tuzexových korunách (finanční pomoc byla převáděna na tuzexové koruny podle běžného směnného kurzu).[100] Jak efektivně tento nový způsob distribuce fungoval, bude předmětem dalšího bádání. Zdá se ale, že zprvu působil státním orgánům starosti.[101]

Bádání nad problematikou akce *Zlatá Husa* a akce *Dana* a jejich zasazení do kontextu změn vztahu režimu a židovské menšiny nepovažuji zdaleka za uzavřené. Další posun ve výzkumu by mohla přinést kritická reakce Martina Šmoka a předložení důkazů o propojení pašování zboží s financováním sociálních podpor. K tomu by mohl posloužit soukromý archiv Martina Šmoka, ze kterého několikrát ve své studii cituje. Do budoucna je také

[99] B. SOUKUPOVÁ, *Židovská menšina v českých zemích v letech 1956–1968. Mezi loajalitou k režimu, závazky k rodinné tradici a judaismu*, s. 62.

[100] Tamtéž, s. 63.

[101] Tamtéž, s. 62. V poznámce pod čarou č. 117 na s. 62 své studie uvádí Soukupová zajímavou citaci: *„Vedení RŽNO zjistilo bližší podrobnosti o průběhu této tak zvané »sociální« akce vlastně teprve tím, že se při členských schůzích na náboženských obcích a v synagogálních sborech setkalo s bouřlivými protesty členů, kteří nebyli tuzexovými bony obdarováni a domnívali se, že za provádění poukazů odpovídají orgány RŽNO. Je skutečností, že ze Švýcar docházející listiny SSE určovaly v převážné většině jako příjemce osoby, které byly vším jen ne sociálně potřebnými, což právem vyvolalo odpor členů sociálně slaběji situovaných. Nechutné a bouřlivé projevy zabíraly hlavní čas určený na schůzích k projednávání často velmi závažných jiných otázek a znemožňovaly na obcích, jež byly zahrnovány osobními návštěvami stěžovatelů, jakoukoli práci."*

zapotřebí zaměřit se na pátrání po roli některých osob, například Ludvíka Štarka, Bernarda Manna či prozatím v ústraní stojícího Emila Neumanna. Jednou z největších slabin práce zůstává skutečnost, že není možné odhalit roli RŽNO při distribuci sociálních podpor. Někteří čelní představitelé židovských obcí v Praze, Liberci či Ústí nad Labem byli do této činnosti zapojeni. Věděla o nich ale i RŽNO, podílela se na nich, spolupracovala s izraelským vyslanectvím, schvalovala je? Na tyto otázky bude ještě zapotřebí v budoucnu odpovědět.

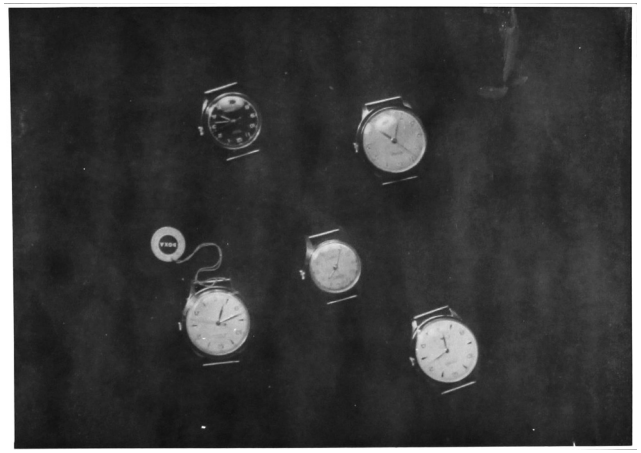

1. Zabavené hodinky u překupníků s pašovaným zbožím
Zdroj: ABS, V-1583 MV

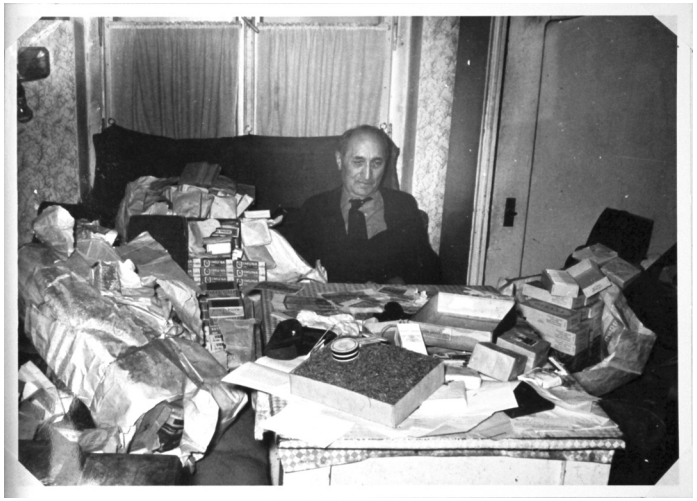

2. Pavel Porges ve svém bytě po zatčení
Zdroj: ABS, V-2772 MV

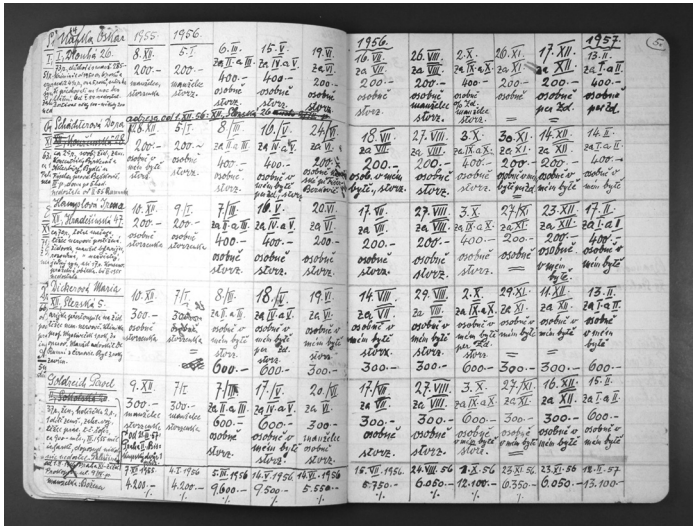

3. Zápisník Pavla Porgese obsahující jména odběratelů sociálních podpor a údaje o nich.
Zdroj: ABS, V-2772 MV

4. Kateřina Rychnovská, vedoucí domova odpočinku RŽNO v Mariánských Lázních
Zdroj: ABS, V-1101 MV

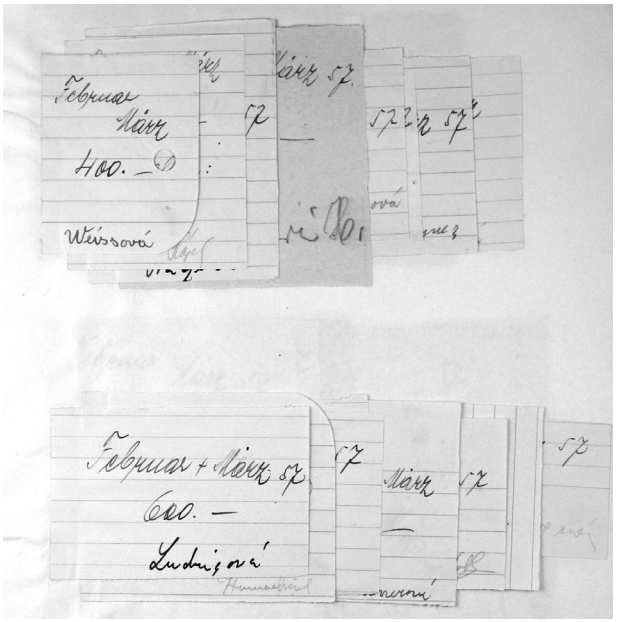

5. Stvrzenky o předání podpory. Podporovaní stvrzenky často podepisovali a distributoři podpor je posléze předávali izraelským diplomatům jako vyúčtování. Místo částky bylo někdy na stvrzenkách uvedeno například 4 kg košer masa, což značilo předání 400 Kč.
Zdroj: ABS, V-2772 MV

Komu se líbily malby starých německých a rakouských mistrů? Sběratelství německých a rakouských deskových obrazů 14.–16. století v Národní galerii v Praze

Who liked the paintings of the old German and Austrian masters?
Art collecting of the German and Austrian panel paintings from the 14th to the 16th centuries at the National Gallery in Prague

Olga Kotková

Abstrakt

Článek se věnuje sběratelství deskových obrazů, které jsou pokládány za díla pocházející z území současného Německa a Rakouska. Dva obrazy vznikly nejspíše na území dnešního Švýcarska, šest desek bylo vytvořeno v Jižním Tyrolsku (dnes patřícímu k Itálii), dva obrazy lze lokalizovat do Slezska, a to do Vratislavi. V práci jsou zahrnuta díla, která vznikla v období od konce 14. století až do konce 16. století.

Obrazy se na území našeho státu dostaly v různých dobách, mnohé z nich náležely k aristokratickým kolekcím, jež se nejvíce rozvíjely v 18.–19. století. Z tohoto období také pochází největší část sekundárních písemných pramenů, které dané malby často zachycují. Předmětem zájmu studie jsou obrazy, jež se v současné době nacházejí ve sbírce Národní galerie v Praze (popřípadě tvořily součást fondu jejich historických předchůdkyň). Na základě zachovaných primárních a zejména sekundárních písemných dokumentů lze v mnohých případech doložit, kdy a za jakých okolností se sledovaná díla objevila na území našeho státu a jak se následně dostala do fondů naší největší veřejné umělecké sbírky.

Abstract
The article deals with the art collecting of the panel paintings which are considered to be works from the present-day Germany and Austria. Two items were probably created in today´s Switzerland; six panels originated from the South Tyrol (today belonging to Italy) and two pictures can be placed to Silesia, to Wrocław (Breclau) respectively. The thesis includes works created in the period from the late 14th century to the late 16th century.

The paintings have appeared in the region of the present-day Czech Republic in various periods, many of them belonged to aristocratic collections, which prospered mainly from the 18th to the 19th centuries. Many secondary sources from this period have survived, in them the particular works of art can be often found. The article focuses on the paintings which are now at the National Gallery in Prague (or belonged to the collections of its historical predecessors). Based on the primary and above all the secondary documents certain facts concerning the time of the appearance of the works of art in our region, furthermore the circumstances of their appearance can be verified. On the basis of these sources it can also be confirmed how they subsequently came to the funds of our largest public art collection.

Klíčová slova
malířství – Německo – Rakousko – pozdní gotika – umělecké sběratelství – Národní galerie v Praze

Keywords
painting – Germany– Austria – late Gothic – art collecting – National Gallery in Prague

Úvod

V současné době se ve sbírkách Národní galerie nachází 165 obrazů (až na jednu výjimku jsou všechny namalovány na dřevě), které jsou vesměs pokládány za díla z regionů na území současného Německa a Rakouska. Je to počet poměrně vysoký, takže se nabízí otázka, zda-li za vybudováním této kolekce stálo určité cílené úsilí, anebo se tyto artefakty objevily v Národní galerii (dále často jen NG) souhrou náhod a běhu událostí, aniž by se kdo o to více přičinil. Způsoby, jak se v pražské galerii umělecká díla ze zmíněných oblastí ocitla, byly složité, většinou přímo odrážely neméně komplikovanou historickou situaci, a proto se tato práce zaměřuje

hlavně na postižení okolností a doby, ve které se tyto obrazy dostaly na území Čech či do Obrazárny vlasteneckých přátel umění (historické předchůdkyně Národní galerie v Praze).[1]

Časově sledujeme období od konce 14. století až zhruba do roku 1580; některé malby, vytvořené podle staršího vzoru (převážně kopie podle Cranacha), lze datovat až na počátek 17. věku. Stylově vycházejí z pozdní gotiky. Největší část souboru tvoří malba, jež se pěstovala na území současného Německa, 34 prací lze spojit s rakouskou malířskou školou, u šesti desek předpokládáme původ v Jižním Tyrolsku (kde významným centrem malířské a sochařské školy byl Brixen), které nyní náleží k Itálii (současná provincie Jižní Tyrolsko). Dva portréty nás zavádějí do Slezska, respektive do Vratislavi, konečně u dvojice světců předpokládáme vznik na severu dnešního Švýcarska, obdobně jako u nevelkého *Ukřižování*, namalovaného podle předlohy od Rogiera van der Weyden. Označení „německé malířství" chápeme ve shodě se soudobým přístupem historie umění teritoriálně; nikoliv národnostně. V této souvislosti je nutné vysvětlit několik okolností, které ovlivnily výběr materiálu. Až na následně uvedené výjimky zde nebyly zahrnuty obrazy, které vznikly (či alespoň se tak soudí) na území současných Čech, Moravy, Slezska a Slovenska. Umělecká produkce těchto oblastí má být předmětem samostatného zpracování. Při přípravě předkládané práce se pochopitelně ukázalo, že některá díla (známá *Predella Švihovských se čtyřmi evangelisty* od Hanse Hesse, kopie podle Lucase Cranacha st. *Stětí sv. Jana Křtitele*, možná i Pleydenwurffova deska s *Madonou s dítětem na půlměsíci* či *Poslední soud* od Monogramisty L. S.) namalovali sice malíři patřící k německé škole, ale patrně byla původně objednána pro Čechy, Moravu či Slezsko – což znamená, že by systematicky měla být zahrnuta do přehledu o umělecké produkci Čech, Moravy a Slezska. Zde ovšem narážíme na celou řadu problémů, s nimiž se medievalistika musí tradičně vypořádávat.[2] Řešení jednoznačného

[1] Odborný průzkum obrazů zahrnutý v této stati byl realizován za podpory dotace na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Ministerstva kultury České republiky (dále jen DKRVO). Tento článek je dále upravenou verzí části autorčiny disertační práce *Sběratelství německých a rakouských deskových obrazů 14.–16. století v Národní galerii v Praze*, obhájené na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze v roce 2013.

[2] Na tento problém upozornila např. Kaliopi CHAMONIKOLA (rec.), *Olga Kotková, German and Austrian Painting of the 14th–16th Centuries: National Gallery in Prague. Illustrated*

dělení umělecké produkce na „naši“ a „cizí“ zůstává vzhledem k absenci dochovaných primárních písemných pramenů v mnohých případech nejasné. Pohybujeme se nutně v rovině spekulací a otázek, na které jistou (tj. prameny doložitelnou) odpověď pravděpodobně nenajdeme. Můžeme například zmíněnou kopii *Stětí Jana Křtitele* vyjmout z tvorby Lucase Cranacha st. a přiřadit ji k „domácí“ tvorbě na základě (snad oprávněné) domněnky, že kopie vznikla na území Moravy zřejmě přímo podle originálu, jenž se v té době nacházel buď v Olomouci nebo v Kroměříži?[3] Pochopitelně k nám byla mnohá díla na základě objednávky importována hned či brzy po svém vzniku. Příkladem může být známý mariánský oltář, jenž byl kolem roku 1520 objednán u Lucase Cranacha st. (v té době činného v saském Wittenberku) pro pražskou katedrálu sv. Víta.[4] Po stránce umělecké patří nepochybně k německému malířství, v monografiích Cranacha je pražskému oltáři věnována patřičná pozornost. Z pohledu kulturně-historického jde zároveň o důležité bohemikum, vyplývající z jeho funkce oltářního triptychu v katedrále sv. Víta, tj. ve významově nejdůležitějším chrámu na území Koruny české. Podle našeho názoru existuje a bude existovat poměrně vysoký počet uměleckých děl sledovaného období, u nichž zařazení do příslušných celků bude kolísat v závislosti na individuálním přístupu konkrétního badatele a kontextu příslušného tématu bádání.

V úvodu je na místě krátké zastavení pojednávající o původních funkcích diskutovaných sbírkových předmětů. Velká část náležela ke kostelním mobiliářům, obrazy patřily k oltářním celkům (zejména triptychy a polyptychy), řada z nich však byla pořizována ke komemorativním účelům – byly objednávány jako epitafy (obraz *Panna Marie na půlměsíci* od

Summary Catalogue II/1, Umění 2, 2008, s. 150; kategorii importu, rozlišením, co je domácí a zahraniční umění byl vyhrazen i diskusní „kulatý“ stůl uspořádaný v červnu 2011 v Národní galerii v Praze. Zazněla zde řada podnětných příspěvků (Milena Bartlová, Kaliopi Chamonikola, Jan Klípa, Olga Kotková, Aleš Mudra, Michaela Ottová, Jan Royt a Martin Vaněk), z diskuse však vyplynulo, že jednoznačný přístup definující kategorii importu a rozdělující umění na domací a zahraniční nelze aplikovat.

3 K originálu a jeho možné provenienci viz: Kaliopi CHAMONIKOLA (ed.), *Lucas Cranach* (katalog výstavy, Obrazárna Pražského hradu), Praha 2005, s. 52–53.

4 Viz fragment se sv. Kristinou patřící k tomoto oltáři. Viz: *Tamtéž*, s. 17–22 a Kateřina HORNÍČKOVÁ – Michal ŠRONĚK, *Der Cranach-Altar im Veitsdom – seine Entstehung und sein Untergang*, Umění 1, 2010, s. 2–16.

Hanse Pleydenwurffa a *Epitaf zlatníka Walocha* či jako památky na zemřelé. Mnohdy však správné postižení původního účelu není možné, už vzhledem k tomu, že velká většina těchto obrazů se dochovala bez originálního rámu (který mnohdy obsahoval cenné podrobnosti k danému obrazu – tak jako tomu je například u zmíněného *Epitafu zlatníka Walocha*). Rovněž malby vzniklé v protestantském prostředí (například *Zákon a milost* od Lucase Cranacha st.) nejspíše byly objednány pro luteránské sbory. Kromě obrazů malovaných pro vybavení kostelů řada obrazů náležela k výzdobě světských interiérů, ať už šlo o portréty, mytologie, starozákonní scény (Adam a Eva) či obrazy náboženských námětů drobných rozměrů, které patrně sloužily k soukromé devoci jako domácí diptychy a triptychy. Avšak i při úvaze nad prvotními účely obrazů se taktéž pohybujeme v rovině hypotéz a pravděpodobností – původní provenience je doložená pouze výjimečně, a to u níže uvedených děl.

Dohledat lze primární provenienci fragmentu se sv. Kristinou, který, jak řečeno výše, tvořil část oltáře Svatovítské katedrály. *Růžencová slavnost* od Albrechta Dürera byla objednána pro oltář v benátském kostele San Bartolomeo a třináct tabulí, jež tvořily tzv. *Göttingenský oltář*, byly namalovány roku 1499 Hansem Raphonem pro kostel sv. Petra a Pavla v Göttingenu.[5] K epitafním účelům sloužil dle nápisu na rámu výše diskutovaný *Epitaf zlatníka Walocha*, byť nevíme, v jakém kostele se nacházel. Dle původního patrocinia gotického chrámu a podle pozdně gotické menzy dochované *in situ* lze s velkou mírou pravděpodobnosti říci, že dvě malby ukazující scény ze života sv. Jiří a Linharta (vně Pašije Krista) tvořily oltářní křídla v kostele sv. Jiří a Linharta v Lidéřovicích u Dačic. Konečně recentní bádání s pomocí pramenů doložilo, že dvojice monumentálních křídel s císařem Jindřichem II. a císařovnou Kunhutou náležela k oltářní arše (pentaptychu) v kostele sv. Petra a Pavla v Erlangen-Brucku.[6]

5 Viz: Olga KOTKOVÁ (ed.), *Hans Raphon. 500 let Pašijového oltáře z Göttingenu. Gotika ze sbírek Kolowratů. / 500 Jahre des Passionsaltars aus Göttingen. Gotische Kunst aus der Sammlung Kolowrat* (katalog výstavy, Národní galerie v Praze), Praha 1999.

6 K provenienci nově Heidemarie MAY, *Die Entwicklung der fränkisch-nürnbergischen Malerei von 1495 bis 1525 unter besonderer Berücksichtigung des Schwabacher Hochaltars*, sv. I–II, Tübingen 1989. Disertační práce, zejm. s. 147–195.

Současný stav bádání

Na rozdíl od předchozích publikací a několika výstavních katalogů věnovaných obrazům německých a rakouských škol si tato studie všímá jevu doposud v této souvislosti poněkud opomíjenému – soustřeďuje se hlavně na sběratelství německého a rakouského malířství u nás, a to konkrétně na příkladě sběratelských aktivit někdejší Obrazárny Společnosti vlasteneckých přátel umění (založené 1796), pozdější Státní sbírky starého umění (od 1937), v době protektorátu (1941–1945) označované jako Českomoravská zemská galerie, a konečně připomene akviziční úsilí dnešní Národní galerie v Praze (tento název se de iure užívá od roku 1949).[7]

Odborné publikace sklonku 20. století věnované německému malířství (zejména v mnohém ohledu stále platné práce Jaroslava Pešiny) přinášely výběr z domácích sbírek, přičemž kriteriem zařazení příslušného obrazu byla jak skutečná (či domnělá) jména jejich tvůrců, tak kvalita.[8] Nutno podotknout, že kromě Pešiny se souborem německého a rakouského malířství žádný badatel systematicky nezabýval, erudované poznatky dlouhodobé kurátorky tohoto fondu v Národní galerii, Marie Kotrbové, zůstaly bohužel pouze v evidenci Sbírky starého umění Národní galerie. Mnohá díla však setrvávala opatřena pouze základním ikonografickým určením a s provizorním autorským připsáním. Zahraniční odborníci se průběžně věnovali Dürerově *Růženco vé slavnosti*,[9] přičemž většinou vycházeli z knihy Josepha Neuwirtha z roku 1885 a z práce Francese Oudendijk Pieterse (1939).[10] V šedesátých letech 20. století díky publikacím Jaroslava Pešiny[11] pozornost upoutal tzv. *Götingenský oltář* od Hanse

[7] Viz stručný přehled dějin Národní galerie např. Vít VLNAS (ed.), *Evropské umění od antiky do závěru baroka. Průvodce stálou expozicí Sbírky starého umění Národní galerie v Praze ve Šternberském paláci*, Praha 2004, s. 8–16.

[8] V těchto souvislostech zejm. Jaroslav PEŠINA, *German Paintings of the 15th and 16th Centuries*, Praha 1962 (německé vyd.: *Alt-Deutsche Meister von Hans von Tübingen bis Dürer und Cranach*, Hanau 1962). Jaroslav PEŠINA, *Ještě k otázkám německého malířství 15.–16. století v československých sbírkách*, Umění 5, 1970, s. 486–505.

[9] Viz hlavně Fedja ANZELEWSKY, *Albrecht Dürer. Das malerische Werk,* Berlin[2] 1991, zejm. s. 191–202, č. 93 (1. vyd. 1971).

[10] Joseph NEUWIRTH, *Albrecht Dürers Rosenkranzfest,* Leipzig – Prag 1885. Frances H. A. van den OUDENDIJK PIETERSE, *Dürers Rosenkranzfest en de ikonografie der Duitse Rozekransgroepen van de XVe en het begin der XVIe eeuw*, Amsterdam – Antwerpen 1939.

[11] Zejm. Jaroslav PEŠINA, *Košátecký pašijový cyklus dílem Hanse Raphona*, Umění 5-6, 1946–1947, s. 214.

Raphona, o kterém napsala Karin Hahn hned dvě studie.[12] Marginálně se k malbám z Národní galerie vyjadřoval i Kurt Löcher,[13] jeho postřehy ohledně děl z NG byly sice stručné, zato však významné. Dvě podobizny připsal tzv. Mistru Ondřeje Hertwiga – a *Podobiznu muže ve věku šedesáti dvou let* přesvědčivě přiřknul Barthelu Behamovi.

Rovněž výstava, zaměřená na ucelenou prezentaci tohoto fondu, nebyla v dlouhé historii pražské Národní galerie (a jejích předchůdkyň) realizována. Několika viditelnými počiny ukazujícími německou pozdně středověkou malbu z Národní galerie širšímu publiku byla komorní výstava *Růženco vé slavnosti* v roce 1971, rekonstrukce Raphonova *Göttingenského oltáře* (1999) a reprezentativní výběr děl Lucase Cranacha a jeho ohlasu v českých zemích, uspořádaný Správou Pražského hradu ve spolupráci s Národní galerií v Praze.[14] V roce 2006 Národní galerie připravila rozsáhlou výstavu věnovanou *Růženco vé slavnosti* od Albrechta Dürera. Expozice byla uspořádána u příležitosti pětistého výročí, jež uplynulo od vzniku tohoto nejvýznamnějšího obrazu německé školy dochovaného u nás.[15]

Uceleně pak byla kolekce německého a rakouského malířství v Národní

[12] Karin HAHN, *Das Werk des niedersächsischen Malers Hans Raphon, insbesondere der in der Národní-Galerie zu Prag wieder aufgefundene Altar des Göttinger Paulinerkloster*, Göttinger Jahrbuch, 1965, s. 39–70. Karin HANH-JÄNECKE, *Ein wiederentdeckter Altar des Hans Raphon in der Národní-Galerie zu Prag*, Niederdeutsche Beiträge zur Kunstgeschichte, 1965, s. 115–136.
Zásluhou těchto příspěvků (i když obsahují několik zavádějících nepřesností) se Raphonův oltář dostal do povědomí německých historiků umění, viz zejm. Hans G. GMELIN, *Spätgotische Tafelmalerei in Niedersachsen und Bremen,* München 1974, s. 542–552, č. 183.

[13] Kurt LÖCHER (rec.), *Rainer Michaelis, Deutsche Gemälde des 14.–18. Jahrhunderts. Staatliche Museen zu Berlin. Gemäldegalerie*, Pirckheimer Jahrbuch 1991, s. 134 a Kurt LÖCHER, *Barthel Beham. Ein Maler aus dem Dürerumkreis*, München – Berlin 1999, s. 63, 66 a 217.

[14] Marie KOTRBOVÁ, *Albrecht Dürer 1471–1528* (katalog výstavy, Národní galerie v Praze), Praha 1971; O. KOTKOVÁ (ed.), *Hans Raphon;* K. CHAMONIKOLA (ed.), *Lucas Cranach.*

[15] Olga KOTKOVÁ (ed.), *Albrecht Dürer: Růženco vá slavnost 1506–2006* (katalog výstavy, Národní galerie v Praze), Praha 2006. Publikace zahrnuje zásadní příspěvky o okolnostech vzniku obrazu, jeho získání pro Prahu a k dějinám obrazu od Isoldy Lübbeke, Stefana Bartilly, Lubomíra Konečného, Andrewa J. Martina, Olgy Kotkové, Evermoda Gejzy Šidlovského, Víta Vlnase a Oldřicha Doskočila. Restaurátorské a technologické poznatky shrnuli Jiří Třeštík a Radka Šefců.

galerii teprve nedávno podrobena systematickému zpracování,[16] které kromě umělecko-historického rozboru zahrnovalo i v mnohých případech poměrně podrobné restaurátorsko-technologické analýzy. Výsledky bádání pak shrnul v anglickém jazyce publikovaný katalog německé a rakouské malby 14.–16. století (2007).[17]

Až do nedávné doby nevzbudila zájem překvapivě kvalitní a bohatá kolekce děl, která vznikla na území současného Rakouska a Jižního Tyrolska. Při práci na citované knize se také podařilo ve světových sbírkách (veřejných i soukromých) dohledat řadu desek, jež spolu s našimi obrazy tvořily součásti nyní rozdělených retáblů či cyklů. Publikování svazku vzbudilo postupný zájem převážně zahraničních badatelů, a dokonce i méně známé malby z Národní galerie (a to také z depozitářů) se dostaly na mezinárodní výstavy a byly zahrnuty do obsáhlých přehledů – v této souvislosti je třeba uvést expozici *Od Van Eycka k Dürerovi* konanou v Bruggách 2010–2011.[18] Rovněž Cranachovy malby z Národní galerie se dostaly do širšího povědomí zahraničních expertů a díky zapůjčení obrazů *Nerovný pár* a *Zákon a milost* v letech 2010–2011 byly tyto práce konfrontovány se srovnatelnými díly ze stejného období, což vedlo k prohloubení dosavadních poznatků týkajících se těchto dvou desek.[19] V roce 2010 také vídeňští specialisté zahájili projekt *Wiener Tafelmalerei 1430–1530*, do něhož zahrnuli i obrazy z Národní galerie.[20]

[16] Průzkum byl realizován díky finanční podpoře poskytnuté Grantovou agenturou České republiky, projekt č. 408/03/1065: *German and Austrian Painting of the 14th–16th Centuries from the Collections of the National Gallery in Prague*.

[17] Olga KOTKOVÁ, *National Gallery in Prague. German and Austrian Painting of the 14th–16th Centuries. Illustrated Summary Catalogue II/1,* Praha 2007.

[18] Till-Holger BORCHERT (ed.), *Van Eyck bis Dürer. Altniederländische Meister und die Malerei in Mitteleuropa 1430–1530* (katalog výstavy, Groeningenmuseum Brugge), Gent 2010.

[19] Anna COLIVA – Bernard AIKEMA (ed.), *Cranach. L´altro rinascimento* (katalog výstavy, Galleria Borghese Roma), Milano 2010; Guido MESSLING, *Cranach et son temps* (katalog výstavy, Palais des Beaux-Arts de Bruxelles – Musée du Luxembourg Paris), Bruxelles 2010.

[20] Vedoucími projektu jsou Veronika Pirker–Aurenhammer a Antje-Fee Köllermann.

Dějiny sběratelství německých a rakouských deskových obrazů 14.–16. století v Národní galerii v Praze

Jestliže dosavadní bádání, především katalog z roku 2007, se apriorně věnovalo studiu primárních pramenů, tj. samotným deskovým malbám ze sbírky Národní galerie v Praze sledovaného období, tato studie se systematicky zaměřuje na pozdější dějiny jednotlivých artefaktů, tj. cíleně zkoumá sběratelství obrazů německých a rakouských škol.

Obrazárna Společnosti vlasteneckých přátel umění (dále často jen OSVPU) byla založena roku 1796. Díla – zprvu formou zápůjček – poskytovala především v Čechách usazená aristokracie. Jen malá část obrazů německých a rakouských škol tvořila významnější součást obrazových sbírek budovaných během 17.–18. století, do kterých se tyto malby dostávaly jako sběratelské objekty.[21] Při snaze o postižení vývoje sběratelství obrazů těchto škol v OSVPU, Státní galerii, Českomoravské zemské galerii i Národní galerii v Praze je nutné věnovat pozornost jak možné identifikaci maleb sledovaných škol v písemných pramenech (inventářích) aristokratických kolekcí, tak i zápisům k jednotlivým akvizicím v období 1796–2011. Ve starších inventářích nostických a valdštejnských sbírek (soubory se v roce 1945 dostaly do Národní galerie v Praze) však obrazy nejsou kvůli povšechnému popisu, většinou chybějícímu či mylnému autorskému určení a absenci rozměrů identifikovatelné.[22]

Základním písemným pramenem zachycujícím převzetí obrazu (ať už formou zápůjčky, daru, odkazu či koupí) Obrazárnou je *Einreichungs-Catalog der Gemaelde-Gallerie der Gesselschaft patriotischer Kunst Freunde* (tzv. EC inventář).[23] Tento inventář obsahuje přesné datum převzetí předmětu,

[21] K dějinám sběratelství v Čechách a na Moravě souhrnně: Lubomír SLAVÍČEK, *„Sobě, umění, přátelům." Kapitoly z dějin sběratelství v Čechách a na Moravě 1650–1939*, Brno 2007.

[22] Archiv Národní galerie v Praze (dále jen Archiv NG), fond Sbírka starého umění (dále jen SSU), sign. AA 2940 a AA 3121, Lubor MACHYTKA, Archivní doklady k dějinám nostické obrazárny, strojopis z roku 1980; Lubor MACHYTKA, Archivní doklady k dějinám valdštejnské obrazárny. (Duchcov, Horní Litvínov, Praha), strojopis, psáno cca 1980.

[23] Archiv NG, fond SVPU, sign. AA 1223/1–2, *Einreichungs-Catalog der Gemaelde-Gallerie der Gesellschaft patriotischer Kunst Freunde*.

jméno zapůjčitele (případně předchozího majitele), techniku, název, údaje o signatuře, rozměry, autora (popřípadě školu) a dobu trvání výpůjčky. Při koupi zachycuje cenu, za kterou se dotyčné dílo získalo. Později se při zápůjčkách dopisovalo její případné prodloužení, popřípadě datum navrácení dotyčného artefaktu majiteli. EC inventář se vedl do roku 1916. Čísla zachycená v tomto soupise uvádí první tištěný katalog OSVPU z roku 1827,[24] a proto obrazy, které v roce 1827 byly v Obrazárně, lze ve většině případů dohledat.

V letech 1919–1939 se přírůstky evidovaly v *Inventáři obrazů a plastik spravovaných Obrazárnou Společnosti vlasteneckých přátel umění, později Státní sbírkou starého umění* (tzv. OP inventář).[25] Zde jsou položky zpracovány následujícím způsobem: každý předmět je zapsán pod svým číslem; dále zde najdeme rubriky: autor, popis, technika, materiál, rozměry, rám, datum nabytí, majitel, způsob získání, odkaz na korespondenci, přírůstkové číslo, odkaz na případné vrácení a poznámka. V následujících letech až do současnosti se nově nabyté sbírkové předměty zapisovaly a nadále zapisují do přírůstkových knih uložených v registru Národní galerie v Praze a dále do digitálních databází.

Jediné dílo ze sbírek Národní galerie, které náleží k německým školám sledovaného období – zato však náležitého významu, Dürerova *Růžencová slavnost* patřila ke slavné sbírce Rudolfa II. Už k okolnostem získání obrazu pro pražskou císařskou sbírku, jenž se tenkrát nacházel v kostele San Bartolomeo v Benátkách, se dochovaly dva dokumenty z let 1605–1606 a 1606,[26] transport desky z Benátek do Prahy zaznamenal Sandrart v *Teutsche Academie*,[27] v pražské hradní kolekci ji poprvé uvádí inventář

[24] *Verzeichniss der Kunstwerke, welche sich in der Gemählde-Gallerie der Privatgesellschaft patriotischer Kunstfreunde zu Prag befinden*, Prag 1827 (další vyd. 1831, 1835, 1838).

[25] Archiv NG, fond SSU, sign. AA 3702, Inventář obrazů a plastik spravovaných Obrazárnou Společnosti vlasteneckých přátel umění, později Státní sbírkou starého umění, v letech 1919–1939. Do tohoto inventáře byly přepsány z *Einreichungs-Catalogu* všechny položky od založení OSVPU.

[26] Hans von VOLTELINI (ed.), *Urkunden und Regesten aus dem k. u. k. Haus, Hof- und Staatsarchiv zu Wien*, Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses 1898, s. LXV; Andrew J. MARTIN, *„Dan hat sich ain Quater befunden, in unserer Capeln, von der Hand Albrecht Dürers." Růžencová slavnost v kostele San Bartolomeo di Rialto*, in: Albrecht Dürer, O. Kotková (ed.), s. 63–64, který dokument z roku 1605–1606 objevil v benátské Bibliotece Correr.

[27] Joachim von SANDRART, *Teutsche Academie der edlen Bau, Bild-und Mahlerey-Künste,*

z roku 1621.[28] Malba je i v následných inventářích Hradu, včetně inventáře předmětů, které byly z příkazu císaře Josefa II. vydraženy 13. května 1782.[29] *Růžencovou slavnost* zakoupil Franz Lothar Ehemant, poté se ocitla v majetku Georga von Fillenbaum, jehož dědicové ji roku 1793 prodali opatu strahovského kláštera premonstrátů na Strahově Václavu Meyerovi.[30] Zde zůstala až do roku 1934, kdy ji zakoupil československý stát. Této mimořádné akvizici se budeme věnovat na následujících stránkách.

V kolekci Pražského hradu lze zachytit od roku 1621 i fragment se sv. Kristinou od Lucase Cranacha a dílny,[31] který se zde ocitl po rozbití někdejšího oltáře pražské svatovítské katedrály v prosinci roku 1619 (jehož zlomkem byla i malba s Kristinou).[32] Osudy tohoto obrazu v hradních sbírkách se podobají dějinám *Růžencové slavnosti* – také jej můžeme sledovat v příslušných hradních inventářích a jeho sounáležitost k Pražskému hradu ukončila rovněž dražba v roce 1782. Poté se pravděpodobně dostal do majetku jistého Goetze, roku 1801 již patřil hraběti Josephu Nostic-Rieneckovi, který jej roku 1801 zapůjčil Obrazárně Společnosti vlasteneckých přátel umění.[33] Zde zůstal coby zápůjčka hrabat Nosticů do roku 1932; Nosticové obraz v roce 1934 prodali, koupil jej Richard Morawetz. Na počátku druhé světové války došlo ke konfiskaci Morawetzovy sbírky, která byla roku 1997 restituována jako židovský majetek a následně (1999) částečně zakoupena pro sbírky Národní galerie.

V souvislosti se zkoumaným fondem je vhodné se zastavit u sběratelského

Nürnberg 1675. Citováno podle prvního vydání: Arthur R. PELTZER (ed.), *Joachim von Sandrart, Academie der Bau-, Bild-und Mahlerey-Künste,* München 1925, s. 64 (2. vyd. 1975).

[28] Heinrich ZIMMERMANN, *Das Inventar der Prager Schatz- und Kunstkammer vom 6. Dezember 1621 nach Akten des k. und k. Reichsfinanzarchivs in Wien*, Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses 2, 1905, s. XXXIX, č. 863.

[29] Osudy obrazu v hradní sbírce recentně Olga KOTKOVÁ, *Růžencová slavnost v pražské císařské sbírce*, in: Albrecht Dürer, O. Kotková (ed.), zejm. s. 125–127, kde je přehled pramenů, včetně vydaných.

[30] *Tamtéž*, s. 125–127.

[31] H. ZIMMERMANN, *Das Inventar der Prager Schatz*, s. XLIX, č. 1383 (oltář od L. Kranicha rozlámaný na sedm kusů).

[32] Michal ŠROŇĚK (ed.), *Vincenc Kramář, Zpustošení chrámu svatého Víta v roce 1619*, Praha 1998, s. 11–12, 15, 18, 47, 124; Kateřina HORNÍČKOVÁ – Michal ŠROŇĚK, *Der Cranach-Altar im Veitsdom*, s. 2–16.

[33] *Einreichungs-Catalog*, č. 850.

zaměření OSVPU. Jestliže se domácí aristokracie při budování svých sbírek během 17. a 18. století více orientovala na získávání obrazů nejrůznějších italských škol,[34] popřípadě jejich hlavním zájmem byla malba vlámská či holandská (kromě tehdejší domácí produkce),[35] sběratelská činnost Obrazárny, umístěné v letech 1796–1809 v prostorách Černínského paláce na Hradčanech, se soustředila právě na díla tzv. „staroněmecké školy".[36] Zájem o toto umění byl podmíněn dobovými sběratelskými trendy a má analogie i v jiných tehdejších sbírkotvorných aktivitách v Evropě – například v Kolíně nad Rýnem se takto profilovala kolekce bratrů Boisseréeových.[37] Nedávný průzkum ukázal, že zájem o středověk byl příznačným dobovým jevem, Německo pak bylo pokládáno za kolébku gotického slohu, a proto obecně gotická díla byla (mnohdy neopodstatněně) označována za obrazy „staroněmecké".[38] Toto označení bylo často přiřazeno i obrazům nizozemských mistrů – například deska *Ester před králem Ahasverem*, zapůjčená hned roku 1796 jedním ze zakládajících členů SVPU, hrabětem Františkem Josefem II. Kolowratem Liebsteinským, byla pokládána za dílo staroněmecké školy, i když jde zjevně o nizozemskou práci, v současné době připisovanou Janu Swartu van Groningen.[39]

V současné sbírce NG se nachází devatenáct obrazů, které Obrazárnu, coby zápůjčky ze soukromých sbírek, obohacovaly již v prvních letech po jejím zřízení. Do OSVPU bylo také zapůjčeno sedm obrazů staroněmeckých škol z Pražského hradu. Ty zde byly nepřetržitě od roku 1797 až do roku 1988, eventuálně až do roku 1992. V případě desek z Pražského hradu šlo o soubor, který zahrnoval významné mistry, a to: Lucase Cranacha st. a jeho dílnu (*Nerovný pár*, *Podobizna mladé ženy s jablkem*, *Posmívání Kristu* a zlomek oltáře z katedrály sv. Víta se sv. Kateřinou, Barborou, Dorotou

[34] L. SLAVÍČEK, *„Sobě, umění, přátelům"*, s. 160.

[35] K povaze aristokratických sbírek v Čechách v 17. a 18. století více: *Tamtéž*, zejm. s. 13–38 (včetně odkazů na další literaturu). K dějinám a skladbě významné obrazárny Kolowratů v Rychnově nad Kněžnou viz: Josef ZÁRUBA-PFEFFERMANN, *Kolowratská obrazárna v Rychnově nad Kněžnou*, in: Mistrovská díla z kolowratské obrazárny v Rychnově nad Kněžnou (katalog výstavy, Národní galerie v Praze), Olga Kotková (ed.), Praha 2009, s. 10–32.

[36] L. SLAVÍČEK, *„Sobě, umění, přátelům"*, s. 151–168.

[37] Pavla MACHALÍKOVÁ, *Objevování středověku. Tři kapitoly k recepci gotického umění v Čechách v pozdním 18. a raném 19. století*, Praha 2005. Disertační práce, s. 111–114.

[38] *Tamtéž,* s. 112.

[39] *Einreichungs-Catalog*, č. 316.

a Markétou),[40] Hanse Holbeina ml. (*Podobizna Lady Elisabeth Vaux*),[41] Hanse Schäufeleina (*Kající se sv. Jeroným*)[42] či Michaela Ostendorfera (*Kající se král David*).[43] Většina těchto obrazů je v současné době vystavena v Obrazárně Pražského hradu. V té době byla OSVPU rozšiřována o další desky německých škol, které byly následně vráceny majitelům, z nichž některé si v pozdějších letech (a po změně majitele) našly do OSVPU (popř. do NG) opět cestu, podobně jako zmíněný fragment se sv. Kristinou. Důležitým příkladem je i malba *Narození Panny Marie* od Michaela Pachera, kterou do OSVPU zapůjčil hrabě František Josef II. Kolowrat Liebsteinský v roce 1808.[44] Do kolowratské obrazárny v Rychnově nad Kněžnou se obraz vrátil v roce 1889; odtud jej Památkový ústav poskytl v letech 1982–1988 do NG a do kolekce Národní galerie se opět dostal v roce 2009, kdy jej zapůjčila rodina Kolowratů z Rychnova nad Kněžnou.[45] Z rychnovské sbírky Kolowratů pochází i významná památka dokládající úzké vazby k Sasku – *Predella Švihovských se čtyřmi evangelisty*. Ta byla do OSVPU zapůjčena v letech 1796–1910,[46] roku 1935 ji Obrazárně prodal Zdeněk Kolowrat Krakowský Liebsteinský.[47] V roce 1800 Obrazárna získala hodnotnou kopii podle Albrechta Dürera, *Madonu s kosatcem* (č. 30).[48] Obrazárna ji následujícího roku dala do dražby, ve které ji získal hrabě Antonín Isidor Lobkowicz. V majetku rodu byl obraz do roku 1940 a po celou dobu vystaven ve veřejné galerii. V roce 1941 byl zabaven, roku 1992 restituován dědicům původního majitele, nedávno jej český stát zakoupil pro sbírky Národní galerie. V letech 1806–1854 také se vší pravděpodobností zapůjčili Šternberkové Obrazárně *Madonu s dítětem* (č. 20). Obraz lze identifikovat na základě rozměrů v EC inventáři[49] a ve Verzeichnisu z roku 1827[50] a tyto údaje jej umožnily ztotožnit s obrazem, jenž Národní galerii

[40] *Einreichungs-Catalog*, č. 606, 607 a 640.

[41] *Tamtéž,* č. 608.

[42] *Tamtéž*, č. 621.

[43] *Tamtéž*, č. 639.

[44] *Tamtéž*, č. 1150.

[45] O. KOTKOVÁ (ed.), *Mistrovská díla z kolowratské obrazárny*, s. 74–79.

[46] *Einreichungs-Catalog* , č. 400.

[47] *Inventář obrazů a plastik*, č. 2158.

[48] *Einreichungs-Catalog*, č. 815.

[49] *Tamtéž*, č. 1104.

[50] *Verzeichniss der Kunstwerke*, s. 68, č. 1104.

předala Národní kulturní komise v roce 1949 jakožto bývalý majetek Šternberků.[51] Bohužel předpokládaný identifikační štítek s číslem EC inventáře na rubové straně není, neboť obraz byl v sedmdesátých letech 20. století zezadu ztenčen a nalepen na překližku. Rovněž málo známý obraz *Poslední soud*, jenž byl teprve nedávno určen jako epitaf Ronovského z Lengenavy (č. 59), má podobný osud: v letech 1821–1854 byl zapůjčen OSVPU z Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze,[52] v roce 1946 byl předán z Filozofické fakulty Karlovy univerzity galerii. Rovněž spletitou historii měla malba *Stětí sv. Barbory* od Mistra Winklerova epitafu (č. 54).[53] Tu zapůjčil Obrazárně pražský obchodník s uměním Marco Berra roku 1813,[54] téhož roku ji v dražbě Obrazárny koupil hrabě Kristián Kryštof Clam-Gallas; v majetku Clam-Gallasů obraz zůstal až do roku 1932, přičemž celé toto období (tj. 1813–1932) setrvával coby zápůjčka v OSVPU. Po roce 1932 se malba dostala dědictvím do majetku kněžny Sofie Auersberg; byla umístěna na rodovém sídle Clam-Gallasů na zámku Frýdlant. Těsně po válce byla jako konfiskát z německého soukromého majetku v Hejnici u Frýdlantu předána Národní galerii. Obraz *Mše sv. Řehoře* od Cranachova následníka (č. 18) převzala Národní galerie prostřednictvím Fondu národní obnovy v roce 1949 z Valdštejnského paláce v Praze. Štítek na rubové straně s číslem EC[55] a zahrnutí díla do Verzeichnissů Obrazárny dokládá,[56] že *Mše sv. Řehoře* byla z majetku hrabat Valdštejnů zapůjčena do OSVPU v letech 1827–1854.

Některé malby, jež byly na počátku 19. století zapůjčeny do OSVPU a následně vráceny majitelům, se však do dnešní Národní galerie již nevrátily. Například zakládající člen Společnosti vlasteneckých přátel umění a její prezident, hrabě František Šternberk-Manderschied, zapůjčil roku 1803 významnou ukázku tzv. Dunajské školy, desku *Zasnoubení sv. Kateřiny*

[51] K tomu více Vít VLNAS – Tomáš SEKYRKA, *Die Kunstwerke der Donauschule in der Tradition der böhmischen Sammlungstätigkeit*, Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg, 1991, s. 334–335.

[52] *Einreichungs-Catalog*, č. 1464.

[53] *Tamtéž*, č. 1249.

[54] K tomu Lubomír SLAVÍČEK, *Die Auktionen der Gesellschaft patriotischer Kunstfreunde in den Jahren 1821–1835,* Bulletin of the National Gallery in Prague, 2002–2003, s. 31, 44. K M. Berrovi též: L. SLAVÍČEK, *„Sobě, umění, přátelům“*, s. 184–185.

[55] *Einreichungs-Catalog*, č. 1709.

[56] Srov. zejm. *Verzeichniss der Kunstwerke,* s. 114, č. 1709.

od Monogramisty IM.[57] V OSVPU byl obraz zapůjčen až do roku 1922 (přičemž se později dostal do majetku hraběte Josepha Nostice). V letech 1922–1939 se objevil ve sbírce Richarda Morawetze, následně byl jako konfiskát uložen v Českomoravské zemské galerii a v Národní galerii, roku 1997 byl restituován dědicům Richarda Morawetze a v současné době se nachází v soukromé sbírce. Mnohé obrazy německých a rakouských škol, které byly v letech 1796–1835 zapůjčeny do OSVPU, nelze bezpečně identifikovat a tím pádem ani dohledat.[58]

Aktivity OSVPU totiž znesnadňovaly její stanovy, podle kterých až do roku 1835 nesměla vlastnit žádný majetek a exponáty si vypůjčovala ze soukromých sbírek. Obrazy, jež získala, musela dle pravidel do jednoho roku dát do dražby a následně jej nejméně na deset let zapůjčit Obrazárně.[59] Stanovy se změnily roku 1835, kdy si Obrazárna začala budovat svůj fond.[60]

Z děl vystavených v první etapě OSVPU je třeba v první řadě zmínit Altorferovo *Umučení sv. Floriána*, které bylo zapůjčeno v letech 1808–1857 ze sbírky mělnických Lobkowiczů[61] (nyní do NG zapůjčené ze soukromé sbírky). V roce 1801 dal k dispozici hrabě František P. Příchovský *Stětí sv. Doroty* od Hanse Baldunga zv. Griena.[62] Již v roce 1797 byl ze sbírky hraběte Františka Josefa z Vrtby do OSVPU uvolněn *Portrét císaře Karla V.* (č. 88).[63] Jde o volnou kopii (vzniklou pravděpodobně na území dnešního Rakouska či Německa) podle Tizianova vzoru. Od roku 1814 byla ze sbírky

[57] *Einreichungs-Catalog*, č. 963. Viz též: V. VLNAS – T. SEKYRKA, *Die Kunstwerke der Donauschule*, s. 332 a K. CHAMONIKOLA (ed.), *Lucas Cranach*, s. 50–51.

[58] Identifikací středověkých obrazů v OSVPU se též zabývá P. MACHALÍKOVÁ, *Objevování středověku*, zejm. s. 172–173, pozn. 280–285.

[59] Viz stručný přehled dějin NG např. V. VLNAS, *Evropské umění od antiky do závěru baroka*, s. 8–16, k dějinám počátků OSVPU zejm. s. 8–9. Počátky činnosti SVPU, včetně shromážděných archiválií, postihla diplomové práce: Barbora BOUZKOVÁ, *Činnost Společnosti vlasteneckých přátel umění v letech 1796–1835*, Praha 1987. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, k dané problematice zejm. viz s. 86–88. Ke vzniku a struktuře SVPU viz též Barbora BOUZKOVÁ, *Česká šlechta a její pokus o oživení českého uměleckého života na konci 18. a počátku 19. století*, Documenta Pragensia 1, 1991, s. 269–295.

[60] B. BOUZKOVÁ, *Činnost Společnosti*, s. 96–97; V. VLNAS, *Evropské umění od antiky do závěru baroka*, s. 9.

[61] *Einreichungs-Catalog*, č. 1152.

[62] *Tamtéž,* č. 863.

[63] *Tamtéž*, č. 272.

hraběte Jana Nostice-Rienecka zapůjčena deska *Zákon a milost* od Lucase Cranacha st.[64] Už od roku 1800 zde byla vystavena kopie vzniklá podle této malby, již poskytla hraběnka Marie Anna Thunová, rozená Kolowrat-Liebsteinská.[65] Cranachovskou malbu výrazně obohatilo i zapůjčení *Podobizny dívky s kapradím* od hraběnky Marie Ernestiny Kolowratové, rozené d´Ogilvy.[66] V letech 1801–1827 byla umístěna do Obrazárny dvě křídla tzv. *Hohenburského oltáře* od Hanse Holbeina st. malovaná grisajovou technikou,[67] která byla ještě v průběhu 19. století (1847 a 1882) zakoupená pro OSVPU ze soukromých sbírek – levé křídlo bylo získáno ze sbírky hrabat Wallisů v roce 1882 a pravé od hraběte Karla Brühla z Drážďan v roce 1847. Z významné kolekce hrabat Černínů pochází dvojice maleb *Snímání z kříže* a *Oplakávání Krista*, jež byla v OSVPU uložena v roce 1796, tj. v roce založení Obrazárny Společnosti.[68] S počátkem OSVPU jsou spjata i monumentální křídla s císařem Jindřichem II. a císařovnou Kunhutou, zapůjčená v roce 1806 z pražského kostela Panny Marie Sněžné,[69] jež pravděpodobně můžeme připsat Mistru oltáře v Gutenstettenu (který byl se vší pravděpodobností totožný s Hansem Peheimem). Jedním z nejvýznamnějších akvizičních počinů galerie bylo zmíněné zakoupení pravého křídla tzv. *Hohenburského oltáře* od Holbeina v roce 1847. A poměrně reprezentativní soubor staroněmeckého malířství se v druhé polovině 19. století dále rozrůstal.

V roce 1866 svoji kolekci OSVPU odkázal JUDr. Jan Kaňka,[70] bezpochyby nejdůležitější prací staré německé školy z jeho sbírky je *Nerovný pár* od Lucase Cranacha st. a dílny.[71] Z Kaňkova odkazu pocházejí i dvě kopie – jedna podle Cranacha a druhá podle Hanse Holbeina ml.[72]

[64] *Einreichungs-Catalog*, č. 1265.
[65] *Tamtéž*, č. 819.
[66] *Tamtéž*, č. 569.
[67] *Tamtéž,* č. 827–828.
[68] *Tamtéž*, č. 478–479.
[69] *Tamtéž*, č. 1122–1123.
[70] V Archivu NG je uložen seznam 238 děl z majetku JUDr. Jana Nepomuka Kaňky (srov. Archiv NG, fond SVPU, sign. AA 1624/316, *Verzeichnis der Bilder aus dem Nachlass des Dr. Kaňka. Prag 1865*), z nichž nakonec bylo pro OSVPU vybráno devatenáct nejlepších obrazů. Historické pozadí Kaňkova odkazu v kontextu měšťanského sběratelství viz: L. SLAVÍČEK, *„Sobě, umění, přátelům“*, s. 189–191.
[71] *Einreichungs-Catalog*, č. 1963.
[72] *Tamtéž*, č. 1976 a 1968.

Rovněž několik cílených nákupů rozšířilo spektrum o další významné obrazy středoevropských malířů, byť vesměs byly při akvizici evidovány pod mylným či provizorním autorským určením. V roce 1883 byl zakoupen od hraběnky Františky Wallisové Wertingerův obraz *Nemocný Alexander Veliký a jeho lékař Philippos*.[73] Rovněž významný sběratel a mecenáš baron Vojtěch Lanna přispěl k obohacení německé sbírky: roku 1885 věnoval obraz *Bolestné P. Marie*,[74] který byl dlouho pokládán za kopii podle Lucase Cranacha st. ze 17. století, avšak dle nedávného rozboru jde o poměrně hodnotnou kopii ze 16. století. Ze sbírky prof. Vincence Luksche z Litoměřic OSVPU zakoupila v roce 1891 dvě ikonograficky ojedinělá křídla se sv. Vendelínem a Fiacrem.[75] Tato křídla, se vší pravděpodobností vzniklá v Bavorsku v první čtvrtině 16. století, tak připomínají i sběratelskou činnost významného profesora církevních dějin na litoměřickém semináři, jenž se zasloužil o budování tamního diecézního muzea.[76] V roce 1894 se z církevního majetku zakoupila i dvě monumentální křídla se sv. Jiřím a Linhartem,[77] jež pocházejí z kostela sv. Jiřího a Linharta v Lidéřovicích u Dačic. Patrocinium gotického kostela naznačuje, že pro něj tyto malby (jsou dílem Mistra z Herzogenburgu) byly přímo objednány. Dle údajů vyplývajících z archivních dokumentů Obrazárny byly pořízeny jako české práce z doby kolem roku 1490.[78] Z archiválií, vztahujících se k získání těchto desek, bohužel nevyplývá, zda koupi iniciovala Obrazárna, anebo zda tuto transakci vyvolala druhá strana. Z dopisu z 2. března 1894, jenž je adresovaný řediteli Zemské vyšší reálky v Telči, Karlu Maškovi, je zřejmé, že Obrazárna o koupi obrazů z Lidéřovic velmi stála a jednala o tom již s prof. Jaroslavem Janouškem.[79] Karel Jaroslav Maška (1851–1916), známý badatel a archeolog, měl dle dopisu tyto snahy podpořit. Dokumenty dále

[73] *Einreichungs-Catalog,* č. 2031.
[74] *Tamtéž*, č. 2090; k Lannovi např. L. SLAVÍČEK *„Sobě, umění, přátelům“*, zejm. s. 195–196 (včetně odkazů na další literaturu).
[75] *Einreichungs-Catalog*, č. 2312 a 2313.
[76] K Vincenci Lukschovi viz např. Jaroslav MACEK, *Přehled vývoje uměleckých sbírek litoměřického biskupství*, in: Pozdní gotika. Z pokladů litoměřické diecéze I (katalog výstavy, Severočeská galerie výtvarného umění Litoměřice – Národní galerie v Praze), Jaroslav Macek– Vít Vlnas– Jarmila Vacková– Olga Kotková (eds.), Praha 1991, s. 13.
[77] *Einreichungs-Catalog*, č. 2400 (obě dvě křídla).
[78] *Tamtéž*, č. 2400 a viz též Archiv NG, fond SVPU, sign. AA 1637, Dopis adresovaný Karlu Maškovi ohledně zakoupení obrazů z kostela v Lidéřovicích.
[79] Tamtéž.

zachytily cenu, za kterou Obrazárna obě malby (již v té době poškozené) pořídila: Einrechungs-Catalog uvádí 813 zlatých.[80] Ve srovnání s ostatními akvizicemi jde o poměrně vysokou částku – například za *Podobiznu muže* z roku 1524, připsanou Barthelu Behamovi, zaplatila Obrazárna ve stejném roce 25 zlatých, za dvě křídla se sv. Vendelínem a Fiacrem od Bavorského mistra z první čtvrtiny 16. století dala roku 1891 dokonce 280 zlatých a deska s ikonograficky ojedinělým námětem *Alexandr Veliký a jeho lékař Philippos* od Hanse Wertingera (1517) ji v roce 1883 stála 500 zlatých.[81] Finanční ohodnocení patrně odráží skutečnost, že malby z Lidéřovic byly považovány za více ceněná bohemika, za něž je pokládal ještě Paul Bergner v katalogu Obrazárny v roce 1912.[82] V roce 1894 se také podařilo pro OSVPU zakoupit od rodiny Židlických zmíněnou *Podobiznu muže*, nyní připisovanou Barthelu Behamovi, která dle údajů v EC inventáři pochází ze zámku Troja.[83]

Počátek 20. století nepřinesl žádné obohacení fondu německého či rakouského malířství. Akviziční aktivity opětovně narůstaly teprve po jmenování (1919) Vincence Kramáře ředitelem OSVPU.[84] Ve dvacátých letech se uskutečnila celá řada nákupů, jež vedly k dalšímu doplňování kolekce. V roce 1921 se ve vídeňské galerii St. Lucas zakoupily dvě desky svatováclavského cyklu od Mistra Eggenburského oltáře.[85] Ve dvacátých letech se nad jejich atribucí váhalo, ovšem zjevným důvodem k této akvizici byl námět – desky ukazují epizody z legendy našeho zemského patrona, sv. Václava. Následně se tento cyklus rozrostl o dvě tabule z odkazu světícího biskupa Antonína Podlahy[86] a konečně dvě další malby z téže série se do státní sbírky dostaly v roce 1939 ze státního zámku Konopiště. Z pražského starožitnictví Weiner pochází i deska *Smrt P. Marie* zakoupená

[80] *Einreichungs-Catalog*, č. 2400.
[81] *Tamtéž*, č. 2411, 2312 a 2031.
[82] Paul BERGNER, *Katalog obrazárny v domě umělců Rudolfinum v Praze,* Praha 1912, s. 46–47, č. 139–140 (německé vyd. Praha 1912).
[83] *Einreichungs-Catalog*, č. 2411.
[84] V souvislostech s jeho akviziční politikou viz zejm.: Lada HUBATOVÁ-VACKOVÁ, *Sonda do Kramářovy akviziční politiky*, in: Vincenc Kramář. Od starých mistrů k Picassovi (katalog výstavy, Národní galerie v Praze), Vojtěch Lahoda – Olga Uhrová (eds.), Praha 2000, s. 169–173.
[85] *Inventář obrazů a plastik*, č. 1622 a 1623.
[86] *Tamtéž*, č. 2043 a 2044.

v roce 1923.[87] Teprve novější bádání ji přiřadilo k dílu tzv. Mistra z Pollingu, jenž byl činný v Mnichově mezi lety 1439–1460. Ziskem této práce došlo k výraznému obohacení kolekce německé malby, protože obraz *Smrt P. Marie* zastupuje uměleckou mnichovskou produkci, která jinak v Národní galerii zcela chybí.

Při akvizicích docházelo i k menším přehmatům a odborným pochybením. Na doporučení uznávaného experta a v letech 1924–1933 ředitele Kaiser Friedrich Musea v Berlíně, Maxe J. Friedländera, se Vincenc Kramář rozhodl získat desku *Umučení sv. Erasma*, jež se objevila v pařížské galerii Simon.[88] Friedländer ji pokládal za bohemikum, a proto na ni upozornil Kramáře. V Praze byla následně malba podrobena kritickému rozboru a připsána jihoněmeckému mistru konce 15. století.[89]

Od známého spisovatele Joe Hlouchy se ve dvacátých letech zakoupily tři německé desky,[90] konkrétně *Narození* a *Ukřižování* (Švábsko kolem 1510–1520)[91] a dále expresivní tabule se sv. Janem Křtitelem, jehož autor musel znát malířskou tvorbu Matthiase Grünewalda.[92] Od bratra Joe Hlouchy, Karla Hlouchy, se v roce 1939 zakoupila *Hlava vousatého muže* od Hanse Schäufeleina. V témže roce se také sbírka rozrostla o dar za vývozní povolení. Jde o trojici desek, která původně tvořila vnitřní křídla většího retáblu a zobrazovala scény ze života P. Marie – *Zvěstování Jáchymovi*, *Zvěstování P. Marii* a *Navštívení*.[93] V archiváliích a v inventáři OP se objevují jako práce rakouského mistra, následně jako díla Bernharda Strigela, poté jsou připsané východomoravskému malíři z počátku 16. století, teprve nedávné bádání je přiřadilo mezi díla Hauga Spenglera,[94] jenž byl kolem let 1510–1520 činný v Brixenu a patřil k výrazným osobnostem jihotyrolské malířské produkce. Obdobným způsobem státní sbírka přišla i k desce

[87] *Inventář obrazů a plastik*, č. 1825.
[88] Pozadí akvizice viz: V. VLNAS – T. SEKYRKA, *Die Kunstwerke der Donauschule*, s. 334.
[89] *Inventář obrazů a plastik*, č. 1813.
[90] Joe Hlouchu jakožto sběratele evropského malířství shrnuje stať: Olga KOTKOVÁ – Vít VLNAS, *„Píti plnými doušky Evropu a její krásy", Staré evropské umění ze sbírek Joe Hlouchy v Národní galerii v Praze*, in: Orbis Artium. K jubileu Lubomíra Slavíčka, Jiří Kroupa–Michaela Šeferisová-Loudová – Lubomír Konečný (eds.), Brno 2009, s. 777–796.
[91] *Inventář obrazů a plastik,* č. 1767 a 1768.
[92] *Tamtéž,* č. 1766.
[93] *Tamtéž*, č. 2272–2274.
[94] O. KOTKOVÁ, *National Gallery in Prague. German and Austrian Painting*, s. 88–89.

Křest Kristův (č. 70),[95] jež pravděpodobně vznikla v Horním Porýní na sklonku 15. století. Roku 1939 ji věnoval Hugo Fuchs.

K bezpochyby k nejvýznamnějším Kramářovým akvizičním počinům vůbec patří zisk Dürerovy *Růžencové slavnosti*. Jednání ohledně zakoupení Dürerova mistrovského kusu pro státní sbírku od strahovských premonstrátů se vlekla, zájem o koupi lze sledovat od roku 1912, kdy *Růžencová slavnost* po dlouhé době opustila Strahov a byla vystavena v Rudolfinu.[96] Ve dvacátých letech se premonstráti prostřednictvím nejrůznějších agentů snažili prodat obraz do zahraničí,[97] s tímto účelem ji zapůjčili na výstavu díla Albrechta Dürera do Norimberku v roce 1928 (měla být zakoupena pro Dürerovo rodné město), následně byla vystavena i v mnichovské Alte Pinakothek. Během této doby premonstráti vyjednávali i o ceně, kterou však německá strana nemohla akceptovat a kanonie ji odmítala snížit.[98] V září 1928 se *Růžencová slavnost* vrátila zpět do Prahy, o jejím prodeji do zahraničí se sice nadále jednalo, nicméně faktický zájemce, jenž by byl schopný akceptovat podmínky majitele, se nenašel.[99] Mezitím stoupal tlak domácí veřejnosti (podporovaný dobovým tiskem), aby obraz zakoupil československý stát, od prosince 1927 probíhala jednání mezi zástupci kláštera (zejména provizor kláštera Antonín Lacina a následně opat Metod Zavoral) se státními úředníky.[100] Transakce se protahovala, hlavním problémem byla cena obrazu, kanonie požadovala vedle finanční kompenzace též rozsáhlé pozemky.[101] Nakonec *Růžencovou slavnost* stát fyzicky převzal dne 29. listopadu 1934 a zaplatil za ni v letech 1934–1947 celkem 9 614 494 korun.[102] Dürerův benátský obraz se za éry předválečného Československa stal nejdražším dílem v dějinách státních akvizic výtvarného umění.[103]

V letech 1939 a 1943 byly do Národní galerie převezeny obrazy ze státního

[95] *Inventář obrazů a plastik*, č. 2357.
[96] Složitá jednání kolem této akvizice viz Vít VLNAS, *„Pan opat se bojí, abychom příliš nezbohatli.“ Strahovští premonstráti a československý stát*, in: Albrecht Dürer, O. Kotková (ed.), s. 235–247, kde jsou i četné dobové prameny, zejm. korespondence.
[97] *Tamtéž*, zejm. s. 235–240.
[98] *Tamtéž*, s. 239.
[99] *Tamtéž*, s. 239–240.
[100] *Tamtéž*, s. 235–244.
[101] Výčet pozemků a vyjednávání ohledně ceny obrazu: *Tamtéž*, s. 240–244.
[102] *Tamtéž*, s. 235–247.
[103] *Tamtéž*, s. 247.

zámku Konopiště. Většina konopišťského souboru pochází z někdejší sbírky arcivévody Františka Ferdinanda d´Este, která, stejně jako zámek Konopiště, byla roku 1918 znárodněna. Jádro souboru shromáždil koncem 18. století markýz Tommaso degli Obizzi na zámku Catajo u Padovy; dědictvím se tato různorodá kolekce, jež zahrnovala též sochy, hudební nástroje a zbraně, dostala do rakouské větve rodiny d´Este a nejprve (1899) se přestěhovala do Vídně.[104] Krátce poté sbírku (respektive její podstatnou část) nechal arcivévoda František Ferdinand přestěhovat na zámek Konopiště.[105] Odtud pochází i 38 obrazů shromážděných v této práci, přičemž dvojice tyrolských desek s *Navštívením* a *Smrtí P. Marie* (č. 111) pochází dle zachovaných štítků na rubových stranách právě ze zámku Catajo u Padovy. Je možné, že v Cataju byly i některé z dalších obrazů německých či rakouských škol, tuto provenienci však nelze v ostatních případech potvrdit. Základ sbírky d´Este tvoří sice kolekce italských mistrů 14.–16. století, ze které je v Národní galerii 84 obrazů,[106] nicméně i přítomnost uvedených 38 desek příslušejících k německým a rakouským školám ukazuje, že pozornost markýze Tommasa degli Obizzi a arcivévody Františka Ferdinanda (jenž kolekci nadále rozšiřoval) se upínala i tímto směrem, což je skutečnost, která zatím odbornému zhodnocení uniká. Jedná se převážně o polyptychy či jejich části – jednotlivé desky, křídla ve dvojicích. V souboru se objevují pouze tři portréty (č. 79, 80 a 89). Ikonograficky jde o obrazy náboženských námětů, převažují scény z Nového zákona (většinou epizody z Pašijí), scény z dětství P. Marie a Ježíše či výjevy s nejrůznějšími světci, mezi nimi se několikrát objevuje sv. Jiří (jeho zobrazení arcivévoda sbíral). Pokud se týká profilu německé a rakouské malby zaujme, že arcivévoda se soustředil především na „domácí“, tj. rakouskou produkci, a patrně nebylo jeho zájmem sbírat díla známých jmen – v jeho sbírce nenajdeme žádnou práci cranachovskou, žádnou nápodobu Dürera apod. V každém případě však d´estenská kolekce obsahuje celou řadu kvalitativně i ikonograficky ojedinělých děl pozdní gotiky – například archu se sv. Jiřím, jenž je korutanskou

[104] Ke sbírce d´Este viz: Olga PUJMANOVÁ – Petr PŘIBYL, *National Gallery in Prague. Italian Painting c. 1330–1550. I. National Gallery in Prague. II. Collections in the Czech Republic. Illustrated Summary Catalogue*, Praha 2008, s. 24–25.
[105] *Tamtéž,* s. 24.
[106] *Tamtéž*, srov. zejm. s. 420.

prací z doby kolem let 1515–1520, dvě křídla z roku 1499 se sv. Linhartem a Antonínem a sv. Janem Křtitelem a Šebestiánem, která nejspíše vznikla na území současného Švýcarska, či *Madonu s dítětem*, jež je salzburským výtvorem z doby kolem roku 1430. František Ferdinand cíleně na Konopišti shromáždil ojedinělou sbírku gotického umění, jíž v tuzemsku mohla svým rozsahem konkurovat jedině Obrazárna vlasteneckých přátel umění s tím, že počtem italských primitivů Obrazárnu estenská sbírka pochopitelně mnohonásobně překonala. Svůj zájem arcivévoda nesoustředil pouze na obrazy, sbíral rovněž středověké sochy. Soubor uvedených 38 děl německých a rakouských škol rovněž představuje nejpočetnější kolekci záalpského umění mezi soukromými sběrateli u nás. Svým zájmem o středověk se zcela vymyká srovnání s ostatními tuzemskými soukromými sbírkami, v nichž tradičně převládaly práce barokních italských mistrů, obrazy holandských či vlámských mistrů 17.–18. století a díla žijících umělců.[107]

Ojedinělé nákupy německého umění neustaly ani během druhé světové války – například v roce 1944 se u vídeňské pobočky Dorothea zakoupila zajímavá deska dolnorýnské školy (kolem 1480–1490) představující Krista před Annášem. V galerii byla jako židovský majetek deponována sbírka Richarda Morawetze, včetně Cranachova zlomku svatovítského oltáře se sv. Kristinou, jenž byl, jak jsme popsali výše, vystaven v OSPVU v letech 1801–1922.

V důsledku poválečného znárodňování převzala v roce 1945 Národní galerie na základě Benešova dekretu mimořádnou sbírku někdejších hrabat Nosticů. Sběratelský zájem Nosticů se, jak známo, soustředil především na vlámskou a holandskou malbu 17. století.[108] Je však třeba připomenout, že inventář z roku 1819 (kdy se obrazárna nacházela v Nostickém paláci na Malé Straně) obsahuje celkem 321 položek, z nichž patnáct je připsáno staroněmeckým školám (ať už je spojeno s konkrétními jmény, či ponecháno bez bližšího určení), přičemž s atribucí „Holbein" zde figurují i dva portréty od původně z Nizozemí pocházejícího Nicolause Neufchâtela.[109]

[107] L. SLAVÍČEK, *„Sobě, umění, přátelům"*, s. 160.

[108] Lubomír SLAVÍČEK (ed.), *Artis pictoriae amatores. Evropa v zrcadle pražského barokního sběratelství* (katalog výstavy, Národní galerie v Praze), Praha 1993, s. 171–309; *Tamtéž*, s. 57–79 (zde též údaje o stěhování, lokacích a zpřístupňování obrazárny veřejnosti).

[109] *Inventur und Fideicommiss-Separation auf dem Familialen Fideicommisse der Reichsgrafen von Nostitz-Rieneck in dem Königreich Böhmen. Auf den 10. April 1819* […] *nach Ableben des letzten Besitzers* […] *Friedrich Reichsgrafen Nostitz Rienec*k; srov.: L. MACHYTKA, Archivní doklady k dějinám nostické obrazárny, č. 251/XXVI a 252/XXVII.

Dva protějškové portéty bavorského knížete a kněžny uváděl inventář z roku 1919 jako práce Cranacha,[110] v katalogu nostické obrazárny sepsaném Paulem Bergnerem se oba objevují jako díla Barthela Behama (a fotografie ženské podobizny dokládá, že tato atribuce byla patrně správná).[111] Tyto dvě protějškové podobizny byly však někdy po roce 1905 prodány, neboť v roce 1945 se již ve sbírce nenacházely. Ve starších seznamech sbírky (z let 1683, 1738 a 1765), zpracovaných Luborem Machytkou, většinou obrazy nelze průkazně identifikovat, neboť neobsahují rozměry a popisy bývají povšechné.[112] Ostatních deset maleb lze i dnes připsat německým školám – a mezi nimi šest maleb spojených s tvorbou Lucase Cranacha st. a jeho dílny. Jde přitom až na malé výjimky o kvalitní práce, z nichž většina našla uplatnění ve stálých expozicích NG či na výstavách. Především je zapotřebí upozornit na *Madonu s dítětem*, datovanou práci Cranachovy dílny (1525).[113] Z dílny Lucase Cranacha st. je rovněž malba *Cizoložnice před Kristem* (č. 16)[114] a *Nechte maličkých ke mně přijít*.[115] Poměrně pozdní kopií podle Cranacha je oproti tomu fragment kompozice *Nerovný pár*,[116] zatímco dvojice portrétů *Podobizna muže ve věku 44 let* a *Podobizna ženy ve věku 38 let* je vlastnoruční práce Lucase Cranacha ml.[117] Obraz *Posmívání*

[110] L. MACHYTKA, Archivní doklady k dějinám nostické obrazárny, č. 259/ LXXX a 260/ LXXII.

[111] Paul BERGNER, *Verzeichnis der gräflich Nostitzschen Gemälde-Galerie zu Prag,* Prag 1905, s. 4, č. 17 (205) a č. 18 (206).

[112] Srov. L. MACHYTKA, Archivní doklady k dějinám nostické obrazárny.

[113] *Inventur und Fideicommiss-Separation auf dem Familialen Fideicommisse der Reichsgrafen von Nostitz*; srov.: L. MACHYTKA, Archivní doklady k dějinám nostické obrazárny, č. 193/180.

[114] *Beyläufige Verzeichnüß derer jenigen Bilder so dermahlen Salva ulteriori Specificatione pro Surrogato derer in Fideicommiss Instrument abgängigen goldenen Ketten und Geschier angenohmen werden könnten*, srov.: L. MACHYTKA, Archivní doklady k dějinám nostické obrazárny, č. 4/325 (?); *Inventur und Fideicommiss-Separation auf dem Familialen Fideicommisse der Reichsgrafen von Nostitz*; srov.: L. MACHYTKA, Archivní doklady k dějinám nostické obrazárny 1819, č. 181/172.

[115] *Inventur und Fideicommiss-Separation auf dem Familialen Fideicommisse der Reichsgrafen von Nostitz*; srov.: Tamtéž.

[116] *Tamtéž*, č. 157/276

[117] *Inventarium deren nach Wayl. des* […] *Herrn Frantz Wentzl* […] *Reichsgraffen von Nostitz und Rhyeneck* […] *in der Königl. Kleinen Stadt Prag liegenden Otto Graff Nostitzchen FideiCommiss Haus befundenen Mobilien und Fahrnussen. So geschehen Prag den 25. Octobris A. 1765*; srov.: Tamtéž, č. 282–283, *Inventur und Fideicommiss-Separation auf dem Familialen Fideicommisse*

Kristu od Hanse Hoffmanna(?) je dohledatelný už v Berkově seznamu z roku 1692.[118] Významnou obrazovou sbírku hraběte Františka Antonína Berky zdědil v roce 1706 Antonín Jan Nostic, čímž došlo k výraznému obohacení nostické kolekce.[119] Po výtvarné stránce jsou hodnotné dva portréty, a to *Podobizna Johanna Gerlacha ve věku 65 let* a *Podobizna muže ve věku 83 let*, které můžeme identifikovat v nostickém inventáři z roku 1819, kde jsou vedeny jako práce Holbeinovy školy.[120] Poslední bádání obě tyto podobizny připsalo Mistru Ondřeje Hertwiga.[121] Rovněž další *Podobiznu muže* zaznamenává inventář z roku 1819.[122] V něm figuruje jako anonymní práce, podle stylu lze soudit, že portrét vznikl ve Švábsku kolem roku 1530.

Ve stejném roce a na základě téhož dekretu převzala Národní galerie obrazy z bývalé sbírky hrabat Valdštejnů. Inventáře a písemné dokumenty k této významné kolekci opět zpracoval Lubor Machytka.[123] Podobně jako u nostického souboru nelze říci, že Valdštejnové sbírali díla staroněmeckých škol programově; zájem o tento druh umění lze zaznamenat v Evropě až na sklonku 18. století – kdy, jak už bylo řečeno v souvislosti s budováním kolekce Společnosti vlasteneckých přátel umění, staroněmecké umění přišlo do módy. V té době ale už „zlaté časy" valdštejnské obrazárny dávno minuly – nejcennější část obrazů Valdštejnové odprodali roku 1741 do Drážďan.[124] Inventář z roku 1823 obsahuje 391 položek, u pouhých jedenácti z nich najdeme práce staroněmecké školy, jde o domnělé práce Cranacha,

der Reichsgrafen von Nostitz; srov.: L. MACHYTKA, Archivní doklady k dějinám nostické obrazárny, č. 282/XL a 283/XLI.

[118] Berkův seznam publikoval in extenso Lubomír SLAVÍČEK, *Příspěvky k dějinám nostické obrazové sbírky. Materiály k českému baroknímu sběratelství*, Umění 3, 1983, s. 231–237, obraz *Posmívání Kristu* viz s. 232, č. 56.

[119] K tomu např. L. SLAVÍČEK, *„Sobě, umění, přátelům"*, s. 57–65.

[120] *Inventur und Fideicommiss-Separation auf dem Familialen Fideicommisse der Reichsgrafen von Nostitz*; srov.: L. MACHYTKA, Archivní doklady k dějinám nostické obrazárny, č. 289/XLII a 290/XLIII.

[121] O. KOTKOVÁ, *National Gallery in Prague. German and Austrian Painting*, s. 128–129, č. 71 a 72.

[122] *Inventur und Fideicommiss-Separation auf dem Familialen Fideicommisse der Reichsgrafen von Nostitz*; srov.: L. MACHYTKA, Archivní doklady k dějinám nostické obrazárny, č. 284/LXX.

[123] L. MACHYTKA, Archivní doklady k dějinám valdštejnské obrazárny.

[124] K tomu více Lubor MACHYTKA, *Zum Verkauf Valdštejnischer Bilder nach Dresden im Jahre 1741,* Jahrbuch der Staatlichen Kunstsammlungen Dresden, 1986, s. 67–73.

Holbeina a Dürerovy školy.[125] Mezi těmito jedenácti (k nim patří ještě jedna deska, č. 94, která byla vedena jako práce nizozemské školy) však najdeme i kvalitní díla – například desku *Adam a Eva*[126] namaloval nejspíš výrazný následovník Cranacha v Sasku, Anton Heusler (spolu s dílnou). Malbu vyzdvihla nedávná Cranachova výstava v Praze, v jejímž katalogu byl obraz náležitě zhodnocen.[127] Obraz *Adam a Eva*, i když prokazatelně patřil Valdštejnům (dle štítku na rubové straně, jenž nese číslo 132 odpovídající inventáři z roku 1895, a nápisu o příslušnosti předmětu k valdštejnskému fideikommisu), Národní galerie převzala na rozdíl od ostatních obrazů z této šlechtické sbírky teprve v roce 1948 prostřednictvím Národní kulturní komise v Mnichově Hradišti. Nedávné bádání také znovu objevilo malbu *Stětí sv. Barbory*,[128] nově byla připsána Hansu Pleydenwurffovi a jeho dílně.[129] Oproti tomu *Podobizna Sira Thomase Mora*[130] je zběžně provedená kopie podle Hanse Holbeina ml. Schematicky je namalována i *Podobizna muže*,[131] již můžeme připsat jihoněmecké škole před polovinou 16. století. K průměrné produkci patří i *Podobizna ženy*,[132] u níž předpokládáme vznik v jižním Německu, popřípadě ve Vídni v době kolem 1570–1580. Velmi zajímavou ukázkou malířství v Horním Štýrsku ve třetí čtvrtině 15. století je dvojice desek, jež původně tvořila součást oltáře – jde o výjevy *Smrt Panny Marie* a *Nesení kříže*.[133] Především z ikonografického hlediska je cenný soubor čtyř desek (malovaných podle grafik) z někdejšího rozsáhlejšího *Pašijového cyklu*. Scény ukazují *Bičování Krista*, *Korunování trnovou korunou,*

[125] *Inventarium über den gesamten auf der* […] *Fideikomiss-Herschaft Dux und Oberleutensdorf* […] *vorgefundenen Allodial Nachlass nach dem am 24. Mai verstorbenen Herr Frantz Adam Graf Valdštejn Wartenberg*; srov. L. MACHYTKA, Archivní doklady k dějinám valdštejnské obrazárny.

[126] *Tamtéž*, č. 350.

[127] O. KOTKOVÁ, *Adam a Eva*, in: Lucas Cranach, K. Chamonikola (ed.), s. 106–107, č. 25.

[128] *Inventarium über den gesamten auf der* […] *Fideikomiss-Herschaft Dux und Oberleutensdorf*; srov.: L. MACHYTKA, Archivní doklady k dějinám valdštejnské obrazárny, č. 376.

[129] Stefan ROLLER, *Zwei Arbeiten aus der Werkstatt Hans Pleydenwurffs in der Nationalgalerie* (Teil II), Bulletin of the National Gallery in Prague X, 2000, s. 20–37.

[130] *Inventarium über den gesamten auf der* […] *Fideikomiss-Herschaft Dux und Oberleutensdorf*; srov.: L. MACHYTKA, Archivní doklady k dějinám valdštejnské obrazárny, č. 358.

[131] Tamtéž, č. 353(?).

[132] Tamtéž, č. 216 (veden jako nizozemská škola).

[133] Tamtéž, č. 375 a 374.

Nesení kříže a *Ukřižování*.[134] Specifikace z roku 1743[135] uvádí Albrechta Dürera jako autora nevelké desky *Posmívání Kristu*. Následné inventáře tuto atribuci poněkud zmírňují ve prospěch Dürerovy školy,[136] nicméně nutno dodat, že jde o kvalitní práci jihonizozemského následovníka Albrechta Dürera.

Těsně po válce se do NG dostaly umělecké předměty z majetku rodiny Ringhofferů, které byly uloženy na zámku Kamenice u Stráncic. Bylo mezi nimi pět obrazů staroněmeckých škol poměrně vysoké výtvarné úrovně, tři z nich se již dostaly do odborné literatury třicátých let 20. století.[137] Vyniká především vyobrazení *Kajícího sv. Jeronýma*, jež je většinou připsané Hansi Dürerovi. Výrazným rukopisem zaujme i drobné *Ukřižování*, nedávno spojené s okruhem Conrada Witze.[138] Triptych s *Bičováním Krista* a křídlo se sv. Janem Evangelistou patří k průměrným výtvorům jihoněmecké školy. Malbu *Sv. Anna Samatřetí*, připsanou ve třicátých letech 20. století jihoněmecké škole,[139] je třeba podle našeho názoru vyčlenit z děl německých – jedná se patrně o doposud přehlíženou práci tzv. Mistra Litoměřického oltáře.[140] V poválečném období Národní galerie fungovala jako sběrna, do které se svážely i jednotlivé obrazy buď přímo konfiskované občanům německé národnosti, anebo předměty zanechané svému osudu po odchodu svých majitelů do zahraničí. Tímto způsobem se v Národní galerii ocitl *Epitaf zlatníka Walocha* od Mistra Votivní desky ze Sankt Lambrechtu. Galerie jej převzala z Národního výboru v Častolovicích,[141] předtím se nacházel v majetku Adalberta Kleina

[134] L. MACHYTKA, Archivní doklady k dějinám nostické obrazárny, č. 360–363.

[135] *Specification meyner bildter. Dux den 24ten Junii 1743;* srov. L. MACHYTKA, Archivní doklady k dějinám valdštejnské obrazárny.

[136] *Inventarium über den gesamten auf der* […] *Fideikomiss-Herschaft Dux und Oberleutensdorf*; srov. L. MACHYTKA, Archivní doklady k dějinám valdštejnské obrazárny, č. 357.

[137] Viz Hugo FEIGL, *Krajiny ze čtyř století*, (katalog výstavy, Krasoumná jednota), Praha 1931–1932, s. 9–10; *Madona. Církevní malířství a sochařství doby 1350–1550 z klášterního a soukromého majetku* (katalog výstavy, Výstava jednoty umělců výtvarných v Praze), Praha 1935, s. 24, č. 131, s. 23, č. 122 a s. 23, č. 129.

[138] O. KOTKOVÁ, *National Gallery in Prague. German and Austrian Painting*, s. 94, č. 50.

[139] *Madona. Církevní malířství a sochařství*, s. 23, č. 129.

[140] Připsání navrhla O. KOTKOVÁ, *National Gallery in Prague. German and Austrian Painting*, s. 172, č. 119.

[141] Archiv NG, fond 1945–1958, skupina 251b/43, Korespondence s dr. Karlem Režným z Kostelce nad Orlicí ohledně zajištění *Epitafu zlatníka Walocha*; Tamtéž, Korespondence ohledně předání Epitafu zlatníka Walocha Národním výborem v Častolovicích do Národní galerie v Praze.

von Wisenberg a byl umístěn na zámku Jindřichov (Moravské Slezsko). Národní výbor, tentokrát ve Varnsdorfu, stál i za předáním následujícího obrazu, *Umučení sv. Šebestiána*. O tomto dílu, solitérní práci severoněmecké školy konce 15. století, se nedochovaly takřka žádné údaje o provenienci, dle záznamu v evidenci NG snad během válečných let bylo majetkem Huga Rotha v Praze. Konečně Národní výbor (v Ústí nad Labem) předal do správy Národní galerie i schematickou, pozdní kopii podle Cranacha, ukazující *Mystické zasnoubení sv. Kateřiny*. Pochází z vlastnictví Heinricha Schichta v Ústí nad Labem, stejně jako *Portrét Friedricha III. Moudrého* z Cranachovy dílny. Tuto podobiznu galerie převzala přímo v Ústí v roce 1945. V roce 1946 se do Národní galerie dostala od Jindřicha Bělohříbka z Vinoře destička s námětem *Narození*, jejíž tvůrce byl zjevně ovlivněn grafikou Mistra ES.

Početná díla vplynula do Národní galerie prostřednictvím Fondu národní obnovy (dále jen FNO), zřízeném na základě dekretu prezidenta Edvarda Beneše z roku 1945 o konfiskaci nepřátelského majetku. Ten Národní galerii v roce 1949 předal desku rakouské školy konce 15. století s námětem *Klanění tří králů*, již dle štítku na rubové straně vlastnil hrabě Herbert Schallenberg, a dvojici fragmentárně dochovaných obrazů *Uvedení Páně do chrámu* a *Ukřižování*, o jejichž původu není nic známo. V roce 1950 pak FNO uložila v galerii dva protějškové portréty, muže a ženy, které vznikly v dílně kolínského malíře Bartholomäa Bruyna st. Také o jejich předchozím osudu se nedochovaly žádné zprávy. S podobným účelem, tj. zajistit nepřátelský majetek, byla zřízena Národní kulturní komise (dále jen NKK).[142] Prostřednictvím NKK se do Národní galerie v letech 1948–1949 dostaly hned tři hodnotné práce Cranachova okruhu, a to již v souvislosti s OSVPU diskutovaná malba *Mše sv. Řehoře*, jež byla nalezena v pražském Valdštejnském paláci, stejně jako obraz *Zvěstování*. Z valdštejnského majetku pochází i deska *Adam a Eva* (č. 21), jejíž akvizici jsme zmínili u ostatních německých obrazů zabraných na základě Benešova dekretu Valdštejnům. Jako konfiskovaný německý majetek předala NKK

[142] K činnosti Národní kulturní komise a její spolupráce s Fondem národní obnovy: Kristina UHLÍKOVÁ, *Národní kulturní komise 1947–1951*, Praha 2004.

i obraz se sv. Jakubem Menším a Filipem, práci jihotyrolské školy z doby kolem 1470. V roce 1950 NKK zajistila i desku *Obřezání Ježíše*, kterou lze přiřadit rakouské škole kolem roku 1460. Ve čtyřicátých letech 20. století ji se vší pravděpodobností vlastnil Richard Popper.

Po Únoru 1948 přišla další etapa znárodňování (a nadále se konfiskoval i majetek na základě Benešových dekretů). Tentokrát postihla příslušníky někdejší české aristokracie, domácí buržoazii a řeholní řády. Tyto konfiskáty byly po roce 1989 z větší části restituovány původním majitelům. V roce 1948 stát zabavil Kolowratům jedenáct desek někdejšího Raphonova *Göttingenského oltáře*, dvě zbývající tabule vnitřní části někdejšího monumentálního retáblu získala NG v roce 1967 výměnou s Okresním muzeem v Tachově. Takže *Göttingenský oltář* zůstává, z větší části jako zápůjčka rodiny Kolowratů, do dnešních dnů vystaven ve Sbírce starého umění. Na konci čtyřicátých let a v průběhu padesátých let docházelo k dalším konfiskacím, v případě obrazů německých škol se většinou jednalo o díla průměrné kvality. V roce 1949 došlo k převzetí dvou obrazů – *Adama a Evy* od Lucase Cranacha st. a *Stětí Jana Křtitele* (kopie podle Lucase Cranacha st.), jež patřily k obrazové galerii oseckých cisterciáků, kteří byli po skončení druhé světové války odsunuti do Německa, a jejich majetek se tudíž zabavoval na základě Benešových dekretů. Po válce osecký klášter dočasně získal řád salesiánů.[143] V roce 1953 převedl Státní památkový ústav Národní galerii oboustranně malovanou desku *Žehnající Jezulátko s křížem a Kristem Trpitelem*. I když jde o velmi hodnotné dílo, patrně z ruky Lucase Cranacha st., není známo, kde bylo před rokem 1953. K jednotlivým převodům obrazů mezi státními institucemi docházelo i v šedesátých letech, v roce 1965 převzala NG z Uměleckoprůmyslového muzea dvě oboustranně malované desky ukazující *Klanění tří králů* a *Dvanáctiletého Ježíše v chrámu* a roku 1968 *Madonu s dítětem na půlměsíci* od Hanse Pleydenwurffa. V roce 1962 se v NG objevilo *Klanění pastýřů*, jež lze připsat porýnské škole kolem roku 1520. Podle údajů v evidenci NG pochází ze soukromého majetku. V následujícím roce galerie získala z dědictví Leopolda Hofmana německou práci v italizujícím stylu zobrazující *Svatou rodinu*.

[143] K dějinám osecké obrazárny: Bohuslava CHLEBORÁDOVÁ, *Příspěvek k dějinám obrazové galerie kláštera v Oseku*, in: 800 let kláštera Osek. Jubilejní sborník, Osek 1996, s. 212–230.

K záboru majetku řeholních řádů došlo na základě rozkazu ministra vnitra ze dne 12. dubna 1950 a vyhlášky Státního úřadu pro věci církevní ze dne 31. května 1950.[144] Největší počet, čtrnáct obrazů německých a rakouských škol, stát zabavil Královské kanonii premonstrátů na Strahově. Mezi nimi bylo několik velmi hodnotných maleb,[145] které strahovští premonstráti získali pro svoji obrazárnu založenou roku 1835.[146] Devět desek těchto škol státní zřízení konfiskovalo cisterciákům z Vyššího Brodu a tři obrazy řádu křižovníků s červenou hvězdou.[147] Františkáni z Jindřichova Hradce přišli o významnou podobiznu františkánského mnicha Jana Kapistrána, kterou namaloval Thoman Burgkmair v roce 1453. Uvedené obrazy byly řádům navráceny de iure v letech 1992–1996, *Podobizna Jana Kapistrána* zůstává zapůjčena Provincií bratří františkánů v Národní galerii.

I v poválečné historii Národní galerie se příležitostně na domácím trhu kupovala německá díla. Jako anonymní práce byla v roce 1949 z pražského soukromého majetku zakoupena deska *Nanebevstoupení*, kterou nově můžeme připsat kolínskému malíři Bartholomäu Bruynovi st.[148] O rok později se zakoupila drobná deska *Nesení kříže*, jež vznikla na území současného Německa či Rakouska na konci 14. století. Ze sbírky známého pražského továrníka Josefa Vincence Nováka pochází ve stylu Rogiera van der Weyden namalované *Ukřižování*, které se v roce 1958 koupilo pro NG.[149] V roce 1970 se v pražských starožitnostech pořídila malba se sv. Filipem a Eligiem, připsaná kostnickému malíři Matthäu Gutrechtovi. Je však poutavá zejména z jiného důvodu: na rubové straně

[144] Srov.:http://spcp.prf.cuni.cz/lex/351-50.htm, [online], [citováno dne: 6. 5 2012].

[145] Viz jejich seznam: O. KOTKOVÁ, *National Gallery in Prague. German and Austrian Painting*, s. 212–213.

[146] K založení Strahovské obrazárny např. Libor ŠTURC – Evermod Gejza ŠIDLOVSKÝ, *Portrét strahovského opata Jeronýma II. Josefa Zeidlera*, in: Albrecht Dürer, O. Kotková (ed.), s. 227; k dějinám Strahovské obrazárny: Ivana KYZOUROVÁ – Pavel KALINA, *Strahovská obrazárna. Od gotiky k romantismu*, Praha 1993, s. 15–21.

[147] Viz jejich seznam: O. KOTKOVÁ, *National Gallery in Prague. German and Austrian Painting*, s. 212–213.

[148] K atribuci zejm.: *Tamtéž*, s. 22–23, č. 5; Olga KOTKOVÁ, *Bruyn´s Ascension of Christ from the Cycle done for the Benedictine Convent in Cologne in the National Gallery in Prague*, Ars 1, 2009, s. 25–26.

[149] K osobnosti J. V. Nováka a k profilu jeho sbírky zejm. L. SLAVÍČEK, *„Sobě, umění, přátelům“*, s. 238–239.

zůstal zachycen lístek s údaji o provenienci, z nichž vyplývá, že malba pochází z kolekce svobodného pána Christopha Gottlieba Veita Augusta von Holzschuher z Augsburgu, jehož sběratelské aktivity se recentně podařilo zmapovat.[150] Deska *Narození*, zakoupená v roce 1971 ze soukromého majetku, přesně ukazuje tehdejší možnosti a limity tuzemského trhu a akviziční politiku té doby: obraz je kopií podle Dürerova grafického listu a byl pořízen pro studijní účely. Nákupy pro depozitář v posledních dekádách skončily; akviziční snahy se soustředily na opětovné získání nejdůležitějších děl, která stát vrátil v restitucích po roce 1989. V roce 1999 obohatil kolekci nákup fragmentu se sv. Kristinou, namalovaný Lucasem Cranachem pro katedrálu sv. Víta, jenž byl roku 1997 restituován de iure dědicům původního majitele. Jak jsme již zaznamenali, malba tvořila součást vystaveného souboru v OSVPU v letech 1801–1922. Zisk malby se sv. Kristinou pro státní sbírku lze pokládat za šťastnou tečku ukončující pohnutou historii někdejšího retáblu pražské katedrály, jenž byl rozbit na kusy během obrazoboreckého útoku v roce 1619. Oltář objednaný přímo u Cranacha (činného převážně v saském Wittenbergu) pro Prahu příznačně ukazuje i tradiční provázanost českého prostředí s uměleckým děním německým, v tomto případě saským. Tato skutečnost je pochopitelně podmíněna geografickou polohou i historickým vývojem českých zemí. Rovněž prozatím poslední akvizice se týká díla, kterému již ve fondech OSVPU patřilo pevné místo: roku 2008 stát od soukromého majitele pro Národní galerii zakoupil *Madonu s kosatcem* (kopii z pozdního 16. století podle Albrechta Dürera). Tato deska byla v OSVPU vystavena od roku 1801, takže její zisk, stejně jako akvizici *sv. Kristiny*, lze chápat jako návrat k počátkům OSVPU a snahu symbolicky navázat na odkaz jejích zakladatelů v čele s hrabětem Františkem Josefem Šternberkem-Manderscheidem.[151]

Shrnutí

Jakkoliv je počet 165 obrazů německých a rakouských škol shromážděných

[150] Peter STRIEDER, *Die Sammlung des Christoph Gottlieb Veit August von Holzschuher*, Anzeiger des Germanisches Nationalmuseums, 2004, s. 115–124.

[151] Viz recentně: L. SLAVÍČEK, *„Sobě, umění, přátelům“*, s. 151–168, k hraběti Šternberkovi zejm. s. 151–152.

od roku 1796 až do současnosti pro Národní galerii a její historické předchůdkyně vysoký, rozbor akvizičních snah shrnutý na předcházejících stránkách ukázal, že mnohá díla byla pořízena bez profilovaného zájmu o staroněmecké školy. Viděli jsme, že v nostické a valdštejnské kolekci (které vplynuly do NG v roce 1945) hrála německá malba v celkovém počtu podružnou roli, navíc některé německé malby byly pokládány za nizozemské práce. Po druhé světové válce se díky konfiskacím výrazně obohatil fond německé a rakouské malby, příčinou byla i skutečnost, že majetek byl po roce 1945 zabavován zejména občanům hlásícím se k německé národnosti, jejichž zájem byl na tento materiál často soustředěn. I v záborech v následujících letech, kdy Národní galerie fungovala jako sběrna sloužící k uložení „zajišťovaných“ předmětů, nelze z pochopitelných důvodů vysledovat jakýkoliv sběratelský zájem, galerie musela přijímat do svých sbírek to, co jí bylo v daných podmínkách přiděleno. Z konfiskátů církevního majetku patřil nejpočetnější konvolut německých a rakouských děl strahovskému klášteru, přesto už vzhledem k velkému počtu obrazů v církevní obrazárně nelze říci, že by strahovští opati měli tyto preference.[152] Jisté zastoupení určitého počtu německých a rakouských obrazů ve většině sbírek budovaných na území našeho státu je pochopitelné kvůli geografické poloze, migraci malířů i uměleckých děl. Patrně jedinou výjimkou (mimo diskutovaný fond Národní galerie v Praze a jejích předchůdkyň) představuje soubor středověkého umění, který shromáždil litoměřický biskup Emanuel Arnošt z Valdštejna (1716–1789), přičemž lze říci, že svým sběratelským vkusem značně předběhl svou dobu.[153]

V celé dlouhé historii Národní galerie a jejích historických předchůdkyň, tj. v období 1796 až do současnosti, lze vysledovat pouze dva cílené zájmy o díla „staroněmecké“ školy. Prvním tímto sběratelem, jak už bylo popsáno na předchozích stránkách,[154] byla samotná Obrazárna Společnosti vlasteneckých přátel umění, která již v prvních dvou letech po svém založení

[152] Inventář kláštera z roku 1879 čítal 1165 obrazů, srov. I. KYZOUROVÁ – P. KALINA, *Strahovská obrazárna*, s. 18.

[153] K tomu Vít VLNAS, *Biskup Emanuel Arnošt Valdštejn – sběratel a jeho doba*, in: Pozdní gotika, J. Macek – V. Vlnas – J. Vacková – O. Kotková (eds.), s. 17–20.

[154] Srov. též P. MACHALÍKOVÁ, *Objevování středověku*, s. 114. Autorka také upozorňuje, že i díla domácí produkce (např. *Votivní obraz Jana Očka z Vlašimi*) byla pokládána za práce staroněmecké.

vystavovala 26 obrazů „staroněmeckých" mistrů,[155] z nichž mnohé dosahují vysoké výtvarné úrovně a patří k mistrovským dílům německé školy – ať už je to Altdorferovo *Umučení sv. Floriána*, malby Cranacha či křídla tzv. *Hohenburského oltáře* od Hanse Holbeina st. Díky tomuto sběratelskému zaměření Obrazárny nabízí současný soubor německých mistrů vystavený v Národní galerii ucelený přehled vývoje této školy – z velkých mistrů 16. století v něm chybí pouze Matthias Grünewald. Svoji roli při budování fondu Obrazárny hrála i skutečnost, že tehdejší zapůjčitelé Obrazárně tyto artefakty dali k dispozici. Svoji úlohu patrně hrála i sekularizace za Josefa II., díky níž se obrazy (někdejší součásti oltářů) z mobiliářů zrušených kostelů „uvolnily" a dostaly se do soukromých sbírek.[156] Zájem o německé mistry vyvolala i josefínská dražba sbírek Pražského hradu 13. května 1782, při které se za jeden zlatý a 18 grošů vydražila Dürerova *Růžencová slavnost*.[157]

Druhým sběratelem německých, rakouských a jihotyrolských obrazů byl arcivévoda František Ferdinand d´Este, který velkou část své sbírky přemístil z Vídně na Konopiště. Jak už bylo řečeno, tento zájem zůstává poněkud zastíněn sbírkou italských primitivů, již z větší části zdědil po markýzi Tommasu degli Obizzi. Sbírka záalpské gotiky (vedle obrazů též arcivévoda sbíral sochy) zatím nebyla systematicky a uceleně zpracována, takže nelze říci, kde arcivévoda umění pořizoval, zdá se však, že alespoň některé artefakty získal ve Vídni – v jeho souboru 38 obrazů je celkem osmnáct prací, které vznikly na území tehdejší monarchie (tato čísla jsou však jenom orientační, protože i některé obrazy, vedené například jako švábské či bavorské, mohly vzniknout rovněž na území dnešního Rakouska). Stylistický rozbor však naznačuje, že v arcivévodově kolekci převládaly práce rakouské, korutanské, salzburské, jihotyrolské, tyrolské či vídeňské. Zdá se, že rozhodujícím kriteriem byl námět obrazu (obdobně jako sbíral sochy sv. Jiřího), velká jména ho zjevně nezajímala, v kolekci převažují scény z Nového zákona a vyobrazení nejrůznějších světců,

[155] I tento počet není příliš vysoký, přihlédneme-li ke skutečnosti, že OSVPU během let 1796–1797 shromáždila celkem 670 obrazů – viz *Einreichungs-Catalog*.

[156] P. MACHALÍKOVÁ, *Objevování středověku*, s. 111.

[157] K dobové umělecké situaci viz: *Tamtéž*, zejm. s. 111–118; k dražbě Dürerova obrazu nedávno: Olga KOTKOVÁ, *Růžencová slavnost*, in: Albrecht Dürer, O. Kotková (ed.), s. 126.

mezi nimi i sv. Jiří. Nicméně veškeré domněnky ohledně původu jeho děl a profilu jeho sběratelských aktivit v oblasti záalpské gotiky je třeba formulovat s velkou opatrností, protože tato část sbírky unikala pozornosti badatelů a chybí též průzkum příslušných archivních fondů. V každém případě osobnost arcivévody z pohledu jeho sběratelských aktivit se jeví ještě daleko komplexnější, než se dosavadně předpokládalo. Nutnost zpracování je o to naléhavější, že pouze jím budovaná sbírka na Konopišti a kolekce Obrazárny společnosti vlasteneckých přátel zahrnovaly jediné početnější soubory německého a rakouského malířství shromážděné na území našeho státu.

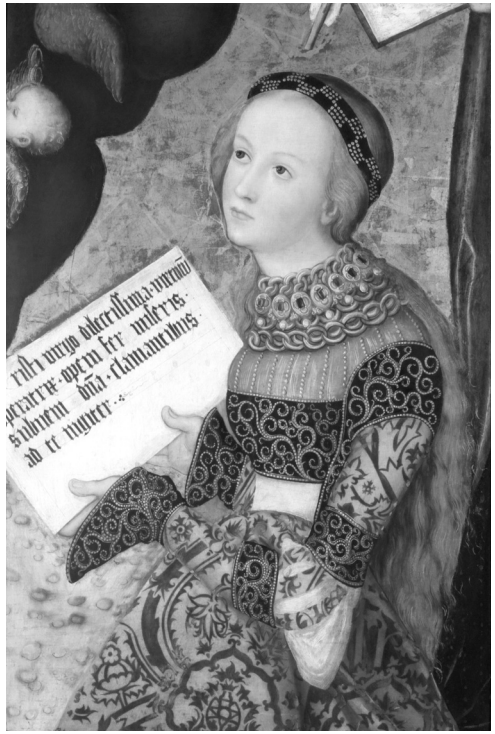

Lucas Cranach starší a dílna
Sv. Kristina, Národní galerie v Praze (zakoupeno 1999;
v Obrazárně Společnosti vlasteneckých přátel umění od 1801)

Lucas Cranach starší a dílna
Nerovný pár, Národní galerie v Praze (Obrazárně Společnosti vlasteneckých přátel umění odkázal JUDr. Jan Kaňka 1866)

Albrecht Dürer
Růžencová slavnost, Národní galerie v Praze (pro státní sbírku zakoupeno 1934)

Hans Wertinger zv. Schwabmaler
Nemocný Alexandr Veliký a jeho lékař Filippos, Národní galerie v Praze (pro Obrazárnu Společnosti vlasteneckých přátel umění zakupeno 1883)

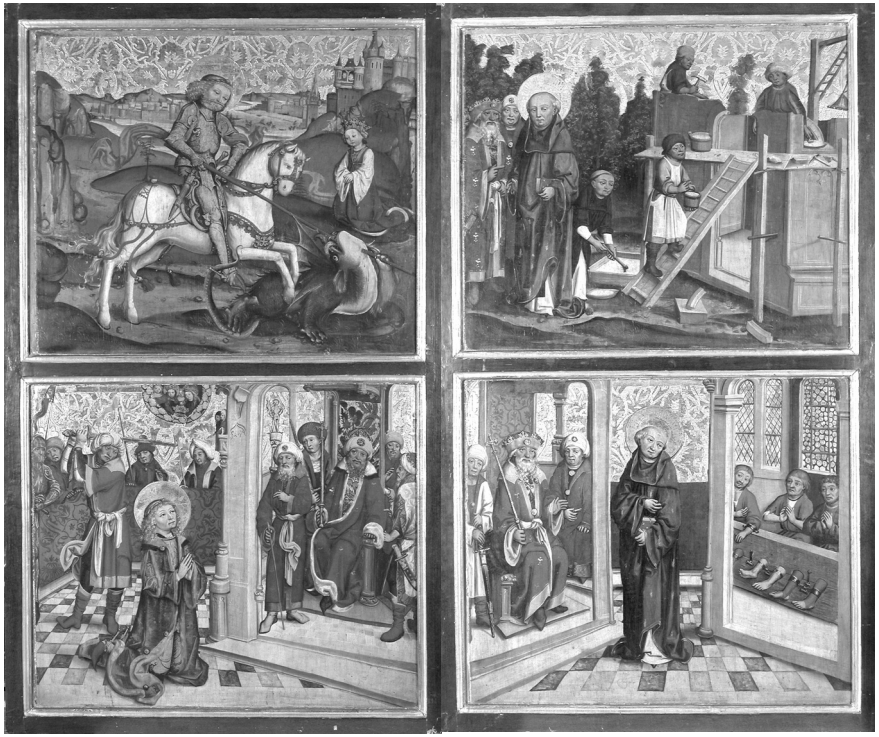

Mistr z Herzogenburgu
Dvě oltářní křídla se sv. Jiřím a sv. Linhartem
levé křídlo: vnitřní strana: sv. Jiří s drakem, Umučení sv. Jiří
pravé křídlo: vnitřní strana: sv. Linhart zakládá klášter, sv. Linhart před císařem
Národní galerie v Praze (pro Obrazárnu Společnosti vlasteneckých přátel umění zakoupeno 1894)

Orientální látky v díle Julia Zeyera

Oriental Themes in the Work of Julius Zeyer

Dita Křišťanová

Abstrakt
Článek pojednává o osobnosti Julia Zeyera a jeho vztahu k orientálním látkám. Spisovatel se snažil do svého díla začlenit řadu témat z indických eposů či japonských příběhů. Čerpal z anglických a francouzských překladů orientálních textů. Byl jedním z prvních českých autorů, který daná témata představil ve změněné podobě českému čtenáři.

Abstract
The article discusses the personality of Julius Zeyer and his relationship to the Orient themes. The writer tried to incorporate many themes into his texts, which were inspired by the Indian epic or by the Japanese stories. He used English and French translations of the Indian and Japanese texts for his writing. He was one of the first Czech writers, who presented these themes after transforming them to Czech readers.

Klíčová slova
Julius Zeyer – Indie – Japonsko – indické motivy – mýtus

Keywords
Julius Zeyer – India – Japan – Indian themes – myth

Julius Zeyer patří mezi významné české autory 19. století. Spisovatel, původně z německé rodiny, kterého česky naučila chůva a jenž se svou matkou mluvil vždy německy, se stal jednou z významných figur českého literárního pantheonu konce 19. století. Zeyerovo zaujetí pro literaturu vycházelo ze zájmu o příběh, četl vášnivě rád a vše. Díky poměrně dobrému jazykovému vybavení spisovatel mohl rozumět textům nejen českým

a německým, ale také anglickým, francouzským, ruským a italským. Jeho literární záběr byl obrovský, podpořený autorovým cestováním. Oproti jiným tvůrcům Zeyer projel takřka celou Evropu, byl v Rusku, v Africe. Cizí kultury ho fascinovaly a okouzlila ho i jejich literatura. Tvůrčí metodou spisovatelovou byly až intertextové variace starších textů. Takto pracoval s různými českými látkami (hlavně ho zajímalo období tzv. dávnověku, v eposu *Vyšehrad* stvořil kompletní náboženský systém starých Čechů), ale obdobně zpracovával také látky evropské (*Karolinská epopeja*, *Román o věrném přátelství Amise a Amila*, *Maeldunova výprava* a další).

Kromě evropských látek se tento vášnivý sběratel a cestovatel zajímal také o látky orientální.[1] Tato záliba trvala po celý jeho život. Jako první uveřejnil roku 1874 překlad povídky *Asenat*. Tento zájem se promítl i do básníkova původního díla. Zeyer, jak bylo u něj obvyklé, kromě literárních děl orientálních zemí studoval do detailů i všechny dostupné reálie. Lze o něm proto plným právem tvrdit, že byl tzv. poeta doctus, učený básník. Jan Voborník uvádí, že při svém studiu Zeyer postupoval srovnávací metodou – vyšel od zájmu o keltskou mytologii a přešel k látkám orientálním.[2] To ale není úplně přesné, neboť Zeyer už v mládí se zvláštním zaujetím sledoval egyptologii, zabýval se i kulturou staré Asýrie a kolem roku 1870 navštěvoval na pražské univerzitě kurz zabývající se koptskou mluvnicí.[3] Tehdy ještě osmadvacetiletý Zeyer nevydal žádné vlastní dílo, a proto není zřejmé, kdy přesně přešel od keltské problematiky k Orientu. Univerzitu navštěvoval pouze ze zájmu, protože nesložil maturitu z matematiky, a nemohl se tedy zapsat jako řádný student.

Chuť poznávat cizí kraje a světy souzněl s dobovým kontextem; díky technickým vynálezům mohla generace nastupující v sedmdesátých letech 19. století cestovat dále než jejich obrozenečtí předchůdci. Svět byl dostupnější a i vzdálené kraje přibližovaly poznatky anglických či francouzských cestovatelů. V době, kdy Schliemann objevil pozůstatky

1 Studie vychází z autorčiny disertační práce *Historický mýtus v díle Julia Zeyera* obhájené na Katedře dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy 27. června 2013.

2 Jan VOBORNÍK, *Julius Zeyer,* Praha 1907, s. 36.

3 Pavel POUCHA, *Doslov*, in: Julius Zeyer, Světla východu. Výbor z díla s orientálními náměty, Praha 1958, s. 539. Poucha uvádí roku 1869, Voborník v Zeyerově biografii tvrdí, že šlo o rok 1872.

Tróje, kdy bylo rozluštěno klínové písmo, staly se starověké civilizace čitelnějšími a v publikovaných odborných pracích bylo možné získat řadu informací.

Zeyer těchto možností využíval. Příslušné publikace si kupoval nebo vypůjčoval, často navštěvoval bohatou knihovnu svého přítele Vojty Náprstka. Oproti příslušníkům své generace se zajímal o mnohem vzdálenější kultury, i když si například s Jaroslavem Vrchlickým některé knihy vzájemně vyměňovali. „*Jednu knihu ale ještě mám, je to »Ramayana«, a nevím ani, jestli to není příliš mnoho žádáno, kdybych Tě poprosil, abys mi ji půjčil do Paříže. Mám totiž plán, jak víš, podati v českém rouše »Ramayanu« a »Mahabharatu«, na překlad nemůžeme ještě nadlouho čekat a já myslím tedy na jakýs výtah nejkrásnějších míst, ale tak spojených, že to bude celek vždy*."[4]

Orientální látky se objevují i v dílech Zeyerových současníků, například Jaroslava Vrchlického či Svatopluka Čecha. Souviselo to se snahami celé generace otevřít se světu a seznamovat českého čtenáře i se zahraniční produkcí. V díle Zeyerově se ale orientální látky objevují nejčastěji a kvalifikovaně, sepsané na základě rozsáhlého přípravného studia. Jde přibližně o padesát textů.[5]

Orientální motivy v díle Julia Zeyera se podle geografického hlediska dělí na indické, čínské, japonské, egyptské, babylonské, hebrejské (biblické), perské, arabské a arménské. Zeyer, který po matce pocházel ze židovské rodiny, by se mohl přednostně zajímat o motivy hebrejské, ale není tomu tak. Literát se nejvíce věnoval látce japonské; celkem čtrnáct textů je inspirováno právě „bájným Cipangem". I inspirace hebrejskou látkou je poměrně častá, stejně jako tematika indická. Tyto tři oblasti jsou u Zeyera zastoupeny alespoň desítkou textů, ostatní se vyskytují řidčeji – egyptské náměty se objeví třikrát, po jednom pak perské a arménské.

Zeyer v Čechách dosud neznámá témata z oblasti Orientu uváděl po celý život; ve svých Kristových letech přeložil ze starofrancouzštiny biblickou látku Asenat a od té doby každý rok vydal alespoň jeden text inspirovaný Orientem. Krátce před smrtí ještě publikoval například díla *Romance o otroku chalífa Hasana*, *Rustem a Sohrab* (motiv perský) či báseň *Perla*.

4 Albert PRAŽÁK (ed.), *Vrchlický v dopisech*, Praha 1955, s. 194.

5 Zde samozřejmě je složitě počitatelný orientální námět, jenž je součástí jiného díla. Na paměti také musíme mít, že jde mnohdy o drobné texty či jednotlivé básně.

Nejplodnější na orientální látky byl pro Zeyera rok 1884, kdy spatřila světlo světa i jeho nejznámější „žaponérie“ *Gompači a Komurasaki*.

Japonská tematika Zeyera zvlášť zaujala, zřejmě i v souvislosti s fascinací japonským uměním příznakovým pro celou západní Evropu, Francii zejména. V padesátých a šedesátých letech 19. století se rozložil japonský centralistický, despotický a izolacionistický vojenský šógunát pod nadvládou rodu Tokugawa. Američané, Britové, Nizozemci a Rusové si vymohli na šógunovi smlouvy o „přátelství“, které jim otevřely japonské přístavy. Velkou roli v tomto procesu sehrál americký komodor Matthew Calbraith Perry (Kanagawská smlouva mezi USA a Japonskem o vzájemné obchodní spolupráci, která otevřela Američanům přístavy Šimoda a Hakodate). Stejně jako následná smlouva šóguna s Brity neměly tyto dokumenty souhlas císaře. Následné reformy Meidži obnovily císařskou vládu (pád šógunátu) a vedly roku 1868 k rychlé modernizaci země, která dosavadní „zemi samurajů“ nasměrovala na světové trhy. Kulturní Evropa se začala zajímat o pozoruhodné produkty japonských umělců a řemeslníků a vůbec o vše japonské. Když Matthew Calbraith Perry přivezl z Japonska párek dosud málo známého plemene psíka japan china a daroval ho královně Viktorii, začala mezi dámami z vyšších kruhů snobská sháňka po tomto „samurajském“ japončíkovi s hedvábnou dlouhou srstí. (Když portugalští námořníci darovali v 17. století několik exemplářů princezně Kateřině z Braganzy, nevzbudilo plemeno mnoho pozornosti.)

V Londýně brzy otevřeli obchod s japonskými výrobky a ani Paříž nezůstala pozadu. Obchod si zde zavedl Siegfried Bing a jeho La maison de l'Art Nouveau začal vystavovat a prodávat různá díla svých současníků i artefaktů a materiálů z dalekých krajů. Zvláštní pozornosti se těšily malby krajin, květů i lidských postav, vynikající smyslem pro barvy a něžnou hrou odstínů. S tímto stylem se západní Evropa seznámila především prostřednictvím tisků japonského malíře Kacušiky Hokusaie (1760–1849) v souboru *Velké květy*. Japonské dřevořezy, technika tehdy již více než sto padesát let kultivovaná, byly v tamní produkci levné a velice oblíbené, takže se daly nakupovat i snadno převážet. Evropané jejich prostřednictvím poznávali společenský život Japonců, ať šlo o dvorské obřady, scény z každodenního provozu v Kjótu i jinde, slavné kurtizány a samuraje, herce, zápasníky, výjevy z legend a divadelních představení, kvetoucí třešně na jaře, javory na podzim i exotickou japonskou krajinu vůbec. Platí to i o ilustrovaných knihách (například Sótacovy ilustrace

slavného románu z 11. století od japonské dvorní dámy, Murasaki Šikibu *Vyprávění o Gendžim*). O popularizaci japonských grafik a ilustrovaných knih se zasloužila například i Bingova velká sbírka. Největší zájem ale budila produkce japonského uměleckého řemesla: drobné figurky necuke, původně zastrkované za široký pás kimona, malované zástěny a vějíře, keramika (například misky a konvice pro čajový obřad čanoju, květinové vázy), výrobky z černého a červeného laku, často v jednotlivých vrstvách vyřezávané (například různé krabičky), a zlata, látky (brokáty bohatě protkávané zlatem a stříbrem) i tradiční oděvy, divadelní masky. Japonský import okouzlil Evropu a byl hojně napodobován. Platí to i o imitacích japonských zahrad se střídáním skalek a vodních ploch s můstky, s pískem zvlněným jako vodní plocha a z něj vystupujícími kameny; vše doplňovaly pavilonky. Japonské motivy působily na nastupující secesi, ve Francii pojmenovanou Art Nouveau. Japonské umění ovlivnilo nejen výtvarníky a tvůrce užitého umění, ale také literáty. Evropa znovuobjevuje Cipango a převážně angličtí a francouzští a později i další čtenáři jsou seznamováni s japonskými příběhy.

V roce 1873 se ve Vídni konala Světová výstava a texty o ní byly publikovány také v českém dobovém tisku. Například Světozor si všiml japonského světa a poukázal na specifickou japonskou módu, jako byla kimona či různé doplňky (vějíře) a užité umění. I Praha se záhy dočkala, neboť si na Ferdinandově třídě č. 32 Vilém Staněk zřídil tzv. Maison Staněk, speciální obchod s čajem.[6] V orientálně laděném podniku se konaly výstavy inspirované orientálním uměním. Zeyer byl jeho častým návštěvníkem. Nakupoval zde také kuriozity do svého bytu.

Spisovatel byl japonským světem fascinován. K japonským literárním látkám měl přístup. Jako zdroj mu posloužily *Tales of Old Japan* (1871) od Algernona Bertrama Freeman-Mitforda, Zeyerova současníka, jenž pobýval dlouhá léta v Japonsku a byl uchvácen tamní kulturou. Druhá povídka jeho knihy se jmenuje *The Loves of Gompachi and Komurasaki*.[7]

---

6 O Staňkově obchodu viz: Markéta HÁNOVÁ, *Japonismus ve výtvarném umění v Čechách,* Praha 2010. Hánová upozorňuje na špatné vztahy, které panovaly mezi Staňkem a Vojtou Náprstkem. Josefa Náprstková dokonce tvrdila, že obchodník s čajem prodává levné předměty draze. Ačkoli byl Zeyer přítelem rodiny Náprstkovy, nakupoval i u Staňka. Hánová dále ukazuje, že Staněk dlouho neměl v Praze konkurenci.

7 www.gutenberg.org/files/13015/13015-h/13015-h.htm#page20 [online], [citováno dne: 10. 6. 2011].

Obrázek č. 1

Ilustracemi textů odehrávajících se v Japonsku byl Zeyer okouzlen jako vším orientálním.[8] Paradoxně však jeho knihy ilustrovány nebyly a ani dějová linka jeho příběhu, a dokonce ani poetika prostoru nejsou obrázky ovlivněny.

Obrázek č. 2

Další ilustrace z *Tales of Old Japan*[9] mohla Zeyera opět uchvátit dle barvité popisnosti okolnosti děje příběhu. Pro svůj příběh ji však nepoužil, jeho

[8] www.gutenberg.org/files/13015/13015-h/images/025.jpg [online], [citováno dne: 10. 6. 2011].

[9] www.gutenberg.org/files/13015/13015-h/images/028.jpg [online], [citováno dne: 10. 6. 2011].

Japonsko je totiž situované do prostor, které znal. V Japonsku nikdy nebyl.

Zeyer měl k dispozici obdobné ilustrované vydání, jež mu zapůjčil přítel Náprstek v roce 1882.[10] Freeman-Mitfordovy příběhy mu byly inspirací i pro další látky z Dálného Východu. Vedle toho dovezl k Náprstkům ještě knihu *The Golden Lotus and other Legends of Japan*, již pro své literární texty využil také.[11] Práce Edwarda Greeye (1835–1888) byla spisovateli východiskem pro další díla inspirovaná Zemí vycházejícího slunce, například divadelní hry *Lásky div* či *Večer u Idalie*. První z nich ukazuje, kterak Zeyera zaujaly i starobylé hry nó, jež byly kombinací pantomimy, tance a esteticky vyznívajících dlouhých vět. Zeyer z původní japonské frašky *Išigami* tvoří komedii, v níž obecná jména postav překládá do japonštiny. Pavel Poucha (1905–1986) se domnívá, že Zeyer při práci na této hře musel použít alespoň japonský slovník.[12] Miniaturnost a umění zkratky spojované s Japonskem a rovněž barvité obrázky autora dozajista zaujaly, na římse nad svým pracovním stolem si dokonce postavil model malinkaté japonské vesnice.[13]

Poucha, známý orientalista a zakladatel mongolistiky, tocharistiky, tibetologie a znalec indologie, ve své studii věnované Zeyerovým vzdáleným světovým destinacím porovnával předlohy a tvůrčí spisovatelovu fikci. Ukazuje se, jak pečlivou přípravu Zeyer pro každé své dílo prováděl, jak hromadil a studoval cizojazyčnou literaturu, z největší části anglickou a francouzskou. Stranou neponechával ani znění v originálních jazycích textů, které Zeyera zajímaly, a chtěl alespoň částečně proniknout do jejich tajů.

S hebrejskou *Biblí* Zeyer zachází obdobně: vybíral postavy a k nim dotvářel svůj vlastní příběh. „*Měl názor, že moudrost zašlých věků, biblická, prýštila s hvězdnaté výše jako posvátný déšť k úlevě srdcí pod kolesy pyšných Caesarů rozdrcených.*“[14] K biblickému textu přistoupil již zmíněným překladem z francouzštiny, povídkou *Asenat*. O důkladné znalosti tématu svědčí

[10] P. POUCHA, *Doslov*, in: Julius Zeyer, Světla východu. Výbor z díla s orientálními náměty, s. 603.

[11] *Tamtéž*, s. 608.

[12] *Tamtéž*, s. 609.

[13] *Tamtéž*, s. 596.

[14] J. VOBORNÍK, *Julius Zeyer*, s. 73.

hutná Zeyerova předmluva: *„Historie o Asenatě, ženě Jozefově, je nejspíše dílo některého z židů křesťanských a pochází z prvních století naší éry. Legenda tato, kterou Girardin »malým románem křesťanským« nazývá, a na jejíž poetickou cenu důrazně poukazuje, má zajisté význam symbolický. Jozef byl v starém zákoně obrazem »Mesiáše« a z ženy jeho utvořili důmyslně obraz bohorodičky. Zjev anděla konečně připomíná proroctví archanděla Gabriela. Vydavatel francouzského textu vtipně podotkl, že fikce tato připomíná na bibli a Tisíc a jednu noc zároveň.“*[15] Zeyer dále v předmluvě uvádí, že text byl vydán již ve 13. století ve spisu *Speculum historiale*, do francouzštiny jej přeložil Jean de Vignay někdy na začátku 14. století. Zeyer neopomíná podotknout, že text byl také ve 14. století z latiny přetlumočen i do češtiny. On sám získal vydání tohoto staročeského překladu uveřejněného v *Časopise Musea království Českého,*[16] který zde publikoval roku 1862 rodák z Benátek nad Jizerou, Antonín Jaroslav Vrťátko, autor sentimentálních historických próz. Zeyer k textu dodává: *„Doufám, že překlad novočeský nevhod nepřijde, ježto se poměrně přece jen málo ve staré češtině čítá a legenda tato zajisté obecně čtena býti zasluhuje.“*[17]

Příběh variuje oblíbený motiv hebrejské *Bible*, Josef a bratři jeho. Zaměřuje se na období, kdy je Josef již pověřen péčí o faraónovy sýpky a dohledem nad nimi. Tehdy se v domě Putifarově seznámí s jeho dcerou, krásnou, ale pyšnou Asenat. Když se Asenatě zjeví anděl, oznámí jí, že bude zapsána prstem božím do knihy nejvyššího krále. Poté se provdá za Josefa. V textu jsou patrné Zeyerovy sympatie s Asenatou, je okouzlen její krásou a vnímá ji jako předobraz Panny Marie. Opět se tu tak střetává zašlý svět s vítězným.

Ze Starého zákona se Zeyer velmi dlouho zdržuje u jednoho tématu – u krále Šalamouna a *Písně písní*. Postava Šalamouna se objevila v básni *Co slza zmůže*. Tematizuje příběh o Šalamounovi a královně ze Sáby, zejména pasáž, v níž se vzájemně trumfují uváděním různých vzácností, které mají. Pak Šalamoun zavede královnu k vinné révě. Ta je údajně zázračná, ale když ji královna okusí, vůbec jí nechutná. Révu totiž otrávila dětská slza:

[15] Julius ZEYER, *Ostatní próza,* Praha 1919, s. 331.
[16] Antonín Jaroslav VRŤÁTKO, *Aseneth, román biblický*, Časopis Musea království Českého, 1862, s. 64–76.
[17] *Tamtéž.*

Tak tvoji, králi, strážci zvolali,
a vzduchem prut zašvihne jako had,
po smíchu je a tekou slzy teď,
ty na zelené révy padají –
nuž tážeš se, proč žlučí víno tvé?
Před trůnem božím anděl vznáší se,
ten v ruce třímá váhu obrovskou,
jí vážil zlato, drahokamy, vše,
co bohu za oběť jsi, králi, dal:
tu tekly slzy toho dítěte
a měnily se v moře, v potupu,
a padaly na váhu odplaty
a zvážily tvé zlato a tvůj chrám![18]

Dítě bylo potrestáno za to, že si vzalo hrozen. Podobný motiv je i v novele *Jeho svět a její*, kde si hlavní hrdinové čtou *Píseň písní*. Postava spravedlivého krále se objeví rovněž v dramatické básni *Sulamit*. V této skladbě vystupuje Benaja, kterého vychovává anděl Anpiel; chce z něj vytvořit nadčlověka. Podařit se to může ale jen tehdy, pokud Benaja nepozná lásku k ženě. Benaja však potká dívku Levónu milující Šalamouna. Benaja dívku miluje, ale ona se nedá oklamat ani tím, že Anpiel propůjčí Benajovi Šalamounovu podobu. Lévonina láska trvá, i když je Šalamoun uvržen do vězení, i když Benaja vyhrožuje, že ho dá otrávit. Nakonec Benaja sám požije jed. V díle jsou všichni zaslepeni vášní a ta je žene k zoufalým činům. Pramenem sice byla hebrejská *Bible*, ale Zeyer v úvodu „Šúlamitky“ píše, že pro tento text použil kromě *Písně písní* ještě talmudskou pověst, knihu *Zohar*, nějaké kabalistické spisy a román *Ariadné* od Ouidy, anglické spisovatelky známé také pod vlastním jménem Marie Louise de la Ramée (1839–1908). Román s podtitulem *The story of dream* (odkaz k Zeyerovu oblíbenému motivu snu) posouvá text k duchu anglického sentimentalismu. Anděl Anpiel se objevuje v hebrejských pověstech jako Ašmadaj, král duchů. Zpracování hebrejských pověstí měl Zeyer k dispozici v němčině, konkrétně šlo o text Joachima Rosenauera v knize příběhů *Sippurim*.[19]

[18] Julius ZEYER, *Poesie*, Praha 1906, s. 229.
[19] P. POUCHA, *Doslov*, in: Julius Zeyer, Světla východu. Výbor z díla s orientálními náměty, s. 592.

Kromě postavy Šalamouna Zeyer látku hebrejské *Bible* příliš nevyužívá, ačkoli se sám učil hebrejsky. Starozákonní motiv se objevuje už pouze v povídce *Smrt Evy*. Praматi Eva umírá, svědkem jejího skonu je mladík Jubal. Ten je ve snu povolán, aby byl přítomen tomu, jak anděl odnese Evu v náručí. Jubal je postavou autostylizační: *„Neb věz, od mládí prvních zlatých dnů já miloval jen sny a neurčité touhy, já bloudíval po lesích, pustinách a naslouchal, jak šumí stromové, sytil duši zpěvem slavíků a hledal luny usmívavou tvář a hvězdného nebe divukrásný třpyt v lesklém zrcadle dřímajících jezer a v hlučném toku valících se řek…“*[20] Tento text je obsažen v *Bájích Šošany* a podle Voborníka se zde Zeyer vzdělával i v Herderových *Legenden und morgenländische Sagen*,[21] podle orientalisty a cestovatele Pouchy však musel znát i soubor Gottlieba von Leona *Rabbinische Legenden*, kde se vyskytuje také legenda *Das erste Grab* a legenda *Der Todesengel*.[22] Obdobně jako u jiných textů inspirovaných hebrejskou *Biblí* (a nejen jich) je i tady zřejmé, že Zeyer smísil několik legend z několika zdrojů. Šlo o tvůrčí postup, kterého používal, kdykoli psal text, jenž je dnes klasifikován jako obnovený obraz.

Zeyer tento způsob psaní, založený na hluboké znalosti odborné i krásné literatury, reálií, dokonce původního jazyka, aplikoval na kterékoli téma, o němž psal. Obdobně tomu je i s indickou látkou, kde se projevuje autorovo zaujetí pro buddhismus. I zde se uplatňují vlivy jiných literárních předloh nebo cizojazyčných děl inspirovaných danou kulturou.

Indické umění bylo dlouho v Evropě neznámé, což je narozdíl od neznámého japonského s podivem, neboť země byla velmi dlouho pod vlivem The East India Company[23] (po podepsání Treaty of Union v roce 1706 – vstoupila v platnost roku 1707 – The British East India Company – Britská Východoindická společnost). Obchodními artikly byly nejčastěji bavlna, hedvábí, indigo, ledek, čaj a opium. Po roce 1858 se většina Indie, dále Bangladéš, Pákistán a Barma staly britskou kolonií, tj. Britskou Indií. Královna Viktorie byla poté v roce 1876 prohlášena císařovnou Indie. Do

[20] Julius ZEYER, *Báje Šošany,* Praha 1905, s. 33.
[21] J. VOBORNÍK, *Julius Zeyer*, s. 74.
[22] P. POUCHA, *Doslov*, in: Julius Zeyer, Světla východu. Výbor z díla s orientálními náměty, s. 596.
[23] Vliv a význam této společnosti a jejích nástupců by vydaly na samostatnou práci.

Evropy se spíš sporadicky dostávaly víceméně podřadné řemeslné výrobky (sošky s hrozivě se šklebícím obličejem a velkým počtem gestikulujících paží, pyramidy hlav nahánějících hrůzu, lidské postavy se zvířecí hlavou nebo lidské hlavy na zvířecím těle apod.), které zkreslovaly pohled na jednu z kulturních kolébek lidstva. Indologie jako vědecký obor se formuje teprve počátkem 19. století. Indická archeologie je asi o padesát let mladší – první výzkumy byly zahájeny kolem roku 1860 (Alexandr Cunningham) a pokračovali v nich další průkopníci (James Burgess, James Fergusson). V Evropě se objevily první záslužné překlady starých indických literárních textů – například do němčiny je prováděl profesor orientálních jazyků a literatur na univerzitách v Erlangen a Berlíně Friedrich Rückert (1788–1866): *Brahmanische Erzählungen* (1839).

Indické umění akcentuje zvlášť výrazně vztah mezi výtvarnou produkcí na jedné a literaturou, divadlem a hudbou na druhé straně. Zakládá se na sanskrtské literatuře, jejímiž kořeny jsou ájrské literární útvary zvané védy, základ veškerého pozdějšího vývoje indické kultury. V sanskrtu se podle zákonitostí eufonie spojují slova, a tím vznikají složeniny a dlouhé věty bez intervalů, kde jsou jedinými dělítky přízvuky a rytmus. Tomuto rytmu podléhají například i cykly nástěnných obrazů (Adžanta, 6. století) i dlouhých reliéfů – jeden výjev přechází plynule do druhého. I v sanskrtském dramatu tvoří dějství jediný dlouhý výstup, jakýsi harmonický živý obraz s idealizovanými postavami.

Pro indickou kulturu je symptomatické nenásilné soužití buddhismu a hinduismu (bráhmanismu). Buddhismus, založený v Mágadhsku synem náčelníka aristokratického rodu Šákjú, princem Gautamou Siddhárthem – Buddhou (asi 563–asi 485 př. n. l.), původem od nepálských hranic, vyšel z představy, že lidský život je utrpením, jehož příčinou jsou touhy. Vykoupení lze dosáhnout jen jejich eliminací; k tomu vede osmero Cest – správnost názorů, záměrů, řeči, chování, živobytí, úsilí, pozornost a soustředěnost. Konečným cílem je úplný zánik v nirváně, znamenající konec řetězu po sobě následujících zrození a umírání s jejich utrpením.[24]

[24] Hinajána, Menší vůz, kde je smrt pojímána jako prázdnota a nirvána jako konečný zánik; Mahajána, Větší vůz, nabízí nekonečné množství zastavení na cestě k nirváně. Tato zastavení se podobají rájům obydleným lépe pantheonem božstev, zvláště bódhisattvů, bytostí, které řada příkladných životů sice opravňovala ke vstupu do nirvány, ale které konečné osvobození odkládaly, protože se rozhodly pomáhat trpícímu lidstvu.

Buddhismus klade důraz na soucit se všemi živými tvory světa a něžný vztah k nim, prožitek uvolnění a vnitřního vyrovnání.

Hinduismus, náboženství se Šivou a Višnuem jako hlavními božstvy, vnáší do indického umění motivy kosmické monumentality, ale i násilí (boje, například reliéf, kde Višnu v podobě člověka-lva zápasí se zpupným králem, Élóra, 7. století) a hrůzy. Rozvíjí se především za dynastie Guptovců (320–647). Buddhistické a hinduistické umělecké styly se prostupovaly a žily v dlouhodobé symbióze po mnoho staletí až do novověku. Náboženství zůstalo trvalou osnovou i útěkem indického života. Na starých základech véd byla shrnuta někdy kolem roku 1000 náboženská etika, logika, metafyzika, filosofie i teologie do souboru základních textů (sútra) a komentářů k nim (bhášja), k nimž byly od 10. do 16. století připojeny úpravy a různá řešení problému osvobození (mókša), vesměs ústící do teismu a mysticismu. Vtěleny byly do „starých zkazek", purán. Tato působivá náboženská atmosféra prostupuje indickou kulturu i život jednotlivců a promítá se i do vztahu k muslimským dobyvatelům, kteří v 16. století vytvořili vlastní rozlehlou indickou říši. Indie, komplex národů a ras, přesto zůstávala stmelena zděděnými kulturními a náboženskými tradicemi. Božské a lidské v ní splývá a vše je spojováno touhou po duchovním povznesení, oddané lásce k bohu (bhakti).

Když Evropa (i Zeyer) od druhé poloviny 19. století zvolna poznávala mírumilovný synkretismus indické kultury a její vynikající úroveň, toužila proniknout hlouběji k jejím kořenům. Četly se především překlady základních literárních děl (nebo jejich části).

Nejznámější z nich je určitě epos *Mahábhárata* (Velké vyprávění o Bharatovcích), rozsáhlý soubor sanskrtských mýtů, legend, lidových vyprávění a nábožensko-filosofických pojednání o rozsahu téměř sta tisíc dvojverší; základem je líčení bratrovražedné války mezi rody Kuruovců a Pánduovců, odvozujících svůj původ od legendárního krále Bharaty; na ně se postupně nabalovaly další a další bardské epizody a bráhmanští kněží do nich vkládali didaktické traktáty a texty nábožensko-filosofické, například *Bhagavadgítu* (Zpěv vzneseného, jeden ze základních normativních textů hinduismu, dlouhý dialog mezi Pánduovcem Ardžunou a jeho vozatajem Kršnou, který zde vystupuje jako vtělení boha Višnua),[25] mytologické

[25] František ČUPR, *Bhagavadgita. Učení panteistické boha zjeveného*, Praha 1877.

příběhy a rituální návody, mravoučné příběhy, bajky a podobenství. Tato masa textů tvoří nevyčerpatelný zdroj námětů a inspirací pro literární a výtvarnou tvorbu.[26]

Dále se četla *Rámájana* (Putování Rámovo), sanskrtská hrdinská báseň o životní pouti prince Rámy a jeho věrné manželky Síty[27] – prototypy ideálních hrdinů: Ráma jako ztělesnění pořádku, povinnosti a ovládané síly, jeho sok Rávana jako ztělesnění nespoutané vášnivosti, Síta („brázda") jako personifikace plodnosti a symbol árjského zemědělství; v závěrečné redakci se Ráma stává vtělením boha Višnua.[28]

Do Evropy také pronikly védy – sbírky *Atharvavéd* (znalost zaklínadel), *Jadžurvéd* (znalost obětních průpovědí), *Rgvéda* (znalost chvalozpěvů – nejstarší a literárně nejhodnotnější: oslavné a prosebné hymny k bohům, obětní formule, popěvky, litanie k rituálním a magickým účelům, pohřební zpěvy, veršované dialogy = tzv. vyprávěcí zpěvy, ákhjány, dále chvalozpěvy básníků na štědrost mecenášů, například chvalozpěv na velkorysost, hádanky; z vyprávěcích hymnů je zajímavý například příběh nešťastné lásky smrtelníka Purúravase a nymfy Urvaši, který zpracoval v dramatu *Kálidása* ve 4.–5. století).[29] Známé pak byly také: *Sómadéva: Kathásaritságara* (Oceán příběhů) – kompendium sanskrtských vyprávění, mýtů, legend, bajek, pohádek a anekdot, které bráhmanský básník a učenec z Kašmíru sepsal pro kašmírskou královnu v 11. století. – *Dhammapada* (Slova zákona), nejčtenější buddhistický text, sbírka průpovědí a mravních ponaučení v jazyce pálí z 1. století př. n. l.[30] Kromě toho se dochovala rozsahem dvojnásobná verze sanskrtská, *Udánavarga*.

Textů s indickou tematikou najdeme v Zeyerově díle deset (nejde však vždy o díla, kde se vyskytuje pouze indický motiv). Spisovatel byl zřejmě

[26] Josef ZUBATÝ, *O Mahábharatě*, Časopis Musea království Českého 4, 1892, s. 47–65, 318–333, 496–514; August SCHLEICHER, *Epizoda Nal a Damajantí*, Časopis Českého Museum 1, 1851, s. 121–123; Časopis Českého Museum 2, 1851, s. 87–101; Časopis Českého Museum 3, 1851, s. 62–84; Časopis Českého Museum 4, 1851, s. 62–93.

[27] O vlivu na Evropu svědčí i to, že jediná dcera Anny Braunerové, sestry malířky Zdenky, provdané do Francie za Elemira Bourgese, se jmenovala stejně. Zeyer byl dítěti za kmotra.

[28] V českém prostředí byl text již znám, viz: Václav HANKA, *2 epizody,* Krok 1831.

[29] Adolf KAEGI, *Der Rigveda, die älteste Literatur der Inder*, Leipzig 1881.

[30] Vincenc LESNÝ, *Dhammapadam*, Praha 1947. Pavel POUCHA a kol., *Prameny života*, Praha 1982.

fascinován mírumilovným soužitím indických náboženství, z nichž ho ovšem nejvíce okouzlil buddhismus. Vztah k tomuto náboženství získal pravděpodobně ve Francii, buddhistické náměty jsou v jeho díle čtyři: *Záletnice, Buddha před zrozením, Kunálovy oči* a částečně i *Opálová miska*. První z textů je inspirován francouzským zpracováním indického motivu objevujícího se v knize Mary Summerové *Contes et légendes de l´Inde ancienne*. V příběhu o krásné kurtizáně Zeyer pouze upravil jména.[31] K textu však připojil úvod, který je oslavou podzimní přírody a s vyprávěním vůbec nesouvisí. Na rozdíl od francouzské předlohy však hlavní pozornost nevěnuje Zeyer kurtizáně, ale Upaguptovi, věrnému vyznavači Buddhy:

Byl šťasten, neboť věděl, spasení
že dosáhne, kdo čtyři pravdy zná,
ty čtyři pravdy: bol že souzen nám,
že původ jeho vášeň, chtíč a hřích,
že bolest konce dozná nirvánou,
že cestu k ní nám Buddha naznačil.
A proto ten, kdo pláče, šťasten jest,
na první stupeň přišel poznání,
a blažen ten, kdo touží poznati
zář čisté pravdy, blaženější ten,
jenž snahu má, by jiným pomáhal,
a blahoslaven ten, v němž onen jas,
jenž z odříkání, z lásky vyplývá.[32]

Z uvedené ukázky je vidět, že Zeyer měl podstatu buddhistického učení prostudovanou, v jeho knihovně je k danému tématu četná literatura, například *Buddha: Sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde* německého indologa Hermanna Oldenberga (1854–1920) či *Le Bouddha et sa religion* Julese Barthélémyho Saint-Hilaira (1805–1895) nebo *Essai sur philosophie bouddhique* Augustina Chaboseaua z roku 1891. Kromě toho znal Zeyer indické reálie z francouzských a německých knih.

Báseň *Buddha před zrozením* nese znaky buddhistické džátaky

[31] P. POUCHA, *Doslov*, in: Julius Zeyer, Světla východu. Výbor z díla s orientálními náměty, s. 542.

[32] Julius ZEYER, *Záletnice*, in: Z letopisů lásky II, Praha 1904, s. 216.

(tj. buddhistické vyprávění o předchozím narození Buddhově patřící do pálijského kánonu jižních buddhistů).[33] Legenda *Kunálovy oči* je v Zeyerově podání delší než překlad originálu indologa Vincence Lesného (1882–1953). Tento významný vědec soustřeďoval svou pozornost také na nejstarší podoby buddhismu. Jeho kniha *Buddhismus* však sledovala i další období vývoje tohoto náboženství.

V *Opálové misce* se hlavní hrdina z Lisabonu zamiluje do Buddhovy matky, Božského přeludu. Tento Zeyerův charakter je poutník, hledač, postava bytostně blízká autorovi. Jako mladý se zamiluje do Božského přeludu (jde o překlad indického jména Májá) a vyprosí si na svém mistrovi zpomalený proces stárnutí. Jeho přání je vyslyšeno, leč milovanou dívku nezíská a je nucen bloudit světem. Památkou na dívku a opečovávaným pokladem je mu opálová miska, z níž se jeho bohyně napila. Tuto misku s sebou tento ahasver nosí během celé své životní pouti. V průběhu svého dlouhého života se setkává s osobnostmi, které obdivuje – s Buddhou, Sokratem, Ježíšem, Janem Husem a Janou z Arku. Na všechny hrdinou milované bytosti zůstává jako v památníku v misce vzpomínka – při smrti každé z postav se do opálové nádoby dostává něco, co je se skonem daného jedince spojeno: Buddha zanechává lotos, Sokratovi odstříkne kapka bolehlavu, který vypil; misku potřísní Ježíšova krev (dává podnět k vytvoření pověsti o svatém grálu); spadne do ní rudá jiskra z hranice, kde hoří Jan Hus; a naposledy z ní Jana z Arku lije olej na hlavu francouzského krále. Po smrti hlavního hrdiny má být umístěna na nejvyšší vrchol světa, aby připomínala zmiňované trpitele, kteří zemřeli pro lidstvo. Víc než soustředěná na indickou látku, je povídka směsicí různých idejí a jejich značně estetizovaných výkladů.

Další indické motivy v Zeyerově díle jsou spíše kusé a jsou součástí jiných děl. Nalezneme je tedy v povídce *Z papíru na kornouty*, dále v *Dobrodružství Madrány*, v úvodu *Vůně* a částečně také v povídce *Stratonika*. Většinou jde o krátké zmínky, ať už se autor vyznává ze své touhy po východě nebo popisuje indické reálie (oblíbeným motivem pak je řeka Ganga). Rozsáhlý epos *Mahábhárata* spisovatele inspiroval pouze jedenkrát, a sice v básni *Pes*, v níž mahábháratský hrdina Indhyštyra putuje se svým věrným psem do nebe. Za to je odměněn:

[33] P. POUCHA, *Doslov*, in: Julius Zeyer, Světla východu. Výbor z díla s orientálními náměty, s. 546.

Pro tvé krásné smilování,
s psem, jenž lízal prach s tvé nohy,
vyvolen si věčným sborem:
výše blahých budeš státi,
na prestol pojď, – mezi bohy![34]

Básnické zpracování upanišad, tzv. kathópanišady, čte krásná Caterina di Soranesi v Zeyerově vrcholném románu *Jan Maria Plojhar*. Indické motivy tak prostupují tímto středoevropským novoromantickým románem, který byl velmi populární mezi čtenářkami. Lepá Italka v knize dědí po příbuzném vědci kabinet, v jehož šuplíku nachází zažloutlý rukopis, překlad ze sanskrtu, který je uvozen slovy: „*Nejsem básníkem, jak víte, avšak ve slabé chvilce umínil jsem si, že »Upanišady« »přeložím« do mateřského svého jazyka. Ne »přeložím«, to není pravé slovo. Chci je jaksi »padělat«, v tom smyslu, že by duch jejich byl v mých verších, ale ty aby byly přístupny čtenáři i bez komentáře, čtenáři laikovi, neznajícímu ani »Védy«, ani –*“[35] Hlavní hrdina upanišady je otcem dán Smrti, čímž Zeyer buduje symboliku s hlavním hrdinou, tj. Plojharem. Caterině také místy oba muži splývají. Tato paralela, předobraz děje budoucího (v románu jich je několik), poukazuje na vlivy symbolismu v Zeyerově díle. Upanišada se v textu vyskytuje nejen kvůli své estetické funkci a nejen kvůli tomu, že ji chtěl spisovatel „padělat“, ale také jako symbol životního osudu hlavního hrdiny, jenž je téměř celý druhý díl v náruči smrti.

Poucha se ve své studii domnívá, že Zeyer při tvorbě postupoval tak, jak postupuje vědec: „*Pilně shledával prameny, dělal si výpisky, získané poznatky řadil podle jistých hledisek, která si napřed určil, a nakonec vše spojoval svým slohem…*“[36] Kdyby se učenec Zeyer rozhodl věnovat tematice odborně, a ne vytvářet parafráze daných textů, mohl by se zřejmě stát uznávaným vědcem ve svém oboru a možná i otcem řady disciplín věnovaných Orientu. Takto zůstává pouze obnovitelem exotických textů, které ve druhé polovině 19. století ostatní spisovatelé (české čtenářské publikum obvykle vedle mateřštiny ovládalo němčinu, jiné jazyky zdaleka neuměli všichni)

[34] Julius ZEYER, *Nové básně*, Praha 1907, s. 26.
[35] Julius ZEYER, *Jan Maria Plojhar*, Praha 1920, s. 157.
[36] P. POUCHA, *Doslov*, in: Julius Zeyer, Světla východu. Výbor z díla s orientálními náměty, s. 625.

neznali a které nutně musely v záplavě vlasteneckých a domáckých témat působit jako pěst na oko. Byly však rozhodně originální, nové a uváděly do té doby neznámé náměty. Není ale možné tvrdit, že by Orient nelákal nikoho, země vábily dobrodruhy i vědce. Do Kalkaty zavítal například geolog a paleontolog Otakar Feistmantel (1848–1891). Kromě toho, že zde zkoumal nerosty, napsal po osmiletém pobytu v Indii i cestopisnou knihu *O náboženství a posvátných místech obyvatel Východní Indie.*

Orientální náměty Zeyera vábily ze tří důvodů. Důležitou roli hrála estetická hodnota textů – pokud šlo o velké vášně, velká patetická gesta, byla vždy větší šance, že se jich literát chopí. Vznešenost a krásu Zeyer hledal v dalekých zemích a starověkých civilizacích (dostal-li se k nějaké památce epické z této doby nebo její francouzské či anglické parafrázi, byla pro něj vždy vítaným pramenem). Druhým důvodem byla výchovná funkce, chtěl vychovat českého čtenáře ke vzdělání a opět, v tom se nelze neopakovat, ke kráse. Poslední pohnutkou k tomuto využívání orientálních látek (a nejen jich) bylo, že autorovi posloužily jako symbol – buďto v rámci nějakého jiného příběhu, nebo jako symbol moudrosti, vědění a krásy dálného kraje. Zde snad lze říci, že spisovateli ani tak nešlo o to, odkud a z jaké doby jeho látky pocházejí, ani mu nevadilo, že parafrázoval francouzské, německé, anglické nebo jiné překlady. Pro něj měl hodnotu fikční svět, který vytvořil a který osel svými postavami, s nimiž pravděpodobně, když je plodil, také žil.

Diskuse

K úvahám o prvotním a raném státu: *Go and catch a falling star*

V předchozím čísle časopisu *Marginalia Historica* publikoval Ján Országh obsáhlou recenzi mé monografie *Zrození státu – Prvotní civilizace Starého světa* (Praha, Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum 2011, 333 s., 52 černobílých ilustrací, ISBN 978-80-246-1682-7).[1] Autora vždy potěší, zjistí-li, že se jeho knihou někdo podrobně zabýval. Je tomu tak i v případě reakce kolegy Országha, která mne rovněž zaujala jako doklad obrození zájmu o vytváření prvotních států lidských dějin. Děkuji mu za podrobný komentář, pokládám však za vhodné se k němu blíže vyjádřit.

Především a za prvé, *ad vocem* chybějících citací.[2] Ano, v mé knize čtenář skutečně nenalezne citace dnes již klasických prací Juliana Stewarda, Leslieho Whita, Elmana Service či Mortona Frieda. Jde o práce do té míry známé, že byly již několikrát v literatuře přehlédnuty a komentovány (naposledy Scarre 2005). Nepsal jsem příručku o dějinách státu obecně; zaměřil jsem se na zrod a stabilizaci nejstarších státních útvarů Starého světa. Tradiční neoevolucionistické práce, ve své době směrodatné, čerpaly a namnoze dodnes čerpají většinou ze zdrojů mimo prvotní starověké civilizace. Navíc disponuje dnes bádání o vzniku státu řadou nově získaných informací, zejména archeologické povahy, které autorům šedesátých a sedmdesátých let minulého století nebyly ještě dostupné. Právě vyčerpanost evolucionisticky a materialisticky orientovaného bádání o vzniku státu, které dochází k velmi podobným až stejným výsledkům, ať již se zaměří na jakýkoli konkrétní materiálový soubor, mne nakonec dovedla k tomu, že jsem se rozhodl položit akcenty jinak a zaměřit se na faktory povahy nehmotné.

V knize usiluji o udržení jasné linie hutného výkladu zaměřeného především k osvětlení různých aspektů prvotní státnosti Starého světa. Netradiční zaměření na nemateriální aspekty vývoje si arci v zájmu věrohodnosti argumentace vynutilo zahrnutí poměrně objemné faktografie.

---

[1] Ján ORSZÁGH, *Petr Charvát, Zrození státu. Prvotní civilizace Starého světa,* Marginalia Historica 1, 2013, s. 109–130.

[2] Přehled literatury s plnou citací je uveden v závěru tohoto příspěvku.

Její rozsah – tvoří v podstatě dvě třetiny knihy – mi vytýká i kolega Országh, ale sám jsem neviděl jinou možnost, než tento přehled do práce zapracovat. Jednak na něj ve vlastní studii zrodu prvotních státních ústředí odkazuji, a čtenář má tedy právo na to, aby mu autor předložil veškerý materiál, jímž v dané chvíli disponuje a na němž zakládá své vývody. Dále jde o skutečnosti u nás nepříliš známé, takže jejich uvedení v širší známost se mi jevilo jako žádoucí. V případě center prvotní státnosti se mi – upřímně řečeno – jako cennější jeví jejich vlastní faktografie než vysoce teoretické práce obecného rázu.

Chtěl-li ovšem kolega Országh poskytnout čtenářům obecný přehled o literatuře, učinil tak velmi výběrově. Především má dnes k tématu zainteresovaný čtenář přirozeně k dispozici i literaturu domácí (například Charvát 1989; Kandert 1990). V recenzi kolegy Országha ovšem absentuje klasické pojednání Marshalla Sahlinse o ekonomice předstátních společností (Sahlins 1972). Chybí tu celé dílo Henriho Claessena a Petra Skalníka (Claessen – Skalník 1978; Claessen – Skalník 1981). Nenacházím zde ani odkaz na velmi relevantní článek Christophera Peeblese a Susan Kus věnovaný náčelnictví a jeho archeologickým korelátům (Peebles – Kus 1977). Není tu uveden standardní text popisující předivo vztahů propojujících v předstátní společnosti vedoucí a vedené (Howe 1978). Postrádám odkaz na vlivnou práci o zrodu sumerské civilizace ve starověké Mezopotámii (Algaze 1993), jíž se solidní kritiky dostává až dnes (Rothman 2013). Nedostává se ani na novější práce Timothyho Earla (Earle 1997; Earle 2000; Earle 2008). Marně hledám odkaz na důležité práce Terence D´Altroy a Christiny Hastorf, věnované dopadu vytváření imperiálních říší na domácí ekonomiku jejich členských obcí (D´Altroy – Hastorf 2002). Neobjevují se údaje o velmi výrazných a viditelných příspěvcích Elizabeth Brumfiel (Brumfiel 2008; Brumfiel 2010). Není pak divu, že se čtenář marně pídí i po dalších citacích prací profilujících bádání o raném státu (Feinmann – Price 2010; Haas 2001). Absentují zde i výsledky nejnovějšího bádání orientovaného na sociologickou kategorii *agency* (např. Wright 2007).

Naproti tomu jsem kolegovi vděčen za doplnění citace významné práce Bruce Triggera (Trigger 2003).

K otázce hospodářských základů raných sociálních formací: redistribuci pokládám za významný indikátor schopnosti dané společnosti přikročit k vytváření hospodářské základny nadregionálních politicky

strukturovaných těles. Pro archeology má ovšem redistribuce ještě jednu neocenitelnou výhodu – lze ji archeologickými dokumentačními postupy zachytit. Výskyt redistribuce samé ovšem ještě neumožňuje rozhodnout, zda máme před sebou náčelnictví či raný stát. Kolegu Országha přitom udivuje absence odkazů na náčelnictví v textu mé knihy. Vzhledem k debatám kolem místa náčelnictví ve vývojové posloupnosti organizačních forem předstátních společenství, a vůbec ve věci historické relevance náčelnictví, jsem se rozhodl od užívání tohoto pojmu v knize upustit a diskusi jím raději nezatěžovat (k věci viz níže). To ostatně činí i Országhem citovaný Adam Smith, který navrhuje termín *early complex polities*. V archeologické argumentaci bychom velmi rádi použili ověřitelných indikátorů státnosti. Táži se však kolegy Országha, jak máme v nálezovém materiálu prokazovat třeba *„existenci vztahů mezi vládnoucí elitou a poddanými, které pomíjejí příbuzenský princip,“ „nerovnost v přístupu ke zdrojům, variabilitu sociálních rolí, diferenciaci v rozhodovacích organismech, trvalost institucí, distribuci symbolů a praktik,“* nebo *„ustavení všeobecně platného a vymahatelného zákonodárství“*? Uveďme zde jen jako příklad náčelnickou výsadu u barmských Kačinů: *„The chief´s political authority is based… on his ability to preserve the prosperity of his domain by making sacrifices to the sky spirit, Madai, and to the earth spirit, Shadip“* (Leach 1954, s. 129). Jak chce kolega Országh něco takového dokládat archeologicky?

Ve věci zákonů se kolega Országh prokazatelně mýlí. Ustavení zákonodárství v podobě prvních zákoníků nepředstavuje totiž výchozí, ale naopak závěrečný krok ustavení prvotní státnosti. Starověcí Egypťané se bez platného zákoníku obešli patrně až do doby ptolemajské. První zákoník sumerský se objevil za vlády třetí dynastie urské (2112–2004 př. n. l.), tedy více než tisíc let po zrodu prvních sumerských států. Indický *Manusmrti* pochází ze století kolem zlomu letopočtu, kdy měla indická státnost za sebou již přes dva tisíce, nebo aspoň přes tisíc let existence. Čínské legistické debaty pak pocházejí z období Válčících států, a opožďují se tak za ustavením čínského státu rovněž o více než tisíc let. Vyhlášení a praktické uplatnění zákoníku se tak stává nikoli konstitutivním faktorem státnosti prvotní, ale uzavřením první fáze jeho formování a někdy i signálem k přechodu k obměněné formě státu, jakou byl ve starověké Babylonii stát korporativní (Sallaberger 2010).

Úplně se neshoduji s kolegovou formulací, že *„za vytvořením prvních státních center stojí zejména přechod od hospodářství recipročního k přerozdělování,*

tedy k redistributivní ekonomice." To je pouze jeden z kroků, arci významných. Jak výše uvedeno, redistribuci pokládám za důležitý ukazatel nástupu dané společnosti na cestu k ústrojnějším (= novočesky „komplexnějším") formám veřejného života – náčelnictví či státu, přičemž (zejména archeologické) rozpoznání náčelnictví pokládám v této chvíli za natolik obtížné, že jej nejspíše v praxi nelze provést. Význam redistribuce spočívá zejména v tom, že ji lze archeologicky zachytit, a tím charakterizovat alespoň hlavní rys sociální struktury nositelské společnosti. Redistribuci však chápu pouze a výhradně jako ukazatel, nikoli jako činitele.

Podle Országha Charvát problém náčelnictví *„ponechává bez hlubší teoretické reflexe,"* ačkoli jsem mu svého času věnoval celou práci (Charvát 1989; poté například Earle 1991; Kristiansen 1991; Stein – Rothman 1994; Yoffee 1993; souhrnně nověji Bernbeck 2008; Frangipane 2010). Stručně tu tedy zrekapitulujme platná stanoviska. Náčelnictví znají již skupiny lovecko-sběračské (Arnold 1992). Již před drahným časem zazněly na účet pojmu náčelnictví i kritické hlasy (Sutton 1990). Badatelé rovněž brzy upozornili, že náčelníci nutně musí při svém působení brát v úvahu pokrevní společenské struktury (Digard 1987). Dále se v literatuře brzy objevily doklady společenských vývojových trajektorií náčelnictví nezapojujících (Godelier 1987: *„bohatství nedává moc a moc nedává bohatství,"* též Sanders – Webster 1978, zejména s. 281–283). Vzhledem k tomuto všemu jsem se po roce 2000 odklonil od operací s pojmem smysluplným pro etnologii, ale mimořádně obtížně uchopitelným mimo tuto vědní disciplínu.

Kolega Országh v podstatě opakuje výše uvedené závěry této moderní debaty o složité chronologické relevanci náčelnictví, rozkolísané povaze neantropologického dokladového materiálu pro tento vývojový stupeň lidské společnosti a o tom, zda vůbec tvoří náčelnictví součást vývojového řetězce ústrojnějších společenských útvarů (viz výše, mj. s odkazem na práce Adama Smithe). Novější práce z oboru archeologické a antropologické metodologie s pojmem buď vůbec nepracují (například Bernbeck 1997), nebo upozorňují na zvláště bohatou regionální rozrůzněnost alternativ k „čistému" náčelnictví a na nestabilitu náčelnictví jako politického útvaru (viz http://encyclopedia.thefreedictionary.com/Chiefdom, [online], [citováno dne: 27. 4. 2014]; přehled o produkci domácí možno získat na webovém portálu www.antropoweb.cz [online], [citováno dne: 27. 4. 2014]).

Na základě všech těchto skutečností nevidím důvod, proč bych měl historicky pojatý text zatěžovat odkazy na tuto diskusi, která skončila v tekutých pískách faktických i metodických nejasností a nejistot.

K inauguraci náčelníka na ostrově Tonga viz Douaire-Marsaudon 2001; tato citace z mé knihy skutečně vypadla, za což se kolegovi Országhovi i čtenářům omlouvám.

Kolega Országh se opakovaně pokouší podsunout mi tezi, že svůj *„popis zakládá* [Charvát – pozn. autora] *primárně na ekonomických faktorech par excellence (zavedení redistribuce)."* Uvádí dokonce, že tvrdím, že *„zavedení redistribuce je hlavním faktorem zrodu státu."* Táži se, kde. Nemohu dostatečně zdůraznit, že tomu tak není. Redistribuci pokládám za indikátor a signál zejména pro bádání archeologické, a to pouze v rámci hospodářské složky dávných společností. Její konkrétní interpretaci v té které situaci hodnotím vždy podle okolností – možná jako index náčelnictví, možná jako index státnosti, *quién sabe*? Jsou sice situace, kdy vývoj redistribuční praxe (nikdy pouhá existence redistribuce *per se*) naznačuje celkem přehledně přechod k některé z ústrojnějších forem společenského uspořádání, jako v sumerské Mezopotámii (Charvát 2011, s. 266–268). Jestliže pak pravím, že redistribuce *„nepochybně souvisí se zrodem prvotní státnosti,"* jak si všímá kolega Országh, pak se zde ďábel skrývá v detailu. „Stát" a „státnost" totiž zdaleka nejsou synonyma. „Státnost" má charakter potenciální, „stát" kinetickou: jde o již nevratné uskutečnění státnosti. Kolega Országh si nepovšiml, že pojmem „prvotní státnost" míním přesně to, co v jeho citacích Adam Smith charakterizuje jako *early complex polities*, totiž společnosti, které se již ocitly na vývojové cestě směřující k charakteru náčelnictví či raného státu (aniž by jednoho z nich ovšem nutně musely dosáhnout).

Rovněž nejsem zcela přesvědčen o výstižnosti formulace kolegy Országha týkající se ustavení státu jako *„vcelku bezkonfliktního procesu"*. Věrohodnost elit je synchronní (trvalou) otázkou stability státu a právě dnešní politické dění nás přesvědčuje o tom, jak mimořádně významnou roli hraje ve státním životě důvěra vedených k vedoucím a naopak, a jak obtížné je důvěru vedených získat. Poslyšme, co o tom praví současný znalec: *„State formation was not an event simply accomplished at any one point, but an ongoing project well into the historic periods – indeed a project unbroken and unfinished between antiquity and modernity"* (Richardson 2012, s. 9).

Kolega Országh srovnává mé teze s hypotézami Vere Gordona Childa.

Tento britský badatel australského původu vstoupil do dějin vědy jako přesvědčený marxista a k jeho tezím o „neolitické revoluci" výrobních sil a vztahů, po níž následovala „městská revoluce" ve společenské nadstavbě, ve své době velmi přínosné, se dodnes hlásí řada badatelů především v anglosaských zemích. Sám jsem dalek toho, abych popíral roli ekonomických faktorů v životě států, a Gordona Childea pokládám za svého úctyhodného předchůdce. Domnívám se však, že zrod prvotních států se odehrál ve znamení základních přeměn etických a duchovních (naposledy Charvát 2013, s. 210–212); sám jsem otázku kdysi formuloval tak, že šlo o *„revoluci hlav a srdcí, nikoli žaludků"*. Kontinuita mezi názory mými a Childovými, kterou konstruuje kolega Országh, v mém textu oporu nemá. Zvláštně působí jeho teze, že Charvát *„mnohem méně zdůrazňuje vynález metalurgie a kola"* než Childe, ač dříve poznamenal, že ve své knize připisuji význam *„revoluci jednoduchých strojů"*. Kolo na hřídeli není jednoduchý stroj?

Wittfogelova hydraulická teorie podle mého názoru do textu psaného v 21. století nepatří. Již v době svého zveřejnění (1957) jevila zřetelné znaky hypotézy psané na politickou objednávku. Na badatelském poli vydržela přesně do roku 1961, kdy její základní postulát vyvrátil svým etnologickým výzkumem Edmund Ronald Leach (později Sir Edmund Ronald Leach: Leach 1961) a archeologicky dospěl brzy poté k závěru o neplatnosti Wittfogelovy hlavní teze rovněž Robert McCormick Adams (1965). Výsledky těchto studií odsunuly hydraulickou teorii do dějin vědy.

Pokud se týče Carneirovy hypotézy, nepamatuji si již, kdy jsem naposledy viděl citaci, která by ji zmiňovala; naposledy snad v historickém přehledu hypotéz o vzniku státu u Chrise Scarra. To mohla arci způsobit má stařecká skleróza.

Nepodařilo se mi zřejmě dosti zdůraznit, že předpoklady pro vznik státu vidím zejména ve faktorech mimoekonomických. Proto nerozumím, proč mi kolega Országh vyčítá opominutí citací směřujících především do sfér hospodářských. Kdybych měl popsat svou představu dynamiky společenského vývoje – arci možná až prostince naivní – popsal bych ji jako třífázový motor, v jehož chodu se střídá nadvláda otázek ekonomických, politicko-mocenských a duchovních. Přitom, stejně jako v čínské soustavě jin-jang, jsou všechny tři složky neoddělitelné, žádná z nich nezískává hegemonii natrvalo a celá soustava se neustále otáčí, takže tu vede tato, tu tamta a tu ona složka systému.

Kolega Országh tvrdí, že jedinou šíře srovnávací prací, kterou u mne nachází, je monografie Normana Yoffeeho. Nevím, jak se mu stalo, že přehlédl četné citace z jiné pozoruhodné knihy Charlese Maiselse (Maisels 2001), jakož i z dalších dílčích, leč výtečných publikací k dějinám prvotní státnosti (například práce Davida Wengrowa).

Jak ví kolega Országh, že *„kultovní stavby jsou archeologicky doloženy již v raném předkeramickém neolitu A, tedy v 10. tisíciletí př. n. l. (Göbekli Tepe)"*? O co opírá svou interpretaci této lokality jako kultovního komplexu? Ano, autor výzkumu, profesor Schmidt, nazval svou závěrečnou zprávu o výzkumu *„Sie bauten die erste Tempel"* (Schmidt 2007). Podle vlastního, arci nepublikovaného výroku, tak ovšem učinil v naději na lepší tržní uplatnění daného titulu. Původní určení takových staveb, ať již na Göbekli Tepe či jinde (Nevalı Çori, Çayönü Tepesı), není dodnes vyjasněno a etnologie nabízí velmi bohaté možnosti výkladu tak mimořádných společenských výkonů.

Kde nachází kolega Országh oporu pro svůj předpoklad, že jsem připsal nositelům prvotní státnosti primát v myšlenkové aktivitě, když *„ke změně náboženského myšlení a chování dochází výrazně dříve, než se na scéně dějin objeví první státy"*? Popřel jsem snad někde ve svém textu myšlenkový vývoj předchozích lidských populací předcházející formování prvotní státnosti, myšlenkový proces trvající miliony let? Jacques Cauvin bohužel svou tezi o prvotnosti duchovních faktorů proti hospodářským v období neolitu, formulovanou na základě výsledků archeologického výzkumu fází IIIA a IIIB lokality Murejbit v Sýrii, již podrobněji nedoložil, takže zůstává v rovině hypotézy (Charvát 1999).

Táže-li se kolega Országh, *„v jakém ohledu je pak možné považovat náboženství za »mimořádně významný« faktor vzniku prvotních státních útvarů"*, rád mu odpovím. „Náboženství" (já sám tento výraz pro předhistorické duchovní systémy používám dost nerad) chápu jako univerzální a všeobecně sdílený myšlenkový systém uvádějící do smysluplné soustavy souvislostí lidskou společnost, svět viditelný a svět neviditelný, a poskytující tak výklad světa a místa člověka v něm, z něhož možno odvodit praktické rady pro každodenní jednání (výběr antropologických textů podává Hicks 1999). Příklad takovéto soustavy, uvádějící celý svět do ústrojí navazujících souvislostí a propracované až po každodenní detaily hmotné kultury západoafrického lidu Dogon, publikovala Germaine Dieterlen (Dieterlen 1970); jiný příklad podává Wyatt McGaffey (McGaffey 1986). V tomto smyslu vytvořilo „náboženství" pojem člověka, lidské bytosti

přesahující hranice pokrevních uskupení. Jeho souřadnicový systém je nadřazen soustavě vztahů příbuzenských, až do jeho vzniku společensky dominantních. Člověk, i mně pokrevně nepříbuzný, je tu lidská bytost se mnou stejnorodá. Právě s tímto pojmem pak mohli pracovat nositelé prvotní státnosti, kteří na něm založili strukturovaná společenská tělesa nadregionální a nadpokrevní platnosti.

Podle kolegy Országha Charvát *„vlastně postupuje v souladu se zastaralým Childovým modelem, podle kterého jsou chrám a palác (monumentální architektura) jedněmi ze stěžejních ukazatelů rané urbanizace a vzniku státu, tedy tzv. »městské revoluce«.“* Kde v mé knize nachází tvrzení, jež by takový vývoj opravňovalo? Kolega si věru nečiní problémy se svými vyjádřeními: jsem současně následovníkem „zastaralého Childova modelu“, a na druhé straně zastávám názory od Childových se odlišující, jak sám autor dovozuje v první části své recenze. Navíc bych se o zastaralosti Childeova modelu vyjadřoval opatrněji; proslulý *Childe´s checklist*, jeho seznam kritérií urbanizace, se běžně objevuje i v literatuře současné (Maisels 2001, passim).

(Pokud se laskavý čtenář či čtenářka textem prokousali až sem a jejich síly umdlévají, prosím je, aby následující pasáže přeskočili a přečetli si rovnou závěr).

Nyní k jednotlivým dílčím aspektům problematiky. Kolegu Országha udivuje, že v kapitole o starověkém Egyptě nepracuji s nepochybně hodnotnými příspěvky Jana Assmana. Činím tak z toho důvodu, že se Assman soustřeďuje především na texty z doby plně konstituovaného staroegyptského státu. Nedisponuji dostatečnou egyptologickou erudicí, abych se odvážil posuzovat, co z údajů těchto textů by eventuálně bylo možno vztáhnout k dobám starším, či dokonce využít k rekonstrukci egyptského myšlení doby předstátní.

V oddíle o státnosti mezopotamské hodnotí kolega mé hypotézy o interpretaci motivů malovaných na keramice z předhistorických Sús jako odvážné. Jde o úvahy publikované již devět let (Charvát 2005) a vzhledem k tomu, že zatím proti mým hypotézám nikdo nevznesl pádné námitky, pokládám je za nevyvrácené. Přesto pro kolegu Országha tato *„odvážná a vysoce spekulativní interpretace není konfrontována s jinými přístupy.“* S jakými „jinými přístupy“? Súská keramika je na světě přes sto let, a krom přírodovědných vyšetřování provenience materiálu této hrnčiny (Berman 1994, citováno in Charvát 2005, s. 220), doposavad nikdo nepřišel s interpretací, která by přesahovala prostý popis.

Přirozeně nacházím u kolegy Országha tradiční tezi, že totiž *„nejstarší mezopotamské písmo mělo administrativní (nikoli náboženský) účel a sloužilo tak praktickým potřebám městského hospodářství.“* Uvědomuje si kolega Országh, že správu věcí veřejných lze velmi snadno řídit zcela bez použití písma? Není si vědom skutečnosti, že například jedno z největších impérií lidských dějin – stát Inků – řídili jeho správci a manažeři (i tento výraz mi kolega vyčítá – jak by tedy nazval osoby s funkcemi zcela shodnými s manažerstvím moderní doby?) zcela bez použití písma, pouze s kommemorativními pomůckami *quipu*? *Amicus Plato, magis amica veritas*. Své argumenty jsem předložil již v roce 1993 (Charvát 1993, s. 203–206), znovu v roce 2002 (Charvát 2002, s. 152–154) a dále v roce 2005 (Charvát 2005, s. 133–139). Nebudu tak již činiti více.

Ve věci protoindické státnosti mne kolega Országh poučuje, že *„problém harappské civilizace mohl Petru Charvátovi poskytnout podnět k zamyšlení se nad definicí státu a uvažování o tomto konceptu a jeho užitečnosti z teoretické perspektivy.“* Nejsem tak nekritický, abych si troufal vyřešit problém, z něhož nenacházejí cestu ani ti nejpovolanější znalci, jak sám kolega Országh upozorňuje. Kdybych již se k této otázce měl vyslovit – což jsem si v knize nedovolil, protože se skutečně necítím kompetentní vynášet kvalifikované soudy v oblasti, kde sami specialisté váhají, navrhl bych řešení počítající se sociální diferenciací nikoli jednotlivců, ale celých společenských těles. V této perspektivě by Harappa, Móhendžó-Daro a další podobné lokality zastupovaly doklady elitního postavení celých společenských kolektivů, jejichž každý člen by náležel ke skupině společenských vybranců a vybranek. Claude Lévi-Strauss to kdesi popisuje tak, že na tomto stupni společenského vývoje jsou například všichni členové klanu Orla kolektivně nadřazeni všem členům klanu Želvy. To je ovšem konstrukce ryze spekulativní.

K otázce protoindického písma poznamenává kolega Országh, že mé vyjádření nehodnotí tento jev jednoznačně a že má terminologie je rozkolísaná. Tu vyslovuji dohad, že o písmo nejde, tu zase označuji tuto soustavu symbolů jako písmo. Tak tomu skutečně je, avšak má vlastní zkušenost s ranými grafickými symboly a písemnými soustavami mne vede k poznatku, že jejich užívání mělo ráz velmi široký a že u nich nelze vylučovat poměrně širokou škálu významů a výkladů od čistě symbolického až po hodnoty fonetické. Ježto pak pokus o jazykový výklad příslušné skupiny znaků pochází od badatele v oboru renomovaného (citaci viz in:

Charvát 2011, s. 172), nevylučuji zcela, že protoindické symboly mohly nabývat i hodnot fonetických.

Pokud se týče Číny, zde jsem se v očích kolegy Országha provinil tím, že užívám *promiscue* přepisu čínských toponym do mezinárodně uznávaného systému *pinyin* a fonetických přepisů českých. Tak tomu skutečně je a učinil jsem tak proto, že v češtině nabyla některá čínská toponyma již ustáleného tvaru exonym (třeba Jang-šao, Lungšan a podobně). Z tohoto důvodu také v rejstříku své knihy uvádím obě podoby příslušného místního jména, českou i pinyinovou. Českých fonetických přepisů čínských jmen užila ostatně i Olga Lomová ve své poslední monumentální práci, českém překladu historiografického spisu S´ma Čchiena tradičně nazývaného *Zápisky historikovy* (Lomová – Pokora 2012).

Kolega Országh nazývá můj literární sloh „žoviálním" a pokládá podobnou stylizaci výpovědi za nemístnou. Doporučuji mu přečtení *Dvou knih českých dějin* Josefa Šusty. Tam zjistí, jakým slohem je schopen vládnout mistr historické narace a jak barvitý může historický výklad být. Suchopárným vyprávěním „zaklínače hadů" okouzlíme málokoho.

Nerozumím vyjádření kolegy Országha o mém hodnocení etického přínosu raného státu (stát má občana ke zvládnutí temných hnutí své duše) jako o „komickém" (*„Ke komické bitvě »s temnými démony, kteří sídlí v duši každého z nás« /s. 287/ není snad třeba dodávat nic."*). Mám tomu rozumět tak, že kolega pokládá etické aspekty veřejného života – podle mého názoru základ všeho civilizovaného chování – za směšné? Dovoluji si poznamenat, že tam, kde se začneme vysmívat etice a morálce, sklidíme brzy trpké plody své nerozvážnosti.

Ještě k Indii: Kolega Országh mi vytýká neznalost biologie, jestliže interpretuji vyobrazení „jednorožce" na protoindických pečetích jako býka či vola s rohy vyobrazenými z profilu (*„Tvrzení ze s. 174, že mytický jednorožec, velmi často vyobrazován na harappských pečetích, by měl být dvourohým praturem, musíme zřejmě připsat na vrub autorovým nedostatkům v zoologii."*). Přírodopisné školení mi skutečně chybí, příslušnou informaci (Charvát 2011, s. 174) jsem ovšem převzal z poslední souhrnné publikace protoindických pečetí, která mi byla dostupná (Franke-Vogt 1991, s. 62–64 se všemi údaji a literaturou, identifikace jako *Bos primigenius primigenius*). Musím se ovšem omluvit kolegovi Országhovi i svým čtenářům za to, že citace této základní práce, uvedená v poznámce, vypadla omylem či opomenutím ze seznamu literatury mé knihy (Charvát 2011, s. 315–320).

Takže shrňme. Kolega Országh vytýká mé práci následující provinění:

Nezařadil jsem do ní práce, které on sám pokládá za významné; v egyptské části textu necituji Assmanovy práce, neboť se neodvažuji posoudit jejich relevanci k tématu; v oddílu indickém se nevyslovuji k řešení problému, o němž se nedovedou shodnout ani přední znalci oboru, a navíc v případě protoindického „písma" namísto jedné ne všemi uznávané hypotézy uvádím druhou ne všemi uznávanou hypotézu; a konečně v kapitole o Číně užívám *promiscue* přepisů českých a pinyinových.

Čtenářstvo samo nechť posoudí, zda a do jaké míry jsou tyto výtky relevantní pro posouzení celé monografie.

Kolega Országh čte dále z mých textů prohlášení, která v nich nejsou, a ty pak kritizuje jako má vlastní mínění. Vytýká mi nesplnění záměru, který jsem si nepředsevzal. Uvádí citace z literatury, aniž by si ověřil validitu jejich závěrů, a konečně v oboru studií o raném státu chybí v jeho recenzi práce novější, nejnovější a k předmětu studia relevantní, a to i z domácího prostředí.

Co říci závěrem? Kolega Országh má nepochybně pravdu, praví-li, že jsem nepsal kompendium o vzniku státu, jak by je pojal Ján Országh. Vznik prvotních států vnímám jako fascinující příběh na dlouhé cestě lidstva k sebezdokonalení, nikoli jako přehled citací a inventarizaci více či méně věrohodných hypotéz. Problematiku jsem uchopil tak, jak ji promyslil, procítil a vyjádřil Petr Charvát. Uplatňuji své svrchované právo na úhel pohledu, který je mi vlastní. Pokud jsem tím někoho zarmoutil, roztrpčil nebo snad rozhořčil, pokorně se mu za to omlouvám. Nebylo to mým úmyslem.

Citovaná literatura

Adams, Robert McCormick (1965): Robert McCormick ADAMS, *Land Behind Baghdad: A History of Settlement on the Diyala Plains,* Chicago 1965.

Algaze, Guillermo (1993): Guillermo ALGAZE, *The Uruk World System – The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilization,* Chicago – London[1] 1993, Chicago – London[2] 2005.

Arnold, Jeanne E. (1991): Jeanne E. ARNOLD, *Complex hunter-gatherer fishers of prehistoric California: Chiefs, specialists and maritime adaptations of the Channel Islands*, American Antiquity 1, 1991, s. 60–84.

Berman, Judith (1994): Judith BERMAN, *The Ceramic Evidence for Sociopolitical Organization in ´Ubaid Southwestern Iran*, in: Chiefdom and Early States in the Near East: The Organizational Dynamics of Complexity, Gil Stein – Mitchell Rothman (eds.), Madison 1994, s. 23–33.

Bernbeck, Reinhard (1997): Reinhard BERNBECK, *Theorien in der Archäologie*, Tübingen – Basel 1997.

Bernbeck, Reinhard (2008): Reinhard BERNBECK, *The rise of the state*, in: Handbook of Archaeological Theories, R. Alexander Bentley – Herbert D. G. Maschner – Christopher Chippindale (eds.), Lanham 2008, s. 533–546.

Brumfiel, Elizabeth – Robin Cynthia (eds., 2010): Elizabeth BRUMFIEL – Cynthia ROBIN (eds.), *Gender, Households, and Society: Unraveling the Threads of the Past and the Present,* Oxford 2010.

Brumfiel, Elizabeth – Earle, Timothy K. (eds., 2008): Elizabeth BRUMFIEL – Timothy K. EARLE (eds.), *Specialization, Exchange and Complex Societies,* Cambridge 2008.

Claessen, Henri – Skalník, Petr (eds., 1978): Henri CLAESSEN – Petr SKALNÍK (eds.), *The Early State*, Den Haag 1978.

Claessen, Henri – Skalník, Petr (eds., 1981): Henri CLAESSEN – Petr SKALNÍK (eds.), *The Study of the State*. Den Haag 1981.

D´Altroy, Terence N. – Hastorf, Christine (2002): Terence N. D´ALTROY – Christine HASTORF, *Empire and Domestic Economy*, New York – Boston – Dordrecht – London – Moscow 2002, [online], [citováno dne: 4. 4. 2014], dostupné z: http://books.google.cz/books?id=uiVF6DHVxN4C&pg=PA3&lpg=PA3&dq=%22T.+d%C2%B4Altroy,+Ch.+Hastorf%22&source=bl&ots=fLeuzUnSXl&sig=iTUOAoHUHuvrM7jRxeqmwVnUsY8&hl=cs&sa=X&ei=jms-U9y8IpDZsgbcioHABQ&ved=0CDgQ6AEwAQ#v=onepage&q=%22T.%20d%C2%B4Altroy%2C%20Ch.%20Hastorf%22&f=false.

Dieterlen, Germaine (1970): Germaine DIETERLEN, *La serrure et sa clef (Dogon, Mali)*, in: Echanges et communications, Mélanges offerts à Claude Lévi-Strauss à l´occasion de son 60e anniversaire I-II, Jean Pouillon – Pierre Maranda (eds.), The Hague – Paris 1970, s. 7–28.

Digard, Jean-Pierre (1987): Jean-Pierre DIGARD, *Jeux de structures – Segmentarité et pouvoir chez les nomades Baxtyâri d´Iran*, L´homme 102, 1987, s. 12–53.

Douaire-Marsaudon, François (2001): François DOUAIRE MARSAUDON, *D´un sexe, l´autre. Le rituel du kava et la reproduction de l´identité masculine en Polynésie,* L´homme 157, 2001, s. 7–34.

Earle, Timothy (1991): Timothy EARLE, *Chiefdoms: Power, Economy and Ideology*, Cambridge 1991.

Earle, Timothy (1997): Timothy EARLE, *How Chiefs Come to Power*, Stanford 1997.

Earle, Timothy (2000): Timothy EARLE *The Evolution of Human Societies: From Forager Group to Agrarian State. Second edition*, Palo Alto 2000 (with A. Johnson).

Earle, Timothy (2008): Timothy EARLE, *The Engineered Landscapes of Irrigation*, in: *Economics and the Transformation of Landscape,* L. Cliggett – C. A. Pool (eds.), Lanham 2008, s. 19–46.

Feinmann, Gary M. – Price, Douglas T. (eds., 2010): Gary FEINMANN – Douglas T. PRICE (eds.), *Pathways to Power: New Perspectives on the Emergence of Social Inequality*, New York – Dordrecht – Heidelberg – London 2010.

Frangipane, Marcella (2010): Marcella FRANGIPANE, *Chapter I – Politics, economy and political economy in early centralised societies. Theoretical debate and archaeological evidence,* in: Economic Centralisation in Formative States. The Archaeological Reconstruction of the Economic System in 4th Millennium Arslantepe, Marcella Frangipane (ed.), Roma 2010, s. 11–22.

Franke-Vogt, Ute (1991): Ute FRANKE-VOGT, *Die Glyptik aus Mohenjo-Daro – Uniformität und Variabilität in der Induskultur: Untersuchungen zur Typologie, Ikonographie und räumlichen Verteilung*, Mainz am Rhein 1991.

Godelier, Maurice (1986): Maurice GODELIER, *The making of great men: male domination and power among the New-Guinea Baruya*, Cambridge 1986.

Haas, Jonathan (2001): Jonathan HAAS, *From Leaders to Rulers*, New York 2001.

Hicks, David (1999): David HICKS, *Ritual and Belief – Readings in the Anthropology of Religion*, Boston 1999.

Howe, James (1978): James HOWE, *How the Cuna Keep Their Chiefs in Line*, Man, New Series 4, 1978, s. 537–553, [online], [citováno dne: 31. 3. 2014], dostupné z: http://www.jstor.org/stable/2801247.

Charvát, Petr (1989): Petr CHARVÁT, Náčelnictví či raný stát? *Památky archeologické*, 1989, s. 207–222.
Charvát, Petr (1993): Petr CHARVÁT, *Ancient Mesopotamia – Humankind´s Long Journey into Civilization*, Prague 1993.
Charvát, Petr (1999): Petr CHARVÁT, heslo *Murejbit*, in: Encyklopedie starověkého Předního Východu, Jiří Prosecký a kol. (eds.), Praha 1999, s. 248–249 a 441.
Charvát, Petr (2002): Petr CHARVÁT, *Mesopotamia Before History*, London – New York 2002.
Charvát, Petr (2005): Petr CHARVÁT, *The iconography of pristine statehood – Painted pottery and seal impressions from Susa, southwestern Iran*, Prague 2005.
Charvát, Petr (2011): Petr CHARVÁT, *Zrození státu – Prvotní civilizace Starého světa*, Praha 2011.
Charvát, Petr (2013): Petr CHARVÁT, *Bouřlivá plavba dějinami: vzestupy a propady starověkých a raně středověkých říší*, in: Civilizace a dějiny – Historie světa pohledem dvaceti českých vědců, Miroslav Bárta – Martin Kovář a kol. (eds.), Praha 2013, s. 191–230.
Kandert, Josef (1990): Josef KANDERT, *Rané české státy (konec 9. stol. až 1. polovina 11. stol.)*, in: Studie z obecné etnografie, Praha 1990, s. 33–85.
Kristiansen, Kristian (1991): Kristian KRISTIANSEN, *Chiefdoms, states and systems of social evolution*, in: Chiefdoms: Power, Economy and Ideology, Timothy Earle (ed.), Cambridge 1991, s. 16–43.
Leach, Edmund Ronald (1954): Edmund Ronald LEACH, *Political systems of highland Burma*, Cambridge 1954.
Leach, Edmund Ronald (1961): Edmund Ronald LEACH, *Pul Eliya – A Village in Ceylon: a Study of Land Tenure and Kinship*, Cambridge 1961.
Lomová, Olga – Pokora, Timoteus (2012): Olga LOMOVÁ – Timoteus POKORA, *S´ma Čchien – Kniha vrchních písařů, výbor z díla čínského historika*, Praha 2012.
Maisels, Charles K. (2001): Charles K. MAISELS, *Early Civilizations of the Old World*, London – New York 2001.
McGaffey, Wyatt (1986): Wyatt McGAFFEY, *Religion and Society in Central Africa – The BaKongo of Lower Zaire*, Chicago – London 1986.
Peebles, Christopher – Kus, Susan (1977): Christopher PEEBLES – Susan KUS, *Some Archaeological Correlates of Ranked Societies*, in: American Antiquity 3, Essays on Archaeological Problems 1977, s. 421–448, [online], [citováno dne: 31. 3. 2014], dostupné z: http://www.clas.ufl.edu/users/davidson/arch%20of%20death/Week%2005/Peebles%20and%20Kus%201977.pdf.
Richardson, Seth (2012): Seth RICHARDSON, *Early Mesopotamia: The Presumptive State*, Past and Present 215, 2012, s. 3–49.
Rothman, Mitchell (2013): Mitchell ROTHMAN, *Interpreting the Role of Godin Tepe in the „Uruk Expansion"*, in: Ancient Iran and Its Neighbours, Local Developments and Long-Range Interactions in the Fourth Millennium BC, Cameron A. Petrie (ed.), Oxford 2013, s. 75–91.
Sahlins, Marshall D. (1972): Marshall D. SAHLINS, *Stone Age Economics*, Chicago 1972.
Sallaberger, Walther (2010): Walther SALLABERGER, *König Hammurapi und die Babylonier: Wem übertrug der Kodex Hammurapi die Rechtspflege?*, in: Who Was King? Who Was Not King? The Rulers and the Ruled in the Ancient Near East, Petr Charvát – Petra Maříková Vlčková (eds.), Prague 2010, s. 46–58.
Sanders, William T. – Webster, David (1978): William SANDERS – David WEBSTER, *Unilinealism, Multilinealism, and the Evolution of Complex Societies,* in: Social Archaeology: Beyond Subsistence and Dating, Charles L. Redman et al. (eds.), New York – San Francisco – London 1978, s. 249–302.
Scarre, Chris (2005): Chris SCARRE, *The Human Past*, London 2005.
Schmidt, Klaus (2007): Klaus SCHMIDT, *Sie bauten die ersten Tempel: Das rätselhafte Heiligtum der Steinzeitjäger. Die archäologische Entdeckung am Göbekli Tepe*, München[3] 2007.
Stein, Gil J. – Rothman, Mitchell S. (eds., 1994): Gil J. STEIN – Mitchell S. ROTHMAN (eds.), *Chiefdoms and Early States in the Near East: The Organizational Dynamics of Complexity*, Madison 1994.
Sutton, Douglas G. (1990): Douglas G. SUTTON, *Organization and ontology: The origins of the northern Maori chiefdom, New Zealand*, Man 4, 1990, s. 667–692.
Trigger, Bruce G. (2003): Bruce G. TRIGGER, *Understanding Early Civilizations*, Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town 2003.
Wright, Henry T. (2007): Henry T. WRIGHT, *Ancient agency: Using models*

of intentionality to understand the dawn of despotism, in: Settlement and Society. Essays Dedicated to Robert McCormick Adams, Elizabeth. C. Stone (ed.), Chicago 2007, s. 173–184.

Yoffee, Norman (1993): Norman YOFFEE, *Too many chiefs?*, in: Archaeological Theory: Who Sets the Agenda?, Norman Yoffee – Andrew Sherratt (eds.), Cambridge 1993, s. 60–78.

Elektronické zdroje

http://antropologie.zcu.cz/encyklopedie-s-kvalitne-zpracovanymi-antropologickymi-hesly, [online], [citováno dne: 27. 4. 2014].

http://encyclopedia.thefreedictionary.com/, [online], [citováno dne: 27. 4. 2014].

www.antropoweb.cz, [online], [citováno dne: 27. 4. 2014].

Petr CHARVÁT

Recenze a zprávy

Karel ŠIMA – Petr PABIAN, *Ztracený Humboldtův ráj. Ideologie jednoty výzkumu a výuky ve vysokém školství.*

Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2013, 172 s., ISBN 978-80-7419-156-5

Historik a sociolog spojili své úsilí nad nanejvýš aktuální otázkou, zda je možné v éře masifikovaného vysokého školství uchovat Wilhelmem Humboldtem postulovaný princip jednoty výzkumu a výuky jako základní stavební kámen moderní univerzity. Jejich odpověď vyznívá negativně. Svůj postoj zdůvodňují i rozsáhlým ohlédnutím do minulosti, sledujíce v logicky uspořádaném výkladu zrod a rozšíření ideje, na niž od 19. století přísahaly (a stále přísahají) generace vzdělanců a na které spočívala (a namnoze dosud spočívá) vědní a vzdělanostní politika evropských států.

Pominu tu rozměrnou úvodní kapitolu, v níž autoři charakterizují hlavní (vesměs zahraniční) literaturu k tématu proměny vysokých škol od počátku 19. až na práh 21. století, a skočím rovnou in medias res. Humboldtovo pojetí univerzity, vyrůstající z osvícenských myšlenek a podpořené pruským státem, se v průběhu 19. století plně prosadilo ve střední Evropě. Spolu s francouzským vysokoškolským systémem, zrozeným za vlády Napoleona I., a britskou tradicí fakticky svébytných univerzitních kolejí ještě donedávna patřilo ke třem funkčním pilířům evropského vysokého školství. Na rozdíl od Francie, kde stát vedle vysokých škol zřizoval i striktně badatelské instituce, a Anglie, v níž univerzitní vzdělání sloužilo spíše ke kultivaci jednotlivce, se humboldtovská univerzita opírala o čtyři stěžejní osvícensko-liberální zásady (svoboda výuky a učení se, jednota výuky a výzkumu, jednota vědy, výchova pomocí vědy). Ačkoliv autoři posuzují humboldtovský ideál s notnou mírou skepse, asi nikdo nezpochybní, že právě díky němu zaujaly německá věda a německé vysoké školství v průběhu 19. století vůdčí postavení a staly se vzorem pro většinu Evropy. Pro příklady netřeba chodit daleko, stačí odkázat na pověstné reformy hraběte Lva Thuna, dosud ovlivňující naše představy o podobě a poslání univerzity.

Humboldtova idea přetrvala i první polovinu 20. věku a začala se hroutit

až v jeho poslední třetině v důsledku masifikace vysokoškolského vzdělání, které ztratilo někdejší elitní charakter, a postupující globalizace, odehrávající se ve znamení neoliberální ideologie a pod taktovkou Spojených států. Velmocenské postavení USA a jejich vědecká i technologická vyspělost vedly Evropskou unii od konce tisíciletí k nedomyšlenému kopírování amerického vysokého školství (takzvaný Boloňský proces) v naivním domnění, že se nadekretovanou unifikací, přehlížející historicky vzniklá specifika, automaticky zvýší kvalita evropských univerzit. Tento krajně problematický přístup záměrně ignoruje prostou skutečnost. Americké univerzity vznikaly v odlišných podmínkách a na jiných principech. Měly vysokou míru autonomie, finančně se napájely především ze soukromých zdrojů (teprve po roce 1945 mohly ve zvýšené míře čerpat finance z vládních agentur) a výuku i vědu chápaly vždy prakticky, tj. se zřetelem k jejich využitelnosti i k potřebám tržního prostředí. V této charakteristice poněkud zaniká, že prudký vzestup prestiže amerických vysokých škol by nebyl myslitelný bez vydatného přílivu mozků, po roce 1933 z Německa a od roku 1945 doslova z celého světa. Napodobovaný model americké výzkumné univerzity s širokým bakalářským základem a zužující se pyramidou dalších stupňů studia se však rozchází se zažitou tradicí kontinentální Evropy a zákonitě vyvolává nejsilnější odpor ve státech, kde zakořenil Humboldtův ideál, tedy v německy mluvících zemích a na teritoriu někdejší habsburské monarchie. Podle Šimy a Pabiana není dnes lpění na humboldtovském modelu jen steskem po zmizelém ráji vysokého školství zaměřeného na výchovu a vzdělání elit, nýbrž ideologií oponující neoliberálnímu kursu a bezradné školské i vědní politice většiny evropských vlád. Jejich nekoncepční, ba přímo zmatené kroky vyplývají z rozporu mezi požadavkem co nejsnazší dostupnosti vysokoškolského studia i povinným zdůrazňováním významu vědy na jedné straně a nedostatečnými finančními možnostmi na straně druhé. V porovnání se Spojenými státy málo diverzifikované zdroje nutí zejména menší státy zavádět školné a škrtit výdaje na výuku i vědu. Heslo o vzdělanostní společnosti se tak tváří v tvář realitě mění v pustou frázi.

Do tohoto širokého mezinárodního historického rámce vsazuje Petr Pabian kapitolu o chápání vědy a výuky v komunistickém Československu. Provokativní a zdánlivě nosná teze, že se právě v letech 1948–1989 nejvíce naplňoval postulát jednoty výzkumu a výuky, však sotva obstojí. Zkreslení, jehož se autor dopustil, je dáno relativně úzkou pramennou základnou

i úhlem pohledu. Jednačtyřicet let trvající období nebylo totiž jednolitým celkem, jak jej vnímá a analyzuje Pabian, nýbrž rozpadalo se z hlediska vysokoškolské a vědní politiky do několika značně diferencovaných úseků. Roky 1965–1970 tu představují jednoznačné pozitivum, což lze dokumentovat mimo jiné zněním vysokoškolského zákona přijatého v roce 1966 i reformou středních škol. Tato opatření autor fakticky nebere v potaz. Nezajímají jej (snad kvůli přílišné subjektivitě) ani názory tehdejších aktérů a pamětníků, kteří by snadno jeho soudy korigovali. Raději preferuje strohou řeč úředních písemností, jež ale prosazovaly normy, od nichž se praxe často lišila. Mohu jej například ujistit, že o většině usnesení týkajících se v tzv. normalizačním období Československé akademie věd (dále jen ČSAV) jsem neměl já (ani většina mých kolegů) vůbec tušení, byť jsem v této instituci strávil od 1. října 1974 více než šestnáct let.

Také požadavek jednoty výuky a výzkumu zůstával ve značné míře proklamací. Pro základní výzkum existovaly podstatně lepší podmínky v ČSAV, zatímco učitelská, byrokratická a politická zátěž vědeckou činnost vysokoškolských pedagogů prokazatelně limitovala. Existující výjimky potvrzují pravidlo. Ostatně sami autoři uvádějí, že kupříkladu výzkumná činnost na pedagogických fakultách, tradičně kladoucích důraz na přímou výuku, byla žalostná a že příchod nových, vědecky průrazných sil po redukci Akademie věd vzbudil roku 1993 na vysokých školách obavy z konkurence i náročnějších kritérií. Správnost tohoto postřehu potvrzuji z autopsie. Kdyby se podařilo jednotu výzkumu a výuky v komunistické éře opravdu prosadit, nepropukla by hned po listopadu 1989 otevřená rivalita mezi ČSAV a vysokými školami, jež se, argumentujíce Humboldtovými zásadami, vehementně dovolávaly práva pěstovat na patřičné úrovni vědu a okamžitě usurpovaly do své gesce doktorské studium. Tendenci rozšířit na vysokých školách základní výzkum fakticky bránilo i takzvané pedagogické hnutí (ve skutečnosti pedagogická lobby), které před rokem 1989 prosazovalo, aby každý učitel, nezatížený pedagogicko-psychologickou průpravou, absolvoval příslušné didaktické a metodické kursy coby podmínku svého dalšího působení. Jako kdyby kvalita vysokoškolského učitele závisela hlavně na zvládnutí pěti hlavních a donekonečna omílaných didaktických pouček, nikoliv na jeho charismatu, znalostech a schopnosti zaujmout studenty.

Závěrečné dvě kapitoly z pera Karla Šimy popisují proměny českého vysokého školství a pracovišť základního výzkumu, tj. především

Akademie věd, po roce 1989. Byl to čas uplatňování neoliberálních zásad, vycházejících vstříc jak masifikaci vysokého školství v zájmu dosažení co nejvyššího podílu vysokoškoláků v populaci, tak požadavkům Evropské unie. K „hujerovskému" zavádění strukturovaného studia (u nás zcela nezvyklého) přitom docházelo v situaci, kdy Česká republika na plnohodnotné členství teprve čekala. Tyto trendy ještě zesílily po roce 2000. Tehdy se v praxi projevil koktejl několika faktorů, s jejichž důsledky se stále potýkáme. K nejdůležitějším náleželo přijetí vysokoškolského zákona, který roku 1998 umožnil vznik soukromých vysokých škol, benevolence Akreditační komise Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (dále jen MŠMT), až do roku 2006 víceméně automaticky povolující nové vysoké školy i studijní obory, a dále demografický pokles. Nedivme se proto empirickému zjištění, že nárůst počtu vysokoškoláků v České republice je v evropském měřítku unikátní a srovnatelný pouze s Portugalskem a Polskem, kde ale zvýšení počtu posluchačů spadá na konto soukromých vysokých škol. Je to tristní čtení, zvláště pro lidi, kteří vše zažili na své kůži a jimž se humboldtovská představa univerzity rozpadla před očima.

Navzdory této „transformaci" však Humboldtova idea, prohlašovaná autory publikace za překonanou, pořád žije, a to nejen jako základ obranných reakcí proti necitlivému neoliberalismu, nýbrž také v oficiální linii českých vlád, ať pravicových či levicových. Princip propojení výuky a výzkumu slouží politikům nejen jako zaklínadlo, ale i jako jeden z principů financování vysokých škol, což při setrvalém nedostatku peněz vzbuzuje permanentní spory a vášně. Šima s Pabianem hovoří neutrálním vědeckým jazykem a současný stav vlastně jen popisují, přičemž kontroverzní problémy ponechávají víceméně stranou. Letmo se dotýkají jen některých z nich, například sporně získaných akademických titulů nebo činnosti Akreditační komise MŠMT ČR, která se ve snaze zastavit negativní jevy vydala cestou unifikace zásad, aniž by přihlížela k potřebám jednotlivých škol i oborů a aniž by ji k tomu zákon opravňoval. Nezbývá mi proto nic jiného, než abych na tomto místě autory opomíjená témata zmínil.

Publikace především neodpovídá na otázku, k čemu je masové vysoké školství dobré. Gaussova křivka platí vždy a všude (pro učitele stejně jako pro studenty), takže získané vzdělání i tituly ztrácejí v důsledku inflace vypovídací hodnotu. Člověk s maturitou dosaženou v letech 1960–1995 mívá často větší znalosti i pracovní předpoklady než mnozí čerství

absolventi bakalářského a někdy i magisterského studia. Do statistik se ale tato skutečnost nikterak nepromítá. Podobné je to s vysokoškolskými učiteli, jejichž počet vzrostl natolik, že řada z nich nemůže dostát nárokům tradičně kladeným na výkon společensky stále prestižní profese. Tuto situaci umocňují nerealistické požadavky Akreditační komise MŠMT ČR, jež nadřadila kvantitu nad kvalitu a tlačí, aby školy měly co největší počet docentů a profesorů schopných skvěle učit a současně produkovat vědecky objevné publikace. Nároky na učitele (nehledě na jejich úřední a organizační přetížení) permanentně rostou, zatímco nároky na studenty neustále klesají. Vysoké školy, financované v převážné míře podle počtu posluchačů, se chovají zdánlivě racionálně a přijímají jich co nejvíce bez ohledu na studijní předpoklady. Přitom úroveň výuky a profesní uplatnění absolventů, což by měla být hlavní kritéria hodnocení úrovně vysokých škol, téměř nikoho nezajímají. Nůžky mezi kvalitními i poctivými učiteli a posluchači, kteří navštěvují vysokou školu jen proto, aby něco studovali, se tak nadále rozevírají. Unavení pedagogové ztrácejí nadšení i motivaci, individuální práce se studenty, donedávna stěžejní zásada vysoké školy, zmizela v nenávratnu. Osobně jsem vždy četl od první do poslední řádky všechny seminární, ročníkové a diplomové práce, i když to byl leckdy akt masochismu. Při současném množství studentů však již takový přístup není myslitelný.

Autoři knihy nespatřují schůdné východisko z labyrintu potíží ani v diskutovaném rozdělení vysokých škol na výzkumné a praktické. Americká kritéria výzkumné univerzity splňují totiž v České republice školy, na nichž studuje 80% vysokoškoláků. A už slyším řev krajských hejtmanů v případě, kdy centrálním rozhodnutím zůstane provinčním univerzitám pouze bakalářské studium. Vždyť ve vysokých školách viděli často jen náhradu za zrušené vojenské posádky a vítanou příležitost zajistit výdělky místním živnostníkům.

Osobně žádnou cestu z nekvality, která nás obklopila, nevidím. I to byl (vedle mých uvadajících fyzických a duševních sil) důvod, proč jsem vyučování na vysokých školách definitivně zanechal, odešel do penze a nyní se na částečný úvazek věnuji vědeckému výzkumu v bláhové představě, že přinese alespoň určité výsledky a v lepším případě snad někoho zaujme. To je ovšem, přiznávám, individuální únik, nikoliv univerzální řešení.

Petr ČORNEJ

Fernando BÁEZ, *Obecné dějiny ničení knih. Od sumerských tabulek po digitální éru.*

Brno, Host 2012, 604 s., ISBN 978-80-7294-697-6

Al-Mamúnovi, synovi Hárúna al-Rašída, se prý zdál sen, v němž se mu zjevil Aristoteles, který s ním debatoval o významu filosofie, víře, botanice, antických autorech i krásе pouště. Když se chalífa probudil, uvědomil si, že ho antický filosof vlastně žádal, aby dal jeho díla přeložit, a zachránil je tak před zapomněním. Neprodleně zavolal překladatele a opisovače a pověřil je tímto úkolem, navíc ještě dal vystavět i velkou knihovnu. – Tato příhoda je tuším jediným světlým místem celé knihy, která jinak popisuje samé katastrofy a případy lhostejnosti, nenávisti a posedlosti.

Venezuelský knihovník, bibliofil, básník a publicista Fernando Báez je považován za intelektuála, který mimořádně ovlivnil počátek 21. století (to se alespoň píše na jeho webových stránkách). Tak příznivého hodnocení se mu nedostalo za první práce věnované alexandrijské knihovně, řecké a arabské filosofii či cenzuře ve 20. století, byť je odborná veřejnost přijímala příznivě. Pozornost vzbudilo spíš jeho svědectví o zničení knihoven a archivů v irácké válce – kvůli tomu ho mj. Spojené státy označily za osobu non grata. Jeho hlavní slávu nicméně založila recenzovaná publikace, v níž se věnoval tématu, které dosud nikdo ještě dostatečně nezpracoval. Jak ukazuje její podtitul, snažil se autor pokud možno nic nevynechat z hlediska časového vývoje i zeměpisného záběru.

Pokud mají knihy přečkat nějakou delší dobu, nesmí být uloženy do knihoven, protože ty představují extrémně nebezpečné místo. Každá významná knihovna nejméně jednou vyhořela nebo ji vzala voda – autor by měl spíš napsat, zda zná nějakou, která se těmto pohromám vyhnula. Ovšem ještě větším nepřítelem než živly je člověk, ať už v podobě neopatrného dítěte, které si hraje se zápalkami, cenzora, který „jen“ dělá svou práci, či rozjitřeného davu. Hodně škod se dá připsat na účet prostých, nevzdělaných lidí, kteří v knihách viděli jen předměty utvrzující statut těch, kteří je ovládali. Často ale tito prosťáčci vykonávali vůli jiných. Ti pak ničili knihy proto, že chtěli potlačit nějaké myšlenky, které se jim zdály nebezpečné, kacířské, ohrožující spásu duší nebo jen dobré mravy – k zapálení hranice stačí málo. Odstraněním knih a tedy paměti se dá ale také měnit a likvidovat celá společnost, celá civilizace – jak autor dokumentuje na středo- a jihoamerických indiánských kulturách. Ničení knih, především tak oblíbené demonstrativní pálení, může vycházet z nějakého obecného ničitelského pudu, který patří neoddělitelně k lidské povaze a jehož děsivou svůdnost ještě násobí iluze, že po rozbití všeho může nastat očištění a nový začátek.

Báez začíná své vyprávění v Sumeru. Pak prochází staletími a dalšími blízkovýchodními zeměmi, zastavuje se obsáhle u alexandrijské knihovny, kde se snaží vysvětlit, že obvyklé připisování zkázy této knihovny Arabům slouží jen odvádění pozornosti od skutečných viníků – Římanů a křesťanů. Upozorňuje, že ačkoli neustále mluvíme o tom, zač je Evropa zavázána Řekům, zůstaly kupodivu z jejich civilizace často jen zlomky. Kolik filosofů, básníků, historiků známe jen podle jména a z několika nesrozumitelných citátů. Tolik knih se ztratilo! Ani v případě Číny, další kolébky lidské civilizace, na tom nejsme nejlépe. Již v dávných dobách prošlo touto zemí několik vln ničení knih a knihoven, například císař Čchin Š´- Chuang-ti, který mj. také přikázal vybudovat čínskou zeď, dal zničit všechny knihy chválící minulost, protože v tom viděl nepřímou kritiku své vlády. Knihy o medicíně, zemědělství a věštění tomuto osudu unikly. V pozdějších dobách se zase hněv čínských vládců soustředil na buddhistické náboženské texty – čím bohatší a vytříbenější byla čínská knižní kultura, tím větší škody se jí daly způsobit. To platilo i v dalších vyspělých společnostech, i těch, které jako židovská, křesťanská či muslimská přistupovaly ke knize s posvátnou úctou. O to nebezpečnější pak mohlo být hlásání neortodoxních názorů.

V moderní době se objevila myšlenka tolerance, ale nevypadá, že by se prosadila trvale. Vždyť krátce po tolerantním osvícenství přišla doba revolučních a kontrarevolučních zvratů, policejních režimů a rozkvětu cenzury. Autor se přirozeně nejvíce (a celkem i po právu) věnuje situaci ve Španělsku a Latinské Americe, líčí zločiny proti knize za španělské občanské války i frankistické éry a dost místa věnuje i podobným situacím v Mexiku, Chile či Argentině. Velký prostor zaujímá v jeho líčení nacistické „Bücherverbrennung“ (zaměřené na likvidaci židovské, pacifistické a demokratické literatury) v květnu 1934, nezapomíná ani na kontrolu myšlenek v komunistických státech, hlavně v SSSR, zastavuje

se u maoistické kulturní revoluce a jejího dotažení v podání Rudých Khmerů. Poslední evropská kapitola je věnována válečným událostem v bývalé Jugoslávii. Zde všechny zločiny připisuje Srbům. Není ale jisté, zda má úplně přesné informace, například sdělení, že Srbové při ničení knih v Zadaru chránili ty, které byly napsány latinkou, vzbuzuje v tomto směru určitou pochybnost.

Báez končí ze zeměpisného hlediska tam, kde začal, tj. v Iráku, a popisuje nepochopitelné kulturní barbarství, provázející svržení Saddáma Husajna v roce 2003. Národní knihovna v Bagdádu nebyla nijak chráněná a bylo jen otázkou času, kdy padne za oběť davu. První drancovníci dobře věděli, co chtějí, a také to získali. Další šli už jen vybít frustraci z nenáviděného režimu a spíše ničili, než kradli. Ale ještě toho zůstalo v knihovně dost, aby se dalším skupinám vyplatilo ji po několika dnech vypálit. Tyto barbarské skutky se potom opakovaly na mnoha jiných místech, zničeno bylo mj. i bagdádské Archeologické muzeum, což představovalo asi největší škodu. Americká armáda to nebrala na vědomí, ministr obrany Rumsfeld prohlásil, že lidé jsou svobodní a svobodní lidé se mohou dopouštět i špatností. Obecně se proti takové moudrosti nedá nic namítnout, v daném případě těmto špatnostem mohlo zabránit nasazení asi celkem malého útvaru amerických vojáků.

Příklady z českých dějin se objevují v této knize jen zcela okrajově. Havel je uveden jako bojovník za svobodu slova, Kafka jako spisovatel žádající, aby jeho dílo bylo zničeno (což se ale nestalo – kdo si to opravdu přeje, má svá díla spálit sám, podotýká Jorge Luis Borges); z jednotlivých osob nezapomněl autor ani na Josefa II., jehož nařízení rušit kláštery způsobilo nevratné poškození mnoha knižních celků. Protože nejvíce knih zničil oheň, zaujal Báeze také méně častější příklad povodně. V této souvislosti se zmiňuje o našich povodních z roku 2002 a škodách, které napáchaly na knihách. Bohužel už ne o tom, že se vlastně podařilo jejich následky na knihy a další písemnosti docela úspěšně minimalizovat. S velkým uznáním se Báez zmiňuje o Hrabalovi a jeho *Příliš hlučné samotě*. U nás nepochybně nejpopulárnější ničitel knih, lítý Koniáš, byl ze světového hlediska nejspíš břídil a nestojí za zmínku.

Zkáza v Iráku, kterou viděl Báez na vlastní oči a kterou podle vlastních slov nikdy nezapomene, uzavírá spektakulární ničení knih a knihoven. Tím ale kniha nekončí. V posledních kapitolách ukazuje, jak je možné knihám uškodit i v prostředí svobody slova, za plného míru a možná i s nejlepšími

úmysly. Jde o praxi mikrofilmování knih, kterou ještě těsně v předpočítačové a předinternetové době zavedly velké americké a britské knihovny, které chtěly ušetřit náklady na obnovu knižních celků, ohrožených fyzickou degradací, a hlavně na úložné prostory. Knihy, které byly takto zpracovány, se už dále neuchovávaly. Tato technika byla neobyčejně módní, ale vlastně také velmi nákladná, takže o šetření se nedá moc mluvit. Ještě horší je, že životnost mikrofilmů nebyla předtím jasně stanovena, takže se může stát, že tyto mikrofilmy zaniknou dříve než vlastní knihy. Konečně kvalita mikrofilmování nemusí být vždy dokonalá, pracovníci zajišťující tyto služby mohli třeba nějakou stránku vynechat apod. Zdravou skepsi si autor udržuje i vůči tak oblíbené digitalizaci. Vytištěnou knihu můžeme číst stejně jako naši předchůdci a potomci – budeme moci za několik let používat stejné čtečky a podobná zařízení? Pokud zapomeneme na běžné knihovny a knihy budou umístěny ve virtuálním prostoru, budou knihy přístupnější – do doby, než se to nějakému úředníkovi nebo hackerovi přestane líbit.

Je to depresivní a někdy i jednotvárná četba. Někdy je zlo dost banální. V každém případě si ale můžeme říci, že ničení knih ukazuje, že se jim přikládá význam. Horší bude, až se přestane číst vůbec.

Jiří POKORNÝ

Anthony A. BARRETT (ed.), *Životy císařů*.

Praha, Academia 2012, 456 s., ISBN 978-80-200-2082-6

Mezi zájemci o historii z řad neodborné veřejnosti se antické dějiny těší neutuchajícímu zájmu. A ačkoliv historici jdou v současnosti spíše cestou sond do dějin každodennosti, laičtí čtenáři tyto trendy příliš nesledují a raději sáhnou po osvědčených formách historické literatury, po syntéze či biografii. Zvláště životopis je oblíbenou formou líčení minulosti, protože se ze známých forem popisu dějin nejvíce blíží příběhu s jasně danou zápletkou a s hlavním hrdinou. Proto je pro laika nejlépe uchopitelný. Anthony A. Barrett v předmluvě k recenzovanému dílu uvádí, že si je vědom názorů, které v současné historiografii kritizují popis historie jako dějin velkých osobností. Uvádí zde například názory klasiků, jakými byli Ronald Syme nebo Fergus Millar, kteří odmítají kladení důrazu na osobnostní charakter a dispozice panovníků. Dle jejich názoru nebyly specifické vlastnosti a charakter vládců tak důležité jako etablovaný systém, ve kterém se nacházeli. Barrett se naproti tomu domnívá, že dějiny římského císařství dobře ukazují, jak může jednotlivec ovlivňovat či měnit běh dějin. Historii římského císařství tedy zamýšlí prezentovat čtenářům právě ve formě biografií jednotlivých osobností (s. 8). Editor díla se také netají jasným záměrem navázat na dodnes živé dílo historiografa druhého století Gaia Suetonia Tranquilla *Životopisy dvanácti císařů*. Do rukou se nám tak dostává soubor dvanácti medailonků římských císařů, z nichž každý je dílem jiného historika specializujícího se na danou dobu.

Po zhodnocení formální stránky je jasné, že kniha necílí v první řadě na odborníky (jak také Anthony Barrett v předmluvě otevřeně doznává). Seznam literatury připojený ke konci každé kapitoly uvádí jen několik nejdůležitějších publikací. Odkazy na citované prameny se nachází přímo v textu v závorce, ale nejsou moc časté.

Anthony A. Barrett jako vůdčí postava autorského kolektivu je českému čtenáři téměř neznámý, přestože patří mezi renomované specialisty na období raného principátu. Jeho zásadní prací je životopis císaře Caliguly, dále se zabýval slavnými ženami z iulsko-claudijské dynastie, Agrippinou a Livií. České publikum se asi nesetkalo ani s dalšími členy autorského kolektivu – s výjimkou Wernera Ecka, jehož populárně naučnou publikaci *Augustus a jeho doba* vydalo nakladatelství Vyšehrad roku 2004, a Mary Boatwrightové, která je spoluautorkou syntézy *Dějiny římské říše* (Grada, 2012). Všichni přispěvatelé beze zbytku věnovali svou vědeckou kariéru období, ve kterém vládl císař, jehož životopis píší. Jen málo historických publikací se může chlubit podobnou sestavou odborníků jako tato.

Zamýšlenými čtenáři mají být především laičtí zájemci o historii, jak avizuje editor již v předmluvě. Dílo je rozhodně velice čtivé. Přestože každý z dvanácti medailonků psal jiný autor, jejich rozdílný styl nepůsobí rušivě. V případě českého vydání nelze ovšem opominout vliv překladu (mimochodem velmi kvalitního), který případné rozdílné cizojazyčné texty v konečném výsledku sjednocuje. Barrett v předmluvě uvádí, že každá kapitola má tvořit samostatnou jednotku, ačkoliv by kniha měla být čtena jako komplexní celek. To lze provést velmi snadno v případě prvních pěti až šesti příspěvků. Autoři na předchozí kapitoly přímo navazují a otevřeně na ně odkazují. Počínaje životopisem císaře Vespasiana se soudržnost textu začíná mírně rozpadat, což je ovšem logické. První představení císaři totiž vládli těsně po sobě, od Vespasiana už nikoliv. Autoři dalších medailonků jsou pak nuceni rekapitulovat děje předcházející životu „jejich“ císaře, aby čtenář zcela neztratil nit, ale tato zkratka ho někdy spíše mate vinou přemíry faktů nahuštěných na malém prostoru.

Knihu nelze kvůli dlouhým časovým prodlevám mezi později vládnoucími císaři číst jako souvislý celek, spíše jako jednotlivé medailonky. Autorský záměr se jasně ukazuje již při pohledu do obsahu. Cílem bylo ukázat nejdůležitější císaře římské říše od raného principátu po nejdůležitější osobnost z dějin její pokračovatelky – Byzance. Názory na to, který císař je pro vývoj římského císařství nejdůležitější, mohou být samozřejmě rozdílné.

Samotná kritéria výběru osobností do publikace zařazených nejsou zcela jasná. Doba vlády prvních římských císařů jistě byla pro ustanovení principátu zásadní, ale neméně důležití byli další císaři z dynastie Flaviovců. Zkrácenou verzi jejich životopisů najdeme v kapitole věnované Vespasianovi, jelikož Barbara Levicková pojala jeho medailonek jako prezentaci celé dynastie. Zcela však chybí například životopis Traiana. Když srovnáme výběr osobností z prvních let po ustanovení principátu a z období pozdějších, můžeme získat falešný dojem, že za vlády císařů v 2.–5. století se mnoho významných událostí nestalo. Domnívám se, že k zařazení všech vládců z iulsko-claudijské dynastie přispělo, že tito muži

jsou veřejnosti známí z děl beletristických i filmových a také v odborné historiografii je jim tradičně věnováno více prostoru (rovněž pramenná základna je zde rozsáhlejší). Z toho důvodu by ovšem nebylo na škodu zařadit například císaře Iuliana Apostatu, jehož vláda sice z politického hlediska nepřinesla tak dalekosáhlé důsledky, ale vlivem brilantního románu Gorea Vidala[1] je veřejnosti velmi dobře znám.

Anthony Barrett se chtěl přidržet magického čísla dvanáct – aby odkázal na Suetoniovy životopisy, jak sám uvádí. Proto některé osobnosti záměrně vynechal. Diskutabilní je ovšem i zařazení byzantského císaře Iustiniana, čímž Barrett oponuje tradičnímu pohledu na dějiny římského císařství a jasně deklaruje, že pro něj rokem 476 historie Římské říše rozhodně nekončí (s. 13). Výběr tohoto císaře považuji za poněkud nekoncepční. Pokud už editor jasně stanovil, že dějiny římského císařství pro něj končí až osmanským dobytím Konstantinopole roku 1453, potom není zcela jasné, proč je zmíněn pouze Iustinianus, a nikoliv císaři jiných dynastií z pozdějších dob. Editor tuto volbu ale vysvětluje tím, že jeho vláda představovala přechod římského císařství v byzantskou říši (s. 9).

Další problém vidím v tom, že Barrettova publikace západní císařství opouští na začátku 4. století, aniž by podrobněji reflektovala rozdělení říše nebo její transformaci ve druhé polovině 5. století. Ani v předmluvě autor nevěnuje prostor úvaze nad diskutabilním významem v učebnicích tradovaného roku 476. Kniha pak nepůsobí jako komplexní celek. Vznik císařství je objasněn velmi podrobně, jeho zánik nebo, chcete-li, přerod v případě západní části říše jen velmi marginálně. Samotný výběr osobností byl pravděpodobně podřízen i preferencím autorského kolektivu a publikace reflektující veškeré důležité osobnosti západního i východního císařství nebyla ani záměrem nakladatele.

Editor sice nechtěl, aby celé dílo bylo naprosto uniformní, ale autoři se přesto snažili, aby se jednotlivé části podobaly. Zhruba od Vespasianova životopisu se ale tento záměr vytrácí, kapitoly už nemají stejnou strukturu. Někde jsou oddíly založené na chronologii, jinde je vláda císaře popisována tematicky. Některé medailonky se zaměřují více na osobnost daného císaře, jiné na hlavní body jeho vlády. Tyto rozdíly však mají své opodstatnění. Ukazuje se, jak působí rozdílná metodologie autorů, jejímuž projevu Anthony Barrett nebránil, naopak považoval za přínosné s ní čtenáře

[1] Gore VIDAL, *Julianus,* Praha 1992.

seznámit (s. 9). Tento záměr můžeme kvitovat s povděkem, protože představuje pro českého čtenáře výjimečnou příležitost k seznámení se se specifiky díla význačných odborníků. Rozdíly však vyplývají také z pramenů, z nichž jednotliví autoři vycházejí. Pro každé období se dochovalo jiné množství a také jsou jiné povahy a různého stupně spolehlivosti. Jako jeden z mála bodů, který lze knize vytknout, vidím nedostatečný popis využitých pramenů. Pro laickou i pro odbornou veřejnost by bylo jistě zajímavé podrobněji okomentovat spolehlivost a charakter pramenů, z nichž autor vychází.

Za jednotící prvek medailonků, lze označit pokus o zodpovězení otázky transformace císařské vlády od raného principátu do Iustinianovy vlády. Každý životopis totiž obsahuje zmínku o tom, jak daný císař k tomuto přerodu přispěl.

Kniha se sice profiluje jako publikace pro neodborníky, ale i přes celkovou čtivost textu se může nepoučené veřejnosti zdát příliš složitá. Důvodem je zaprvé velmi široký záběr, kde především od šesté kapitoly unikají v dlouhém časovém období čtenáři širší souvislosti. Dále pak jistá zkratkovitost, kterou texty trpí a kterou pociťuje i ten, kdo je s antickými dějinami velmi dobře obeznámen. Autoři byli značně omezeni rozsahem textu, který měli prezentovat. Někdy je to na škodu konečnému výsledku. Například v okolnostech nástupu Septimia Severa se v přemíře faktů čtenář doslova ztrácí. Vzhledem k zamýšlené délce textu by neškodilo určité zjednodušení. V kapitole o Claudiovi jsme byli vlivem zkrácení očividně ochuzeni o podstatná fakta. Tak například autorka na několika místech Claudiovu vládu hodnotí veskrze pozitivně. V části, kdy rozebírá duševní stav císaře, uvádí, že „*Claudiovy úspěchy v dospělosti svědčí o značné míře inteligence.*“ (s. 113) Pochvalně také hodnotí jeho invazi do Británie (s. 119). Na jiném místě se mluví o tom, že „*Claudius se zřejmě upřímně snažil jednat v zájmu svých poddaných a zdá se, že uvedl do pohybu celkově účinnou legislativu.*“ (s. 127) Těchto několik příkladů ukazuje, že autorka Claudiova medailonku si je vědoma kladných bodů císařovy vlády, ale celkový tón životopisu není tomuto vládci pozitivně nakloněn. Když píše o správě provincií, ve které Claudius učinil některé změny, ukončí výčet jeho kroků větou: „*Mohl tak vzniknout dojem, že šlo o strategii*“ (s. 129), aby čtenář nezískal dojem, že byl Claudius uvážlivým a dobrým vladařem. Kapitolu zakončuje Donna W. Harleyová velmi negativním hodnocením: „*Pokud byl Claudius skutečně pod vlivem svých manželek a propuštěnců, byla tím usměrňována jeho krutost. Komická figurka, která tak zbývala, byla poměrně neškodná.*“(s. 136–137)

Čtenář se ale nedozví, odkud se toto negativní hodnocení vzalo. Historička nezahrnula do svého medailonku právě ty informace, které ji vedly k tak zápornému pohledu na daného císaře, a proto působí její přístup na první pohled jako osobní antipatie.

Opačným problémem trpí biografie Neronova. Autorka se zaměřila spíše na odhalení původu jeho negativní pověsti, než na faktografické zpracování císařovy vlády. Například když se zabývá dochovanými zprávami o tomto císaři, které hlavně na příkladech jeho excesů popisují špatné vlastnosti šíleného vládce, vysvětluje, že to byla především politická situace ovlivňující autory textů, která je vedla k tak negativnímu hodnocení (s. 144–145). Popisuje vlivy, které na mladého aristokrata působily v dětství (s. 150–153). Podrobně rozebírá prvních pět let jeho vlády, které byly už antickými autory označovány za „zlatý věk" (s. 145–149). Dále zmiňuje například jeho stavební činnost a vojenské úspěchy. Následně se přesune k popisu spiknutí proti císaři a zakončí kapitolu větou: „*Kéž by mu bylo umožněno stát se raději profesionálním hudebníkem než císařem! Pro něj samotného i pro Řím by to byla veliká úleva.*" (s. 167) Tedy i pro autorku byla jeho vláda katastrofou pro římské obyvatelstvo a důvody k Neronově sesazení vidí jednoznačně. Čtenářům je ale neobjasnila a celkový tón, kdy vysvětluje jeho negativní pověst nebo obhajuje některé jeho činy, svědčí o opaku. Oba zmiňované problémy vznikly ze stejného důvodu. Autoři neopakovali všeobecně známá fakta, spíš se soustředili na problémy spojené se studiem vlády daného císaře a zde šli více do hloubky. Tuto cestu zvolil i Anthony Barrett, když zkoumal povahu duševního zdraví císaře Caliguly, nebo Noel Lenski při popisu Constantinovy náboženské konverze. Barrettův závěr o Caligulových předpokladech vlády je krásným důkazem jeho vytříbeného stylu podtrženého skvělým překladem díla. Podle Anthonyho Barretta nebyl Caligula duševně nemocný, ale byl to „*exhibicionista, arogantní, nezodpovědný, bez zájmu a úcty k názorům druhých, absolutně sebestředný jedinec, bez vyvinutého smyslu pro morální odpovědnost. K vládnutí neměl žádné předpoklady ani průpravu.*" (s. 88) Nicméně rozboru dochovaných zpráv o osobnosti císaře, které ho k tomuto závěru vedou, věnoval velkou část práce a spoustu ostatních faktů pro čtenáře nepovažoval za nutné opakovat. Noel Lenski téměř celou kapitolu o císaři Constantinovi věnoval rozřešení tajemství, které obestíralo příčinu jeho náboženské konverze. Jak je čtenářům jistě známo, většina pramenů popisuje danou událost jako zázrak. Historická věda se právě s tímto typem zpráv obvykle těžce

potýká. Noel Lenski probírá různé alternativy od bujné fantazie autorů původních pramenů až po skutečný stav vytržení, v němž se budoucí císař mohl ocitnout. Autor sám považuje za pravděpodobné, že Constantinus skutečně světelné znamení na nebi viděl, ale na základě dochovaných zpráv nedokáže posoudit, o jaké zjevení se jednalo. Je navíc toho názoru, že „*ne všichni se domnívají, že řešení existuje*", a tudíž usuzuje, že tato otázka pravděpodobně nikdy s konečnou platností vyřešena nebude (s. 336–337).

Všichni autoři jsou odborníky na dané téma a do textu tedy vložili své osobní interpretace všeobecně známých faktů. To činí knihu o to zajímavější. Čtenář se základními znalostmi o dějinách starověkého Říma zde najde dostatek přínosných údajů či námětů k zamyšlení a pobídek k dalšímu studiu. Množství podstatných informací však z textu vypadává a v některých případech, jako u výše zmíněného medailonku císaře Claudia, Nerona nebo Constantina, tato skutečnost brání čtenáři udělat si komplexní představu o osobnosti daného vládce.

Podobné publikace v české literatuře příliš často nevídáme. Pokud chceme legitimní srovnání, musíme sáhnout po literatuře překladové. Tuzemskému zájemci o biografie římských císařů je tak k dispozici především publikace Michaela Granta, vydávaná pro velký čtenářský zájem opakovaně.[2] Nutno říci, že Grantovy životopisy císařů jsou určeny skutečně nepoučenému čtenáři, jsou psány čtivou formou a autor často nekriticky přejímá domněnky antických historiků. Zájemce o historii získá četbou Barrettova editačního počinu přesnější a relevantnější informace, zatímco Grantova kniha je daleko příjemnější a nenáročnější. Stejnému účelu poslouží stále živé antické dílo historika Suetonia, které vyšlo v českém překladu několikrát. Barrettova publikace na českém knižním trhu ale obdoby nemá – soubor vysoce odborných a přitom čtivých biografií od světových kapacit na dané téma v oblasti antiky mnoho nenajdeme. Ve světovém kontextu už kniha takovým unikátem přirozeně není, ačkoliv zahraniční recenzenti ji také hodnotí jako kvalitní.[3] Prací s podobně širokým záběrem a zároveň historicky věrohodnou a přínosnou je například publikace Jaspera Burnse *Great Women of Imperial Rome: Mothers and Wives*

[2] Naposledy: Michael GRANT, *Dvanáct cézarů,* Praha 1998.

[3] Např. Thomas M. BANCHICH, *Review of A. A. Barrett Lives of the Caesars*, in: The Classical Review (New Series) 2, 2009, s. 558–559.

of the Caesars.[4] Zahraničnímu čtenáři jsou k dispozici především samostatné monografie věnující se jednotlivým císařům a jejich rodinám nejen z pera autorů publikujících v recenzované knize, ale například od italského historika Luciana Canfory nebo z pera americké autorky Elaine Fatham. Především pro svou čtivost, ačkoliv některá v díle uvedená fakta jsou překonána, jsou stále živé práce Edwarda Gibbona (*Úpadek a pád římské říše*)[5] a Theodora Mommsena. Z novějších klasiků antické historiografie jmenujme potom dějepisce raného císařství Ronalda Syma, jehož práce bohužel nebyly do češtiny přeloženy.

Knihu hodnotím rozhodně kladně. Jak již bylo zmíněno, text se velmi dobře čte. Na tomto místě je třeba vyzdvihnout práci překladatelů – v neposlední řadě to, jak se vyrovnali s pravopisnou normou, která při převodu latinských a řeckých pojmů a jmen zavádí jejich slovy „*systematický chaos*" (s. 427). Kniha seznamuje publikum s pracemi předních světových odborníků na římské dějiny, s jejich metodikou i interpretacemi. V neposlední řadě se autorům podařilo jednotlivé vládce na stránkách knihy „oživit", přiblížit jejich osobnost čtenáři nejen jako předmět bádání, ale jako skutečné aktéry historického dění. Na druhou stranu selekce osobností v knize je značně diskutabilní a hodilo by se alespoň v předmluvě výběr nějakým způsobem vysvětlit nebo ospravedlnit. Pokud se editor snažil o vytvoření souvislého celku, který čtenáři na jednotlivých osobnostech představí vývoj římského císařství (jak sám ostatně uvádí v předmluvě, s. 8), potom by bylo třeba vysvětlit, proč dané osobnosti byly do tohoto celku vybrány. Možná i předem deklarovaný záměr zachovat počet dvanácti císařů jako memento Suetoniovu slavnému dílu je nakonec knize na škodu. Autorovi bych vytkla také jistou zkratkovitost jednotlivých životopisů, která byla sice dána požadavky na rozsah kapitol, ale která, jak bylo shora naznačeno na příkladu Claudiova a Neronova životopisu, mohla způsobit jisté zkreslení celkového obrazu jejich vlády. I přes tyto výtky mohu ale knihu zájemcům o římské dějiny vřele doporučit. Seznámí čtenáře nejen s aktuálními otázkami v bádání o dějinách římského císařství, ale i se stylem a metodologií renomovaných badatelů v současné historiografii antiky.

Barbora JIŘINCOVÁ

[4] Jasper BURNS, *Great Women of Imperial Rome: Mothers and Wives of the Caesars,* London 2007.

[5] Naposledy vydáno: Edward GIBBON, *Úpadek a pád římské říše,* Praha 2005.

Olivier CHALINE, *Bílá hora*.

Přeložil František X. Halas, Praha, Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum 2013, 563 s., ISBN 978-80-246-2396-2

Francouzský originál této knihy spatřil světlo světa před více než deseti lety. Veškeré snahy o zpřístupnění Chalinovy *Bílé hory* českým čtenářům tehdy vyzněly naplano. Nakladatelské domy prostě neměly zájem… Osobně mne to velice mrzelo, ale nakonec se vše v dobré obrátilo: současné české vydání autor znovu prohlédl, doplnil novými poznatky i závěry další odborné literatury. Na pojetí samém a svébytném uchopení tématu pochopitelně nemusel změnit vůbec nic. Olivier Chaline rozhodně není prvním francouzským historikem, který se tématem Bílé hory zabýval. Pochopitelně stěžejní místo náleží Ernestu Denisovi, jehož *Čechy po Bílé hoře* a *Konec samostatnosti české* bývaly kdysi svého druhu bezmála Biblí českých historizujících vlastenců a důkazem toho, jak „svět o nás ví".[1] V předmluvě k Chalinově knize píše český historik Martin Nejedlý: „*Mimořádná osobnost Ernesta Denise náleží epoše, dnes už časem zaváté, kdy politici naslouchali historikům.*" (s. 15) K tomu jen dodávám, že i tehdy naopak historikové (jako často i jindy a nyní) naslouchali politikům. Z celého Denisova díla věnovaného českým dějinám je patrná věrnost Masarykovu konceptu českých dějin. Nu a pak se těmito otázkami české historie zabýval i velký francouzský historik a dějepisec umění Victor Lucien Tapié.[2]

Konstatování, že Chaline jejich práce zná, je jen pouhou banalitou. Olivier Chaline samozřejmě zná obrovskou škálu starší odborné literatury (ovšem že také té české, protože česky velmi dobře umí[3]), ale zná také obrovské množství pramenů. A vůbec jako první se obrátil k takovým

[1] Denisova díla vycházela opakovaně. K tomu srov. např. databázi Národní knihovny ČR, www.nkp.cz. Z mladší generace už si jen málokdo vzpomene, že po tomto francouzském historikovi bylo pojmenováno jedno z pražských (nyní už nenávratně zničených) nádraží (později Nádraží Praha Těšnov). A většina starších pamětníků zase netuší, kdo onen pan Denis, jehož jméno neslo od roku 1919 někdejší severozápadní nádraží, byl.

[2] Victor Lucien TAPIÉ, *Bílá Hora a francouzská politika*, úvod napsal Josef Šusta; přeložil Zdeněk Kalista, Praha 1936.

[3] Možná, že podobná připomínka se bude zdát nadbytečná, ale bohužel řada zahraničních historiků píšících o českých dějinách náš jazyk neovládá ani pasivně.

pramenům, které starší zpracovatelé buďto neznali, nebo opomíjeli, nezřídka vědomě opomíjeli. Až při důkladné četbě Chalinova díla jsem si uvědomila, jak my, středoevropští historikové, jsme v zajetí tradic, které nám doslova svazují ruce a neumožňují jiný náhled na známá témata. Pokud hovořím o „středoevropských" historicích, pak nemám na mysli jen ty české, ale i německé. Také oni se totiž s Bílou horou vyrovnávají způsobem, který nese patrné rysy zátěže tradice. To je do jisté míry patrné i na objemné i objevné biografii jednoho z bělohorských vítězů Maxmiliána Bavorského od Dietera Albrechta.[4] Dokonce pro některé německé protestantsky orientované autory byla ona bitva bezmála stejným traumatem jako pro většinu českých historiků, ale i básníků, beletristů etc. etc. Sám Chaline upozorňuje na to, jak Julius Krebs v druhé polovině 19. století hovoří o bitvě na Bílé hoře jako o „německé katastrofě" (s. 238–239).

Chaline začal pracovat s dosud nevyužitými prameny podobným způsobem, jako v dávných dobách změnil heuristický záběr František Palacký při výzkumu českých dějin.[5] A jako Palacký začal analyzovat při zpracování husitské epochy prameny utrakvistické provenience, Chaline se v rozboru bělohorských konsekvencí uchýlil více k pramenům katolickým, často i ke zdrojům hagiografickým, jimž se historikové spíše vyhýbají, nebo s nimi zacházejí s až nadbytečnou dávkou kritiky. Podařilo se mu nakonec vytvořit v historiografické produkci naprosto nový pohled na bělohorskou bitvu. Pokud Chaline nevyužívá zcela nových zdrojů, vrací se velmi záslužně ke klasickému dílu Antona Gindelyho, jenž právě k Bílé hoře a české protireformaci shromáždil jednak množství pramenů, jednak publikoval pozoruhodné soudy, které postupem doby upadly v nezasloužené zapomnění.[6]

Kniha Oliviera Chalina je rozčleněna do tří hlavních částí. V té první sleduje bezprostřední ruch bitvy, v té druhé se obrací k vyššímu – náboženskému smyslu bělohorské srážky, aby v následné pasáži postihl

[4] Dieter ALBRECHT, *Maxmilian I. von Bayern, 1573–1651*, München 1998.

[5] Za podnět k této analogii děkuji svému manželovi.

[6] Úžasnou hloubku Gindelyho díla jsem sama „znovu objevila" mimo jiné i při přípravě *Velkých dějin zemí koruny české VIII*. Bohužel na nevelkém prostoru (a vlastně v jiném žánru) se mi nepodařilo dostatečně ocenit Gindelyho přínos. Jsem tedy o to raději, že jej náležitě ohodnotil O. Chaline. Anton GINDELY, *Geschichte der Gegenreformation in Böhmen,* Leipzig 1894.

zrod a vývoj tradice bitvy v katolickém (hlavně v „nečeském") prostředí. V závěru pak uvažuje o tom, co bylo větší tragédií pro české země, zda rok 1618, nebo 1620? A hned na tomto místě musím zdůraznit, že autorovi se jeví fatálnějším první z dat, neboť nejen stavovské povstání, ale především volba Fridricha Falckého jsou v jeho očích bezmála cestou do pekel. Své nepříliš velké pochopení pro falckého kalvinistu vyjadřuje mnohem expresivněji, než by asi učinil kdokoliv z českých historiků. Přitom si nepočíná nijak ahistoricky: jen adekvátně zdůrazňuje, že falcký kurfiřt nebyl po chuti českým staro- i novoutrakvistům, o luteránech ani nemluvě. „*Když je měla čekat kalvinistická budoucnost, nebyl pro luterány a utrakvisty konec konců pořád lepší Ferdinand?*" (s. 519) A dosahy i meze národního bělohorského traumatu zná Chaline dopodrobna i s nadhledem: „*Tváří v tvář této tragické události jsou možné jen dva postoje: mlčení a litování. Moc jste úpěli? otáže se mlok z jedné knihy Karla Čapka. Tomuto pečlivě udržovanému národnímu traumatu se podařilo proměnit ujařmení v oslavování.*[7] *Český lid, který díky Janu Husovi první ze všech svrhl jho římské církve, za to musel zaplatit několika staletími útlaku.*" (s. 57)

Popis bitvy samotné náleží k velice podmanivým pasážím. Dokonce se jedná o jedno z vůbec nejpůsobivějších líčení celé bělohorské srážky v novodobé literatuře. Chaline zde prokazuje, že zná nejen dobová svědectví, ale že zná terén i z autopsie.[8] Ví o průběhu analogických válek v 17. věku a seznámil se i s řadou dobových teoretických prací.[9] Poučky

[7] Dodejme jen ještě další mlokova slova, která plně souzní s Chalinovým náhledem: „*Zejména pohroma bělohorská a třistaletá poroba. Četl jsem o nich velmi mnoho v této knize. Jste zajisté velmi hrdi na svou třistaletou porobu. Byla to velká doba pane.*" Karel ČAPEK, *Válka s mloky*, Praha 1981, s. 150. Karel Čapek zde velice přesně vystihl podstatu proklamativního českého trpitelství.

[8] Jeho konstatování, že dle všeho díky tomu, že se jedná o tak památné místo, byl tento prostor ušetřen výstavby ohavného sídliště, je sice hezké, ale obávám se, že ne zcela pravdivé. Mám zato, že pokud by za minulého režimu bylo rozhodnuto zde paneláky vystavět, žádná pieta by nepřišla v úvahu. Naopak velmi krásné a inspirativní mi připadá to, že O. Chaline zařadil mezi využité prameny i místa paměti, resp. „Předměty a místa" (cit. kniha, s. 533). Kromě bojiště samotného (autorovým desideratem je, aby zde byl proveden velký plošný archeologický průzkum) se jedná především o kostely Panny Marie Vítězné v Římě i Praze a mnichovské vyobrazení činů P. Dominika v tamním jezuitském kostele.

[9] Čeští čtenáři se dosud měli možnost seznámit se s podobným stylem jen ve velmi

těchto příruček pak dokáže vhodně aplikovat na jednotlivé fáze boje této nechtěné a vlastně „nemožné“ bitvy. Popis bitvy z prvních desetiletí 17. století je samozřejmě velmi dobře možný na podkladě dobových pramenů nejrůznějšího druhu, ale můžeme jim porozumět dobře? Chaline nepochybně právem tvrdí, že ne, že je třeba ještě vědět, co znamenala jednotlivá gesta, jaký byl účel nauky o zacházení se zbraněmi, co znamenal strach z boje a jak se překonával, jaký byl hluk bitevní vřavy, co znamenala příprava k boji, přiblížení se šiků k sobě, náraz a prolnutí nepřátelských vojů.

Je možné, že dnešní čtenář se domnívá, že je mu mnohé jasné, vždyť už mnohé viděl v řadě historických filmů. Ty však mohou vést spíš k řadě zkreslených představ. Myslím, že pro dokreslení Chalinovy metody poslouží dobře následný citát: „ *Dým z pistolí a arkebuz velmi rychle zahalil řady jezdců a ukryl je zrakům pěšáků valonských tercií. Pro tyto muže to byl moment neobyčejně velkého napětí: nepřítel byl pro ně víc než kdykoliv předtím neviditelný a na přátele neviděli rovněž.*“ (s. 176) Ano, hluk, dým,[10] často zmatek a beznaděj, obavy. Zpětný náraz při střelbě z těžké palné zbraně mohl otřást nejen mnohým nováčkem…

Co vedlo muže do bitevní vřavy? Jistě, je prokázáno, že odvahu dodávaly zvýšené dávky lihovin, vidina zisku (více než z žoldu z následného rabování), ale také patřičná „ideologická příprava“. Za co bylo možné bojovat: za vlast, za krále, za víru? Či v obráceném pořadí. Ano, jistě, tyto devizy vedly vojska do válek, bylo tomu tak i za války třicetileté. Více na jejím počátku než na jejím konci. Kdo tedy přiměl vojska k bitvě na Bílé hoře před Prahou, kdy stavovské oddíly ustupovaly a císařští s ligisty je nepříliš aktivně následovali? Na tom místě, kde stavovští zaujali výhodnější pozice na táhlém návrší, kdežto jejich protivníci stáli níže v údolí za Ruzyní. Zatímco desítky, ba stovky historiků se dosud dohadovaly a snášely různé více méně racionální argumenty, Chaline přichází s novým jednoznačným řešením (tím nechci tvrdit, že jeho řešení postrádá racionalitu).

oblíbených překladech prací Englundových. Peter ENGLUND, *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*, Praha 2000; Peter ENGLUND, *Nepřemožitelný. Historie první severní války*, Praha 2003. V daném případě se jedná spíš o duchovní souznění, Chaline Englunda necituje.

[10] Jistě všichni, kdo kdy viděli a slyšeli výstřel ze zbraní před vynálezem bezdýmného střelného prachu, si umí aspoň trochu představit, jaké to muselo být, když naráz vystřelilo několik desítek mušket. Jaký hluk a jaký smrdutý pach…

Podle Chalina byl oním prvotním hybatelem, mužem, jenž byl na počátku i v průběhu bělohorské srážky skutečný spiritus agens, jednoznačně pater Dominik a Jesu Maria (jeho životopis přináší Chaline na s. 232–236). Tento karmelitánský mnich, Domingo Ruzola Lopéz, syn aragonského notáře a v době bělohorské bitvy už muž pokročilého věku (bylo mu 62 let), vyburcoval z letargie nejen vojáky, ale především vojevůdce. Otec Dominik od Ježíše a Marie byl už před bitvou na Bílé hoře vyslán k Maxmiliánovi Bavorskému především jako „mimořádný polní kurát“, jehož cílem (i když oficiálním posláním mělo být zakládání nových karmelitánských sídel v Bavorsku) bylo „*dodat odvahy katolickému vojsku, aby dobře hájilo věc Páně proti kacířským rebelům.*“ (s. 235–236) To se mu nakonec podařilo a Chaline jeho misi bezvýhradně absolutizuje.

Podle všech dobových pramenů je přítomnost otce Dominika ve válečné radě katolických oddílů před bitvou nezpochybnitelná, což neznamená, že by v minulosti zpochybňována nebyla. Chaline tuto negaci jeho přítomnosti vykládá naprosto přesvědčivě: „*Odmítání brát v potaz přítomnost otce Dominika v radě poznamenalo naopak ve většině případů pruskou bismarckovskou anebo též českou nacionalistickou historiografii.*“ (s. 237) S Dominikem a jeho argumentací nabývá podle Chalina válka a tato konkrétní bitva jednoznačně náboženskou orientaci. „*Jenom náboženská válka nastolí pravý mír…*“ (s. 251) Ovšem zde by se slušela alespoň malá odbočka a výklad o starších diskusích o spravedlivé válce, které předcházely všem náboženským střetům a konkrétně u nás se vedly už za husitské revoluce. Chaline ale alespoň upozorňuje na analogické argumentace Dominikových současníků. Pater Dominik tedy přesvědčil katolické vojevůdce, že bitva není nemožná, ale naopak je jediným možným řešením a že katolické voje budou stát pod záštitou Panny Marie, jejíž zhanobený obraz ze Strakonic otec Dominik pozdvihoval, té Panny Marie, která se měla stát Pannou Marií Vítěznou (o nalezení pohaněného obrazu zejm. s. 265–266, dále s. 294–295). Ten obraz se pak stal tím pravým symbolem, tou pravou standartou, pod níž katolická vojska útočila. Dané líčení plně odpovídá dobové mentalitě, alespoň do té míry, pokud si ji troufáme takto přisvojit.

Olivier Chaline je skutečně jedinečnou úlohou Dominika a Jesu Maria plně zaujat a jeho vlivem osvětluje konání dalších protagonistů. Nedomnívám se sice, že by tak jednoznačná expresívní adorace byla

zcela namístě, ale současně rozhodně nehodlám tvrdit, že by k ní Chaline dospěl jen na podkladě jakýchsi vlastních nepodložených úvah. Naopak: on své přesvědčení dokládá precizně adekvátními dokumenty (byť ze strany katolické) současnými, ale velice zajímavě shromažďuje i následná zpracování historiků a filosofů 17. věku. Mezi nimi ho zjevně nejvíce zaujal Jan Caramuel z Lobkovic, který se velmi podrobně zabýval Bílou horou i paterem Dominikem. Caramuel tak učinil s více než třicetiletým odstupem a netřeba zdůrazňovat, že Chaline kriticky rozeznává svědectví současná a pozdní.[11]

A nejen to Caramuelovo svědectví je zahrnuto do velmi objevné kapitoly nazvané Jak bitva prochází filtrem vzpomínek (s. 355–513). Kolísání mezi zázrakem a traumatem, kontinuita a diskontinuita. Pokus o Dominikovu beatifikaci nebyl dokončen a dle všeho neměl příliš šance na úspěch a ani v katolických Čechách by neměl příliš naději. Diecézní řízení se započalo v roce 1665, neúspěšně se vleklo, v roce 1721 bylo v Římě vydáno nařízení, že beatifikační proces může pokračovat, ale nakonec byl Dominik zcela zastíněn novým českým blahoslaveným a zakrátko svatým – Janem Nepomuckým (s. 450–451). Možná, že kdyby tehdy měla příslušná římská kongregace k dispozici Chalinovu práci, mohl náležet i otec Dominik do českého nebe.

Kráse autorova osobitého stylu se plně vyrovná vytříbený překlad z pera spisovatele a historika Františka X. Halase. Nakladatelství Karolinum mělo v této volbě více než šťastnou ruku, což je v době, kdy často profese překladatelská upadá až do hlubin trapnosti, hodné ocenění. Jen je patrné, že Halasovi jsou bližší dějiny duchovní, specialisté na vojenskou terminologii budou mít možná některé kritické připomínky. I mne zarazil například výraz pikovníci, zatímco běžně jsme zvyklí hovořit o pikenýrech…

A neméně zdařilá je i předmluva, o niž se postarali Chalinův přítel a český kolega Martin Nejedlý spolu s autorovým francouzským žákem

[11] Pokud vím, tak toto Caramuelovo dílo bylo naší historiografií opomíjeno, ostatně i samotnému Caramuelovi se dostalo náležité pozornosti až v nedávné době Petr DVOŘÁK, *Jan Caramuel z Lobkovic: vybrané aspekty formální a aplikované logiky,* Praha 2006. Chaline analyzuje především dílo: Juan CARAMUEL Y LOBKOWITZ, *Dominicus, hoc est venerabilis P. Dominici a Jesu Maria, parthenii ordini Carmelithani … virtus, labores, prodigis, extates et revelationes*, Viennae 1653.

Nicolasem Richardem. Svižný a poutavý sloh úvodu plně souzní se stylem Chalinovým.[12] Tvůrci této vstupní pasáže nejen podrobně představují českým čtenářům odborný vývoj a vědeckou kariéru Oliviera Chalina, ale zároveň skicují barvitý obraz moderního francouzského dějepisectví, analyzují metodické zdroje a inspirace, z nichž Chaline vychází, sami prokazují mimořádné znalosti především z kulturních dějin a mimo jiné přibližují autora i jako zajímavého člověka. Nejen zajímavého, ale oběma pánům i člověka po intelektuální stránce velice blízkého, jak je z textu jasně patrné.

Závěrem mohu konstatovat, že Chalinova *Bílá hora* je bez výhrad vynikajícím edičním počinem. A to i navzdory tomu, že autorovo pojetí jednoho z „úhelných kamenů" českých dějin bezesporu popudí nejednoho z našich národovců. Bělohorské trauma je u nás přitom stále zpřítomňováno, byť třeba jen verbálně. Lze si například klást otázku, proč se pěkná a kvalitní kniha Dušana Uhlíře vydaná na sklonku minulého tisíciletí jmenuje příznačně *Černý den na Bílé hoře*?![13] Nedomnívám se, že by to byl jen nakladatelský tah, jak přilákat čtenáře, nebo autorův pokus o jednoznačně atraktivní titul. O novinářských pokleslých topoi není třeba se zmiňovat. Chalinova kniha je kromě jiného skvostnou ukázkou jednoho z plodů přebohaté a mnohostrunné nabídky moderní francouzské historiografie, kde se jednotliví autoři nebojí projevit vlastní názory, nenechají se spoutat vševládnou metodologií a často vědí, že dílo historiografické by mělo být i dílem uměleckým a pro čtenáře přitažlivým.

Ivana ČORNEJOVÁ

[12] *Předmluva. Chlebové kuličky a dým z černého prachu, koráby, bitva a karmelitán: portrét Oliviera Chalina jako historika*, cit. kniha, s. 11–51.

[13] Dušan UHLÍŘ, *Černý den na Bílé hoře. 8. listopad 1620*, Brno 1998.

Robert REBITSCH, *Matyáš Gallas (1588–1647). Císařský generál a Valdštejnův „dědic“.*

Přeložil, úvodem a závěrečnou kapitolou opatřil Jan Kilián, Praha, Grada Publishing 2013, 399 s., ISBN 978-80-247-4778-1

Třicetileté válce bylo a stále je věnováno množství titulů odborné literatury i beletrie doslova v celosvětovém měřítku. Pozornost historiků se často soustředila na jubilejní léta končící osmičkou, v posledních dvaceti letech to byly roky 1998 a 2008.[1] Povrchnímu pozorovateli by se mohlo zdát, že lze už jen těžko nalézt v tomto oboru cosi nového. Opak je pravdou. Už v úvodu k českému překladu zdůrazňuje Jan Kilián, že mezi vojevůdci tohoto období strhnul na sebe veškerou pozornost především Albrecht z Valdštejna, zatímco jeho někdejší generálové, například Ottavio Piccolomini, Jan Aldringen nebo právě Gallas zůstávali stranou. Robert Rebitsch si předsevzal ujmout se osobnosti Matyáše Gallase, který byl částečně opomíjen, částečně byl jeho význam snižován, a to především od 19. století (dokonce i jeho jméno bylo udáváno nepřesně: Jan Matyáš). Například Friedrich Schiller ve svém dramatu *Wallenstein* jej z dějin zcela vymazal a Matyáš Gallas zůstával nedoceněnou postavou i v řadě historiografických prací (s. 21–22). Tento válečník byl nejen nedoceňován, ale bezmála systematicky a automaticky hodnocen jako neschopný vojevůdce, opilec a „ničitel armád“ (s. 23–24). Robert Rebitsch se proto ujal nelehkého úkolu: nechtěl psát jednoznačnou Gallasovu apologii, ale moderní, kritický životopis soustředěný především na jeho roli u armády. Rebitsch je k tomuto úkolu povolán – nejen, že je školeným historikem zabývajícím se dějinami raného novověku, ale určitý čas byl nejprve jednoročním dobrovolníkem a poté příslušníkem rakouské armády, takže jistě může hodnotit strategické postupy vojenského činitele 17. století

[1] Doklady lze nalézt v seznamu vydaných pramenů a literatury připojeném k recenzované knize (zde pod názvem *Prameny editované*), s. 327–392.

lépe než kdokoliv jiný.[2] Autor ale nehodlal vytvořit prvoplánovou apologii postavy, která se netěšila přízni dosavadních hodnotitelů. První ucelené zprávy o Matyáši Gallasovi přináší už jeho vrstevník a věhlasný životopisec Ferdinanda II. Franz Christoph Khevenhüller.[3] Rebitsch se ujal nelehkého úkolu vytvořit moderní biografii, která musí být „*zasazena do politického, sociálního, konfesního a ekonomického kontextu, resp. do všeobecných dějin své doby.*“ (s. 11) Nespokojil se jen s povrchním korigováním soudů starší literatury, ale prošel úctyhodné množství původních, dosud zdaleka ne využitých pramenů z řady evropských archivů (zejména rakouských a italských), včetně těch českých a moravských.[4]

Svého hrdinu sleduje Rebitsch od narození (17. října 1588) v tridentském biskupství, přitom se zabývá i rodinným původem a zázemím. Po tomto stručném expozé vpadá „in medias res“ a počíná líčit Gallasovu kariéru v časech bělohorské bitvy. Ve sledování jeho běhu života a vojenských úspěchů či proher pak pokračuje až do jeho smrti, která jej stihla 25. dubna 1647 ve Vídni. Gallas, jak známo, byl nejen jedním z Valdštejnových oblíbených velitelů (díky generalissimovi to „dotáhl“ až na generálporučíka), ale také jedním z mužů, kteří silně profitovali z vévodovy smrti, ačkoliv asi nepatřil k zrádcům nejpřednějším. Podíl na rozchváceném frýdlantském vévodství byl pak pro něj nad jiné vítanou ekonomickou vzpruhou: panství Frýdlant a Liberec dostal přímo od císaře už v roce 1634 (později získal ještě Smiřice) a byl přijat za obyvatele českého království. Po roce 1634 se účastnil mnoha dalších tažení – válčil v Burgundsku, válčil proti Švédům, ale poté, co řídil obranu Prahy obležené v roce 1639 Banérem, byl penzionován. Později byl sice reaktivován, ale jeho kariéře byly na škodu neshody s generálem Leopoldem Vilémem, který podle Rebitschových slov, měl s Gallasem mnohem méně soucitu než jeho císařský bratr (Ferdinand III.).[5]

[2] Údaje o kariéře R. Rebitsche přejímám z webové stránky: www.rzuser.uni-heidelberg.de, [online], [citováno dne: 15. 9. 2014]. O Rebitschovi též v *Úvodním slovu k českému vydání*, s. 7–8.

[3] Franz Christoph KHEVENHÜLLER, *Annales Ferdinandei* I–XII, Leipzig[2] 1721–1726.

[4] Především se jedná o Státní oblastní archiv v Litoměřicích (Státní okresní archiv Děčín: historická sbírka Clam-Gallas a rodinný archiv Clary-Aldringen a pobočka Žitenice: rodinný archiv Lobkovicové roudničtí), Státní oblastní archiv v Zámrsku a Moravský zemský archiv v Brně.

[5] Recenzovaná kniha s. 191.

Matyáš Gallas rozhodně nebyl zářivou osobností a hybatelem dějin. Byl jedním z mnoha důstojníků, kteří prováděli svá vojska četnými bojišti třicetileté války a spolu s nimi snášeli veškeré útrapy i vítěznou euforii. O Gallasovi se tvrdilo, že to byl těžký alkoholik a opilství způsobovalo i jeho válečnickou neschopnost a na generálovu zálibu ve víně (nechával si nejčastěji dovážet severoitalské) si stěžovali už někteří současníci.[6] Spolu s Rebitschem lze ovšem konstatovat, že nadměrné pití bylo běžným koloritem třicetileté války a sotva který z vojáků byl abstinentem. Rovněž dna, která ztěžovala především závěr Gallasova života, bývala tehdy velmi rozšířenou chorobou působenou nezdravými stravovacími návyky a byla prakticky neléčitelná.

Jestliže si Rebitsch předsevzal vytvořit moderní biografii zasazenou do obecného dobového kontextu, je možné uzavřít, že se mu tento záměr zdařil. Kromě barvitého popisu válečných událostí se čtenář dozví i o systému fungování císařského dvora, klientelismu a složité síti vzájemných vztahů, či možnostech ekonomického a společenského vzestupu díky vojenské kariéře. Je ale třeba zdůraznit, že mnohem více se dozví čtenář německého originálu,[7] než českého překladu. V české verzi totiž chybí několik, podle mého soudu dost podstatných pasáží, resp. celých kapitol! Zatímco německý titul knihu o císařském generálovi za třicetileté války označuje za „vojenskou biografii", český přidává císařskému generálovi ještě přívlastek Valdštejnův „dědic". Gallas skutečně „podědil" lukrativní část Valdštejnových statků, ale dost dobře nechápu, proč překladatel právě tento fakt zdůraznil v názvu díla, když potom celkem více než dvacet tiskových stran Rebitschova původního textu[8] o českém vojevůdci zcela vynechal!? Kromě toho v české verzi chybí dva důležité exkurzy pojednávající o soldatesce a situaci po roce 1644.[9] A dokonce je vynecháno

[6] Rebitsch ale např. upozorňuje, že známý vojevůdce, vojenský teoretik Raimundo Montecuccoli, jenž se s Gallasem znal, jeho alkoholismus nijak nezdůrazňuje (s. 205).

[7] Robert REBITSCH, *Matthias Gallas (1588–1647). Generalleutnant des Kaisers zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Eine militärische Biographie* (= Geschichte in der Epoche Karls V., B. 7), Aschendorff Verlag, Münster 2006, 483 s.

[8] R. REBITSCH, *Matthias Gallas*, s. 7–80 (Die Wallensteinfrage) a s. 81–104 (Die Rolle bei der Liquidierung des Friedländers).

[9] Tamtéž, s. 204–226, s. 240–250.

i Rebitschovo závěrečné shrnutí(!)[10] a část příloh. Ačkoliv překladatel v úvodu píše, že česká verze je „*mírně zkrácena*", „*autorem samotným, redakcí a překladatelem*" (s. 8), bohužel neuvádí důvody, které k tomuto nepříliš obvyklému zásahu vedly.

Překladatelem je odborník nad jiné povolaný. Jan Kilián se sám zabývá nejen obdobím třicetileté války, ale rodu Gallasů na jejich českých panstvích se věnoval i ve své diplomové práci, z níž k Rebitschově knize připojil na závěr stručné resumé.[11] Bohužel překlad nepatří k nejlepším, snad jen spěchem je možné odůvodnit topornost češtiny a časté ponechání německé stavby vět, nebo užívání germanismů. Jistě k dobové autenticitě může přispět třeba i termín „lajtnant", ale proč se hned na další stránce zase vyskytuje „poručík"?[12] Tyto výtky padají ovšem na vrub také odpovědné redaktorce. I když je český text z neznámých příčin výrazně zkrácen, české vydání naopak obsahuje více ilustrací a velmi pěknou barevnou obrazovou přílohu.

Ivana ČORNEJOVÁ

[10] R. REBITSCH, *Matthias Gallas*, s. 403–416 (Schlussbetrachtungen).

[11] Jan KILIÁN, *Gallasové na Frýdlantsku a Liberecku v 17. a 18. století*, Liberec 2000. Diplomová práce. Technická univerzita Liberec. (Konec Gallasů v Čechách, recenzovaná kniha, s. 231–243).

[12] Dokonce i v jedné větě se lze dočíst, že se stal „*nejvyšším strážmistrem, lajtnantem a nakonec plukovníkem*" (s. 214).

Robert DARNTON, *Velký masakr koček a další epizody z francouzské kulturní historie*.

Přeložila Markéta Křížová, Praha, Argo 2013, 260 s.,
ISBN 978-80-257-0862-0

Robert Darnton, americký kulturní historik a později také akademický knihovník, vystudoval Harvardskou univerzitu a doktorát získal v roce 1964 v anglickém Oxfordu. Krátce pracoval jako novinář a v roce 1968 nastoupil na univerzitu v Princetonu jako profesor evropských dějin. Získal mnoho nejrůznějších ocenění a v roce 2007 byl jmenován emeritním profesorem na Princetonu a zároveň ředitelem Harvardské univerzitní knihovny. Darnton je autorem řady knih, které se věnují převážně kulturním dějinám Francie 18. století. Mnohé z nich se řadí k významným milníkům ve vývoji tohoto oboru.[1]

Nejznámější Darntonovou prací se ovšem stal bezesporu jeho *Velký masakr koček*.[2] Dílo vzniklé na základě seminářů o historii a antropologii, které vedl v druhé polovině sedmdesátých let společně s Cliffordem Geertzem, vyvolalo nejen značný čtenářský zájem, ale rovněž bouřlivou reakci ze strany především francouzských historiků. Kniha se skládá ze šesti esejů, orámovaných zpředu *Úvodem* a nověji také *Předmluvou k revidovanému vydání* a na konci *Závěrem*. Za každým z esejů následuje jako stručná příloha edice krátké ukázky ze zkoumaného materiálu.

V první studii *Rolníci vyprávějí příběhy: poselství Matky Husy* se Darnton snaží na základě pečlivé srovnávací analýzy korpusu francouzských lidových pohádek, které byly zachyceny v mnoha folkloristických sbírkách (sebraných a vydaných převážně mezi lety 1870–1914, v „zlatém věku francouzské folkloristiky"), rekonstruovat myšlenkový svět francouzského rolníka 18. století. Poukazem na jejich sociální cirkulaci a etnografické zpracování ovšem rozšiřuje tento záběr v podstatě na celou francouzskou společnost dané doby a v závěrečném shrnutí a srovnání francouzských verzí pohádek s variacemi v německé a anglické tradici vyslovuje Darnton velmi odvážné závěry o *existenci francouzské povahy* (s. 63). Tato pasáž byla jedním z míst, jež vyvolalo zmíněné polemiky; k jedné z nich se vrátím níže.

Druhá kapitola přináší esej, který dal titul celé knize: *Dělníci se bouří: velký masakr koček v Rue Saint-Séverin*. Základem je vyprávění o velkém honu na kočky, zparodovaném soudním procesu s nimi a hromadném oběšení všech odsouzených koček, které podnikli učedníci a tovaryši v tiskárně Jacquese Vincenta v pařížské ulici Saint-Séverin ve třicátých letech 18. století. Darnton vychází ze zápisu tohoto příběhu ve sbírce tiskařských historek, mravů a zvyklostí, kterou sepsal o třicet let později jeden z účastníků, Nicolas Contant.[3] Ponižovaní a vykořisťovaní tiskařští učedníci se vzbouří proti povýšenému mistru a jeho paní. Vynalézaví mladíci, v rukopise pojmenovaní Jerome a Léveillé, vymyslí plán. Léveillé je vynikající imitátor, a proto může mistra a jeho paní nechat okusit to, co učedníky trápí každou noc – mňoukání a vřískání toulavých koček. Vyšplhá po střeše až k oknům mistrovy ložnice a tam reprodukuje kočičí

[1] Mezi ty nejvýznamnější patří: *Mesmerismus a konec osvícenství ve Francii* (Mesmerism and the End of the Enlightenment in France, Cambridge 1968), *Podnikání v osvícenství: dějiny vydávání Encyklopedie, 1775–1800* (The Business of Enlightenment: A Publishing History of the Encyclopédie, 1775–1800, Cambridge 1979), *Literární podzemí Starého režimu* (The Literary Underground of the Old Regime, Cambridge 1982), *Polibek Lamourette. Úvahy o kulturních dějinách*, (The Kiss of Lamourette: Reflections in Cultural History, New York 1990), *Zakázané bestselery předrevoluční Francie*, (The Forbidden Best-Sellers of Prerevolutionary France, New York 1996), *Falešné zuby George Washingtona: Nekonvenční průvodce stoletím osvícenství*, (George Washington's False Teeth: An Unconventional Guide to the Eighteenth Century, New York 2003), *Poezie a policie: komunikační síť v Paříži osmnáctého století*, (Poetry and the Police: Communication Networks in Eighteenth-Century Paris, Cambridge 2010), *Cenzoři při práci: jak stát utvářel literaturu*, (Censors at Work: How States Shaped Literature, New York 2014).

[2] Anglický originál *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History* vyšel v nakladatelství Basic Books v New Yorku poprvé roku 1984. Český překlad vychází z druhého, revidovaného vydání z roku 2009.

[3] Rukopis s názvem *Anecdotes typographiques ou l'on voit la description des coutumes, moeurs et usages singuliers des compagnons impromeurs*, datovaný 1. září 1762 a dedikovaný policejnímu inspektorovi d'Hémerymu (viz dále, čtvrtý esej této knihy), vydal Giles Barbaer v Oxfordu v roce 1980. O charakteru tohoto textu, který Darnton nazývá knihou vzpomínek Nicolase Contanta (s. 73), viz níže v pasáži o kritice z pera Rogera Chartiera.

zpěv. Mistr a jeho žena celou noc nezamhouřili oči, a když se záležitost po několik nocí opakovala, dospěli k závěru, že jde o čarodějnictví. Mistr proto nařídil učedníkům, aby kočky vyhnali, a to s důležitým varováním, že se ovšem nesmí dotknout milované kočky paní mistrové, *la grise*. Učedníci se s pomocí tovaryšů s nadšením pustili do práce a zčásti pobili, zčásti pochytali většinu koček v okolí. Jako první pochopitelně *la grise*, jejíž mrtvolu ukryli. S pochytanými polomrtvými kočkami uspořádali na dvoře posměšný proces, zakončený popravou oběšením. Smích přilákal mistrovou, která z vyděšení omylem viděla v každé popravené kočce svou milovanou *la grise*. Rozmrzelý mistr učedníkům vynadal, že zanedbávají svou práci, ale jeho žena v celém jednání rozpoznala jasně symbolickou vzpouru a ponížení jejich šéfa. Celá scéna, pantomimicky přehrávaná Léveillém, byla ještě po dlouhou dobu zdrojem smíchu a zábavy v tiskařské dílně.

V druhé části eseje, po detailním vylíčení celé historie, podává Darnton výklad symbolické roviny celého jednání. Rozehrává různé významové asociace spojované v 18. století v Paříži s kočkami (spojení s čarodějnictvím, tedy náboženskou rovinu, asociaci se sexualitou, roli kočky jako domácího mazlíčka vyšších vrstev, tedy asociaci s významem společenského postavení atd.), jejich souvislost s inscenováním procesu jako lidového divadelního představení, a ukazuje, jak celou tuto škálu symbolických významů tiskařští učedníci zapojili do nepřímého útoku na svého mistra a jeho ženu, aniž by při tom mohli být po formální či legální stránce napadnutelní: „*Dělníci dovedli své žerty na pokraj skutečnosti, do momentu, kdy zabíjení koček hrozilo přerůst v otevřenou vzpouru. Pohrávali si s dvojsmysly, využívali symboly, které zakrývaly skutečný význam jejich jednání. Uráželi svého mistra, ale ne tak otevřeně, aby měl záminku je propustit.*“ (s. 92)

V třetím eseji, nazvaném *Měšťan dává svému světu řád: město jako text*, vykládá Darnton anonymně vydaný spis *Stav a popis města Montpellier v roce 1786*. Klíčovou otázkou tohoto textu je otázka uspořádání. Podle jakých kritérií lze rozčlenit takový popis města? Jak zachytit tu složitou strukturu, čím začít, co je důležitější a co je nepodstatné? Darnton ukazuje, že neznámý měšťan z 18. století volí postupně tři strategie: nejprve podává popis na základě procesí jednotlivých hodnostářů a význačných osobností spojených s městem; poté přichází na řadu popis podle hierarchie stavů společnosti a dalších městských skupin; a třetím filtrem, podle kterého pisatel třídí město, je prostá juxtapozice scén městského života, jednotlivých

životních stylů. Celkový obraz, který toto dílo poskytuje, Darnton shrnuje takto: „*Autor popsal několik stovek stran, vršil na sebe jeden popis za druhým, neboť jej poháněla snaha porozumět světu kolem sebe, a protože pro své úsilí nenacházel vhodný rámec.*“ (s. 124)

Čtvrtá kapitola s názvem *Policejní inspektor třídí své spisy: anatomie republiky učenců* je vystavěna na výkladu pozoruhodného díla policejního inspektora Josepha d'Hémeryho (toho, jemuž byl dedikován soubor *Anecdotes typographiques* Nicolase Contanta). Inspektor d'Hémery byl pověřen dohledem nad knižním obchodem, a tak shromažďoval informace také o těch, kteří knihy psali. V rozmezí let 1748 až 1753 sepsal na pět set zpráv o jednotlivých autorech, které soustředil do tří objemných rukopisných svazků s názvem *Příběhy autorů*. D'Hémeryho rukopis nabízí především ohromné množství neuspořádaného materiálu pro kvantitativní zpracování – Darnton také v této kapitole předkládá tabulky a mapu, srovnávající například věk autorů nebo místa jejich původu. Mimo to ovšem Darnton hledá v rukopisu i stopy toho, zda a jak se d'Hémery snažil své literáty vnímat. Jeho chápání se však ukazuje jako značně účelové – klíčovým úkolem jeho pozorování a zkoumání autorů bylo určit jejich nebezpečnost pro monarchii. Z tohoto hlediska podává podle Darntona inspektorovo dílo přesvědčivý popis zrodu jednoho z největších nebezpečí starého režimu – intelektuála.

V pátém eseji, který nese titul *Filozofové prořezávají strom vědění: epistemologická strategie Encyklopedie*, sleduje Darnton vytváření klasifikačního systému věd, podle kterého byla organizována výstavba Diderotovy a d'Alembertovy *Encyklopedie*. Demonstruje kritickou revizi předchozí středověké, tedy náboženské, ale i renesanční tradice, kterou autoři *Encyklopedie* podnikli, a na interpretaci d'Alembertova *Úvodu k Encyklopedii* ukazuje definitivní snahu o zakotvení nové osvícenské racionalistické klasifikace lidského vědění v racionalistickém, filosofickém duchu.

Poslední, šestá kapitola, nazvaná *Čtenáři reagují na Rousseaua: vytváření romantické citlivosti*, analyzuje korespondenci Jeana Ransona, obchodníka z La Rochelle, s jeho bývalým učitelem v Neuchatelu a později zakladatelem Neuchatelské typografické společností, Frédéricem-Samuelem Ostervaldem. Předmětem korespondence jsou převážně Ransonovy objednávky knih, které buď Neuchatelská typografická společnost vydávala, nebo mu je dokázala opatřit. Rozsáhlý konvolut korespondence nabízí nejen dokonalý přehled o tom, *co* Ranson četl, ale z mnoha pasáží, kdy vykládá bývalému

učiteli své dojmy z četby, dokáže Darnton rekonstruovat i pozoruhodné postřehy o tom, *jak* tento obchodník z La Rochelle četl. Ideálním předmětem studia je zde Ransonova recepce *Nové Héloisy* Jeana-Jacquese Rousseaua.

Nakonec přichází Darntonův *Závěr*, jenž představuje druhý neuralgický bod, který vyvolal kritické reakce francouzských historiků. Darnton zde totiž staví své dílo do polemické opozice proti francouzské koncepci zkoumání kulturní historie, nazývané dějiny mentalit (histoire des mentalités). Na mušku si zde bere, jak říká, „*nejvýmluvnější programové prohlášení*“ tohoto směru, esej Pierra Chaunua *Nové pole pro seriální historii*.[4] Kriticky se vyjadřuje jak k možnostem kvantifikovat kulturní fenomény, tak ke koncepci tří hierarchicky uspořádaných rovin – roviny ekonomické, sociální a až třetí a na prvních dvou závislé roviny kultury. Proti tomu nabízí své pojetí antropologické historie, rekonstruující symbolický svět společnosti dané doby. Otázku, jak ovšem zaručit přechod od konkrétního jednotlivého textu od vyjádření jedinečné osobnosti k obecnému stylu dobové kultury, tedy k celkovému rámci symbolického světa, nechává Darnton z velké části nezodpovězenou: „*… musím přiznat, že nedokáži zcela rozlišovat mezi stylem kultury a jednotlivce. Mohu dosvědčit, jak je důležité se soustavně pohybovat mezi textem a kontextem.* […] *Nikdy nenarazíme na čistý styl či jazyk. Interpretujeme konkrétní texty. Obecná gramatika jiných kultur je ale zakotvená v dokumentech, které po sobě zanechaly, a my musíme být schopni ji z nich vysvobodit. Možná jiní kopáči uspějí tam, kde já jsem selhal.*“ (s. 227)

Jak už bylo řečeno, Darntonova kniha vyvolala mnoho kritických ohlasů. Patrně nejvýstižnějším projevem francouzské kritiky *Velkého masakru koček* je recenzní článek Rogera Chartiera *Text, symboly a francouzskost*.[5] Chartierova kritika se zaměřuje téměř výhradně na první dva eseje a *Závěr*. Čtyři zbývající texty totiž podle Chartiera patří k tradičnímu výkladu literárních textů – komparativní interpretace, výklad rétorických strategií atd. Těžko

[4] Srov. Pierre CHAUNU, *Un nouveau champ pour l'histoire sérielle: Le quantitatif au troisičme niveau*, původně publikováno in: *Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel* (2 sv.), Toulouse 1973, sv. 1, s. 105–125.; Darnton cituje pozdější vydání in P. CHAUNU, *Histoire quantitative, histoire sérielle,* Paříž 1978, s. 216–230.

[5] Roger CHARTIER, *Text, Symbols, and Frenchness*, The Journal of Modern History 4, 1985, s. 682–695. Darntonův anglický termín „Frenchness“, „francouzskost“, je v českém překladu jeho knihy převeden jako „francouzská povaha“. Polemický Darntonův závěr *„Frenchness exists“* tedy v českém překladu zní: *„Francouzská povaha existuje.“* (s. 63).

zde mluvit o „symbolickém“ světě, leda že bychom přijali „*extrémně širokou definici symbolických forem*“.[6] Podle Chartiera klade Darntonova kniha tři závažné otázky, na které je třeba hledat odpovědi. První se týká oné problematické „francouzské povahy“. Chartier tvrdí, že autor se snaží dosáhnout dvou cílů, obecně považovaných za neslučitelné: jednak pochopit a předvést radikální jinakost myšlení a jednání lidí z Francie 18. století, jednak na základě výzkumu tohoto fenoménu stanovit nadčasovou, obecnou kategorii „francouzskosti“. Druhá otázka míří na anachroničnost Darntonovy kritiky francouzského pojetí dějin mentalit jako převážně kvantitativního výzkumu a také na jeho simplifikaci konceptu tří rovin ve francouzském pojetí historie. Chartier zde cituje původní vydání zmiňovaného Chaunuova eseje (1973), což mu dovoluje tvrdit, že jde o dvanáct let starý názor, který byl dávno v praxi překonán. Třetí, nejzávažnější výtka, se týká obecného zaměření Darntonova studia dějin kultury. Chartier cituje Darntonova slova ze *Závěru*, kde autor tvrdí, že antropologické pojetí kulturních dějin nabízí to, co nedokázaly nabídnout dějiny mentalit: „koherentní koncepci kultury“. Chartier zpochybňuje toto pojetí kultury, založené na díle Clifforda Geertze, jako příliš vágní a upozorňuje, že Darnton neposkytl přesvědčivé důkazy pro to, že vybrané texty poskytují přístup k „symbolickým formám“, které fungovaly v dřívější společnosti.

Chartier se věnuje detailně kritice druhého eseje o masakru koček. Zpochybňuje především reálnost celé události. Ukazuje, že zdroj, ze kterého Darnton čerpá, rozhodně nelze považovat za „*knihu vzpomínek Nicolase Contanta*“, jak uvádí Darnton. *Anecdotes typographiques* patřily podle Chartiera mnohem spíš k žánru populárních příruček, značně rozšířenému v 18. století, které veřejnosti prozrazovaly praktiky a tajemství jednotlivých řemesel a byly ilustrovány legendárními příkladnými historkami. Právě do této kategorie podle Chartiera patří i příběh o masakru koček. Výtka směřuje obecně k metodě Darntonova čtení tohoto textu – na rozdíl od čtyř dalších esejů zde podle Chartiera Darnton nenakládá s textem jako s textem, ale chová se, jako by na základě čtení byl přímým svědkem události, jinými slovy, bere příliš doslovně svou inspiraci antropologií. Jako závěr své analýzy Contantova textu nabízí Chartier Darntonovi tři

[6] R. CHARTIER, *Text, Symbols, and Frenchness*, s. 686.

důležitá upozornění, týkající se možností dedukovat z této historky obecný symbolický systém francouzské kultury: „*Zaprvé, brát text jako text a snažit se určit jeho záměry, jeho strategie a účinky, produkované jeho diskurzem; dále, vyhnout se předpokladu stabilní, pevné hodnoty jeho lexikálního výběru, ale brát v úvahu sémantické vyplnění či nevyplnění jeho termínů; a nakonec, určit případy chování a rituálů, přítomných v textu, na základě specifického způsobu, jímž jsou shromážděny či vytvořeny originální invencí, spíš než je kategorizovat na základě vzdálených podobností s kodifikovaným repertoárem západní lidové kultury.*“[7]

Robert Darnton odpověděl na Chartierovu kritiku textem „*Symbolický prvek v dějinách*“,[8] ve kterém široce obhajuje své geertzovské pojetí symbolického systému jako základu pochopení kulturních dějin. V první části nabízí přehled dalších antropologických inspirací kulturních dějin od Victora Turnera, Mary Douglasové, Edmunda Leache až po Clauda Lévi-Strausse. V druhé části článku pak v podstatě přijímá Chartierovu výtku a předkládá textovou analýzu a kritiku Contantova vyprávění – pochopitelně se stejným výsledkem, k jakému dospěl v knize *Velký masakr koček*. Celá analýza je doplněna diagramy a grafy a závěr zní, že Contantovo líčení odhaluje obecnou symbolickou strukturu vnímání světa francouzskou městskou společností 18. století.

Chartier a Darnton tak nakonec nabízejí dva očividně míjející se monology o koncepci kulturních dějin. Ukazuje se v nich, že v antropologickém pojetí kulturní historie je vše možné, používané termíny jsou pružné a lze je podle potřeby přizpůsobovat. Vzájemné neporozumění různých tradic (anglosaské a francouzské) nakonec přináší hlavně pozoruhodné a zajímavé postřehy. A to je také nejvyšší kritérium posuzování – Darntonova kniha nabízí především poutavé čtení o vzdáleném světě francouzského města osmnáctého století. Totéž lze říci i o českém překladu, jehož četbu kazí pouze značné množství chyb při přepisu cizích jmen a citovaných titulů, zejména v poznámkovém aparátu.

Čestmír PELIKÁN

[7] R. CHARTIER, *Text, Symbols, and Frenchness*, s. 694.
[8] Robert DARNTON, *The Symbolic Element in History*, The Journal of Modern History 1, 1986, s. 218–234.

Martin VAŠŠ, *Slovenská otázka v 1. ČSR (1918–1938).*

Martin, Vydavateľstvo Matice slovenskej 2011, 284 s.,
ISBN 978-80-8115-053-1

Vzhledem k nepřebernému množství knih a statí, jež se zaobírají česko-slovenskými vztahy v 19. a 20. století, je až s podivem, že kniha Martina Vašše (*1983) znamená vyplnění jednoho z „bílých míst“ slovenské historiografie. Práce, která by shrnovala variabilitu přístupů slovenských politických a intelektuálních elit k problému česko-slovenského poměru v čase první republiky, totiž doposud chyběla. Martin Vašš se tedy pokusil toto nevděčné a stále ještě kontroverzní téma monograficky shrnout. Třeba předeslat, že tak učinil výhradně optikou slovenské strany, pohled českých (ať už „čechoslovakisticky“ či „proslovensky“ uvažujících) osobností zůstal autor čtenáři dlužen. Je to škoda, neboť ani z české strany nebyl náhled na postavení Slováků ve společném státě zdaleka poplatný pouze oficiálnímu „čechoslovakismu“ ve smyslu ústavy z roku 1920 a podobně jako TGM se ani mnozí další čeští myslitelé neodhodlali k jednoznačné a definitivní formulaci problému, neboť jej vnímali především jako dlouhodobý sociální proces vymykající se hranicím právních normativů. Zde tedy leží pro změnu jeden z „českých“ badatelských dluhů.

I přes absenci české optiky či širší (řekněme evropské) komparace však Martin Vašš vykonal nemalou badatelskou práci. Po úvodním vymezení problému (k jehož povaze se vrátím níže) si téma rozčlenil na šest oddílů, v nichž se věnuje názorům jednotlivých osobností dle (především) politické příslušnosti. Začíná od slovenských představitelů „československých“ politických stran, tedy těch slovenských politiků, kteří vstoupili do politických subjektů s celorepublikovou členskou základnou a působností. Vedle sociálního demokrata Ivana Dérera jde především o agrárníky (Vavro Šrobár, Anton Štefánek, Milan Hodža, proměna agrárnického pohledu u mladé generace /Jozef Lettrich, Ján Ursíny, Pavol Kordoš/). Z logiky věci by bylo bývalo vhodné spojit tento oddíl s kapitolami věnovanými slovenským národohospodářům (Imrich Karvaš, Peter Zaťko), neboť i oni ve svých názorech vycházeli z Hodžova konceptu

„regionalismu“. Podobně jako představitelům nepartajních kulturních elit (Štefan Krčméry, Ján Smrek, Štefan Hoza aj.) jim však Vašš věnuje samostatný oddíl. Je to dáno tím, že mnohé z „medailonků“ vycházejí z autorových přípravných studií a konferenčních vystoupení, a mají proto monografickou povahu, ale též tím, že ostatní oddíly knihy se věnují obhájcům „*myšlienky samobytnosti slovenského národa*“, tedy představitelům HSĽS (Andrej Hlinka, Ferdinand Juriga, Jozef Tiso, Nástupisti), Slovenské národní strany (Emil Stodola, Martin Rázus), a nikoli paradoxně (jak ukázala již Xénia Šuchová)[1] i slovenským členům KSČ (Vlado Clementis, Laco Novomeský, Ján Poničan). Máme zde tedy odlišeny čtyři ideově mimoběžné politické platformy, doplněné o dva stručnější oddíly věnované „národohospodářům“ a „kulturním elitám“.

K většině zmíněných osobností již existují zdařilé monografie (například Michal Gáfrik o Rázusovi, Natália Krajčovičová o Stodolovi, Alena Bartlová o Hlinkovi, Marek Junek o Štefánkovi /nepubl./ aj.), či alespoň kolektivní práce (zejména díky editorskému úsilí Miroslava Pekníka – Hodža, Šrobár, Dérer, Štefánek, Hlinka, Juriga aj.) a nezřídka i reprezentativní výbory z publicistiky. Vašš se tedy s využitím skutečně vyčerpávajícího množství odborné a memoárové literatury (jejíž seznam může posloužit jako solidní bibliografie k danému problému) pokusil vyexcerpovat z uvedených prací surogát různorodých náhledů na „slovenskou otázku“, přičemž (zejména v případě agrárníků, představitelů HSĽS a SNS) využil jak archivní materiály (ty české provenience však pouze zprostředkovaně) či elektronickou parlamentní knihovnu, tak především dobovou publicistiku. Neomezil se přitom na nejnovější bádání, ale odkazuje také na starší práce, nejen prvorepublikové, ale i pozdější, z období normalizačního (či ze slovenské optiky lépe federativního), ale i na produkci ludácké emigrace, aniž by se však pokoušel odlišit jejich ideová východiska (ač si jejich rozdílnosti je bezesporu vědom, s. 8–9). Namísto dojmu „objektivity“ tak Vašš dosahuje u čtenáře spíše pocitu pojmoslovné a ideové neukotvenosti, především v klíčových otázkách vymezení „národa“ a otázek nacionalismu obecně.

[1] Srov. Xénia ŠUCHOVÁ, *„Heslo autonómie alebo právo na odtrhnutie?“ (Komunistické ponímanie národnostnej a „slovenskej“ otázky do polovice 20. rokov)*, in: TÁŽ (ed.), Ľudáci a komunisti: súperi? Spojenci? Protivníci?, Prešov 2006, s. 24–52. Též [online], [citováno dne: 7. 10. 2014], dostupné z: www.forumhistoriae.sk/documents/10180/115761/suchova.pdf.

Obsahem knihy je tedy (po čtyřicetistránkové rekapitulaci dosavadních náhledů na jednotlivé „segmenty slovenské otázky“) paleta medailonů, z nichž každý se pokouší vysledovat jádro a proměny pohledu zvolené osobnosti na „slovenskou otázku“. Jako prolegomena k problému jde bezesporu o velmi záslužnou práci, otázkou je, co z daného přehledu vlastně plyne. A zde se dostáváme k ústřední slabině Vaššovy knihy, totiž k absenci komparace a vymezení autorské optiky. Kolega Vašš sice autorovi této recenze sdělil, že se o zformulování komparativní studie ani autorského pohledu úmyslně nepokoušel, otázkou však je, jak tedy potom takový text číst. Nejde jen o to, že se díky příbuznosti pohledů některých z protagonistů mnohé teze v knize opakují, aniž by byl z jejich podobnosti činěn závěr (kupříkladu zde značně zaniká přinejmenším dočasná ideová závislost odborných Štefánkových názorů na Hodžově politice), ale především o to, jakým způsobem autor knihy své badatelské téma vlastně vymezuje. Pozice neangažovaného, ergo „objektivního“ badatele je totiž v současné historiografii těžko akceptovatelná. Transparentnější vymezení badatelské optiky by bylo vhodné již proto, že „relativismus“ byl ještě donedávna pokládán starší generací slovenských historiků za profesní vulgarismus. Práci o tak ambivalentních a ve veřejné sféře stále znovu aktualizovaných otázkách, jakými slovenský prvorepublikový nacionalismus a autonomistické hnutí tradičně jsou, může k přesvědčivosti argumentace dopomoci pouze solidní epistemologický fundament.

Zvolené badatelské pole, tedy „slovenskou otázku“, Vašš definuje jako „*entitu s povahou historiografického (aj politologického, žurnalistického aj filozofického) konštruktu /…/, ktorý sa viaže na národno-emancipačný zápas Slovákov.*“ (s. 7, znovu totožně s. 10) Pokud však autor v úvodu deklaruje jako výsledek svého bádání to, že „*sa jednoznačne ukázalo, že v rámci jednotlivých segmentov slovenskej otázky bol dominantný jej nacionálny segment – problém uznania slovenského národa, ktorému boli podriadené ďalšie segmenty – štátoprávny, hospodársky, sociálny, kultúrny a geopolitický*“ (s. 7), může čtenář zapochybovat, zda k takovému poznání bylo vůbec třeba podnikat nový výzkum. Naštěstí však i zde platí „the devil hides in the detail“. Zejména první tři oddíly („čechoslovakisti“, HSĽS, SNS) se skutečně dobírají diskurzivního jádra problému a pojmenovávají ústřední limity uvažování hlavních slovenských představitelů (česko)slovenské politické elity, včetně neschopnosti překročit koncepčně vnitropolitický rámec ČSR („středoevropanství“ Milana Hodži Vašš bohužel do svého

hodžovského medailonu nezahrnul) a namnoze i neschopnosti porozumět principům parlamentní demokracie (pojmenování kapitoly věnované Martinu Rázusovi *Slovenský nacionalismus ako demokratický koncept riešenia slovenskej otázky* se vzhledem k Rázusovu odporu ke stranictví a úporné snaze o návrat k slovenské politické jednotě postavené na národním principu jeví jako oxymoron). Ostatní oddíly (KSČ, národohospodáři, kulturní elita), jakkoli bezesporu obsahují zajímavé postřehy, působí v porovnání s předchozími statěmi dojmem mělčího ponoru do problému a jisté povšechnosti.

***

Je nesporné, že Martin Vašš se poctivě pokusil rozlišit různé aspekty zvoleného problému. Přesto je poněkud obtížné přijmout autorovo pojmoslovné vymezení ústředního problému, totiž „*entita s povahou struktury*" (s. 10). Každý badatel minimálně poučený (post)strukturalismem ví, že v podstatě jakémukoli badatelskému poli lze v rámci hypotézy a ve prospěch přehlednosti řešení přiřknout jistou strukturu. Proč však Vašš předmět/prostor svého tázání zahaluje nejasným a esencializujícím pojmem „entita", není příliš zřejmé (poněkud zacykleně se tak dle autora entita „slovenská otázka" mohla například stát „*trvalou súčasťou Štefánkovej osobnostnej štruktúry*" /s. 69/). Zvolená terminologie tedy (byť zřejmě nezáměrně) problém spíše zatemňuje, nežli vysvětluje, a pokračuje tak v tradici vágně formulovaných postojů analyzovaných osobností (Hodžův „regionalismus", Hlinkova „autonómia", Masarykova/Šrobárova „čsl. jednota" atd.).

Martin Vašš sice deklaruje, že navazuje na výsledky „*niektorých prác českej, nemeckej, britskej a americkej historiografie*" (s. 9), vedle jediného odkazu na starší knihu Anthonyho D. Smitha (*National Identity*, 1991; s. 54, pozn. 496) však odkazuje pouze na znovuvydané starší práce Ernesta Gellnera (s nejasným konstatováním „*pretože sa prikláňam k niektorým jeho tézám*", s. 11) a vychází především ze starších prací Hanse Kohna (zejména *Nationalism: It´s Meaning and History*, 1955); včetně mechanického přijetí Kohnova pojmu „etnický nacionalismus" (který Kohn přisuzoval „Východu" a jehož kořeny viděl v německém romantismu), ale paradoxně bez následování jeho ústřední ideje, totiž pojetí „liberálního nacionalismu" jako progresivního základu funkční občanské společnosti „západního"

typu. Kromě mnoha jiných autorit z oblasti studia nacionalismu přitom ve Vaššově bibliografii překvapí absence prací Miroslava Hrocha, jehož „A-B-C theory" by jinak autorovu uvažování mohla posloužit jako solidní východisko. Martina Vašše jako historika však mnohem víc upoutává „existence národa", nežli proces jeho utváření, případně chápání „národa" jako sociálního konstruktu či „imaginární pospolitosti" v duchu Benedicta Andersona.[2] I přes snahu vymanit se z tradovaných stereotypů o „slepé vývojové větvi" a „fikci československého národa" se mu proto pole „slovenské otázky" v podstatě omezuje na antinomii „víry" v „neexistující, fikční československý národ" a „objektivní existenci slovenského národa", v níž vlastně pouze opakuje teze Davida W. Paula z roku 1973[3] (srov. například pasáž o Dérerovi na s. 104–114, včetně poněkud překvapivého odvolání na Wittgensteinovu esej *O jistotě* /s. 105, pozn. 1075/). Stejně tak lze říci, že rozčlenění problému na jednotlivé „segmenty" Vašš v podstatě převzal od Laca Novomeského (srov. s. 228).

Vzhledem k autorově snaze nedeklarovat osobní stanovisko přitom vyznívá překvapivě tvrzení, že již v polovině třicátých let v knize *Jazykovědné glosy k československé otázce* slovenský jazykovědec Ľudovít Novák „*historiografickými metódami vyvrátil teóriu československej národnej jednoty a ideovo-koncepčne naviazal na Štúrov odkaz.*" (s. 8) Do jaké míry zde Vašš podlehl tradovaným obranným floskulím slovenské jazykovědy,

[2] Ke kritice esencialistických konceptů srov. Rogers BRUBAKER, *Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism*, in: The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism, John Hall (ed.), Cambridge 1998, s. 272–305. Též online na osobním webu Rogerse Brubakera: www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/brubaker/. Též Rogers BRUBAKER, *Nationalism, ethnicity and modernity*, anglická verze studie přednesené na konferenci Multiple Modernities at the Beginning of XXI Century, [online], [citováno dne: 7. 10. 2014], dostupné z: http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1041&context=wrb. Vyšlo italsky jako Rogers BRUBAKER, *Nazionalismo, etnicitŕ et modernitŕ*, in: Dalla modernitŕ alle modernitŕ multiple, Consuelo Corradi – Donatella Pacelli (eds.), Rubbettino 2011, s. 83–93.
Ke konceptu „národa" jako sociální kategorie viz též László VÖRÖS, *„Národ": vec, skupina či kategória?*, in: Kapitoly z histórie stredoeurópského priestoru v 19. a 20. storočí. Pocta k 70-ročnému jubileu Dušana Kováča, Edita Ivaničková (ed.), Bratislava 2011, s. 50–63; též TÝŽ, *Ako existujú sociálne entity? Metodologické poznámky k žánru národných dejín (19. a 20. storočie)*, in: Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí, Dušan Kováč a kol. (eds.), Bratislava 2013, s. 12–29. Zde i další literatura.

[3] David Warren PAUL, *Nationalism, Pluralism and Schweikism in Czechoslovakia´s Political Culture*, Michigan 1972.

není z poznámkového aparátu zřejmé, neboť problematické tvrzení je zde uvedeno jako axiom. Podobně působí i tvrzení, že „*koncepcia československého národa hlasistov totiž v sebe niesla znaky apriorizmu a pred modernou vedou môže len ťažko obstáť /…/.*“ (s. 55) Autorská optika plynoucí z obou výroků je zjevná. Od „vyplňování bílých míst v slovenské historiografii“ by přitom čtenář očekával poněkud větší badatelskou skepsi – už proto, že například o jednoznačné podpoře zrodu a existence československého státu ze strany „tvůrce koncepce slovenských dějin“ Daniela Rapanta[4] není překvapivě ve Vaššově knize ani slovo. Právě Rapant přitom odmítal hovořit o „slovenských dějinách“ před rokem 1918 a sám také zásadně odmítal možnost „*vplývať pomocou minulosti na prítomnosť.*“[5]

***

Co je tedy přínosem recenzované knihy? Nesporně rekapitulace nejasnosti a proměnlivosti jednotlivých náhledů na česko-slovenský poměr od hlasistického následování Masarykova vizionářského a demokraticky otevřeného pojetí „československství“ jako „*aktivného konštruovania národnej identity*“ (s. 55), tedy dlouhodobého sociálního projektu s možným neúspěšným vyústěním (které si však původce ani většina jeho sympatizantů nechtěla připustit) po národovecké nadřazování ideje národa nad stát a komunistické zápolení mezi „samobytností slovenského národa“ a internacionalismem, respektive Stalinovou definicí národa a direktivami Kominterny. Zatímco postoje představitelů HSĽS a SNS označuje Vašš (v názvech kapitol) za koncept/platformu/princíp „*riešenia slovenskej otázky*“, společným rysem Vaššovy kritiky tzv. „čechoslovakistů“ je přesvědčení, že Šrobár, Hodža, Štefánek a Dérer jednali z „*pragmatických dôvodů*“ (s. 27, 54, 74, 104, 136 aj.), aniž by však hlouběji analyzoval podobu a funkci „doubletalku“ (tedy paralelního užívání pojmů český, československý, slovenský; viz s. 60 aj.) u jednotlivých osobností.[6] Co

[4] Srov. Richard MARSINA, *Tvorca koncepcie slovenských dejín*, in: Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897–1988–1997), Richard Marsina (ed.), Martin 1998, s. 19–26.

[5] Srov. Daniel RAPANT, *O starý Liptov. Kus polemiky s prof. Václavem Chaloupeckým*, Bratislava 1934, s. 4, pozn. č. 4.

[6] Jehož podobu v čsl. zahraniční propagandě zmapovala Andrea ORZOFF, *Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe 1918–1948*, New York 2009. Tento titul ve Vaššově bibliografii překvapivě absentuje, podobně jako další klíčové zahraniční práce

do zmapování rozkolu uvnitř slovenské politiky i různic mezi elitami jednotlivých stran jsou přitom Vaššovy kapitoly instruktivním průvodcem po fragmentarizaci a dotváření plurality slovenské politické scény během dvacátých až třicátých let, stejně jako dokladem neochoty či neschopnosti zaměstnanců centrálních státních úřadů vnímat specifika slovenského prostoru.

Je přitom s podivem, že Vašš v intencích zvoleného badatelského pole a v přesvědčení, že „*slovenská otázka až v podmienkách 1. ČSR nadobudla svoju komplexnosť a kompaktnosť*“ (s. 10), v podstatě pomíjí proměny česko-slovenského vztahu před rokem 1918 (činí tak ovšem s vědomím jeho vyústění po roce 1938). Přitom zřejmě nevnímá problematický moment takto striktního chronologického rámce. Konstatuje sice, že český národ „*bol v období vzniku 1. ČSR početnejší, politicky zformovaný a sociálno-kultúrně na pokročilejšom štádiu vývinu*“ (s. 11), otázku, v jakém „stádiu“ se v závěru Velké války nacházela slovenská komunita, si však neklade, ačkoli v úvodním přehledu rozdíly obou společenství mapuje takřka vzorově (srov. s. 10–48). Hovoří tak automaticky o „*faktu slovenskej národnej samobytnosti*“ (s. 40), přestože sám cituje skeptické výroky slovenských kulturních a politických elit na adresu teprve se formujícího kolektivního sebeuvědomování slovenské společnosti v někdejších Uhrách po zrodu společného československého státu (A. Štefánek /s. 76/, E. Stodola /s. 178/, M. Rázus /s. 190/, V. Clementis /s. 223/, Š. Krčméry /s. 244/ aj.). Metamorfóza „najvlasteneckejších Uhrov“[7] do „zrádcov uherskej myšlienky“ a „štátotvorného, samobytného

k tématu, zejména práce Elisabeth BAKKE, *Doomed to failure? The Czechoslovak nation project and the Slovak autonomist reaction 1919–1938*, (Series of dissertations submitted to the Department of Political Science, Faculty of Social Sciences, University of Oslo, 1999, No. 11/99), [online], [citováno dne: 7. 10. 2014], dostupné z: http://folk.uio.no/stveb1/Doomed_to_failure_links.html.
Elisabeth BAKKE, *The Making of Czechoslovakism in the First Czechoslovak Republic*, in: Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten, Martin Schulze Wessel (ed.), München 2004 (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 101), s. 23–44.; též Eleonóra BABEJOVÁ, *Fin-de-Siècle Pressburg: Conflict & Cultural Coexistence in Bratislava, 1897–1914*, New York 2003 (East European Monographs 617); a především Ismo NURMI, *Slovakia, a playground for nationalism and national identity: manifestations of the national identity of the Slovaks, 1918–1920*, Helsinki 1999.

[7] Srov. László VÖRÖS, *Analytická historiografia versus národné dejiny. „Národ“ ako sociálna reprezentácia*, Pisa 2010, s. 125–150.

národa“, fenomén „Novoslováků“ a opodstatněná nedůvěra k „maďaronům“ u pročeskoslovensky orientovaných slovenských veřejných činitelů (srov. s. 61) – to vše je autorovi známo, avšak není ochoten z toho (přes odkazy na texty Jana Assmanna či Petera Zajace /s. 17, pozn. č. 94/) vyvodit závěrečnou komparaci pročeskoslovenského a „autonomistického“ diskurzu ve smyslu paralelního konstruování „obrazu národa“, jak k němu docházelo v různých formách již před Velkou válkou a zejména pak v prvních letech po zrodu ČSR. Přitom přijaté či tradované stereotypy o „slovenské národní povaze“ sehrály roli jak při snahách o zformování obrazu „československé jednoty“, tak v Jurigově, Hlinkově, Tisově, Rázusově a koneckonců i Hodžově představě „samobytného“ slovenského národa. Dost možná zásadním problémem je zde (zřejmě v návaznosti na koncept Hanse Kohna) přijetí představy o „etnickém československém národě“ jako cíleném vyústění ideje československé jednoty, ačkoli o etnicitě či etnické (neřkuli „rasové“) homogenitě se ani v ústavě z roku 1920, ani u hlavních představitelů tzv. čechoslovakismu nehovoří, a to dokonce ani v případě prací Alberta Pražáka či Václava Chaloupeckého. Příznačně oba jmenovaní (ačkoli jejich epistemologická východiska se poněkud lišila) běžně užívali pojmu „Slováci“ či „slovenský“ a o specifikách slovenského prostředí nepochybovali. Jejich „čechoslovakismus“ však (na rozdíl například od některých úvah Antona Štefánka, srov. s. 74) neměl „etnický“, nýbrž vždy kulturní rozměr (srov. v knize přejímané stereotypní hodnocení na s. 16, 233 aj.).

***

Snad mi kolega Vašš odpustí, uzavřu-li úvahy nad jeho knihou tvrzením, že kýžený plastičtější obraz (česko)slovenské otázky by byl tuším snáz dosažitelný nikoli zkoumáním toho, do jaké míry ten který (česko)slovenský politik, spisovatel či ekonom „*stál na stanovisku*“, případně „*ustupoval z pozície*“ slovenské samobytnosti či československé jednoty, ale analýzou zrodu a proměn vzájemných stereotypů, jež si o sobě navzájem utvářely česká a slovenská, potažmo i moravská komunita, případně zkoumáním toho, jaké paměťové a kulturní stereotypy vedly k postupnému rozkolu ve slovenské společnosti po rozpadu dualistické monarchie. Materiál k takovému rozboru se v recenzované knize nachází v míře vrchovaté – a i v tom bezesporu spočívá její cena. Žádné další dílčí analýzy, či naopak zastřešující zpracování se bez Vaššovy knihy neobejdou.

Snad jen na okraj by bylo možno podotknout, že k osobnostem, jejichž postoje by si zasloužily podobný rozbor, jakého se ve Vaššově knize dostalo výše uváděným personám, nesporně patří Štefan Osuský, Jozef Škultéty (neboť právě on jako správce Matice slovenské paradoxně patřil k osobnostem, jež mj. formovaly nastupující slovenskou generaci třicátých let), Daniel Rapant, literární kritik Ján Hamaliar, literární historik Pavol Bujnák, Ivan Markovič, Ján Botto (= Ivan Krasko) a další, z českých osobností pak stojí za pozornost například názory právního historika Karla Kadlece, filosofa Bohuše Tomsy, historika Františka Kutnara, dlouholetého bratislavského gymnaziálního profesora a jazykovědce Vladimíra Šmilauera, redaktora Františka Votruby a mnoho je česká literární historie dlužna i Albertu Pražákovi. Již tento namátkový seznam je tuším dostatečným dokladem toho, že badatelský problém, který si Martin Vašš ve své knize vytyčil, je polem i do budoucna plodným, otevřeným a při důslednější analýze především tradovaných (a často nevědomky přejímaných) interpretačních stereotypů může i do zdánlivě mnohokrát probádané látky vnést zajímavé podněty. Vaššova kniha o slovenské otázce tak nabízí nejen inspirativní rozbory, ale především solidní fundament k dalšímu bádání.

Milan DUCHÁČEK

Helena PETRŮV, *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava.*

Praha, Auditorium 2011, 262 s., ISBN 978-80-87284-19-3

Osud evropských Židů za druhé světové války je stále velmi aktuálním tématem. V poslední době pozornost odborné veřejnosti směřuje hlavně k otázkám odpovědnosti jednotlivých vlád zemí okupovaných Německem ve vztahu k řešení eliminace Židů. Také české země se zařadily mezi státy, na jejichž území se uskutečňovalo „konečné řešení" a jeho jednotlivé etapy. Právě jednou z těchto etap bylo vydávání protižidovských předpisů, které měly skupinu obyvatelstva definovat, zbavit majetku a postavit mimo veřejný život. Kniha Heleny Petrův otevírá toto mimořádně závažné téma a zaměřuje se především na roli české právní vědy a právnictví jako takového ve zločinech nacismu. Do jisté míry se jí tak daří vyplnit bílé místo, které právněhistorická věda v této oblasti bezesporu má.

Už samotný název předkládaného titulu odkazuje na nacistickou snahu vštípit celému procesu separace a expropriace majetku Židů zdání legality. Z tohoto důvodu byl vypracován důmyslný systém protižidovského zákonodárství, který zasahoval opravdu do všech oblastí běžného života. Kniha nejenže popisuje procedurální postup realizace právního útisku, ale také velmi plasticky líčí jeho důsledky v praktickém životě obyčejných lidí. Zároveň je předložen problém, který česká historiografie v minulosti dlouho obcházela, a sice aktivní politiku protektorátních orgánů v rámci vyčleňování Židů či jejich denunciace ze strany veřejnosti, čímž autorka plynule navazuje na dlouhodobý výzkum historiků holocaustu Miroslava Kárného a Jaroslavy Milotové.[1] Navíc na mnoha příkladech ukazuje schopnost systému manipulovat společnost k tomu, aby dokázala sama během krátké doby zpřetrhat mezilidské vazby a pod pláštíkem legality popřít hodnoty jako je morálka, soucit či solidarita.

Kniha je rozčleněna dle tematického úzu do osmi kapitol, z nichž každá obsahuje další podkapitoly. V nich jsou podrobně analyzovány jednotlivé roviny pronásledování Židů a je z nich patrná gradace celého systému, jež postupně směřoval ke ghettoizaci a plynovým komorám. Diskriminační legislativa se plíživě rozrůstala v hospodářské a majetkové oblasti, veřejném životě, upravovala podmínky vystěhovalectví a směřovala k úplnému oddělení Židů od většinového obyvatelstva. Pro stav, kdy vedle sebe žijí dvě skupiny lidí prakticky oddělené sítí paragrafů, je v odborné literatuře hojně používán termín „ghetto bez zdí".

První kapitola se zaměřuje na samotný vznik protektorátu, dopad okupace na Ústavu Československé republiky a vznik prvních právních prostředků protižidovské politiky, čímž nás do celé problematiky uvádí. Je poukazováno na prvky nelegitimity nově nastoleného systému a to zejména v rámci ústavního práva. Z dobových výkladů českých právních vědců je zřejmé, že nově vzniklou realitu nebylo snadné uchopit. Obecně se dá shrnout, že představitelé protektorátní vlády i široká veřejnost chápali protektorát jako jakýsi zbytek české státnosti, a proto se v první fázi jeho existence projevovaly snahy předkládat vlastní návrhy zákonů, včetně těch, jež se týkaly Židů. Bylo zcela evidentní, že nově vzniklá situace umožnila dát zákonnou cestou průchod xenofobii a rasismu. V této části autorka neopomíjí zdůraznit fakt, že okupační úřady v celém procesu dbaly na dojem legality, a proto byl systém právních prostředků, na kterých celá protižidovská legislativa stála, opravdu důkladně propracován.

Druhá kapitola knihy je bezesporu mravně nejzávažnější. Jsou v ní totiž položeny otázky, do jaké míry byla protektorátní politika určena objednávkou Říše, domácí antisemitskou vlnou a vlastními iniciativami vládnoucích elit. V odborných kruzích donedávna panoval názor, že aktivitu v tomto směru vyvíjela především okupační moc a naopak česká strana se již od počátku vydávání protižidovských zákonů bránila. Z tohoto důvodu musel zákony vydat až říšský protektor pro Čechy a Moravu.[2] Helena Petrův

[1] Miroslav Kárný ve své knize *Konečné řešení. Genocida českých židů v německé protektorátní politice* shrnul výsledky patnáctiletého výzkumu a nastolil směr dalšího bádání. Mimořádného uznání se dostalo také jeho pracím věnovaným základním aspektům okupační politiky nacistického Německa v protektorátu, které Kárný publikoval společně s historičkou Jaroslavou Milotovou. Viz: Miroslav KÁRNÝ, *Konečné řešení. Genocida českých židů v německé protektorátní politice*, Praha 1991; Miroslav KÁRNÝ – Jaroslava MILOTOVÁ – Margita KÁRNÁ (eds.), *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, Praha 1991.

[2] Pouze na příkladu nařízení z 21. června 1939, ale bez udání pramenů a také bez dalšího průkazného materiálu. Viz Detlef BRANDES, *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Praha 1999, s. 58. (Detlef BRANDES, *Die Tschechen unter deutschen Protektorat*, München 1969, s. 45–46.)

se proto snaží oddělit tyto mýty od surové reality, a v podstatě tak dokazuje, že protektorátní vláda nejenže diskriminaci Židů nebránila, ale dokonce vytvářela značnou iniciativu při jejich uskutečňování. Hlavním důvodem byla především ekonomická motivace směřující k převodu židovského majetku do českých rukou. Zároveň autorka rozvíjí myšlenku, že se mohlo jednat i o jistý druh obrany – naději, že pokud domácí politická scéna vyvine v tomto směru aktivitu, umenší se tím brutálnější zásahy ze strany německého agresora. Ať tomu bylo jakkoli, nelze o podílu protektorátní vlády na vytváření diskriminačních zákonů proti Neárijcům pochybovat.

Do rozboru protektorátní protižidovské politiky byla zahrnuta i role místních orgánů veřejné správy. Ačkoli stále není tato otázka v literatuře příliš reflektována, zdůrazňuje autorka její významnou úlohu v určování lokální podoby jednotlivých nařízení. I zde je upozorněno na široký prostor pro nejrůznější iniciativy, což potvrzuje fakt, že se vyhlášky v různých částech protektorátu rozcházely z hlediska času, rozsahu i intenzity. Německá strana pak apelovala na jejich zkoordinování a jednotnou podobu na celém území Protektorátu Čechy a Morava. Co se týče motivací lokálních protižidovských nařízení, jež často určovaly geneze jednotlivých opatření směrem k co největšímu omezení práv Židů, je nastíněno několik verzí, přičemž nejsou opomenuty nízké pohnutky jako závist či pomsta. Je smutným faktem, že na svou příležitost čekala řada udavačů či samozvaných vykládačů protižidovských norem, kteří neváhali na nedostatky protižidovských zákonů včas upozornit. V závěru kapitoly je však zdůrazněna i role lidí opačného charakterového spektra, jejichž pomoc pronásledovaným byla nejen projevem solidarity, ale také odporu vůči okupační moci.

Následná kapitola detailně rozpracovává problematiku zabavování židovského majetku a vyřazování Židů z protektorátního hospodářství. Je zdůrazněno, že ve věci arizací se česká strana angažovala od prvních dní po okupaci, a to tak, že byly prováděny přípravy k transferu židovského majetku do českých rukou. Byl nařízen jeho soupis a odhad, do podniků byli dosazováni důvěrníci nebo vnucení správci a také bylo omezeno nakládání s některými hmotnými věcmi movitými. Zároveň protektorátní vláda pracovala na formulaci židovské definice, kterou pak předložila říšskému protektoru ke schválení. Tyto aktivity se samozřejmě neslučovaly se zájmy německé strany, proto v červnu 1939 vydal říšský protektor

Konstantin von Neurath vlastní nařízení o židovském majetku,[3] kterým okupační orgány dostaly arizační proces pod svou kontrolu. Zároveň byla přijata taková definice Žida, jež v podstatě kopírovala Norimberské zákony. Byly tak odstraněny možné komplikace, které by vznikly disproporcemi mezi českou a říšskou verzí židovské definice.

Během expropriace majetku Židů probíhalo také jejich vyřazování z hospodářství protektorátu. Zpočátku to bylo způsobem, který měl Neárijcům administrativně ztížit disponování s hospodářskými prostředky a v podstatě je tak nutit k prodeji podniků. Když se pak toto opatření ukázalo málo účinné, následovalo nové, které Židům natvrdo zakazovalo podniky vést. Pro zajištění systematičnosti hospodářského vyřazování Židů byl vypracován harmonogram, protože jakýkoli výpadek v zásobování či fungování hospodářství nebyl z hlediska udržení klidu a pořádku v protektorátu žádoucí. Ruku v ruce s těmito nařízeními byly také obstaveny židovské účty v bankách, což pro postižené znamenalo zamezení volného nakládání s financemi. Část jejich peněz byla převedena na vázané židovské účty, které podléhaly kontrole ministerstva financí. Následovalo zavedení speciálních daní dopadajících především na židovské obyvatelstvo (například daň z vystěhování) a posléze situace dospěla až k zabavení bytů a bytového zařízení.

Další část knihy poskytuje vhled do záležitostí týkajících se odstranění Židů z veřejného a společenského života. Prakticky okamžitě po vyhlášení protektorátu byli na základě usnesení vlády vyřazeni z výkonu povolání židovští advokáti a lékaři. Ovšem systematické vylučování Neárijců z celé řady zaměstnání a funkcí nastalo až vydáním nařízení o postavení Židů ve veřejném životě v dubnu 1940. Součástí tohoto opatření byl velmi diskutovaný paragraf 3, podle něhož mohl státní prezident za určitých podmínek vyjmout osobu židovského původu z rozsahu nařízení. Při dalším projednávání okolností prezidentských výjimek narazili realizátoři na odpor říšského protektora a celá záležitost byla smetena ze stolu.

Významným momentem zasahujícím do vývoje postavení židovských náboženských obcí bylo zřízení Ústředny pro židovské vystěhovalectví v červenci 1939. Kompetence tohoto úřadu se týkaly především zajištění

[3] Jaroslava MILOTOVÁ, *K historii Neurathova nařízení o židovském majetku*, in: Terezínské studie a dokumenty, 2002, s. 63–94.

veškerých náležitostí směřujících k eliminaci Židů formou emigrace, ale později i deportace. Petrův podrobně líčí všechny peripetie existence Ústředny i právní prostředky zajišťující její chod. Hlavní smysl instituce nespočíval jen ve vytváření vystěhovaleckých možností, ale také v dohledu nad židovskými organizacemi a zajištění komunikace mezi židovskými obcemi a německými i protektorátními úřady. Přes ni pak německá strana instruovala židovské obce směrem k vykonávání jejich cílů, a ty tak získaly fatální roli v nacistické genocidní politice.

Následný výklad se přesouvá do roku 1942, který znamenal další etapu ve vydávání protižidovských předpisů. Hlavním propagovaným záměrem byla ochrana árijské rasy i na území protektorátu. Ve skutečnosti se však jednalo o daleko praktičtější cíl, a sice vyřazení dalších osob nespadajících pod definici pojmu Žid z veřejného života protektorátu. Přijetí této úpravy postavení židovských míšenců úzce souviselo s konkrétními plány nacistů na deportaci Židů z protektorátu v rámci „konečného řešení židovské otázky" v Evropě.

Závěrečné kapitoly dotvářejí zbytek mozaiky obludného diskriminačního systému. Přímo úměrně se zvyšujícím se počtem vydaných protižidovských nařízení se zvyšovala intenzita požadavku viditelného označení židovského obyvatelstva. Už na jaře 1939 byly občanské legitimace Židů označeny písmenem „J", ovšem například v případě zákazu vstupu do různých lokalit se toto opatření ukázalo jako nepraktické. Hlavně na stránkách antisemitského tisku bylo poukazováno na nutnost viditelného označení. Tento požadavek byl vyslyšen a od září 1941 se žádný Žid nemohl na veřejnosti objevit bez šesticípé hvězdy na prsou. Tento „cejch" znamenal snad nejcitelnější zásah do života neárijského obyvatelstva, protože jim sebral poslední zbytek anonymity – od této chvíle bylo na první pohled patrné, kdo je (dle nacistického vymezení) Žid.

V úplném závěru autorka zmiňuje mezník, který znamenal přechod do druhé fáze „konečného řešení židovské otázky" – konferenci ve Wannsee. Na ní byl představen konkrétní program nacistů v této věci, a sice fyzická likvidace židovského obyvatelstva.

Kniha Heleny Petrův vrhá zcela nové světlo na holokaust českých Židů. Nejenže odhaluje specifika normotvorby a aplikace práva v Protektorátu Čechy a Morava, ale zodpovídá celou řadu palčivých otázek, které byly doposud obcházeny. S velkou pečlivostí cituje jednotlivá nařízení, zákony a vyhlášky, které postupně omezují veřejné působení Židů,

jejich zaměstnávání, ale také vystěhovávání z bytů, zabavování majetků a blokování kont, vyloučení z veškerého hospodářského života atd. Daří se jí dokázat, že protižidovská politika byla výsledkem dynamického spolupůsobení iniciativ z řad protektorátní společnosti a centrálně řízené politiky. Bylo by jistě zajímavé srovnání, jak se stejná problematika vyvíjela v ostatních zemích okupovaných Německem. Rovněž rozpracování geneze lokálních protižidovských opatření by představovalo zajímavou sondu do života protektorátního obyvatelstva. V tomto směru předkládá kniha *Zákonné bezpráví* badatelské scéně celou řadu výzev.

Důsledkem realizace protižidovských opatření nebyla jen likvidace Židů jako nerovnoprávné skupiny obyvatelstva, ale i likvidace základních hodnot práva, které se postupně omezilo na pouhou regulaci byrokratického systému fungujícího ve jménu národní myšlenky o nerovnosti ras. I na protektorát lze vztáhnout Hitlerovo prohlášení, v němž konstatoval, že přijde den, kdy se stane hanbou být právníkem.[4]

Eva HOCKÁ

[4] Hannah ARENDTOVÁ, *Eichmann v Jeruzalémě. Zpráva o banalitě zla*, Praha 1995, s. 384; Viz též: Helena PETRŮV, *Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava 1939–1941*, Praha 2000, s. 145.

Jaroslav ČVANČARA – Vlastislav JANÍK – Václav LEDVINKA – Vojtěch ŠUSTEK, *Pamětní kniha. 294 hrdinů a obětí heydrichiády popravených v Mauthausenu.*

Praha – Dolní Břežany, Archiv hlavního města Prahy – Scriptorium 2013, 384 s., ISBN 978-80-86852-51-5 (Archiv hlavního města Prahy), 978-80-87271-80-3 (Scriptorium)

Doslova mravenčí práci po archivech vykonávalo kvarteto historiků, aby vrátilo tváře téměř třem stovkám lidí popravených v souvislosti s atentátem na Reinharda Heydricha 27. května 1942.

Pamětní kniha se snaží na svých stránkách vzkřísit osoby, které se přímo, či nepřímo podílely na podpoře výsadků Silver A a Anthropoid, jejichž příslušníci naplánovali a provedli úspěšný útok na zastupujícího říšského protektora. Sebelépe vycvičení vojáci by ve vlasti nebyli schopni svůj úkol splnit, kdyby neměli podporu značného množství domácích pomocníků. 294 z nich zaplatilo svoji pomoc životem během dvou velkých poprav, při nichž byli v koncentračním táboře Mauthausen 24. října 1942 a 26. ledna 1943 zastřeleni či usmrceni v plynové komoře. Poslední z nich, František Pecháček, pak byl popraven 3. února 1944.

Když byl při příležitosti sedmdesátého výročí atentátu v roce 2012 odhalován před kostelem sv. Cyrila a Metoděje, v němž po hrdinném odporu padlo 18. června 1942 sedm československých vojáků, památník připomínající jména jejich spolupracovníků, napadlo autory této publikace vytvořit svébytný památník i v knižní podobě. Zrodil se nápad *Pamětní knihy*.

Autoři v ní navázali na svá dřívější bádání, která posloužila jako základ publikace. Po dalších informacích pátrali po archivech nejen doma v České republice, ale i v archivech zahraničních. Pomocnou ruku jim podali němečtí kolegové, kteří podle slov jednoho z autorů neskrývali, že jim záleží na tom, aby alespoň trochu pomohli odčinit temnou stránku svých dějin.

294 jmen, 294 osob, které nebyly dlouhá léta oficiálně připomínány, přestože zcela vymazat z historie je komunisté nemohli, byť po puči v únoru 1948 byli vojáci bojující v řadách československé armády ve Velké Británii perzekvováni, vězněni a bohužel i popravováni.[1]

Na úplné vymazání z historie byly samotný čin, který uskutečnila dvojice Jan Kubiš a Josef Gabčík, i oběť jejich pomocníků a spolubojovníků příliš známé. Objevovaly se však snahy význam odstranění Reinharda Heydricha marginalizovat a do popředí stavět pouze odboj komunistický[2] či hrdinství jeho vykonavatelů zpochybňovat,[3] z událostí s atentátem spojených vybírat jen některé a ty ještě značně překrucovat. Tím po dlouhou dobu trpěla například památka Lidic[4] či vládnoucí státostranou takřka zcela opomíjených Ležáků.[5] Ty přitom měly s podporou parašutistů účastnících se akce proti Heydrichovi daleko více společného než hornická ves nedaleko Prahy, tedy Lidice.

Bohužel však není v současné době stále možné dohledat kompletní informace ke všem obětem. Někteří z těchto popravených hrdinů tak i nadále zůstávají „pouhým jménem", k němuž se nepovedlo nalézt a přiřadit fotografii, v některých případech dokonce chybí takřka veškeré údaje a známo je jen jméno, rok narození a den smrti.

Hlavním historickým pramenem byla tzv. *Ohořelá kniha* z pankrácké věznice a *Mauthausenská kniha popravených*, kterou si s německou důkladností nacističtí vládci tohoto koncentračního tábora vedli. Kromě těchto dvou pramenů posloužily k bližšímu identifikování některých obětí protokoly o zadržení, protokoly z výslechů či úmrtní listy. Řada důležitých dokumentů však byla zřejmě zničena v květnových dnech roku 1945, kdy se nacisté snažili zamést co nejvíce stop.

---

1 Z parašutistů je nejznámějším případem kpt. Jaromír Nechanský, velitel výsadku Platinum-Pewter, účastník pražského povstání a styčný důstojník s americkou armádou v květnu 1945, který byl po vykonstruovaném procesu 16. června 1950 popraven.

2 Čestmír AMORT, *Heydrichiáda*, Praha 1965.

3 František ŤOPEK, *Údolí výstrahy*, Pardubice 1960.

4 K nejlepším publikacím mapujícím lidické události bezesporu patří kniha Eduarda STEHLÍKA, *Lidice – příběh české vsi*, Praha 2004.

5 Vyhlazení Ležáků se ve větší míře autoři začali věnovat vlastně až po roce 1989. Viz např. Jarmila DOLEŽALOVÁ, *Ležáky v datech. Křižovatky času*, Včelákov 2007; Pavlína NÝVLTOVÁ, *Příběh odvahy a zrady: Jiří Potůček-Tolar, radista desantu Silver A*, Červený Kostelec 2007; Vojtěch KYNCL, *Ležáky, obyčejná vesnice, Silver A a pardubické gestapo v zrcadle heydrichiády,* Pelhřimov 2008.

294 jmen obětí vzpomenutých v knize je pestrou skládankou ze všech společenských vrstev tehdejší společnosti. Od vysokoškolských hodnostářů přes akademicky vzdělané osoby až po dělníky, sedláky či ženy v domácnosti. Častým spojovacím prvkem je jejich příslušnost k Sokolu. Část pomocníků patřila k úzkému okruhu vyšších sokolských funkcionářů,[6] kteří unikli pozornosti gestapa při zatýkání spojeném s likvidací Sokola 11. října 1941 jako potenciálně nebezpečné a nepřátelské organizace.

Z uvedeného jasně vyplývá, že kniha je bezesporu záslužným počinem významně přispívajícím k našemu poznání mimořádně důležité epizody československých moderních dějin. O to více lze litovat, že jí ze strany autorů nebyla věnována větší faktografická pozornost. Monotónně také v případě vícečetných rodin působí doslovné kopírování týchž pasáží, které je nadbytečné, možná až rušivé.

Nejproblematičtějším se jeví některé sporné či zavádějící faktografické údaje (adresy, jména, data). Někde zcela chybějí údaje, jež lze poměrně snadno dohledat (adresy, pozůstalí příbuzní). Občas se vyskytnou i literní chyby, což je však s ohledem na rozsah publikace a počet uváděných údajů vcelku pochopitelné, například záměna bez vyznání x bez vyzvání (s. 201), či datum zatčení Jana Sysla 9. srpna 1842 (s. 289).

Vyskytují se i nepřesnosti týkající se bydliště některých uvedených osob. Tak je například v případě Stanislava a Františky Albrechtových (s. 27–28) zaměněna tehdejší Brožíkova ulice za dnešní Petrohradskou namísto správné Kvestorské. V době války totiž v Praze byly dvě Brožíkovy ulice – jedna ve Vršovicích (dnes Petrohradská), druhá v Michli (dnes Kvestorská). Stejná chyba se vyskytuje i v případě Oldřicha Frolíka (s. 79), kde se jedná o tutéž ulici, jen s jiným číslem popisným. Ani bydliště Jaroslava a Marie Pechmanových (s. 228–229) a Václava Pokorného (s. 239) není lokalizováno správně. Ulice, která se v letech 1940–1945 jmenovala Heritesova a v níž Pechmanovi s Pokorným žili, byla totiž v průběhu

[6] Např. Václav Novák, náčelník Krušnohorské župy Kukaňovy, Jaroslav Pechman, náčelník Sokola Michle, JUDr. Jan Svoboda, náčelník TJ Sokol I. Smíchov, Jaroslav Piskáček, náčelník Sokola Vysočany, Bohuslav Strnad, náčelník Sokola Libeň, František Hejl, první místonáčelník župy Barákovy, František Hampl, náčelník Sokola Neratovice, Ferdinand Černický, okrskový náčelník župy Barákovy v Mělníce, Václav Mareček, náčelník Sokola Děčín, Augustin Rebec, náčelník Sokola Mělník.

výstavby ulice 5. května přetnuta a rozdělena na dvě části, z nichž jedna se nyní jmenuje Kostelní, druhá pak Hanusova. A číslo 1025 stojí právě v Hanusově, nikoliv Kostelní ulici. Na domě je navíc umístěna i pamětní deska.

Problémy s bydlištěm nastávají i v případě Jaroslava Falty (s. 74) a jeho ženy Jarmily a dcery Evy (s. 76–77), kdy jsou spojeny špatná ulice a číslo popisné. Jihovýchodní ulice totiž nemá číslo 1172, to leží v ulici Jihozápadní. Tuto chybu však udělal již zapisovatel, jenž do oběžníku informujícím o zabavení pojistek popravených osob, který vydala Hospodářská skupina osobního pojištění v Ústředním svazu soukromého pojištění v Čechách a na Moravě 27. listopadu 1942, zanášel bydliště zatčených a napsal Südoststrasse 1172.[7]

Ani Marie Čiklová (s. 61) nežila v dnešní ulici Petra Rezka (v publikaci nesprávně Rezkova). Ta se za protektorátu jmenovala Leflova. Jenže dům čp. 1237/17, kde žila rodina Václava Čikla, faráře pravoslavného kostela sv. Cyrila a Metoděje v Resslově ulici Praze, je v části tvořící dnešní Čiklovu ulici.

Nejen v názvech ulic, leč i v číslech popisných lze nalézt nepřesnosti. Tak například Severin Krzák bydlel podle recenzované knihy v Bernarticích, bez přesnější lokalizace (s. 142). V kronice obce Bernartice však lze dohledat, že se jednalo o čp. 124.[8] František Drašner s manželkou Vilemínou a synem Františkem (s. 64–66) žili v Holešovicích v dnešní ulici V Háji 1243/35, nikoliv v neexistujícím čísle 1235/35, četnický strážmistr ve výslužbě Jan Heš nežil v Bystřici v domě čp. 226 (s. 93), ale 266,[9] podle desky na hřbitově ve Střelné lze lokalizovat bydliště manželů Sivkových (s. 260–261), sestry a švagra Josefa Valčíka ze Silver A, do domu č. 71. I tento údaj v recenzované publikaci chybí.

V ulici Přemyslova na pražském Vyšehradě, která je uváděna jako bydliště Jaroslava Valenty, neexistuje číslo 1406/3 (s. 321). To se nachází v ulici Přemyslovské ležící ve Vršovicích.

[7] Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), fond H (Historický fond), sign. H-252. Oběžník Ia-53/42 o zabavení pojistek popravených osob.

[8] Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv Písek, fond Archiv městyse Bernartice, Pamětní kniha Bernartic. Přístupné rovněž [online], [citováno dne: 20. 3. 2014], dostupné z: http://digi.ceskearchivy.cz/DA?lang=cs&menu=0&doctree=1khobee&id=90215.

[9] ABS, fond H, sign. H-252. Oběžník Ia-53/42 o zabavení pojistek popravených osob. Rovněž Dana JELÍNKOVÁ, osobní konzultace, Bystřice (evidence obyvatel).

Manželé Hoškovi (s. 96–97) sice bydleli v Mozartově ulici, ale ta se dnes jmenuje U Mrázovky (Vlasta a Vratislav Hoškovi mají pamětní desku na domě U Mrázovky 1187/22) a se současnou Mozartovou ulicí nemá nic společného. V případě Josefa Čejky (s. 57) bydliště zcela chybí, byť je známo, že tento turnovský továrník[10] (byť je někdy uváděn i jako strojník)[11] bydlel ve své vile v Kacanovech,[12] kde nabídl úkryt i doc. Vladimíru Krajinovi, poslednímu gestapem nezatčenému členu vedení ÚVOD (Ústřední vedení odboje domácího).

Stejně tak je nezjištěné bydliště uvedeno u Jiřího Palečka (s. 222), přestože oběžník o zabavení pojistek[13] či seznam osob odsouzených stanným soudem v Praze 29. září 1942 k smrti[14] hovoří o Manesgasse 35, tedy o dnešní Mánesově ulici na Vinohradech. Miroslav Jelínek (s. 109) má opět „nezjištěné" bydliště, byť stejný dokument uvádí, že žil v Nemečekgasse 3[15] (dnešní Mahenova). O Miroslavu Jelínkovi autoři vůbec uvádějí minimum informací, ačkoliv je o něm známo, že šlo o bývalého důstojníka československé armády, v době protektorátu úředníka městského úřadu v Mnichově Hradišti a zároveň snoubence Boženy Vojtíškové z Lázní Bělohrad,[16] dcery tiskaře Vojtíška, jehož dům byl jedním z důležitých center podpory parašutistů v protektorátu.

I v případě Rebcových (s. 247–248) lze pochybovat o správném určení bydliště. Domovská ulice, kterou uvádí publikace, v Mělníku není a nikdy nebyla, spíše jde o pouhý překlad zápisu v oběžníku o zabavení pojistek, kde se uvádí Hausstr. 36.[17] Uvážíme-li možnost přepisu Hausstr. namísto Husstr., narazíme na ulici Husovu, jež se v centru Mělníka nachází. A podle dobových reklam měl Augustin Rebec své nožířství skutečně na adrese Husova 36.[18]

[10] Jaroslav ZUZÁNEK, *Turnovský farář Pavel Glos a Jednota bratrská bojující,* in: Od Ještěda k Troskám. Vlastivědný sborník Českého ráje a Podještědí 1, 2005, s. 5–9.
[11] ABS, fond H, sign. H-252. Oběžník Ia-53/42 o zabavení pojistek popravených osob.
[12] Tamtéž.
[13] Tamtéž.
[14] ABS, fond H, sign. H-252. Beilage zur Mitteilung Nr. 30849/910 GS 536
[15] Tamtéž.
[16] Pavel ŠUBR, *Stíny smrti za heydrichiády v našem městě*, Bělohradské listy, 2012, s. 14–16; Roman JOHN, *Důsledky atentátu na Heydricha*, Historická penologie 2, 2005, s. 26–28.
[17] ABS, fond H, sign. H-252. Oběžník Ia-53/42 o zabavení pojistek popravených osob.
[18] Martin KLIHAVEC, osobní konzultace, Mělník 22. března 2014 (kronikář města).

Rébus je třeba luštit i v případě josefovského bydliště Antonína Ivanova, které podle autorů mělo být Jiráskova 69 (s. 103). Ovšem toto číslo popisné se v Josefově vyskytuje pouze v Duškově ulici, kde Ivanov určitě nebydlel. Navíc výše citovaný oběžník jasně hovoří o bydlišti v Jiráskově 67.[19]

Zavádějící mohou být některé omyly ve jménech. Z publikace se například dozvíme, že Vilemína Drašnerová, působící se svým mužem v odboji, odvedla doc. Vladimíra Krajinu k faráři Jednoty bratrské v Turnově Josefu Glosovi (s. 66), namísto správného Pavlu Glosovi.[20] V případě kpt. Pavlíka, hrdiny, který v březnu 1939 bránil proti německé přesile Czajánkova kasárna v Místku (v knize nesprávně uvedeno ve Frýdku-Místku[21]), si může čtenář vybrat ze dvou variant Karel či František (s. 223), z nichž správná je pouze varianta Karel Pavlík.

Obdobných nepřesností je v recenzované publikaci bohužel velké množství. Otázkou například zůstává, zda se rodiče Elišky Procházkové opravdu jmenovali Procházkovi (s. 246), když byla rozená Strommerová, a zda tedy nešlo spíše o tchýni a tchána. Ti ovšem pro změnu chybějí v kolonce „rodiče" u jejího manžela, kpt. Jaroslava Procházky (s. 245). Podobně asi rodiči Heleny Vejvodové nebyli Matěj a Marie Vejvodovi (s. 329), jestliže její rodné jméno znělo Machová…

Zarážející je i množství údajů uváděných v publikaci jako nezjištěné. Tak například Božena Hrnčiříková (s. 101) má v rubrice „rodiče" uvedeno, že se autorům nepodařilo nic bližšího zjistit. Přitom v katastru obce Velké Pavlovice lze nalézt, že babičkou nezletilých Boženy a Jaromíry Hrnčiříkových, dcer popravené Boženy Hrnčiříkové, byla Marie Plhalová.[22]

O jediném přeživším členovi rozvětvené rodiny Novákových, nejstarší dceři Marii, se v knize rovněž nedočteme nic bližšího (s. 202), přestože v červnu 2013 pamětnice Jana Sokolová na webových stránkách Vojenského

[19] ABS, fond H, sign. H-252. Oběžník Ia-53/42 o zabavení pojistek popravených osob.
[20] Jaroslav ZUZÁNEK, *Turnovský farář Pavel Glos a Jednota bratrská bojující,* in: Od Ještěda k Troskám. Vlastivědný sborník Českého ráje a Podještědí 1, 2005, s. 5–9.
[21] Ke spojení Frýdku a Místku, po staletí samostatných měst, došlo až rozhodnutím okupační správy k 1. lednu 1943, jméno Frýdek-Místek se oficiálně používá dokonce až od 1. ledna 1955. Viz www.frydek-mistek.cz/cz/o-meste/informace-o-meste/historie/, [online], [citováno dne: 20. 3. 2014].
[22] Viz: www.rakvice.cz/files/dokumenty/archiv_na_dohledani_dopis.xlsx, [online], [citováno dne: 20. 3. 2014].

historického ústavu uvedla, že Marie po válce žila v Praze, vychovávala dva syny a pracovala jako prodavačka v řeznictví na Vinohradech.[23]

Ani František Silovský, přítel a pomocník Oldřicha Frolíka, nemá uvedeno místo narození (s. 259), přestože je v Soběsukách[24] uveden na pamětní desce jako zdejší padlý rodák a informaci potvrzuje rovněž karta legionáře ve Vojenském historickém archivu dostupná i přes internet.[25]

Po manželích Šenoldových zůstal syn, o němž publikace neuvádí žádné bližší informace rovněž s odvoláním, že se nic nepodařilo zjistit (s. 295–296). Stanislava Šenolda rodiče před zatčením stihli odvézt k prarodičům do slovenských Vrútek, kde vyrůstal. V roce 1953 dokončil bratislavskou fakultu ekonomiky a řízení a působil pak jako inženýr až do své smrti v roce 1998 v Žilině.[26]

Podobně v případě Jana Lapeše (s. 161), bratrance člena Anthropoidu Jana Kubiše, nejsou uváděni žádní pozůstalí, přestože na stejné adrese v Dolních Vilémovicích 39, kde byl zatčen, dodnes příslušníci této rodiny žijí.[27]

Nepřesnosti se týkají i záměn jednotlivých událostí či osob. Například Jiří Jesenský, který se spolu s manželkou Žofií podílel na zásobování parašutistů potravinami a dalšími potřebnými věcmi, nebyl doktorem medicíny (s. 114). To byl jeho bratr doc. MUDr. Jan Jesenský. Jiří byl atestovaným zubním technikem.[28] Nepravdivá je také informace o konání mistrovství světa v šermu v italském Meranu v roce 1939, neboť od roku 1938 až do konce války se žádný šampionát neuskutečnil. Jiří Jesenský však za Československo skutečně šermoval fleretem, a dokonce získal bronzovou medaili v soutěži družstev, jenže o rok dříve – v roce 1938,[29]

[23] Viz:www.vhu.cz/panenka-ktera-prisla-na-svet-ve-stinu-atentatu/, [online], [citováno dne: 20. 3. 2014].

[24] Viz databáze válečných hrobů. Dostupné z: http://www.valecnehroby.army.cz/, [online], [citováno dne: 20. 3. 2014].

[25] Viz: www.vuapraha.cz/Pages/DatabazeVHA/DatabazeLegionaru.aspx, [online], [citováno dne: 20. 3. 2014].

[26] Vladimír GAJDOŠ, *Hrdinovia? Nie, vojenskí parašutisti…*, Praha 2014, s. 67.

[27] Viz Katastr nemovitostí.

[28] ABS, fond H, sign. H-252. Oběžník Ia-53/42 o zabavení pojistek popravených osob; *Žižkovské listy* 31, 2006, s. 6, [online], [citováno dne: 20. 3. 2014]. Dostupné z: www.medvik.cz/kramerius/document/ABA008_MED00012243-1938-10_08_s.191–272.pdf; jsessionid=705A5E2819C145294B856199869DFD15?id=102195, s. 199.

[29] Fencing World Championship Database. [online], [citováno dne: 20. 3. 2014]. Dostupné

a to v domácím prostředí – v Piešťanech. Účastnil se i olympijských her v roce 1936.

Asi největší omyl se objevuje v případě Terezie Kaliberové, která je v knize vydávána za vdovu bez zjištěných pozůstalých (s. 115). Ovšem její manžel, ministerský rada JUDr. Josef Kalibera (nar. 3. září 1900), známý propagátor veslování, sportovní publicista a funkcionář a také překladatel[30] byl sice gestapem v souvislosti s odbojovou činností své ženy zadržen, ale po několika dnech překvapivě propuštěn[31] a dožil se nejen konce války, ale zemřel až 5. října 1976. Právě on od gestapa 3. února 1943 obdržel úmrtní list své ženy.

V některých případech neodpovídají data narození určitých osob údajům uváděným v dostupné literatuře (jen namátkou byla špatná data přiřazena těmto osobám: Josef Brych, všechny ženské příslušnice rodiny Fafkovy, Anna Janečková, Marie Karbanová, Jan Svoboda, Josefa Vaňková). Někdy se autoři mýlí v době zatčení či odeslání jednotlivých spolupracovníků do Malé pevnosti v Terezíně (například Josef Nitka, Jan Vojtíšek, Josef Zemánek).

Časy poprav, uváděné v publikaci, se rovněž v některých případech liší od archivních dokumentů,[32] což je vcelku pochopitelné zvláště v případě více jedinců totožného příjmení (rodina Valčíkova). Ovšem zcela určitě nebyly v jednu dobu v říjnu 1942 popraveny dvě osoby, jak naznačují údaje uvedené u Boženy Brychové a Marie Brychové (8.34) či u Veroniky Valčíkové a Anny Valčíkové (9.20 hod.).

Jistě jen nedopatřením bylo heslo věnované Cyrilu Ondrákovi zařazeno před Karla Olšanského (s. 213–214).

Uvedené omyly či chyby mohou čtenáře znalého věci mrzet, zcela určitě

z: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:n52W3GT9WZ8J: www.livefencingresults.com/worldchampionships/Country%2520by%2520fencer/World%2520Championship%2520Fencer%2520Results%2520-%2520TCH.pdf+&cd=3&hl=cs&ct=clnk&gl=cz

[30] Viz např. databáze národních autorit NKP, [online], [citováno dne: 20. 3. 2014]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/ENCPHN5VTFAPDAKX3HIDJB4IJGBMMALAJPP7DVBQTX73ALT3Y7-28795?func=file&file_name=find-b&local_base=AUT.

[31] Jarmila VLASÁKOVÁ, osobní konzultace 17. 10. 2013.

[32] ABS, fond H, sign. H-252. Verzeichnis von 60 am 24. 10. 1942 in Markthausen (sic!) verstorgeben Personen.

ještě více mrzí autory, kteří této publikaci obětovali mnoho času s pílí, jak již bylo na začátku konstatováno, vskutku mravenčí.

Za připomenutí hrdinů, kteří vyměnili své životy za pomoc při nejvýznamnějším činu československého protinacistického odboje, jim i přes uvedené nedostatky patří hluboký obdiv.

Pavel ŠMEJKAL

Matěj STROPNICKÝ, *Myslet socialismus bez tanků (Svoboda slova ve střed/tu zájmů).*

Praha, Scriptorium 2013, 164 s., ISBN 978-80-87271-79-7

Osobnost publicisty, občanského aktivisty a v současné době také městského zastupitele Matěje Stropnického je české veřejnosti poměrně dobře známá. Stropnický se sám často prezentuje jako představitel progresivního, levicového křídla Strany zelených, proslul také na počátku 21. století jako angažovaný protiradarový aktivista. Kniha *Myslet socialismus bez tanků* (která původně vznikla jako rigorózní práce na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy) je jeho knižním debutem. Na rozdíl od hojně diskutovaného Pullmanova *Konce experimentu*[1] však tato práce po vydání podobně výrazné ohlasy nevzbudila, ačkoli svým námětem i narušováním některých stereotypů o osmašedesátém roce za pozornost stojí.

Stropnický si v úvodu vytyčil nelehký úkol probádat diskusní pole týkající se otázek zrušení cenzury a svobody tisku a na tomto základě postihnout i politické a ideové proudy, které se v období pražského jara zrodily. V jednotlivých kapitolách se pak Stropnický věnuje analýze těchto ideových a politických směrů (reprezentovaných skupinami nebo jednotlivci), které rozčlenil na konzervativní, reformistické, realistické, mimostranické a radikálně-demokratické. Původní záměr zkoumat vztah těchto proudů k cenzuře a svobodě slova se kvůli jisté nesoudržnosti Stropnického koncepce v průběhu práce rozpadl, což však v druhé části knihy autora paradoxně přivedlo k hlubším historickým i politologickým úvahám.

Poměrně originální je samotné schéma rozdělení jednotlivých směrů a jejich protagonistů. V případě střetu pozic konzervativních komunistů a dubčekovských reformistů poučeného čtenáře asi nepřekvapí, že Matěj

[1] Michal PULLMANN, *Konec experimentu*, Praha 2011.

Stropnický (můžeme-li jej označit za představitele české „nové levice“) v zásadě nesympatizuje ani s jednou z těchto dvou stran. Na příkladu komunistických konzervativců (mezi které kromě Vasila Biľaka a autorů *Poučení* počítá například i šéfredaktora *Plamene* Jiřího Hájka) se Stropnický pokouší ukázat, jak politici, kteří byli během pražského jara v klíčových médiích zbaveni vlivu, využili ve své pozdější interpretaci zrušení cenzury jako ukázku způsobu manipulace „reakčních“ sil. Stropnický je však kritický i vůči reformnímu křídlu, které pro něj nepředstavuje onu kýženou „třetí cestu“, či pokus o sloučení státního socialismu s demokratickými principy, nýbrž politicky odvážný pokus o reformu shora, přičemž zrušení cenzury a svoboda slova měly novému vedení pomoci právě k jejímu prosazení.

Pojednání o „realistickém“ proudu osmašedesátého roku, kde by se Stropnický rád pustil do komplikovanější analýzy, patří podle mého soudu k nejproblematičtějším místům práce. Klíčový problém spočívá už v samotné definici realistické politiky, která je v českém politickém myšlení spojována s pozicí Havlíčkovou a předválečnou pozicí Masarykovou a bývá vnímána jako cesta evoluční, drobné práce v rámci možností daného stavu. Stropnický naopak vnímá pojem politického „realismu“ pejorativně (příkladem je mu třeba Novomeského obhajoba autocenzury na spisovatelském sjezdu roku 1967, s. 71) a implicitně proti němu staví politický idealismus (jenž mu reprezentuje například projev Karla Kosíka na spisovatelském sjezdu, který zahrnoval reminiscenci na Husovu neústupnost před koncilem kostnickým, s. 71). Hlavní Stropnického teze, se kterou autor zamýšlí provokovat, však vyznívá poněkud bizarně, přičemž zůstává otázkou, zda autor „realismem“ nemíní spíše obecně rozšířený význam slova pragmatismus.

Do realistického tábora, vyznačujícího se neschopností „myslet socialismus bez tanků“, zařadil Stropnický jak Gustáva Husáka coby hlavního protagonistu přechodu k normalizaci, tak Petra Pitharta jako autora slavné a skeptickým duchem prosáklé knihy *Osmašedesátý*.[2] Při vytvoření analogie mezi Husákovým a Pithartovým myšlením, které však vychází z naprosto odlišných kořenů, se ukazuje vyprázdněnost pojmů, se kterými v daném případě Stropnický pracuje. Zatímco husákovský

[2] Petr PITHART, *Osmašedesátý*, Praha 1990.

realismus podle něho dává přednost zachování stávajícího státně-socialistického zřízení i za cenu okupace, čímž je rozbita možnost nastolení socialismu demokratického, realismus pithartovský vidí v příjezdu tanků důkaz zákonité nemožnosti sloučit socialistický projekt s demokracií. Nad smyslem takovéhoto nálepkování obou postojů jako „realistických“ však zůstává veliký otazník. Odsouzení Husákova „realismu“ v posrpnovém období je navíc u Stropnického příliš jednostranné a všeobecné, neboť zůstává otázkou, do jaké míry Husák bránil postupujícímu vlivu stranických konzervativců. Husákovo působení není ostatně dodnes historicky zpracováno a politologické analýzy jeho působení jsou tedy o to složitější. Mnohem odvážněji vyznívá Stropnického snaha o polemiku s Petrem Pithartem, jehož pojetí událostí osmašedesátého bývá někdy vnímáno téměř jako kanonické. Stropnický bohužel na obsáhlejší disputaci s klíčovými Pithartovými tezemi (které se týkají začasté i dějinných problémů a „české otázky“) v zásadě rezignoval. Jeho kritika se tak vztahuje pouze k Pithartovým postojům vůči československému reformistickému vedení a vůdčím intelektuálním osobnostem, jejichž politiku Stropnický brání před nařčením z nezodpovědnosti a netaktičnosti. Činí tak s odvoláním na názory Johna Miltona a obhajuje samotný akt zrušení cenzury, jakkoliv se mohl jevit politicky riskantním.

Své výtky vůči Pithartovi Stropnický zasadil i do obecnějšího rámce polemiky s politickým „realismem“. Do okruhu „realistického“ vnímání politiky kromě komunisty Husáka a konzervativce Pitharta zařadil i filosofa Václava Bělohradského. Právě Bělohradský totiž jako politický filosof vystupoval kontinuálně proti „antipolitice“ a „politickému kýči“ v politickém myšlení (nutno poznamenat, že tuto kritickou optiku si Bělohradský uchoval bez ohledu na radikální proměny svých politických postojů). Stropnický vytýká „realismu“ všech tří typů, že vede k ideovému nihilismu a k neschopnosti promýšlet alternativy ke stávajícím sociálním strukturám. V jeho pojetí tak proti sobě stojí na jedné straně politika „idealistická“ (bojující například za dodržování lidských práv nebo svobodu slova, přesahující horizont politické každodennosti) a na straně druhé politika „realistická“, vedená vždy s ohledem na taktiku a strategii při dosahování dostupných cílů. Stropnický se k tomuto pojetí politiky přihlásil rétoricky také v rámci svého aktivismu v odporu vůči americkému radaru. Uplatňování této binární opozice v historických analýzách se mi ovšem jeví značně problematické. Takový přístup může snadno vést jak

k přehlížení geopolitických skutečností, tak samotného pojímání politiky jako místa střetávání a artikulace konkurenčních společenských zájmů. Tento postoj pak nakonec vede spíše k antipolitickým představám a iluzím, které zakrývají skutečnou tvář mocenských a společenských konfliktů.

Stropnický se také zabývá ideovými proudy, skupinami a osobnostmi, které stály mimo hlavní pozornost veřejnosti, ačkoliv jejich význam nebyl zanedbatelný. Věnuje se například polemikám o smyslu politické opozice, vytváření občanských iniciativ jako byl KAN nebo K231. Velmi ostře se například vymezuje vůči interpretačnímu rámci historika Jiřího Hoppeho v práci *Opozice 68*, kde se dle Stropnického na celou situaci tendenčně dívá manicheistickou perspektivou boje občanských iniciativ jako strany dobra a stranického aparátu jako strany zla: „*Hoppeho sympatie stojí nepřiznaně, ale o to vlezleji na straně liberální demokracie a tržního hospodářství. S pýchou pravdy roku 2009 hledá, a proto i nachází zárodky naší současnosti nejpříbuznějších prvků pražského jara v tehdejší rodící se samostatné politické opozici.*“ (s. 109)

Zabývá se i nonkonformním myšlením Egona Bondyho, které představovalo radikální kritiku reformistického stranického aparátu zleva. V této části knihy se již problémem cenzury Stropnický prakticky nezabývá, rozvíjí však témata, která by mohla být výzvou pro další bádání o soudobých československých dějinách. Jako podnětný námět se jeví například zaznamenání diskuse mezi filosofy Karlem Kosíkem a Janem Patočkou o poměru mezi existencialismem a marxismem a o významu subjektivního vědomí v dějinách, což byly v této době otázky navýsost politické. Stropnického věta o tom, že „*Patočka a česká fenomenologická, nebo prostě jen nemarxistická filosofie nebude už nikdy Kosíkovi a filosofii marxistické tak blízko jako v osmašedesátém roce*“ (s. 102) zde předjímá pozdější ideové spory v rámci Charty a problémy koexistence různých myšlenkových směrů uvnitř této skupiny. Domnívám se, že právě z ovzduší skeptického, a zčásti i nihilistického podhoubí, reagujícího na srpnové události a formovaného během sedmdesátých let Patočkovými *Kacířskými eseji o filosofii dějin* vzešla jak podivenská monografie o nesamozřejmosti moderních československých dějin,[3] stejně jako Pithartův *Osmašedesátý*. Bylo by, myslím, přínosnější, kdyby jej Stropnický analyzoval více v tomto kontextu, než prizmatem nezřetelně vymezeného politického „realismu“.

[3] PODIVEN (= Milan OTÁHAL, Petr PITHART, Petr PŘÍHODA), *Češi v dějinách nové doby*, Praha[2] 2003.

Tady mohla být Stropnického interpretace přínosem a je škoda, že se autor o hlubší analýzu filosofického pozadí Pithartova myšlení nepokusil.

Z podtextu celé studie je zřejmé, že největší sympatie projevuje Stropnický vůči konceptu radikální demokracie, v níž vidí smysluplnou alternativu politického vývoje v osmašedesátém roce. Ačkoli se své práci Stropnický zabývá koncepcí radikální demokracie především u Karla Kosíka, jako ke svému učiteli a myšlenkovému inspirátorovi se hlásí k Jaroslavu Šabatovi, jemuž je kniha věnována. Teoretický koncept radikální demokracie však Stropnický hlouběji nerozebírá. V obecné rovině se podle něho jedná o prosazení systému rozmanitých typů vlastnictví s převahou vlastnictví státního ve strategických odvětvích a podnikáním s výrazným podílem zaměstnanecké samosprávy, doplněného politickou svobodou a pluralitou politických stran, vybudovaného na principu aliance mezi pracujícími a inteligencí (Šabata promýšlel radikální demokracii především v inspiraci spisy mladého Marxe, z doby, kdy ještě nebyl proletariát označován za klíčovou dějinotvornou sílu). Jak vyplynulo z debaty o knize, pořádané Masarykovou akademií v prostorách Lidového domu, pro Stropnického je radikální demokracie viditelně přitažlivá, sám ji však konkrétněji příliš nerozvíjí, a čtenáři tak nemusí být příliš jasné, v čem spatřuje autor její aktualizační potenciál pro dnešní dobu.[4]

Ke kladům Stropnického práce jistě patří autorova schopnost nezůstávat na úrovni pouhé faktografie a odvaha pouštět se do zajímavých historicko-politologických úvah. Na stranu druhou vidím značné rezervy v tom, že nepracuje s tradičním historiografickým aparátem, velmi málo se v analýze opírá o dobový tisk a archivní materiály v zásadě nevyužívá vůbec. Jeho interpretace se zakládá především na oficiálních dokumentech a sekundární literatuře. Stejně tak ve své práci zcela opomenul významné práce historiků Jana Mervarta[5] a Jaroslava Pažouta,[6] vztahující se ke sledovanému období. Také bych v této práci očekával pokus o širší propojení sledovaných skupin a osobností s kontextem mezinárodního dění, které bylo na nejrůznější levicové experimenty velmi bohaté.

Závěrem však lze konstatovat, že se Stropnickému podařilo najít inspirativní téma, jež skýtá ještě mnoho prostoru k dalšímu promýšlení

[4] Diskuse se konala v Lidovém domě dne 17. dubna 2014.
[5] Jan MERVART, *Naděje a iluze*, Brno 2010.
[6] Jaroslav PAŽOUT, *Mocným navzdory*, Praha 2008.

a interpretacím. Především však dokázal diverzifikovat rozmanité ideové pozice, které se v průběhu šedesátých let vytvářely a během osmašedesátého krystalizovaly a které čekají na svoji analýzu i jako výzvy pro současnost.

Vojtěch ČURDA

Přemysl HOUDA, *Intelektuální protest, nebo masová zábava? Folk jako společenský fenomén v době tzv. normalizace.*

Praha, Academia 2014, 239 s., ISBN 978-80-200-2353-7

Tématu československého folku se mladý historik a vysokoškolský pedagog Přemysl Houda věnuje již delší dobu. Po jeho první studii, zabývající se písničkářským sdružením *Šafrán*,[1] se na knižních pultech ocitla jeho druhá publikace, v níž se zaměřil na témata folkové hudby. Nepříliš rozsáhlá kniha vyšla v edici *Světlé zítřky,* zaměřené na populárně-historické knihy o proměnách socialistické každodennosti a kultury. Samotné téma vývoje československého folku a jeho stýkání a potýkání se státně-byrokratickým režimem doposud odborně příliš zpracováno nebylo. Kromě Přemysla Houdy se jím vážněji zabýval sociolog Zdeněk R. Nešpor, který se zaměřil na téma religiozity v české folkové tradici. Houdovi se přitom primárně jedná o postižení politického a společenského kontextu, do něhož byla historie československého folku zasazena.[2]

Přemysl Houda v knize paralelně rozvinul dvě základní témata. První se týká samotného folku jako specifického žánru, jeho poetiky a základních témat, stejně jako různých podob jeho vztahu k politickým režimům, a především vlivům jeho působení na posluchačstvo a jeho hodnotové postoje. Druhým motivem jsou postoje státních struktur k hudebním žánrům jako takovým a rozmanité formy regulace hudebního provozu od konce čtyřicátých let až po perestrojkové období. Kromě nepříliš rozsáhlé sekundární literatury čerpal Houda pramenné základy z několika dobových periodik (například pro ilustraci implementace ždanovovských norem a diskuse z konce čtyřicátých let, časopisy *Jazz*, *Kulturní politika* a *Host do domu*, pro pozdější období pochopitelně především *Literární noviny* a *Melodie*), vycházel však rovněž z poměrně bohatého informačního

1 Přemysl HOUDA, *Šafrán. Kniha o sdružení písničkářů*, Praha 2008.
2 Zdeněk R. NEŠPOR, *Děkuji za bolest*, Brno 2008.

materiálu, shromážděného v rozhovorech s mnoha protagonisty folkové scény, který již Houda použil ve své předcházející knize (kromě některých soukromých archivů například rozhovory s Janem Burianem, Jiřím Dědečkem, Jimem Čertem, Jaroslavem Hutkou, Vladimírem Mertou, Oldřichem Janotou a dalšími).

Výrazným kladem Houdovy práce je podle mého soudu snaha zachytit vývoj poměru státu k jednotlivým hudebním žánrům v dlouhém historickém období, a ukazuje tak výraznou proměnlivost jednotlivých etap vývoje československého socialismu. Tyto posuny se Houdovi podařilo ilustrovat například na postoji socialistického režimu k jazzové tvorbě. Houda tu propojil tažení proti jazzu se ždanovovským bojem proti avantgardnímu umění, které bylo součástí kulturních kampaní počátku padesátých let. Dokázal si přitom povšimnout i zřetelných paradoxů, jako byl manifestovaný odpor vůči jazzu ze strany nacionálního socialismu i socialismu sovětského stejně jako fakt, že mezi jazzové obdivovatele patřilo mnoho meziválečných komunistických intelektuálů, z nichž se někteří stali protagonisty poúnorové kulturní politiky (Houda připomněl kupříkladu Vítězslava Nezvala a jeho báseň *Černoch*). Jestliže však ze strany nacismu musel jazz navždy zůstat „odporným negerským vřískotem", pro komunistický režim se coby hudba utlačovaných vrstev proměňoval s postupnou politickou liberalizací ve stále přijatelnější formu a novým terčem útoku se stával především rock-and-roll, nazývaný českou hantýrkou „beat", v rockové podobě pak „bigbít".

Na Houdově perspektivě je podnětná komparativní analýza, kdy srovnává přístup československého režimu k novým hudebním žánrům a subkulturám se západními státy a ukazuje, že ani na často mytologizovaném Západě neměly progresivní proudy jednoduchou cestu. Významné kulturní změny v šedesátých letech pak Houda spíše než jako vymezování vůči panujícímu režimu vidí optikou střetávání generací a generační revolty, která pokračovala i v odlišných politických podmínkách sedmdesátých a osmdesátých let (příkladem této diskuse o undergroundu a establishmentu je například známá polemika o Pelcově románu *A bude hůř*..., která se strhla mezi konzervativním exilovým intelektuálem Rio Preisnerem, marxistickým filosofem Ivanem Svitákem a Egonem Bondym, který vystupoval jako obhájce naprosté autonomie a svébytnosti undergroundu, nezávislého na vnějších mocenských determinantách). Z tohoto úhlu také přistoupil Houda ke komparaci československého folku

se zahraničním i na jeho někdy paradoxní konotace. Houda na příkladu Woodyho Guthrieho, Petea Seegera, Boba Dylana a Leonarda Cohena poukázal na výraznou levicovou politickou inspiraci těchto autorů, která se na československé folkové scéně příliš nesetkávala s pochopením (stejně jako oficiálním kulturtrégrům mohla vadit jejich inspirace biblickými tématy). Houda přitom definuje folk jako hudbu postavenou na působení slova, jejímž významným atributem je předávání v rámci komunity, které vede jak ke stmelování společenství, tak i k zaměření na vážnější témata a společenskou kritiku.

Nejzajímavější částí Houdovy práce je jeho pojednání o potýkání se folku s oficiálními strukturami a předpisy. Autor tak přispívá do soudobé debaty o tzv. normalizaci a způsobech fungovaní komunistického režimu. Zachycuje především jednání folkové scény v oblasti, která bývá s mediálním zjednodušením nazývána „šedou zónou". Houda pak stručně vylíčil pohnutou historii neformálního písničkářského sdružení *Šafrán*, vzniknuvšího na počátku sedmdesátých let, a líčí pak jeho peripetie, kdy se díky nedůslednosti legislativy i státních orgánů dařilo několik let s různými omezeními veřejně vystupovat, a to až do zákazu v roce 1977. Podobně zmapoval Houda činnost oficiálního sdružení Sekce mladé hudby, která se v sedmdesátých a osmdesátých letech pokoušela legálně pokrýt vystupování některých nonkonformních autorů.

Zvláštní pozornost věnoval Houda festivalu *Folková Lipnice*, který mu slouží k analýze ambivalentní povahy československého folku i k pokusům o odpověď na spíše řečnickou otázku z podtitulu knihy. Problémy folku ležely podle Houdy především v jeho dvojakosti. Na jedné straně zaměstnával pozornost Státní bezpečnosti méně než ostatní alternativnější žánry a subkultury, jevil se navenek jako spořádanější a usazenější, a navíc byla protestní folková hudba z „kapitalistických" států nebo jihoamerických polovojenských diktatur prezentována jako pokroková. Tato situace však na druhou stranu umožňovala podle Houdy v Československu i vystupování méně konvenčních a konformních písničkářů. Tento konsenzus s mocí byl podle něho prolomen až známým vystoupením Václava Havla na *Folkové Lipnici* v perestrojkovém osmaosmdesátém roce. Houda tak zřetelně odkazuje k současné diskusi o normalizaci i k historiku Michalu Pullmannovi, který s konsenzuálním pojetím normalizace významně pracuje. V podobně rozporné situaci se podle Houdy nacházelo i folkové posluchačstvo. Houda je analyzoval

především prostřednictvím sociologického výzkumu na základě anket pořádaných přímo na festivalu. Kromě části publika odchovaného únikovými trampskými písněmi jej tvořili i středoškolští a vysokoškolští studenti, kteří si od něj slibovali i jemnou formu politického protestu (ve smyslu diferenciace mezi „my“ a „oni“), z něhož se pak zpátky vraceli k poklidnému budování vlastní kariéry. Do diskuse o současném českém antikomunismu přispěl Houda i v poslední kapitole věnované známému případu spolupráce Jaromíra Nohavici se Státní bezpečností. Na této kauze se pokusil ilustrovat podobu současného antikomunismu dělícího občany socialistického Československa z jedné strany na úzkou skupinu bezpáteřních přisluhovačů moci a represivních orgánů, ze strany druhé na vystrašenou mlčící většinu. Právě při pohledu na osudy folku v perestrojkovém období se podle něj tyto hranice stírají, tehdejší „mlčící většina“ však dnes v rámci mainstreamového antikomunismu požaduje po Nohavicovi veřejnou omluvu.

Houdova práce je psána lehkým, svižným a živým stylem, který má potenciál oslovit čtenáře. Na stranu druhou příliš objevná není, některé kapitoly a jejich řazení působí poněkud neuspořádaně a zmatečně. V kapitolách, jež se věnují folkovým textům, přináší Houda jejich citáty bez hlubšího ponoru, který by bylo možné právem očekávat. Stejně tak mi není jasné, proč v případě řady anglických textů nebyl nikde v knize zveřejněn jejich překlad. Oproti Nešporově studii mi pak Houdův přístup připadá poněkud povrchní. Hlavním kladem této knihy tak zůstává její příspěvek do soudobé debaty o nedávné historii, kdy se ukazuje, že ono „vyrovnávání s minulostí“ je mnohem hlubším a komplexnějším problémem, než jak jej prezentují dnešní „majitelé klíčů“.

Vojtěch ČURDA

Milena LENDEROVÁ, *Dcera národa? Tři životy Zdeňky Havlíčkové.*

Praha – Litomyšl, Paseka 2013, 328 s.,
ISBN 978-80-7432-349-2

Práce Mileny Lenderové přichází s cílem objasnit peripetie života i druhého života dcery Karla Havlíčka Borovského. Autorka se v ní zabývá otázkou, proč vůbec psát o Zdeňce Havlíčkové a jakou úlohu hraje tato žena v české historii a současnosti.

Jádro knihy rozčlenila Lenderová do šesti kapitol, v nichž logicky a přehledně představuje život hlavní hrdinky od narození po smrt. Nejprve se věnuje „*Zdeňčiným kořenům*“, a přináší tedy v první kapitole krátký medailonek Karla Havlíčka. Už jenom správně uchopit tuto část musel být pro autorku studie oříšek. Jeho život je totiž samozřejmě již mnohokrát zpracován.[1] Každé z těchto děl však bylo vytvořeno za jiným účelem: jedno se snaží co nejdetailněji pojmout celý Havlíčkův život, jiné se zaměřuje na jeho politické působení, další na místo mezi postavami – ikonami národního obrození. V neposlední řadě jsou to životopisy cílené na Havlíčkovo literární dílo a publicistické působení. Lenderová samozřejmě neponechává stranou všechny tyto aspekty a v rozumné i dostatečné míře je čtenáři připomíná. Zaměřuje se na Havlíčkovy lásky, snaží se především z korespondence vyčíst jeho vztah ke konkrétním ženám a trochu i nahlížení na příslušnice něžného pohlaví jako takové. Z pramenů vytahuje části, které by mohly nastiňovat i jeho vztah k dětem. Autorka zde tedy poskytla krátkou, ovšem přehlednou sondu do osobnosti známého novináře a pro úvod do vyprávění o jeho dceři položila základ zmínkou o citovém životě

[1] Z nejznámějších příkladů vzpomeňme třeba starší práci Karel TŮMA, *Karel Havlíček Borovský*: *nejslavnější publicista českého národa*, Kutná Hora 1883; Cyril MERHOUT, *Zdeňka Havlíčková, „Dcery národa“ trnitá cesta životem*, Praha 1914; Emanuel CHALUPNÝ, *Havlíček: prostředí, osobnost a dílo*, Praha 1929; Jiří MORAVA, *C. k. disident Karel Havlíček: první velký životopis po sto letech*, Toronto 1986; Slavomír RAVIK, *K. H. Borovský (portrét bojovníka)*, Praha 1991 a nejnověji, ač posmrtně Karel KAZBUNDA, *Karel Havlíček Borovský*, Praha 2013.

Havlíčkovy rodiny a jeho přátelích. Z jejího hodnocení vychází jako „*racionální pragmatik*“ nejen v životě veřejném, ale i v osobním.

V dalších kapitolách autorka podrobně popisuje dětství Zdeňky Havlíčkové, ztrátu obou rodičů, národní loterii, její milostné vztahy a závěr života ovlivněný nemocí i duševním vysílením. Autentické vyznění textu posiluje především vytěžení jednoho ze základních pramenů, totiž její osobní korespondence. Citace z dopisů ukazují na autorčinu velkou touhu přiblížit se přemýšlení a pocitům Zdeňky Havlíčkové. Pasáže z korespondence jsou přitom vhodně zvolené, čtenář nemá pocit, že by ho zdržovaly nebo jen dokládaly to, co autorka říká jinde v textu. Působí opravdu jako katalyzátor a umožňují udělat si o Zdeňce Havlíčkové vlastní představu. Autorka tak tuto postavu charakterizuje často vlastně nepřímo, i když můžeme jednoznačně říct, že nám podává i vlastní hodnocení „dcery národa“: „*Zdeňka skutečně vzdorovala soudobým normám feminity: nebyla pokorná, pracovitá, poslušná ani pilná, o jejím vztahu k víře víme jen tolik, že nebyl příliš hluboký, neodpovídala klasickému ideálu krásy.*“ (s. 156) Ve vztazích nejistá a váhavá, před kamarádkami trochu namyšlená, jiná, v zásadě se svěřovala jen jedné. Ve škole vzdorující autoritám, rozhodně ne poslušná a pilná dívka, kterou lidé snad očekávali a od níž si toto chování vynucovali. Milena Lenderová nepřináší obraz mučednice, kterou národ nepochopil, neobhajuje Havlíčkové chování v různých situacích. Snaží se ji sice pochopit, ale čtenáře nevede k tomu, aby se ztotožňoval s prožívaným neštěstím.

Na studii oceňuji hned několik věcí. Z formálního hlediska autorka velmi dobře pracuje s jazykem. Vyvolává v čtenáři jisté napětí například použitím historického prézentu jako „*porotním soudům odzvoní za šest týdnů*“ (s. 70) či „*ještě necelé čtyři roky bude žít v relativním klidu.*“ (s. 85) Text přímo navozuje atmosféru devatenáctého století třeba použitím některých dobových výrazů z publicistiky (ženy – „*krásná plet*“). Určitá tendence přibližovat se laické veřejnosti tím, že autorka ve velké míře nepoužívá odborné termíny, je občas vyvážena obraty typu „*konstrukt feminity*“. V některých případech by bylo vhodnější doložit tvrzení příkladem: „*… a byť byl list po vyhlášení stavu obležení postaven pod výjimečné právo vojenského soudu, psal jako dřív – odvážně a pravdivě.*“ (s. 58–59) Lenderová dobře propojuje ukázky z korespondence či jiné literatury s ostatním textem. Zřídka bych zvažovala užití citace z určitého pramene, aby formulace nepůsobila jako autorčino hodnocení: „*Havlíček, prudký a nešetrný žurnalista a stejně založený milovník, ale nemínil Fany opustit – chápal, že jako žena má nárok být nedokonalá.*“ (s. 156)

Obsahově v práci zaujme především nezdolná pečlivost, s níž se Milena Lenderová snaží postihnout i širší aspekty života Havlíčkové. Velké přesahy vidíme například tehdy, když píše o zrození rituálu národních sbírek u nás, hledá heslo „Loterie“ v dobovém Riegerově *Slovníku naučném* a skutečně nalézá souvislost s akcí na podporu Zdeňky, zkoumá právní praxi v Rakousko-Uhersku, aby ověřila práci dívčiných poručníků, a i mnohdy jindy.

Historička coby odbornice na kulturní dějiny 19. století i dějiny dětství se zde díky znalosti psychiky tehdejších dospělých a dětí (a snad někdy i kvůli nedostatku pramenů) nezřídka pouští do určitého domýšlení: „*…třebaže matčin špatný zdravotní stav už dokázalo (dítě) vnímat.*“ (s. 79) Lze říci, že v takových případech používá autorka obecné poznatky k přemýšlení o konkrétních osudech člověka, jindy zase dokáže uvažovat o tom, jak význam jednotlivostí s citem posunout na obecněji platné soudy. Kupříkladu ze seznamu věcí zaslaných veřejností do loterie zjišťuje, čeho si lidé cenili či čeho se chtěli spíše zbavit. Tyto úvahy opět knihu povyšují nad obyčejný životopis. Autorka vedle podrobného popisu a částečně i hodnocení života a odkazu Zdeňky Havlíčkové zároveň uspořádala přehled literatury, která o dívce spojené s národním zavržením vyšla, a tyto práce zhodnotila a posoudila jejich význam pro současné bádání.

Kromě toho lze zdůraznit a ocenit význam úvodní části. Lenderová se zde zaobírá historií životopisného žánru: definuje jej a prochází jeho zastoupení v dějinách literatury. Pasáže, kde uvažuje o smyslu biografií či hranicích toho, do jaké míry můžeme charakterizovat danou historickou skutečnost podle pohledu jednotlivce, by měly patřit do učebnic. Úvod je možná rozsáhlejší a poněkud oddaluje přikročení k vlastnímu tématu práce, na druhou stranu v mnohém vysvětluje to, jakým směrem se při psaní biografie chtěla Lenderová ubírat. Tyto otázky si nutně musela zodpovědět, její práce byla o to těžší, že recenzovaný životopis má svá specifika: vybranou osobností je žena, jejíž chování sledovala a hodnotila většina tehdejší české veřejnosti, tudíž lze skrze její osud poznávat smýšlení a hodnoty této společnosti.

Práci Mileny Lenderové lze porovnat s dalšími významnými životopisnými počiny, které Zdeňku Havlíčkovou přibližují. Veliké satisfakce se Havlíčkové dostalo již u Cyrila Merhouta, jehož kniha se

uspořádáním textu od zpracování Mileny Lenderové příliš neliší, rozdílný je však záměr obou textů. Lenderová s osobou Havlíčkové nespojuje osobní pocity jako soucit nebo vyjádření hrdosti, vlastním soudům se spíše vyhýbá a nechává promlouvat prameny. Z Merhoutova podání naopak vychází Zdeňka Havlíčková jako „*zjev vrcholně tragický*".

S rozborem Vladimíra Macury má kniha společnou snahu postihnout sémantiku, vznik, působení i konotace některých nosných výrazů (především „*dcera národa*").[2] Macura se zabýval pouze určitými etapami života Havlíčkové, nabídl přitom zajímavý literárně teoretický pohled na beletristická zpracování jejího života, zejména prózy Terezy Novákové *Maloměstský román* a románu Růženy Jesenské *Legenda ze smutné země*. Recenzovaná kniha je v tomto ohledu podrobnější.

Vzhledem k četným dosavadním odborným a beletristickým zpracováním je jistě na místě se ptát, zda bylo účelné psát nový životopis Zdeňky Havlíčkové. Milena Lenderová se stejně jako její předchůdci snažila ukázat čtenáři různé aspekty a peripetie života Zdeňky Havlíčkové, jak niterného, tak veřejného, i jejího posmrtného odkazu. Daří se jí přitom přivést čtenáře k úvahám o neblahé pozici veřejností sledované ženy v 19. století (možná trochu podobné dnešním štvaným celebritám) a nastínila možnosti různorodých interpretací osudů jednoho člověka, včetně úskalí druhého života osobnosti, který různě uchopují spisovatelé a historici po celé dvacáté století. Právě v tomto ohledu je studie přínosná, neboť nejen rekapituluje, ale též doplňuje pohled na osobnost, jejíž obraz by se snad po pracích Vladimíra Macury a Cyrila Merhouta mohl jevit již celistvý.

Gabriela KŘESŤANOVÁ

[2] Vladimír MACURA, *Český sen,* Praha 1998.

Tomáš PAVLÍČEK – Petr PÍŠA – Michael WÖGERBAUER (eds.), *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře.*

Brno, Host 2012, 552 s., ISBN 978-80-7294-859-8

Interdisciplinární fenomén cenzury je častým a lákavým tématem mnoha vědeckých prací nejen v oblasti literární vědy a historie posledních dvaceti let. Jak se konstatuje i v jedné z publikovaných studií v této knize (od Beate Müllerové), není těžké odhalit původ badatelské oblíbenosti tématu cenzury, který byl v evropském kontextu do velké míry způsoben i otevřením archivů po pádu totalit v devadesátých letech (s. 219). Zatímco v oblasti dílčího popisu organizace cenzury a její náplně z různých historických období i uměleckých odvětví jsme poměrně dostatečně zásobováni, v oblasti metodologie výzkumu cenzury zejí v naší odborné literatuře dosti velké mezery. Právě tento dluh teoretickému myšlení o cenzuře české odborné literatuře velmi úspěšně splácí vydaná antologie textů.

Publikace je sestavena s velkou pečlivostí a představuje čtenáři ve dvou oddílech v češtině většinou zatím nepublikované texty různé zahraniční provenience (polské, německé, anglické, francouzské a ruské), které jsou důmyslně seřazeny ve vzájemné interakci tak, jak na sebe při zkoumání podstaty cenzury literatury reagovali sami autoři přeložených studií. V první části nás studie seznamují s různými teoretickými pojetími cenzury, která rozšiřují či korigují náš obvyklý tradiční pohled na ni. Autoři zde již „*nevedou polemický boj dobrého (tvůrce) proti zlé (moci)*" (s. 8), nýbrž rozvíjejí či relativizují koncept tzv. „nové cenzury". Ta vyšla z určitých „*historických a kulturních východisek a zkušeností svých stoupenců, kteří se s přímou a otevřenou cenzurou, jak ji známe z totalitních režimů, nepotkali*" (s. 9) a zahrnuje například strach z určitých nových fenoménů doby (politická korektnost) či co je prostě za určité „*psychické nebo historické situace vyslovitelné, a co naopak říci nelze.*" (s. 9) Do pojetí cenzury tak vstupuje literární kánon, kulturní regulace, sociologické či jazykové hledisko, které různými způsoby určují přijatelnost či nepřijatelnost textu. Cenzuře v tomto širším pojetí nelze

s opatrností upřít i určitý produktivní charakter ve smyslu formování kultury, či jejího vlivu na vznik „*mnohovýznamového a poetičtějšího jazyka*“ (s. 15) v případě totalitních režimů. Přístup teoretiků cenzury také zásadně ovlivňuje to, zda v rámci své „národní“ historie s takovým režimem mají či nemají zkušenost. Pojem „nové cenzury“ však nelze vnímat jako nějaký nový společný konzistentní teoretický směr, spíše se jedná o „střechový pojem“ (s. 11), kterým se v současné terminologii cenzury vyznačují nová pojetí právě tak, jak je demonstrují studie v prvním oddíle recenzované publikace. Jak se někteří autoři snaží pojem cenzury rozšiřovat, druzí zase upozorňují na nebezpečí vyprázdnění pojmu a nutnost hledat pro regulace textů, které nevycházejí z tradičních institucí moci, jiné termíny.

Druhý oddíl obsahuje studie, které vycházejí z konkrétního historického materiálu. Jeho autoři však nerezignují na hledání nových teoretických východisek cenzury, naopak je pomocí konkrétních časově i prostorově rozmanitých historických případů demonstrují a dokládají. Studie proto prohlubují a doplňují abstraktní teoretické závěry z prvního oddílu. Významným je i závěrečný text Magdalény Pokorné, Petra Šámala a Pavla Janáčka, který shrnuje dosavadní české bádání o tiskové a literární cenzuře včetně kompletní bibliografie.

Ačkoli se všechny texty věnují cenzuře literatury, neznamená to, že by se netýkaly badatelů zkoumajících cenzuru jiných oblastí. Ať už se jí bude zabývat historik či sociolog, anotovaná kniha věnující se popisu různých cenzurních principů je pro oba obohacující. Publikace totiž nabízí každému badateli v této oblasti dosud chybějící teoretické a metodologické zázemí, z něhož může při svém konkrétním studiu vycházet. Teoretickou diskusi na téma cenzury nepředkládá kniha jako uzavřenou, naopak nechává čtenáře, aby zaujal k předmětu vlastní stanovisko. Z hlediska výzkumu cenzury má tak nyní český badatel snazší možnost navázat svou prací na tento nejnovější výzkum. Tak jak by se pro tyto badatele měla stát *Nebezpečná literatura?* nutností, běžnému čtenáři přináší sice poněkud náročnější, ale bezesporu zajímavý soubor textů věnující se odjakživa lákavému tématu zakazovaného.

Olga KOVAŘÍKOVÁ

Pavel KAROUS (ed.), *Vetřelci a volavky. Atlas výtvarného umění ve veřejném prostoru v Československu v období normalizace (1968–1989).*

Praha, Vysoká škola uměleckoprůmyslová a Nakladatelství Arbor vitae 2013, 459 s., ISBN 978-80-868663-73-3 (Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze), ISBN 978-80-7467-039-8 (Arbor vitae).

Obsáhlá publikace, která vyšla na počátku roku 2014, působí na čtenáře dojmem, jako by otevřel atlas ohrožených druhů. A to zcela jistě byl i záměr autorů, protože výtvarná díla z období normalizace, nacházející se například na sídlištích, jednak nekontrolovatelně mizí, jednak mohou ještě po letech vzbuzovat kontroverzní pocity. Kniha vyšla díky zajímavému stejnojmennému projektu iniciovanému občanským sdružením shodného názvu, jež vede Pavel Karous, sochař, který se svými kolegy a příznivci umění bojuje za zachování soch z výše uvedeného období, děl, která jsou výmluvnými doklady své doby. Sdružení své úsilí propaguje na internetových stránkách[1] i na Facebooku, kde se objevují zajímavé aktuality (například protesty proti bourání havířovského nádraží nebo demolice hotelu Praha), a tato virtuální platforma je otevřena i dalším podnětům. Na internetových stránkách je nyní umístěna petice, která žádá navrácení soch na Tilleho náměstí na pražském Barrandově. Tyto artefakty byly zlikvidovány při nedávné rekonstrukci, jež proběhla se souhlasem starosty Prahy 5, nechvalně proslulého Milana Jančíka. Barrandov tak přišel o cenná díla Karla Nepraše, Huga Demartiniho a dalších.

V Centru současného umění DOX v pražských Holešovicích pak proběhla ve dnech 20. listopadu 2013 – 20. ledna 2014 výstava nazvaná *Vetřelci a Volavky – ateliér sochaře* mapující soubor prací, které vznikaly jako

[1] Dostupné z: www.vetrelciavolavky.cz, [online], [citováno dne: 7. 10. 2014].

skici a návrhy pro realizaci skulptur v tehdejším Československu. Publikace *Vetřelci a volavky* je uspořádaným přehledem, skutečným atlasem výtvarných děl jako přírodovědných uskupení; je členěna podle Linného zásad, tedy na třídy, řády, čeledě, rody a druhy. Jen pro ilustraci uvedu příklad – třída: *Unavená moderna*, řád: *Figurální výzdoba*, čeleď: *Plastický realismus*, rod: *Sorela*, druh: *Nejedlý*. Díla jsou čtenáři zpřístupněna na pěkných fotografiích, hlavním autorem snímků je Hynek Alt. Knihu doplňují čtyři studie od Pavla Karouse, Tomáše Pospiszyla, Sabiny Jankovičové a Jany Kořínkové.

Pokud atlasem listujeme, zjistíme, že valná většina děl pochází z českých, moravských a slovenských sídlišť, jejich instalace byla přímo součástí koncepce výstavby těchto socialistických komplexů. Jsou to sochy, které skutečně nikomu nepatří, jak ve stejnojmenné studii dokládá Tomáš Pospiszyl. Neví se, kdo je jejich majitelem, jaké se k nim váží vlastnické vztahy, a nejasné je i jejich postavení v naší kultuře.[2] Nezřetelné jsou také způsoby jejich zániku: sochy zarostou křovím či jednoho dne prostě nejsou, nikdo se o ně nezajímá a nikomu se nic nezdá divné. A tu náhle křoví jednoho dne shoří a umělecké dílo se poznovu objeví, k překvapení všech! Tak tomu bylo třeba na sídlišti v Malešicích, kde se dočkala svého „návratu“ socha *Hudby* od Věry Merhautové.

Pospizsyl zdůrazňuje, že nevšímavost k těmto „neproslulým“ památkám je nedostatkem sebereflexe, přičemž analýza těchto památek není důležitá jen pro dějiny umění, nýbrž i pro pochopení souvislostí mezi minulostí a dneškem.[3] Nezbývá než souhlasit.

Autoři opravdu zevrubně zmapovali skulptury z celé České republiky, takže zde zájemce najde například artefakty z pražských sídlišť (a nejen z nich), ať se již jedná o Jižní Město, Stodůlky, Barrandov, Prosek atd., ale i z jiných měst – Jablonce nad Nisou, Liberce, Ústí nad Labem, zkrátka nejen z Čech, i ze Slovenska. Mohlo by se zdát, že v minulých dobách působili na veřejných prostranstvích pouze umělci, kteří byli protěžovaní režimem, ale opak je pravdou. Najdeme zde i sochaře, kteří stáli někde mezi oběma póly, mezi aplausem a zavržením. Připomněla jsem

[2] Tomáš POSPIZSYL, *Sochy, které nikomu nepatří,* in: Vetřelci a volavky. Atlas výtvarného umění ve veřejném prostoru v Československu v období normalizace (1968–1989), Pavel Karous (ed.), Praha 2013, s. 414.

[3] *Tamtéž*, s. 416.

už Karla Nepraše (pěkný je jeho altán v Malešicích) či Huga Demartiniho; dále přijímali zakázky užitného charakteru i Eva Kmentová či František Kafka.[4] Všem těmto významným i zapomenutým, oportunistickým i solitérním se publikace věnuje. A je to záslužné, protože český (a do jisté míry i slovenský národ) jsou doslova přeborníky v bourání pomníků „nehodících se“ do polistopadové doby.

V knize jsou jen drobná přehlédnutí na úrovni tiskových chyb. Rozhodně bych ale vytkla až nemístně vysokou cenu publikace. Ale to není vina autorů, kteří shromáždili úctyhodný seznam pozapomenutých výtvarných děl, kolem nichž mnozí denně chodíme takřka bez povšimnutí a jež se možná stanou předměty módní obliby už za několik let.

Alžběta ČORNEJOVÁ

[4] Možná, že se sluší připomenout, že podobné veřejné zakázky byly velmi slušně honorovány a při všech oficiálních projektech na ně byly vyhrazeny nemalé finanční prostředky.

Muzea a výstavy

Plakát v souboji ideologií 1914–2014

Centrum současného umění DOX Praha, 14. února–19. května 2014

Ve velmi kvalitně a moderně zrekonstruovaných prostorách Centra současného umění DOX v Praze proběhla od 14. února do 19. května 2014 výstava s názvem *Plakát v souboji ideologií 1914–2014*. Ačkoli nepatřím k pravidelným návštěvníkům výstav, a necítím se tak být povolán ke kritice či recenzím těchto počinů, přesto se pokusím přiblížit čtenáři dojem, který ve mně, běžném návštěvníkovi a učiteli dějepisu v jedné osobě, tato výstava zanechala.

Samotná galerie DOX je, myslím, kvalitní ukázkou, jak pojmout moderní výstavní prostory, které vznikly rekonstrukcí bývalých průmyslových objektů v Holešovicích. Díky práci architekta Ivana Kroupy se návštěvník dostane po vstupu do galerie do naprosto jiného světa, kde jako by neplatila pravidla venkovní hektické doby a ve kterém je mu přímo předurčeno rozjímat a debatovat.

Výstava *Plakát v souboji ideologií 1914–2014* mapovala formou propagandistických děl vývoj světové společnosti a politiky od první světové války až po současnost, přičemž jednotlivé exponáty získala galerie z domácích i zahraničních sbírek. Podle informací autorů výstavy, zapůjčila plakáty například Moravská galerie v Brně, Uměleckoprůmyslové museum v Praze či Ne boltai! Collection.

Velmi zajímavá byla kolekce sovětských plakátů od občanské války až po válku studenou nebo i méně známá díla z československé provenience zachycující ohlasy na první světovou válku nebo počátek první republiky. Samotná instalace byla provedena velmi dobře a diváka vtahovala vždy do konkrétního období dějin, nutila k zamyšlení nad určitou politickou krizí či tématem. Samostatnou sekci tvořila díla reflektující problémy naší současné společnosti, včetně útoků z 11. září a protestů vyvolaných nedávnou ekonomickou krizí. Tvůrci výstavy tak částečně nastínili směřování moderní propagandy, která se z ulic přesunula do domácností nejen prostřednictvím televize a rozhlasu, ale především díky internetu.

S rozvojem posledně jmenovaného média získal v moderní době

i politický plakát druhý impuls, navíc kořeněný tisíci tvůrci, kteří by jinak prostor pro umělecké a názorové vyjádření hledali jen stěží. Politický plakát se tak po své profesionalizaci a deautentizaci pomalu vrací k tvorbě jednotlivců či malých skupin, které osobně zajímá daný problém a jejichž umělecké vyjádření je z tohoto důvodu autentičtější na rozdíl od tvorby nejrůznějších profesionálních agentur. Ty zpravidla pracují na zakázku bez osobní a niterné participace na daném sdělení.

Velkým a troufám si tvrdit, zcela zásadním nedostatkem výstavy plakátů v DOXu byla nedostatečná práce kurátora Jaroslava Anděla, který zároveň působí i coby umělecký ředitel Centra DOX. Naprosté většině plakátů totiž chybělo bližší vysvětlení historického a politického pozadí, popisky se omezily na pouhý název či překlad textu, rok a zemi vydání a jméno autora. Vzhledem k složitosti moderních dějin by bylo záhodno návštěvníkům pomoci při orientaci v těchto dílech a nastínit okolnosti, ke kterým odkazují. Právě důvod vzniku a politické zadání je zásadní pro interpretaci propagandistických plakátů, bez tohoto osvětlení se návštěvník ocitá před řadou hádanek a kvízů, které se pokouší vyřešit.

Myslím, že jako učitel dějepisu disponuji alespoň částečným přehledem o moderních dějinách, i tak jsem u některých plakátů nedokázal rozklíčovat pozadí jejich vzniku a ani určit přesně události, ke kterým odkazují. Právě zkušenosti z pedagogické praxe mě vedou k přesvědčení, že značná část návštěvníků u mnoha exponátů nebyla schopna jejich poselství plně pochopit.

Výstava tak dle mého názoru představovala pouze uměleckou rovinu propagandistických plakátů. Rovinu politickou, která je, myslím, pro politický plakát zásadnější, tato výstava příliš neukazovala. Prezentaci jakékoli propagandy je podstatné doplnit alespoň elementární interpretací, proto by měla galerie při realizaci výstavy tohoto formátu více spolupracovat s historiky a zaměřit se na hlubší popis jednotlivých plakátů. V tomto případě nelze nechat na diváka působit jen samo dílo, jak je to možné v jiných oblastech umění.

I přes výše uvedené výtky považuji výstavu za zajímavý vhled do minulé i současné formy propagandy. A samotná návštěva prostor galerie s nezbytnou kávou v intelektuálně laděné kavárně s kulisami zamyšlených a rozjímajících umělců stojí za to.

Václav Čada

Didaktika

Štorchův memoriál 2013

Záznam panelové diskuse *Proměny dějepisu ve 21. století*

Dne 11. dubna 2013 proběhla na mezinárodním symposiu pořádaném u příležitosti 135. výročí narození Eduarda Štorcha (1878–1956) v Památníku národního písemnictví v Praze panelová diskuse historiků, didaktiků a učitelů dějepisu věnovaná proměnám dějepisu ve 21. století.[1] Pozvanými hosty byli Jiří Mihola z Katedry historie Pedagogické fakulty Masarykovy Univerzity v Brně; Josef Märc z Katedry historie Filosofické fakulty Univerzity Jana E. Purkyně v Ústí nad Labem a Gymnázia Chomutov; Jaroslav Pinkas, vedoucí skupiny vzdělávání Ústavu pro studium totalitních režimů v Praze; Tomáš Mikeska z Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy a Gymnázia Sázavská v Praze; Václav Čada ze Školy mezinárodních a veřejných vztahů Praha a Dagmar Martinková ze Základní a mateřské školy v Bohdalicích. Diskusi moderovala Hana Havlůjová z pořadatelské katedry. Záznam byl pro potřeby didaktické sekce časopisu *Marginalia Historica* redakčně upraven a krácen.

Učebnice dějepisu ve 21. století

Hana Havlůjová: Vážené kolegyně, vážení kolegové, dovoluji si zahájit naši panelovou diskusi. První téma, o kterém – inspirováni odkazem Eduarda Štorcha – budeme hovořit, jsou učebnice dějepisu. Potřebujeme podle vás ve 21. století ještě učebnice dějepisu? Pokud ano, jak by měly vypadat? A pokud ne, proč? Můžete se také pokusit charakterizovat „ideální" učebnici dějepisu pro základní školu, gymnázium či střední odborné školy.

Dagmar Martinková: Určitě ano. Minimálně proto, aby byl zachovaný nějaký řád. I z praktického důvodu musí jakási učebnice, které by se daný učitel měl držet, existovat. A také z toho důvodu, že když děti přechází

[1] Zpráva o symposiu viz Hana HAVLŮJOVÁ, *Štorchův memoriál 2013,* MarginaliaHistorica 1, 2013, s. 203–205.

třeba na jinou školu, tak aby nepřešly absolutně do jiného terénu. Navíc jako učitelka myslím na to, že v případě suplování je dobré, aby se měli ti, kdo zastupují, čím řídit.

Ale – měla jsem šanci učit i děti od čtvrté třídy ve vlastivědách. Sama nejsem absolventka pedagogické fakulty, vystudovala jsem historii – archivnictví, a když jsem začala podle učebnic učit, tak jsem objevovala nové já. Protože v učebnicích na základní škole mi připadá, že je informací strašně moc. A tím, jak jsem hledala cestu, jak dějepis dětem přiblížit, tak jsem praxí zjistila, že je nejvíce zajímá to, co je jim nejbližší. Proto bych určitě ubrala obecné dějiny a začala tím, co je dětem bližší – tedy regionální dějiny. Protože pro ty malinké hlavičky je regionální dějepis nejlépe pochopitelný. A ony se mohou historie chytit a jít s ní dál. Ale pokud je pro ně dějepis od počátku něco absolutně vzdáleného, tak je pro ně ztracený už asi navždy.

Jaroslav Pinkas: Ano, myslím si, že učebnice ano. Nicméně ne v té podobě, ve které dnes převažují. Učebnice, které na dnešním trhu převažují, jsou podle klasifikace profesora Beneše kvazisyntézy. Přináší velký příběh etnických českých dějin, který je v mírných obměnách tradován už velmi dlouho. Myslím si, že to je chyba. Je třeba hledat novou formu příběhu – ne snad z hlediska politické korektnosti, ale prostě proto, abychom vyprávěli příběh, který není vázaný na etnikum, ale který bude skutečně integrovat občanský národ Čechů, především tedy větší vstřícnost vůči minoritám a sousedům a Evropě.

Druhá výhrada se týká formální podoby učebnic. Kvazisyntéza je z povahy věci výkladový text, který příliš neinspiruje k používání. Myslím si, že daleko lepší by byla analyticko-syntetická podoba učebnice, kde nejméně polovina obsahu je věnována analyticky zaměřeným úlohám podněcujícím interpretační kompetence žáků.

A jako podnět do diskuze dávám, že by ministerstvo mělo více regulovat vydávání učebnic především ve vztahu k didaktickým trendům. Tyto zásady by se měly stát nejenom postřehem z praxe nebo z teorie didaktiky, ale skutečně regulí, která bude inspirovat tvůrce učebnic tak, aby nedocházelo k neustálému přepisování, k recyklaci.

Václav Čada: Je otázka, jaké učebnice a pro koho. Je třeba rozlišovat mezi učebnicí pro základní a pro střední školu – koncepce textu musí

být jiná. Já mám zkušenost s výukou na střední škole a nižším gymnáziu a tam i podání dějepisu musí být rozdílné. Na základní škole se snažím spíše zaujmout a na střední škole něco naučit, i když to tedy neznamená, že na základní škole nic neřeknu. Důležité jsou na základní škole také pracovní listy, cvičebnice – s těmi by měl učitel pracovat asi daleko víc než se samotnou učebnicí.

Ještě bych chtěl zareagovat na vstřícnost vůči minoritám a Evropě – určitě, jen nevím, jakým způsobem – jestli to půjde – aby to nesklouzlo do snahy sepsat evropské dějiny. Ta snaha, že budeme mít učebnici evropských dějin, už tady byla. Ale je pak problém s jednotlivými osobnostmi – třeba Karel IV. Jak budeme Karla IV. vykládat my a jak Němci? Nám asi nebude stačit to, co by daleko stačilo Němcům. Pak se bojím, že by výuka sklouzávala k memorování dat – ta jsou nezpochybnitelná, ta jsou jasná. Takže určitě ano, ale jakým způsobem?

Tomáš Mikeska: Já se taky přidám na stranu kladných přístupů – ano, potřebujeme učebnici. Ale myslím, že záleží na tom, jak by měla vypadat – ta ideální. Ony asi na trhu jsou – ale když nový absolvent přijde do praxe, tak už ve škole učebnice existují. Záleží, kdo je vybral – jestli dějepisář nebo ředitel matematik – a pro koho je to ta ideální. Já se teď setkávám spíše s tím, že když někdo přijde do tohoto prostředí, sám si spoluvytváří ideální učebnici – shání si texty, obrázky, další materiály.

Zazněl tu návrh třeba na regionální dějiny – vím, že se několik nakladatelství pokouší nabízet vytvoření učebnice třeba pro Vysočinu nebo Jihomoravský kraj, ale naráží samozřejmě na ten největší problém, který ve škole existuje, a to jsou peníze. Druhá věc – vytvořit novou učebnici. Aby to pak ale nedopadlo podobně jako s matematikou pana profesora Hejného. Narazíme na to, že spousta učitelů dějepisu si zvyklo na systém „začínám pravěkem, končím 20. stoletím" a jedu si takhle z určité podstaty. Neříkám, že všichni, ale bohužel pořád na školách jsou a tak trošku – i když mají třeba kvalitní učebnici – přehánějí ten výstup. Já mám třeba dceru ve čtvrté třídě a učí se všechny křížové výpravy proti husitům! Co mám pak učit na střední škole? Poprosil bych tedy, pokud tady existují odborníci z řad akademiků, z vysokých škol, ale i autorů – protože většina autorů učebnic od Prodosu, SPN, Frause a dalších je vesměs z akademického prostředí – aby tihle všichni tlačili na odstupňování. Protože z vysokých škol pedagogického zaměření přijde absolvent, který si myslí: *„Já mám*

tady červený diplom a já to do vás narvu – všechny ty dějinné události, které jsem se naučil.“ Není to odstupňované.

A kdybychom se měli vrátit ke Štorchovi, tzn. k příběhu – k příběhu lidí, osobností, jak z regionu, tak evropských, i třeba minorit. To bych byl moc rád. Ale zatím se mi to zdá trošku nekoordinované – teď tu máme holocaust, téma Romové a příští rok budou tématem Vietnamci. A pak si vzpomeneme, že tady máme třeba Ukrajince. Zakomponujeme je do nějakého evropského projektu, dostaneme na něj peníze a bude se to učit na školách. To ale nemá koncept.

Josef Märc: Teď nevím, jaké stanovisko mám zaujmout. Nevím, jestli jsem vůbec oprávněn, slyšel jsem tu, že my, kteří jsme ještě žádnou učebnici nenapsali, těžko o učebnicích můžeme mluvit. Ale našel jsem si několik takových vrstev, které bych tady chtěl ventilovat. Zaprvé – protože jsem si Štorcha oblíbil už dávno a severní Čechy jsou experimentální prostředí pořád – myslím, že jeho učebnice pro nás může být pořád inspirace. A to především v tom, že se Štorch nikdy nebál uvažovat o tom, že jeho texty slouží žákům, aby chápali svoji přítomnost. A proto se musel spálit, protože odhadoval budoucnost. Protože když Velká válka byla první a ta druhá přišla v podstatě čtyři roky po tom, co svoji učebnici vydal, v poválečném vydání musel doplnit, že Velká válka, která už se nikdy neměla opakovat, se bohužel opakovala, ale že doufá, že už se zase nikdy nebude opakovat. Takže Štorch je bytostný optimista.

Ta druhá věc – my jsme asi naši školskou reformu, kterou všude proklamujeme, udělali úplně špatně. To neříkám nic nového, ale udělali jsme ji špatně proto, že jsme do ní zatáhli učitele. U jednoho estonského autora jsem našel, že reforma by mohla být úspěšná, kdyby se vytvořila vzorová učebnice, kterou by bylo snazší vytvořit než realizovat veškerá školení a veškeré věci, které proběhly a které už zase nefungují – státní maturita z dějepisu třeba. Kdyby tady existovaly vzorové učebnice, které by fungovaly, tak by bylo snadné reformu ve školách uskutečňovat, protože bychom věděli, co se máme učit.

A ten třetí moment: Jak vlastně učebnice v našich školách funguje? Pánové Maňák a Knecht, kteří se tím zabývali z druhého břehu – ne historického, ale didaktického – zjistili, že my máme velkou nabídku učebních textů. Analyzovali především texty pro zeměpis, ale pak třeba kapitoly o starověkém Egyptě. A došli k tomu, že v učebnicích pro základní

školy je zhruba třetina obsahu společná. Ale víc jak půlka toho, co každá učebnice přináší svého. Takže to úplně popírá základní smysl toho, že naše základní škola připravuje žáka univerzálně. My žáka v podstatě utváříme na základě učebnice, kterou jsme mu vybrali nebo kterou nám někdo vybral. Tady už zaznělo, že o výběru učebnice až tak moc nerozhodujeme. A byly tam také takové tři výtky, které prý postihují i učebnice dějepisu.

První výtka je, že učebnice nevystihují reálné časové možnosti výuky. Každá učebnice je prostě předimenzovaná. Máme učebnice pro jedničkáře, případně pro potenciální studenty dějepisu, ale takových je mezi běžnou populací jen hrstka. Druhá věc je, že učebnice velmi málo koordinují dějepisné a jiné znalosti. A za třetí, spousta našich učebnic může být velmi moderní formou, ale je velmi tradiční obsahem. A my v podstatě recyklujeme staré národní mýty a staré národní tradice, a to se vlastně dělá už ve zmíněné vlastivědě ve čtvrté třídě.

Jiří Mihola: Řekl vůbec někdo, že ne? Já říkám také ano, i když zažil jsem jako student vyučující, kteří byli chytří jako kniha a dovedli látku mimořádně dobře podat. A pak jsme měli vyučující, u nichž učebnice anebo minimálně práce s učebnicí byla protivnější než práce s tím učitelem. Ale ne každý učitel má takový dar, takže prostě učebnice ano.

Připojuji se k tomu, co tady bylo řečeno na téma regionálních učebnic. Myslím, že tady je poměrně velký dluh. A těch pár pilotních kousků, které je možné tu a tam vidět – to je zase otázka, zda by se daly vzít jako mustr, aby si učitel podle nich něco sám připravoval.

Co se týče charakteristik učebnic, opět se mohu připojit k tomu, co zde již bylo poznamenáno. Jsem rád, že se dneska hodně razí každodennost nebo že je snaha nahlédnout do běžného života člověka v té které době. Na druhé straně jsem se také setkal s docela extrémním vyškrtáváním dat z učebnic – radši nebudu říkat nakladatelství, abych se nespletl a nevznikla křivda. Ale v rámci kapitoly tam byl občas jeden letopočet, občas žádný, což mi přijde tedy docela absurdní. Děcko, které nemá žádné znalosti, se potom topí v kaši, která může být zajímavá svým podáním nebo příběhem, ale když se nemá o co zachytit, tak to potom vidím podobně, jako bychom dělali matematiku zcela bez vzorečků nebo něco takového.

Souhlasím s „předimenzovaností“ učebnic, ale zároveň si myslím, že nejde zdaleka jen o texty. Ve snaze učebnici zatraktivnit se to týká také mozaik obrázků. Často jsou to takové malé čtverečky, člověk aby si na

to vzal pomalu lupu. Nevím, jaký význam takovéto doplnění textu může mít. Myslím si, že obrázky, prameny i cokoli dalšího – když se přežene, tak je to ke škodě věci.

Spíš jako řečnickou otázku bych si tady položil, jestli se také nezamyslet nad existencí vysokoškolské učebnice. A docela si dovedu představit, že by ostře vystoupila řada zkušených kolegů, profesorů a docentů z různých pracovišť v ČR, kteří třeba opovrhovali i skripty. Ale když sleduji realitu jako učitel na vysoké škole a vidím, po čem studenti dneska sáhnou, tak je to skriptum anebo výpisky a přeposílání různých zpracování z internetu. A poslední vysokoškolská učebnice – nepočítám Teichovou – tak byly *Československé dějiny* Petráně a kolektivu. Takže jestli i tyto učebnice pro pedagogické fakulty nebo i pro fakulty, kde jsou učitelské obory, nezvážit s ohledem na budoucnost absolventů a jejich působení.

Ruku v ruce s učebnicemi se totiž hovoří i o různých metodických příručkách a pracovních listech. Myslím si, že by bylo vhodné, aby spíše než tři záležitosti takhle separé, měl učitel k dispozici aktuální příručku s přehledem nových posunů v bádání o závažných etapách českých nebo světových dějin. Neboli informace o tom, co se udělalo s mýty a stereotypy. Všichni si pamatujete, jak se řešil Hus. Desítky historiků se usnášely o tom, že se našlo nové místo pro Mistra Jana. Došlo se k nějakému závěru, ale já jsem si nevšiml – i když pochopitelně neznám všechny učebnice – že by v učebnicích byla nějaká zmínka nebo návod pro učitele. Pokud on sám nepátral, tak stejně jenom převykládal text. Takže kdybyste mu dali jakýkoliv text, on bude převykládávat ten, který má k dispozici.

Vlastivěda a regionální dějiny

Hana Havlůjová: Díky. Prosím, pokud chcete zareagovat na někoho z kolegů? Nebo je čas na dotaz z publika?

Jana Zahradníková:[2] Já bych k tomu měla několik poznámek. Jednak k regionální historii – co vím, tak z nakladatelství Fraus objížděli jednotlivé kraje a vážně uvažovali o tom, že by vydávali učebnice pro jednotlivé kraje.

[2] PhDr. Jana Zahradníková působí v Historickém ústavu Filosofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Vyučuje didaktiku dějepisu.

Ale protože neměli finance, tak jednali o finančním přispění krajů. Asi před třemi týdny psal pan redaktor, že se myšlenky nevzdávají, ale peníze nejsou. Proč to říkám? Protože já si neumím představit učebnici regionálních dějin pro 1. stupeň základní školy. Položím-li si otázku, co je region pro malé dítě, tak je to skutečně lokální místo – obec, kde žije, a nejbližší okolí. Takže učebnic by potom muselo být tisíce – kolik je obcí. Proto si myslím, že pro 1. stupeň invence učitele a znalost místa pro vnesení této problematiky do vyučování stačí. A může tady být pro nás inspirací právě Štorch a jeho otázky, jeho pokusné učebnice, které s regionem a lokalitou vždycky úzce souvisely. V tom případě si myslím, že to není špatný nápad. Nicméně finanční situace je špatná.

Ale mně u všech kolegů, kteří tady o potřebě učebnic hovořili, vadilo, že opomněli ten hlavní smysl, proč mít učebnici dějepisu. Žáci se zde setkají s textem. A mnozí naši žáci se s psaným textem jinde už prakticky nesetkají. A já je mohu učit textu rozumět, s textem pracovat. Obsah učebnice asi nikdy nemůže být ideální. Nikdo z nás učitelů asi nebude používat učebnici jako dogma, podle něhož bude striktně učit. Je to tvořivý materiál a záleží na mně. Ale žáci by měli hlavně pracovat s textem, rozumět, vybírat, konspektovat. Tedy to, co pak neumí ani na vysoké škole. Pan kolega z Brna končil tím, že žáci mají raději internet a zápisky, ale to je učíme my na nižších stupních škol. My jim látku vlastně stále takto předkládáme. Oni raději píší celou hodinu dějepisu jednoduché zápisky, než aby těžko hledali informace v učebnici. Ale učebnice je má učit právě toto.

A pak, jak říkal pan kolega Čada, že si myslí, že musejí mít rozlišenou strukturu učebnice pro základní a pro střední školu, s tím souhlasím. Je jasné, že když autor napíše učebnici, rád ji uplatní několikrát, že? To už jsou ale jiné věci. A pane kolego, já osobně považuji za největší úkol – vy říkáte, že učíte na střední odborné škole, kde máte roční kurzy dějepisu. Jaká má být tedy učebnice pro roční kurz dějepisu? Tam má snad cenu tematicky učit jedině dějiny 20. století. To je podle mě velká výzva a myslím, že učitelé středních odborných škol s těmi třemi variantami učebnic moc spokojeni nejsou.

Zase tak široká nabídka vlastně také není. Pro gymnázia jsou dvě řady – stará SPN z devadesátých let a dějepis pro gymnázia. Souhlasím ale s tím, že pro základní školy je učebnic velmi mnoho a často se velmi liší svým zpracováním.

Dagmar Martinková: Já si dovolím nesouhlasit s nemožností vytvořit regionální učebnici pro 1. stupeň. Naopak si myslím, že je to výborná věc. U nás v Jihomoravském kraji iniciovalo snad sdružení Lipka asi před pěti či šesti lety regionální učebnice. A my jsme se setkali se spoustou autorů, kteří na téma regionálních dějin vytvořili naprosto krásné učebnice prvouky, čítanky prvouky, navrhli vlastivědné vycházky. Děti začínají od třetí třídy, jdou na vycházku, dostanou text pověsti, pohádky vztahující se k místu. A právě tím, že já jsem začínala taky s vlastivědou pro čtvrtou a pátou třídu, a tehdy jejich učebnice byly strašné, velmi složité – půlka třídy byli třeba dyslektici, dysgrafici, autisti – snažila jsem se najít cestu, nevěděla jsem si rady. Tak jsme začali právě s těmi vlastivědnými vycházkami a taky s těmi pověstmi a čítankou. Dnes je mám v deváté třídě a po těch pěti šesti letech mohu zhodnotit, že to jsou mí oddaní žáci, že jsem je pro historii získala. Z části asi i proto, že jsem nedělala přesně to, co je v osnovách. Tehdy jsem přišla k učebnici, kterou vybral někdo jiný, tak jsem k ní přidala něco navíc.

Jana Zahradníková: Paní kolegyně, já si myslím, že to je základ, co říkáte. To je úplně správné. Já vidím jen jako obtížné to, že když vezmeme Jihomoravský kraj, tak to je pro malé dítě stále abstraktní region. Já jsem jen říkala, že je důležité to základní vymezení.

Václav Čada: Jestli mohu, Vy jste říkala, že základem je práce s textem učebnice, to určitě, ale myslím si, že hodně záleží na učiteli. A řada učitelů má učebnici zkrátka tak na domácí úkoly: *„Naučte se doma tohle a tohle."* Ale myslím, že je důležité s učebnicí nebo s pracovními listy nebo s čímkoliv pracovat. Dost často to vypadá tak, že buď učitel učebnici nepoužívá, nebo žákům jen řekne, co se mají naučit, anebo řekne: *„Udělejte si výpisky z toho a toho."* Osobně jsem žáky rád nechal jednou za čas udělat výpisky z textu a potom jsme společně hodnotili, co je důležité. Ale to už je zase na učiteli, musí vyvážit různé věci, používat různé metody. A na to, jak využívat text, je jich plno, skupinové práce, skládankové učení.

A poslední věc, co se týče středních škol a dějepisu, je to skutečně tristní. Já učím na střední škole mezinárodních vztahů, která by měla mít v dějepise oporu, a stejně je dějepis drsně zestručněný. Žáci se mají všechno naučit během dvou let. Zároveň se ale musí naplnit rámcové programy, takže já nemůžu přeskočit určité období, a potom to vypadá na střední

škole skutečně tak, že třeba Velká francouzská revoluce se musí zvládnout během hodiny, teď jsme probrali Římskou říši během hodiny. A to potom vypadá tak: *„To jsme nestihli, to si musíte dostudovat."*

Tomáš Mikeska: Já jenom doplním k učebnicím dějepisu pro střední školu: tam je opravdu velký potenciál. Máme málo řad, ale nakladatelství do dalších už nejdou. Střední školy totiž už nekupují učebnice pro své studenty a je tu velká konkurence, která se skloňuje – *Dějepis v kostce*. Dokud se někdo – víceméně učitelé, rodiče, ale i veřejnost – nevymezí vůči *Dějepisu v kostce* – to prostě není učebnice, to jsou nějaké výpisky, které já můžu taky vyvěsit někde na internetu. A samozřejmě vůbec internet jako takový, kde už visí spousta zápisků, které si student najde a s nimi se připravuje. Studenti prostě hledají nějaké alternativní, zjednodušené přípravné texty, které používají.

K otázce psaného textu, tady to je podle mě opravdu strašně složité, protože stát se v současnosti zaštiťuje inkluzí a integrací. To znamená, opravdu se stane, že se vám ve třídě sejdou děti, které jsou dyslektické, dysgrafické, potom tam máte autistu, cizince, problémové děti, které nejsou schopny udržet pozornost, ADHD, a vy s nimi máte rozebrat text. Jednou jsem si vypůjčil – protože samozřejmě také hledám zdroje – ze stránky RVP text, myslím si, že pro středoškoláky by mohl být zajímavý – rozbor *Inauguračního diplomu*. Jsou to jednotlivé kratší části a žáci je mají převést do češtiny. Strávili jsme na tom celou vyučovací hodinu a žáci tomu textu fakticky ze začátku vůbec nerozuměli.

A opravdu si myslím, jak tady už zaznělo, že reforma vůbec neproběhla. Ono se musí někde začít a já nemám nic proti integraci, ale musí se jasně ukázat, kdo má na to dále studovat, potažmo třeba na středních odborných školách, a kdo na to nemá, kdo třeba s textem pracovat nezvládne. Já jsem například zjistil, že tyhle děti potom perfektně pracují s obrázky. Dáte jim obrázek a oni vyfabulují nádherný příběh, který pak zasadíme do historie. Ale text, tam je to horší.

Josef Märc: Já bych měl takové dvě krátké připomínky. Ta první je, že si nejsem úplně jistý, jestli regionální nebo lokální dějiny musíme dostávat do škol přes učebnice, jestli by nebyly snazší a užitečnější cesty, jak je tam dostat jinak. Viz třeba školní projekty zaměřené na zkoumání a uchovávání místního kulturního dědictví nebo míst paměti. A druhá věc, na paní

kolegyni Zahradníkovou – jestli je učebnice skutečně primární médium, když chceme učit pracovat s textem. Jestli by se práce s textem nemohla odvíjet od textů, které přicházejí odjinud, třeba z dětského prostředí a dětského světa, ale to by zase bylo na jiné dlouhé povídání.

Jiří Mihola: Ještě krátce k regionálním dějinám. Myslím, že jak tu bylo řečeno, učebnic je mnoho a školy je dále nekupují, tak podle mě vůbec není reálná otázka, že bude mít každý kraj svou regionální učebnici dějepisu. To je první věc. Druhá věc – i kdyby náhodou peníze byly, tak nevím, jestli by to bylo smysluplné. Jak víme, současné kraje jsou už delší dobu historiky kritizovány, že s historií mají společného jen velmi málo (nebo jenom některé). Takže stejně by regiony zpracované v učebnicích byly širší nebo užší. Ale myslím si, jakkoliv jsem přesvědčen, že regionální dějiny jsou spíš doplněním celonárodních nebo světových dějin, tak svoje místo mají. Proto by bylo dobré, aby existoval nějaký mustr, aby učitel věděl, co zařadit a co vynechat – právě proto, že učitelé mají prostoru ve výuce málo. Ale takové příklady jsou – trochu štěstí v tom mají jižní Čechy a taky myslím, že právě profesor Bůžek a kolektiv napsali takovou regionální učebnici –

Jana Zahradníková: Ale ta není zas až tak moc návodná, jestli jste ji viděl, ona zase tak moc kvalitní není – já bych ji za vzor nepovažovala –

Jiří Mihola: Viděl jsem ji, ale samozřejmě je to těžké dávat jako vzor, když je to skoro jediný příklad. Jsou tu nějaké dvě tři další, ale otázka je, jestli by byly lepší. Tam nepochybně není akcent na metodiku. Jde spíše o pokus vedle podání národních dějin dát dějiny rožmberského dominia s pokračováním, co bylo dál.

Dějiny 20. století

Hana Havlůjová: Děkuji. Tak, paní kolegyně z publika měla otázku.

Účastnice symposia: Já jsem učitelka ze základní školy a viděla bych tady spíše takový koncepční problém. Učím až 2. stupeň, ale když pozoruji – a měla jsem děti na 1. stupni – jak vyučující uchopí vlastivědu – myslím,

že už to tu zaznělo – úplně jsem jako dějepisec třeštila oči, co chtějí po dětech ve čtvrté a páté třídě. A říkala jsem si: *„Proboha, k čemu jim to je? Já jim to budu říkat, až budou starší a trochu v jiných souvislostech."* Ale oni se skutečně učili všechno nazpaměť, i když vůbec nic nechápali.

Mě spíše napadla otázka, jak koncipovat vlastivědu. Proč do dětí – s prominutím – hustit dějiny od začátku až do konce během dvou let, když potom se probírají na 2. stupni? A pak zase, jestli to má smysl, když mám dotaci rok dva, dělat na střední odborné škole rychlokurz toho samého, co už slyšeli? Jestli by nebylo rozumnější věnovat se na 1. stupni významným osobnostem, záležitostem z regionu. Aby je učitelé skutečně seznámili třeba s tím, že tady a tady je muzeum, co tu můžeš vidět, tady odsud pochází takoví a takoví lidé. K tomu nepotřebují učebnici. Možná metodické listy, nápady.

A opravdu odučit dějepis na 2. stupni do začátku 20. století – na tohle téma jsem už slyšela tolik názorů kolegů z praxe… A pak, když jsou děti starší a jsou schopné chápat politický vývoj, příčiny, všechny kauzální vztahy, tak tohle dělat na střední škole. A rozebrat dějiny 20. století na úrovni, spíš než je tam dva roky honit, třeba tak, že Římskou říši proberu za jednu hodinu – to je šílené! Nic ve zlém, ale to stihnu jen odkdy dokdy. Ale nějaké vztahy, otázky, proč? To nejde.

Václav Čada: Nevím určitě, jestli neprobírat na základní škole dějiny 20. století. Myslím si, že alespoň nějaký přehled je určitě nutný. Ale s tím středoškolským dějepisem – my nemáme moc možnost lavírovat, můžeme se jen snažit klást důraz třeba na moderní dobu, propojovat dějepis s jinými předměty.

Jiný problém je otázka, jestli na střední škole žáci rozumí textu. Co si budeme zastírat, zkrátka úroveň studentů na středních školách šla neuvěřitelně dolů. Je to způsobeno demografickou křivkou, kdy počet studentů klesl, a naopak počet škol stoupl. Na střední škole pak skutečně pracujete se studenty, kteří vědí, že studium je nad jejich možnosti. To je další úskalí dějepisu na střední odborné škole. Já se vždycky snažím – mluvím teď jako člověk z praxe, ne odborník – minimálně jim dějepis neznechutit. Což si říkám, že když se mi to podaří, je to výborné. A když se mi podaří zaujmout aspoň jednoho člověka ve třídě, je to bezvadné. To nám ale ne úplně usnadňuje rámcový vzdělávací program.

Jaroslav Pinkas: Dovolte několik připomínek. Nejdřív bych asi trochu polemizoval s paní kolegyní, že učit dějiny 20. století na základní škole není vhodné. Já si to nemyslím, dokonce naopak. Protože musíme postupovat od toho, co známe. Žáci znají svojí současnost. A my jako učitelé – a já jsem také učitel – jsme do jisté míry povinni vysvětlovat historické souvislosti naší přítomností a přistupovat k dějepisu z toho pohledu, že je recipován naší současnou realitou. Čili současnost je filtr, přes který minulost přechází. Není to prostě, že přednášíme cosi v nějakém vzduchoprázdnu. A proto by 20. století mělo být v centru pozornosti učitelů nejen na střední, ale i na základní škole. Dokonce na základní škole především. To je jedna věc.

Druhá věc, kterou bych tady rád řekl. Myslím si, že je třeba vnímat učebnici nejenom v metodickém slova smyslu, jako, řekněme, nástroj metodiky, že se tak pracuje s nějakým textem. Zároveň je třeba říci, a v dnešní době speciálně, že je to jeden z mála normativních textů, který určuje naši kolektivní zkušenost. A přestože nepokládám za šťastné, jakým způsobem se tato kolektivní zkušenost prezentuje v současných učebnicích, neboť jde v zásadě jenom o mírně modernizovaný narativ z 19. století, nějaká podoba tohoto narativu je nutná. A když se třeba vrátím k diskuzi o regionálních učebnicích, tak tento aspekt tam úplně zaniká. Nebo i my, když uvažujeme o nutnosti variability paměti a zpřítomnění paměti ve výuce historie 20. století tak, abychom zohlednili individuální zkušenost rodin a nevystupovali represivně vůči jiným prožitkům minulosti, musíme mít nicméně nějaké základní minimum, které z nás bude dělat společenství. Budeme-li tedy národ definovat šířeji, a já doufám, že budeme, než jen v tom úzkém kmenově nacionalistickém slova smyslu, ale skutečně jako občanský národ, tak tam tahle definice musí být a musí tam být tenhle sdílený prvek. A to je podle mě funkce učebnice daleko spíš než funkce nějakého metodického nástroje, který usnadňuje výuku.

Hana Havlůjová: Dobře, někdo z panelistů?

Tomáš Mikeska: Ještě k tomu, zda 20. století na základní škole – jestli ano, nebo ne. Docela mě to zaujalo, ale spíše se přikláním k tomu, že by žáci na 2. stupni měli mít výklad úplný. Ale to 20. století – i když to nikdo nepřizná, spíše se podléhá tlaku: *„Dojděte, kam až můžete."* Všechny kontroly z České školní inspekce sledují podle ŠVP, jestli se učí do 21. století. Ale pak narážíme na to, jestli to, co vykládám, je nenapadnutelné nebo jestli

to není zase moc mírné. Protože se budeme zase setkávat s tím, jestli při výkladu o padesátých letech říkat o popravách nebo neříkat. A tak to říkají i kantoři. A pořád je tady ten problém, jestli to je už historie, když to ještě není pořádně zdokumentované. Jestli bychom spíše neměli končit v roce 1945 a nechat zbytek na politology.

Nebo v nějakých tématech, kde by se dětem třeba ukázaly příběhy rodin, raději neotevřít diskuzi. My přece dětem musíme ukázat i tu druhou stránku – třeba postavení dětí komunistických funkcionářů. A jak oni to vnímají – dneska, v současnosti. Myslím si, že ta témata jsou i průřezová. Třeba v rámci vztahu křesťanství a islámu. Jak se dneska mluví o dobývání Jeruzaléma? Je to jednostranné? Nebo je to pozitivní, že křesťané město dobyli? A chovali se tam dobře? A jaká je paralela v současnosti? Je tam více těch věcí a myslím si, že spousta učitelů to řekne tak, jak je to napsané v jednoduchém textu učebnice a radši se nepouštějí do rozboru, aby to nějakým způsobem vysvětlili. A tady narážíme na to, že studenti, žáci, nereflektují různé náboženské, etnické rozdíly. Protože ani doma, ani ve škole se to potom neřeší. A nikdo se tím vlastně nezabývá. Ano, máme takové otázky v rámci průřezových témat, máme to v ŠVP, ale jestli se to naplňuje, o to už se nikdo nestará.

Účastnice symposia: Já jsem jen chtěla dodat, že děti na základní škole nejsou zralé na takovéto diskuze. Ne, že by se toho člověk bál, ale zaprvé je tam časová dotace a obrovský problém – a to říkám naprosto na rovinu – dostat se s výkladem až do současnosti. Druhá věc je, že buď stáhnu výklad na to, že bylo „tohle, tohle, tohle". Což je ten případ, který bych nechtěla, jen říkat, že něco bylo, ale spíše, aby pochopili, proč to bylo. Jenže situace je tak komplikovaná a děti tomu nerozumí, nejsou intelektuálně zralé na to všechny souvislosti rychle vstřebat. A proto si myslím, že na střední škole je třeba to rozebírat. Ne probírat dva roky celé dějiny, ale opravdu například strávit dva roky dějinami 20. století formou diskuzí, příkladů, práce s písemným materiálem. To by mi přišlo jako přínosnější na tom 3. stupni než nějaký rychlokurz.

Jana Zahradníková: Mám jednu zásadní poznámku. Podle nového pojetí odborného vzdělávání podle RVP je celá řada oborů, kde dějepis není vůbec nebo nemusí být vyučován. ŠVP si skládají školy samy, mají jen jakési společenskovědní vzdělávání, kde se integrují témata z občanské

výchovy, či chcete-li základů společenských věd, i dějepisu, takže se může stát, že žáci by o 20. století nikdy neslyšeli. A ne tak malá část žáků, jak by se mohlo zdát. Zatímco devítileté základní vzdělávání je povinné pro všechny, to je jedna věc.

A pak ještě k té vlastivědě. Nevím, přiznám se, podrobně, které učivo a jaké jsou výstupy oddílu Člověk a jeho svět pro 1. stupeň základní školy v RVP. Ale podle mě tam není nikde řečeno, že by se žáci měli učit podrobně dějiny. To jenom učitelé si usnadňují práci. Často tím také odstraňují svoji nejistotu. Je daleko těžší učit vlastivědu, jak jste ji učila vy, paní kolegyně, tvůrčím způsobem. Snazší je ohradit se letopočty, které si není těžké seřadit, a žákům je pak nadiktovat. Podle mě ale není nikde řečeno, že se takto učit má, a je velký rozdíl v přístupech učitelů, jak vlastivědu učí. Ale to je otázka přípravy učitelů národního stupně. Je to nesmírně náročná práce, to všichni víme, a zřejmě proto nejsou moc dobře vybaveni.

Hana Havlůjová: Děkuju, ještě tady máme dvě reakce k tomuto tématu.

Dagmar Martinková: Já ještě k dějinám 20. století. Já si myslím, že děti o těch dějinách velice dobře vědí. Dokonce už od druhé nebo třetí třídy hrají hry, které jsou s válečnou tématikou, a chodí pak za mnou a ptají se, kdo byl lepší, kdo byl správnější, jestli Napoleon nebo Alexandr, Hitler nebo Stalin. Včetně toho, kolik je dokumentů v televizi. Děcka to sledují a je úžasné, na co všechno se mě dokážou zeptat – a to třeba nejsem ani učitelkou v jejich třídě. Je to kolikrát právě o diskuzi, o vysvětlování, na které straně asi bude pravda. Jde určitě rozebírat i dokumenty. Myslím si, že minimálně o válkách, protože to děcka skutečně zajímá – hlavně tedy kluky. Měli by rozhodně mít jasno už na základní škole.

Jaroslav Pinkas: Já bych tady navázal na paní kolegyni Zahradníkovou a problém výuky vlastivědy. Instrukcí není samozřejmě v tomto případě pro učitele RVP, ale učebnice. A jsou učebnice vlastivědy – a já jsem také otec, takže vím, z čeho se dcera měla učit – které jsou opravdu strašné, protože se snaží stručně, na deseti stranách podat kompendium českých dějin. Ale mě spíše inspirují k poznámce, že je třeba o učebnicích opravdu uvažovat nejen z hlediska metodického použití. Učebnice jsou skutečně vlivným médiem, které dává instrukci učitelům, byť třeba nevědomou

nebo nezamýšlenou, ale přesto je to velmi vlivná instrukce, vlivnější než normativní dokumenty jako RVP nebo metodická doporučení MŠMT. *„Učte tímto způsobem.“* A učitelé tento vzkaz reflektují a výsledkem je pak ale konzervace a my se pohybujeme v začarovaném kruhu. Učebnice recyklují určitý obraz dějin a určitý přístup k dějinám a my se pak divíme, že to ve školách funguje tak, jak to funguje. Samozřejmě, protože učebnice učitele formuje daleko více než nějaké vzdálené ministerstvo školství.

Učitel (dějepisu) a digitální média

„Zásadním způsobem se proměnil svět a to klade úplně jiné nároky na práci učitelů. Po staletí byli majiteli informací, které stereotypně předávali žákům. Kdyby to ale takhle mělo pokračovat dál, tak je otázka, k čemu by nám v době Googlu a Wikipedie škola vlastně byla.“[3]

Hana Havlůjová: Citát, který nás přenesl do druhé části naší debaty, naznačuje, že žijeme v čase radikálních změn. Zaznamenali jste skutečně, že by se v posledních deseti letech proměnil kontext nároků na práci učitele dějepisu? A pokud ano, tak v jakém smyslu? Co z toho vyplývá pro dnešní učitele? Můžeme například pracovat s učebnicí tak, jak se s ní pracovalo dříve?

Dagmar Martinková: Já jsem před deseti lety ještě neučila, tak se otočím k tomu, jestli učitel ještě k něčemu vůbec je. K čemu vlastně přichází. Já jsem před několika lety byla na kurzu s názvem Mediální výchova, hovořilo se i o tom, jestli to nebude předmět. A v tom je ta změna. Já jsem při studiu na univerzitě byla zvyklá, že jako historik – archivář musím jedině do pramenů. A když jsem studovala, tak internet nebo informace z internetu nebyly považovány za hodnověrné, což je dneska jinak. Spousta knihoven a archivů a dalších má informace tam, že?

V dnešní době je úloha učitele jako toho, kdo diskutuje. Děti přicházejí s dalšími informacemi. A protože učím i zeměpis a tam se opravdu informace mění, vznikají nové státy, zanikají, hranice se třeba různě posunují, tak jde o to, že se kolikrát učitel dostane do úzkých. Učebnice je třeba pět let

[3] Adam ŠŮRA, *Děti musí učení bavit*. S Glynnem Kirkhamem o tom, jak pomoci pedagogům lépe učit, Respekt 19, 2009, s. 15.

stará a je tam nějaká neaktuální informace. Pokud učitel nesedí u internetu, u zpráv nebo nečte tisk, tak mu může něco utéct. Když si sama nevím rady, tak učím kritickému posuzování informací. To znamená vzít učebnice, vzít encyklopedii a z ní vybrat informaci, kterou si tak, jak to tady bylo řečeno, vytáhnou z Wikipedie, překopírují ji do Wordu a podají mi to jako referát. Tak je třeba začít je učit přemýšlet, jestli je tam skutečně všechno pravda, porovnávat informace a zdroje. Od sedmé třídy žáky učím, že když dělají referát – a myslím si, že to není brzy – aby si srovnávali informace, aby si vzali jednu encyklopedii, učebnici, článek z Wikipedie nebo staženou seminárku a aby si všechny tyto informace porovnali. Aby začali prostě hledat.

Možná jsem tedy proti učitelům ze starých škol, proti tomu, že všechno, co řekne učitel, musí být pravda a nejvíc ví učitel. Ale já je spíš učím, že také učitel se může mýlit a že pořád přichází nové informace a že je potřeba si z nich vybírat. A možná také vidět věci i z více stran. A to je pak zřejmé i při práci s pamětníky. Stalo se mi – začala jsem učit, měli jsme projekt a přišel žák a řekl: *„Vy lžete, paní učitelko, mně to říkal děda."* A následovala hodinová diskuze o tom, o čem mám lhát, co řekl děda, co říkám já, co říká učebnice nebo co říká dokument.

Možná jsem se do toho trošku zamotala, ale je to asi o diskuzi. Protože i dnešní povaha dětí je jiná. Chybí jim to, co jsme měli my, třeba i naše generace – určitá úcta před učitelem nebo autoritou. A některé děti dnes přijdou do školy a ony jsou těmi majiteli pravdy.

Jaroslav Pinkas: Provokativně bych řekl, že Wikipedie ruší autoritu učitele a legitimitu tradičního dějepisu v tom stylu, jak jej máme zafixovaný. Příhoda z praxe, která jistě není ojedinělá. Člověk vykládá o mnichovské krizi a řekne: *„23. září přijel Chamberlain do Bad Godesbergu,"* a přihlásí se vzadu žák a řekne: *„Pane profesore, to je chyba, tady na wiki píšou, že je to 22. září."* Dneska jsou školy dobře technologicky vybavené a je to dobře. Jen je třeba formy výuky přizpůsobit této realitě.

Takže tyto fenomény kladou na učitele nové nároky v tom, že je třeba nově strukturovat samotný učební plán, výukové metody, formy, kterými se zkrátka téma prezentuje. Není třeba žádných velkých revolucí, to bych rád zdůraznil. Stačí využívat standardní aktivizující metody, které tady už byly mnohokrát zmíněny. Ale dal bych tady k úvaze ještě jednu věc. My můžeme technologie využívat skutečně aktivním způsobem. Třeba Wikipedie se dá

především na středních školách využít jako určitá encyklopedie, kterou lze rozvíjet. A tím vzdělávání dostává další rozměr, protože žáci se pak sami podílejí na tvorbě obsahu.

Je třeba možné zadat tvorbu konkrétního hesla jako domácí úkol nebo referát nebo aktivitu, která vylepší klasifikaci. Anebo lze jít ještě hlouběji ve využití Wiki – a tady se přiznám, že to vůbec není z mé hlavy, ale od mých kolegů, kteří jsou o patnáct let mladší a technologicky lépe sžití s tímto fenoménem – Wikipedie je zajímavá tím, že zaznamenává i změny, čili tam se odehrávají celé bitvy, wiki-bitvy, o výklad určitých pojmů. Typicky, když se podíváte na odsun českých Němců, tak je tam celý text indexovaný změnami, které proběhly, a je zajímavé sledovat intenci těch změn, archeologické vrstvy textu tak, jak se na Wiki vrstvily. A to je sám o sobě výukový materiál, který vypovídá o různých způsobech vztahování se k minulosti. Je fyzickou demonstrací multiperspektivity paměti a lze s tím dělat velmi zajímavé věci.

Takže, když to shrnu, jednak to ovlivňuje výuku a jednak se může stát samo nástrojem výuky.

Václav Čada: Tak já bych chtěl také říct, že ačkoliv vypadám starší, tak učím relativně krátkou dobu. Ale jsem asi z poslední generace, která nebrala Wikipedii a internet jako úplnou samozřejmost každodenního života. My jsme ještě nedělali seminárky nebo referáty jenom z internetu. Ale nastoupil jsem do praxe ve chvíli, kdy to bylo už absolutně normální. Chvilku jsem se s tím sžíval. A je pravda, že žáci to používají ke kontrole učitele, protože si myslí, že nejlepší je nachytat ho při nějaké chybě.

Asi se vážně změnila role učitele. Velkou část praxe se snažím věnovat de facto mediální výchově. Trošku jim vysvětlovat, co a jak, jak co funguje. Nejjednodušší je jim říct: *„Nepoužívejte internet."* Ale to samozřejmě nejde, to by bylo kontraproduktivní. Jako velké vítězství teď vidím, když za mnou studenti před testem chodí a ptají se mě na relevantní internetové stránky, kde by mohli najít informace. Takže to vidím jako určité vítězství, že už nejdou vyloženě po první záležitosti.

Určitým způsobem bojuji každodenně se staženými seminárkami. Není to tak, že by student neměl na to něco vyprodukovat, ale pro něho je stahování přirozená záležitost. Vysvětlit mu, že to nemá dělat, že nemůže vydávat cizí práci za svoji, dá hrozné úsilí. A je velmi náročné hádat se celou hodinu se studenty, proč nemají stahovat seminárky. Dokázali stáhnout

i „vlastní“ názor na jeden film. Zadal jsem, ať mi napíšou reflexi filmu a pak jsem našel na internetu pět názorů, které mí studenti zkopírovali, včetně chyb a včetně zkratek, které se používají na internetu.

Je to problém, ale určitě internet učitel musí využívat. Není možné jim říct: *„Nebudete to používat.“* To zkrátka nejde. Navíc tam je také určitá závislost, co si budeme povídat. Jsou horší než kuřáci, když nejsou chvilku na nějakém profilu. Snažil jsem se při komunikaci se studenty využívat i sociální sítě. Ale zase do určité míry – nebudu s nimi přítel v rámci sociální sítě, nebudu si s nimi psát, že zrovna sedím ve vlaku a někam jedu. Ale sociální síť mohu využít v rámci semináře například ke vkládání materiálů navíc.

K tomu hledání informací – moc se mi líbil příspěvek, že můžeme zadávat, aby studenti tvořili obsah, což se pro ně úplně převrátí. To je pro ně úžasná věc. A měli bychom se snažit je k tomu vést.

Tomáš Mikeska: Já začnu tím, že Vašek je můj student ze střední i z vysoké školy. Jedině on by mohl říct nějakou reflexi po těch deseti patnácti letech. Je pravda, že se zabývám otázkou využívání IT dovedností. Naše škola je letos zapojena do projektu využití iPadů ve výuce. Dějepis tam není, ale spolupracoval jsem s nakladatelstvím Fraus a ti rozjeli tuto výuku, tak mám přístup k některým digitálním učebnicím a zkouším si to. Ten projekt je na přírodovědné předměty – matematiku, biologii, chemii, zeměpis. Ale chceme, češtináři a češtinářky, dělat s iPady maturitu. Teď to vyzkoušeli angličtináři, ušetřili jsme spoustu papíru, jsme tedy perfektně ekologičtí, ukazujeme cestu.

Ale studenti tu cestu neumí využít. Mají technologie, mají iPady a iPhony a myslí si, že umí pracovat s internetem, že umí vyhledávat informace. Pamatuji si na jeden případ, to bylo snad ještě z Jižního Města, zadal jsem, aby našli informace o Karlovi starším ze Žerotína. A jako první informace, která jim vyběhla, byl „Krvavý baron“. Doteď si vzpomínám, jak mi posílali odkazy, že našli úžasné informace. A oni se fakticky domnívali, že to, co je na prvním místě, je nejpravdivější. A je to tak pořád. Pořád s tím bojujeme a učíme je, že záleží na tom, jak ke zdrojům přistupují.

Na druhou stranu si ale vezměte, že od malých dětí – a jsou na to už i nějaké průzkumy, že jsme v tomhle nejmodernější, že už dítě v první třídě má mobil a samozřejmě může to být plus, ale i velké mínus – jsou pod neustálým přísunem informací, který já jsem třeba nezažil, když

jsem byl malé dítě. Oni jsou neustále na Facebooku, neustále si vyměňují informace a ještě mají další přijímat. A tam je ten problém, že se jim musí podat tak, aby je akceptovali. Tím se dostáváme do roviny, kdy opravdu za chvilku už učebnice nebude těžištěm práce s textem. Ale bude to tak, že ji studentům pověsíte na své internetové stránky, kde si ji stáhnou, a teprve pak s ní začnou pracovat v prostředí, kde oni jsou zvyklí.

Je to hodně zajímavé a ten posun tam určitě je. Já jsem třeba narazil, to je pozitivní zkušenost – konkrétně pro dějepis – rozmohl se počet dějepisných časopisů, i těch bulvárních. A to se žákům líbí. Tady je, myslím, cesta návratu zpět k textu. Zabývali jsme se otázkou, jestli si kupují *History Revue*, protože se jim líbí, je to čtivé. A já bych to nezatracoval, protože pro ně je to způsob, jak najdou k dějepisu cestu. A my to řešíme v hodinách – oni se ptají, jestli je to pravda, jak to bylo, nebo jestli je to vymyšlené. Zde si myslím, že je to zase cesta. Ale opět – a tady už to několikrát padlo – záleží na invenci vyučujícího, jak je vede, jak postaví hodinu a jestli zaujme jednoho, dva, tři studenty pro historii. Tím, že jsem češtinář, tak „vkomponovávám“ do literatury i jiná, historická díla. A to kolikrát chybí vyučujícím – mezioborovost.

Ale když se z praxe vrátí studentka z nejmenovaného gymnázia, kde paní učitelka tři roky po absolvování pedagogické fakulty učí děti tím způsobem, že sedí a „diktuje“ z učebnice – tak my se zde můžeme bavit o různých věcech – o RVP, o tom, jak by to mělo být, jak by se mělo či nemělo učit, ale problém je jinde. Byl jsem teď na několika jednáních na pedagogické fakultě, kterých se účastnili zástupci všech pedagogických fakult, tak na konferenci Asociace ředitelů gymnázií, kde se řešilo, jak má vypadat absolvent pedagogické fakulty, abychom tady nemuseli řešit otázku učebních textů a přístupu k žákům. Protože dnes, když se podíváte na dovednosti studentů učitelství a jejich skladbu – jsou tam často studenti ze středních odborných škol, kteří možná ani učit nebudou, anebo když budou, tak podle toho, jak sami zažili – budeme se točit pořád na tom samém místě. A můžeme donekonečna vymýšlet ideální učebnice, ideální metody, metodiky, pracovní listy. Nechci být ale skeptický.

Josef Märc: Kupodivu souhlasím s kolegou Pinkasem i s ostatními kolegy. No, kupodivu ne, protože to, co řekli, bylo velmi rozumné a pravdivé. Svět se proměňuje, mladí lidé se proměnili. Bořivoj Brdička jim říká „druhá internetová generace“ a v podstatě má pravdu v tom, že pokud my se jí

nepřizpůsobíme, tak oni nás smetou, že je nebudeme bavit, nebudeme jim rozumět, nebudeme jim mít co předat. A kolegové tady ukázali ty cesty, že přece jenom v některých věcech, kupodivu, máme ještě nějaký náskok, a pokud budeme schopni s tím naším náskokem pracovat, tak jim můžeme něco předávat. Jinak jim budeme absolutně k nepotřebě, protože žádná škola druhé generace v Čechách nefunguje. Ale jsem bytostný optimista v tomhle, že přece jenom najdeme nějaké možnosti, jak další generaci ukazovat pozitivní stránky krásného odkazu.

Hana Havlůjová: Jak obstát v očích mladších generací?

Josef Märc: To není, jak obstát, to je, jak mladší generaci dávat další možnosti. Myslím si, že my to klidně můžeme prohrát jako jednotlivci, že nejde o to obstát, ale dávat šanci.

Hana Havlůjová: Dobře, děkuji. Pan kolega Mihola?

Jiří Mihola: Hm, já Wikipedii beru jako realitu, s tím se asi nic dělat nedá, je to znamení doby. Není to podle mě úplně ideální, protože na internetu se najde řada úplných nesmyslů a stejně tak i v těch populárně naučných časopisech. Ale tam asi je právě nezastupitelná úloha učitele – jako korektora tady těchto věcí. Žák, mladý zájemce o historii, sám sebe těžko zkoriguje. Jedině, že by byl od narození moudrý.

Co se týká těch možných pojetí, bavili jsme se v návaznosti na spolupráci Buriana a Štorcha s kolegou Filipem, že se nově vydávají *Lovci mamutů*. A mě by zajímalo, jak moc se čte, a že se obecně málo čte, že není na nic čas. A jak je ta knížka tlustá a není to zrovna komiks, tak se obávám, že je málo takových přirozených čtenářů. Cesta by možná byla přes počítačové hry, třeba i k různým dalším historickým problémům. Tohle mě pochopitelně neoslovuje, a naši generaci a starší asi obecně, tudíž tady by byl asi problém dělat něco pro nastupující generaci na základních a středních školách.

Co se týká ještě té výchozí teze, že učitelé jsou majiteli informací, které – zdůrazňuji –stereotypně předávají žákům, tak pokud učitel má být pouze jakási bednička informací, které stereotypně předává, tak bych řekl, že je úplně jedno, jestli sáhne po encyklopedii nebo po nějakých jiných pomůckách.

Ale já pevně věřím, že učitel je něco jiného a že to je vlastně ten zásadní moment, protože – znovu se vracím ke svému učiteli zeměpisu na gymnáziu – on mě nadchnul pro dvojici předmětů dějepis a zeměpis, že jsem se to rozhodl studovat na vysoké škole. A když jsme později měli didaktiku, tak jsem si zpětně uvědomoval, že jak jsme se učili různá ta zrcadla a tabule – nejsem didaktik, tak se nebudu pouštět do podrobností – tak jsem si říkal, že –suše podtrženo a sečteno – on spoustu těch věcí vůbec nesplnil. Ale pro mě bylo rozhodující, že mě nadchnul a spoustu dalších a že nepochybně nám v těch hlavách od něj něco zůstalo, z čeho jsem čerpal až mnohem později. Takže možná byl mnohem horší než ti, kteří se drželi striktně různých rad a pouček a byli možná didakticky na úrovni, ale nedovedli to předat, neboli měli v sobě pouze ten stereotyp.

Jaroslav Pinkas: Samozřejmě, že souhlasím s tím, že učitel vždy zůstane základním prvkem vzdělávání a technologie nás nespasí. To je potřeba si uvědomovat. Technologie musíme vždy užívat tvůrčím způsobem při vědomí cíle, nikoli jako samoúčelnou věc. Ale třeba počítačové hry bych tak nezatracoval, protože existuje na západě dokonce celý segment vzdělávacích počítačových her, které zprostředkovávají nejenom informaci, ale i určitou perspektivu. Například existuje vzdělávací hra o palestinském konfliktu, kdy žák hraje novináře, který přijede na Západní břeh a má dělat rozhovory s lidmi. Na základě toho pak vytváří reportáž, která supluje esej o blízkovýchodním sporu. Takže, i technologie může být velmi užitečný pomocník a počítačové hry jsou mocným vzdělávacím nástrojem. To jenom jako poznámka pod čarou, nic víc.

Jiří Mihola: Technicky, aby to nebylo špatně chápáno, v debatě jsme říkali, že ano a tímto bychom je zřejmě nadchli. Já to vidím u svých dětí, můj syn je ve druhé třídě a už má o tyto věci zájem. Ale u mě je problém, že by tady musel být ještě někdo, kdo by nadchnul mě, abych vpadnul do světa počítačových her. Cítím se jako jeden ze zástupců té poslední generace, která ještě pamatuje počítačový programovací jazyk Karel, mě to prostě tehdy neoslovovalo.

Hana Havlůjová: Děkujeme, do debaty je teď přihlášen pan profesor Liška.

Václav Liška:[4] Dovolím si dvě poznámky, kterými navážu na panelisty. Myslím si, že v mnohém je to otázka reálného života. Vezměte si, že před sto padesáti lety by nikoho z vědců nenapadlo jít do sekundárních zdrojů. A strašně by se určitě divili, že my uvažujeme o Ricardovi a o Smithovi a jejich ekonomických teoriích na základě toho, co jsme si přečetli v češtině a ve francouzštině, a ne třeba v němčině a v angličtině. A taky by se strašně divili, tak jako my se „strašně" divíme, Wikipedii, internetu, různým blogům, Twitteru a tak dál. A druhá poznámka – jsem rád, že to znělo v té posloupnosti od učebnic k internetu a že jste to všichni celou dobu nějak zmiňovali, že to tak cítíte, že to jsou všechno – a to je klíčové – nástroje pro pedagoga. A pak je úplně jedno, jestli jde o originál *Bohatství národů* nebo kopii v učebnici nebo o Wikipedii. A tam by se měla, myslím, pozornost ubírat – ke vzdělávání vzdělavatelů, obecně řečeno. Buď je totiž naučíme různé nástroje využívat, a pak je jedno, jestli to bude jejich blog. Nebo nenaučíme, a pak je jedno, jestli mají tu nejkvalitnější učebnici.

Václav Čada: Ano, já myslím, že výuka vždy stojí a padá s učitelem. A v tom podle mě můžeme hledat autoritu učitele. Zkrátka, učitel získá autoritu skrz to, jak dokáže látku předat studentům. A myslím si, že to musí vycházet také z těch studentů. Učitel nemůže učit všechny stejně, to jsme krásně viděli i v *Obecné škole*. Kdybych já takhle přišel do třídy jako Igor Hnízdo, tak by to bylo trošku složitější i se školní inspekcí. Ale pro tu danou skupinu to platilo. Takže, podle mě, co musí učitel primárně udělat, je poznat skupinu lidí a k ní potom zaměřit metody a učivo. Ale to, myslím, dělá každý učitel intuitivně, že prvotně poznává, s kým má tu čest, a pak teprve volí nástroje.

Potom jsem chtěl říct ještě k počítačovým hrám. V tomhle mám vlastně generační výhodu, protože ještě nejsem tak vzdálen od studentů a počítačové hry znám přirozeně. To je výhoda generační, což má ale podle mě každý učitel. Každý učitel má nějakou generační výhodu. A proto si myslím, že je hodně důležité snažit se dostávat mladé lidi do kolektivu starších učitelů, protože tam se rodí nové a nové nápady. Kdy jsem ale pochopil, že už zase tak mladý nejsem, i když to bude asi i rodinným a kulturním zázemím, bylo, když jsem pouštěl dokument a on byl černobílý.

[4] Prof. h.c. Dr. Ing. Václav Liška, Dr.h.c. působí na Katedře společenských věd Fakulty stavební ČVUT v Praze.

Že nebyl 3D to ještě přežili, ale že byl černobílý, to byl problém. O této intenci jsem nikdy neuvažoval. Že je takový rozdíl mezi černobílým a barevným filmem, to mě nikdy nenapadlo, ale studenty naopak ano. A díky tomu jsem si uvědomil, že je potřeba se studentům v určitých věcech přibližovat, ale zároveň musí být pořád nějaká distance mezi učitelem a žákem. Učitel nikdy nemůže být kamarád, ale může být dobrý známý. I skrz počítačové hry.

A poslední věc. Určitě se počítačové hry dají využívat, ne samozřejmě všechny, ale učitel musí jejich využívání směřovat. Ne, že by se žáci z počítačových her něco extra naučili, ale máte v ruce, jak to říct, jejich zájem a ten musíte využít. Ale i v tomto pozor, člověku hrozí, že si myslí, že je hrozně „in", ale přitom je už úplně „out", kdybych to řekl současným jazykem.

Tomáš Mikeska: Dnešní moderní technologie – dnešní absolventi by je měli ovládat. Dnes je i ta základní třída vybavena videem, dataprojektorem a počítačem a pokud je učitel neumí ani zapojit a využít, tak si myslím, že na to těžko doplácí i svou autoritou. Protože děti to umí. A já nerad vidím na různých praxích, že vyučující si říká studentům, aby mu techniku zapojili. Tím se vlastně před nimi degraduje. To je jedna taková poloha.

Druhá je, že i když má učitel ve třídě interaktivní tabuli, která má všechny možné programy, tak i přesto může být jeho hodina nezáživná. Děti tam budou stejně sedět jako zařezané, vyučující bude ukazovat neskutečné množství věcí, ale ten efekt může být ještě menší. Protože přebije děti informacemi a přebije je třeba i v rámci počítačové hry.

Jde o to, že invenční kantor děti do výuky vtáhne. Interaktivitu si představuji tak, že i v dějepise, kde je to nejtěžší, zvednete alespoň jednoho žáka a dokážete ho dostat k tabuli. Už v tom může být začátek spolupráce. Matematik to má jednoduché, když žáci počítají příklady u tabule, ale v dějepise děti vesměs poslouchají. Neříkám, že je to špatně, ale jen do jisté míry. Někdy ale umírám, když jdu na hospitaci – jenom vydržet těch 45 minut poslouchat! Vyzkoušejte si to někdy, kdo chcete do budoucna učit. Vraťte se zpátky do lavic, jestli to zvládnete. Viděl jsem jednu paní učitelku – ta hodina nebyla špatná, ale když vám tam žáci zívají hned první vyučovací hodinu, tak je něco špatně. To by měla být okamžitá zpětná vazba: *„Já tady říkám zajímavý příběh o Sámovi, ale tři čtvrtiny třídy mi tady spí."*

Ano, jsem pro zavádění moderních technologií, já je zvládám, ale důležitější je jejich využití. Třeba ve Velké Británii nakoupili do všech škol interaktivní tabule, pokud vím, ale pouštěli si na tom, myslím, jenom Youtube nebo internet, nic víc. Technologie ano, ale zároveň je třeba software, program, třeba vytvoření reportáže. Nebo viděli jsme, byli jsme s panem profesorem Benešem v Německu, kde nám ukazovali program o obléhání Stalingradu, bitva u Stalingradu jako součást výuky. Děti viděly, jak to tam probíhalo, a byly tam i docela drsné záběry.

Jaroslav Pinkas: Já bych měl jednu malou poznámku, která tady teď přispěje do naší skeptické chvilky vůči moderním technologiím. Efekt Powerpointu, respektive jeho užívání: *„To je něco skvělého, co je moderní, co je dokladem moderního a módního způsobu výuky."* Nicméně, co to vlastně znamená v praxi? Powerpoint je ve skutečnosti jenom upgrade tabule. A tím, že ho používáme jen prvoplánově, tak žáka ještě více zatěžujeme faktografií. Protože tabuli lze jen ztěžka popisovat, takže si dáme pozor, abychom nenapsali čtyřicet vět. Napíšeme jenom deset, což má pozitivní efekt. Ale ten Powerpoint – tam se toho vejde! Ten se nechá zaplnit opravdu celý a nic nás to nestojí, jenom si pak klikáme. Podívejte se někdy na Powerpointy, které jsou dostupné na veřejně přístupných zdrojích. Efekt Powerpointu je tedy přesně opačný – vede k zakonzervování výkladového modelu a k ještě většímu zatížení žáka. A je to chyba, řekl bych, mladých začínajících kantorů, kteří jsou, jak už tady bylo řečeno, pyšní na svůj červený diplom a co všechno vědí a teď mají tu technologii, jak to žákům dostat do hlav. Nechci být skeptický vůči technologiím, jsem jejich přívržencem, ale jsou zkrátka zrádné. A je potřeba si to uvědomovat. Powerpointy jsou zlo, které se šíří českým školstvím.

Štorchův odkaz

Dagmar Martinková: Takže, zpátky ke Štorchovi?

Hana Havlůjová: Zpátky ke Štorchovi, ale dříve snad reakce či dotazy z publika.

Jiří Košta:[5] Já nejsem pedagog, ale archeolog. Dívám se tedy na tu diskuzi zvnějšku a je to nesmírně zajímavé. Měl bych spoustu dotazů, konkrétně třeba k výuce dějepisu, jestli bychom se například neměli více soustředit na událostní dějiny, nebo k metodice. Protože se od dokončení střední školy ve školství nepohybuji, pouze tedy ve vysokoškolském prostředí. A teď máme v muzeu zajímavý projekt pro děti a snažíme se spolupracovat s pedagogy, ale to je téma na jinou diskuzi. Já jsem toho dnes využil, abych se dostal blíž k práci pedagoga, a je nesmírně zajímavé poslouchat tady tyto obecné problémy a srovnávat je s problémy, které řešíme v našich oborech. A sledovat, jak se to krásně všechno doplňuje. Ale to je spíš komentář.

Martin Zieris:[6] Napadla mě jedna otázka – všichni se určitě shodneme, že podobná setkání a konference jsou přínosné, zvláště když se řeší problémy z praxe, z různých míst, z různých škol. Když si ale vezmu ideální případ, že bychom se shodli na nějakém řešení, jak se s těmi největšími problémy vypořádat, jak potom toto řešení implementovat do praxe? V závislosti samozřejmě na politické situaci, ve spolupráci s ministerstvem, které se relativně často mění, respektive ani nemá směr, cíl.

Hana Havlůjová: Děkujeme, tak to je na závěr otázka do pranice.

Dagmar Martinková: No, já jsem tu před chvíli říkala: *„Zpět ke Štorchovi."* A je to prostě tak, že s čím si učitel sám neporadí, tak to nemá. O co se nepostará, to v podstatě nemá.

Když jsem začala učit, využívala jsem hojně multimediální učební pomůcky, interaktivní tabule, obrázky, dokumenty. To všechno je dobré, to je pravda. Ale je také pravda, že je toho někdy moc a na konci hodiny žáci usnou a další hodinu ví, že se něco promítalo, ale moc jim v hlavách nezůstane. Tak jsem pátrala dál a před třemi roky jsem iniciovala založení muzea. Zároveň jsem chtěla, aby to muzeum bylo pro děti. Proto jsem z dotací zřídila muzejní dílnu a děti tam vodím. Paní ředitelka si

[5] Mgr. Jiří Košta působí v Národním muzeu v Praze jako kurátor sbírky raného středověku v Oddělení prehistorie a protohistorie Historického muzea. Podílí se také na řešení projektu *Archeologie na dosah: Edukace a prezentace archeologického kulturního dědictví*.

[6] Bc. Martin Zieris, student učitelství dějepisu a německého jazyka na Pedagogické fakultě UK v Praze.

prve myslela, že se tam s dětmi „ulejvám“, ale pak zjistila, že skutečně pracujeme, s těmi předměty, co nám tam lidé nosí. Jsou to tedy převážně věci z 20. století, ale mají svůj příběh. Pak jsem došla k tomu, že úžasný materiál je hlína. A stačí 10 kg a řekla jsem: *„Pojďte si hrát na pravěk, pojďte si vymačkat misku.“* Největší úspěch mají tedy věstonické Venuše a já mám pak za co dávat jedničky. A to byste nevěřili, jaké jsou nádherné, výborně zdařilé kopie, které dělají děti, které mají z výtvarné výchovy trojku.

No, a jaké poučení z toho plyne? Asi vše kombinovat, nezůstávat jenom u médií a internetu. Stačí koupit 10 kg hlíny a sehnat školu, která má pec na vypálení. Nebo udělat si nějakou pečeť nebo najít si nějakého pamětníka, zajít s dětmi do terénu. Hřbitov – to je nádherná pomůcka. Nebo pomníky z první a z druhé světové války. Proč, když válka skončila 1918, proč tady tenhle padl 1919 nebo 1920? Takové „záhady“, to žáky zajímá, pak to řeší. Takže zase projekty, které dokážou děti dovést úplně někam jinam. Ale tím jsme zase zpátky: je to vždy o konkrétním učiteli. K tomu nepomůže ani učebnice, ani ministerstvo. Je to zkrátka v učitelích. Jde o to koupit si hodně guarany, mít prostě dostatek energie a být životním optimistou.

Václav Čada: K tomu, jak dostat řešení do praxe. Určitě skrz fakultu ukazovat možnosti. Když jsem se dostal na pedagogickou fakultu, tak jsem si myslel: *„Učitel jsem rovnou, vím, že jsem dobrý.“* Žil jsem v domnění, že učitelem se člověk rodí. Pak jsem ale přišel do praxe a ne úplně se vyplnilo to, co jsem si představoval. Učitel je vždycky kombinace praxe a nějakého talentu nebo nějaké dispozice jako jsou silné nervy a odolná konstituce. Jde proto také o to studentům na fakultě z praxe co nejvíce předávat. Ať to vidí ze všech stran, jako studenti i jako učitelé. Taky bych děti více vodil na fakultu, ať mají studenti co nejčastější kontakt s cílovou skupinou, se kterou mají posléze pracovat.

A poslední, to jsem si poznamenal až tady. Nejvíce se dá naučit skrz zážitek. Ale na druhou stranu, zážitková pedagogika, všechny ty exkurze a další věci naráží na spoustu bariér, které jsou učiteli házeny pod nohy – od toho, že je za děti zodpovědný – a mnoho učitelů si proto rozmyslí, zda s dětmi vůbec někam jezdit, když se může ledacos stát – až po další legislativu a peníze.

Jiří Mihola: Jsem rád, že kolega zmínil i praktickou stránku poznávání. Už jsem se obával, že to tu nezazní. A tím bych navázal i na Štorcha. Já

se exkurzemi zabývám. Když jsem ale přišel na pedagogickou fakultu, tak tam z údajného nezájmu studentů exkurze nebyly. Já jsem si ale nedokázal představit budoucího učitele, který by neprošel alespoň jednou exkurzí. No, u nás je to i nadále nepovinný předmět, takže se tomu vyhnout dá. Ale podle mě ale platí, že jedenkrát vidět je lepší než desetkrát slyšet. A všichni víte, že když vyjedete třeba do Říma, tak tam studenty antiku za pár dní naučíte hutněji a na delší dobu, možná navěky, na rozdíl od toho sezení. Samozřejmě, ne vždy se dá jet do Říma. Ale i české luhy a háje ledacos přináší, takže se přimlouvám za exkurze. Tento prvek je poněkud opomíjen a v době, kdy jsou neuvěřitelné možnosti, se mi zdá, že nejsou ani klasické exkurze do Prahy.

Ještě stručná zmínka k Powerpointu: dobrý sluha, zlý pán. Samozřejmě, že jej také používám. A mám pocit, že kdyby nějaké věci člověk nepoužíval, tak by vypadal jako lenoch líná, protože to všichni ostatní používají a on se nenamáhá. Ale stále říkám, že je nenahraditelný člověk, který přijde a střihne si brilantní přednášku jako někteří starší profesoři. Znáte asi pana profesora Válku, který nepoužívá žádný Powerpoint a jeho přednáška překoná každý Powerpoint desetkrát. Skutečně, podívejte se do auditoria, co studenti dělají. Jen zapisují, mrknou pohledem na Powerpoint a zase zapisují. Já bych chtěl vědět, zda přitom ještě stihnou o věci přemýšlet a vnímat, když je tam ještě obrázek. To je iluze. A stejně tak vysoké školy nevyžadují analytické přednášky a nová zjištění, ale leporela toho, co předchází na nižších stupních. Nevím, jestli je to v Praze lepší nebo v Plzni či v Liberci, ale za Brno poctivě přiznávám, že to takto funguje. Dokonce jsou tam motivace, aby prošla taková leporela, takže kdyby někdo dělal něco analytického, tak se to setká s nepochopením.

Jaroslav Pinkas: Já se chci vrátit k otázce pana kolegy z pléna, jak implementovat řešení do praxe. Zdůrazním jednu věc. Náš platný legislativní rámec je k učiteli velmi vstřícný, dokonce tak, jak v jiných systémech nebyl. Otázka je samozřejmě, jak dlouho takový zůstane, ale teď máme RVP a na jejich základě tvoříme ŠVP a co si napíšeme do osnov, to tam budeme mít. Čili dnes má učitel velkou volnost a ze strany ministerstva tady není žádné velké omezení. To bych tady chtěl zdůraznit, že legislativní rámec, když už pomineme všechny ostatní rámce, tak alespoň ten legislativní je vůči učitelům velmi vstřícný.

Tomáš Mikeska: Kdo chcete jít učit, tak běžte. V současné době dostávám měsíčně tak padesát žádostí o zaměstnání. Pokud tedy chcete učit, hledejte si školu už od ukončení bakalářského studia. Vyzkoušejte si práci ve škole už v průběhu vysokoškolského studia, zjistěte, jestli na učení máte. Získejte zpětnou vazbu, reflexi. Řekněte si: *„Mám na to, zvládnu to, zvládnu všechny různé děti, které se v dnešních školách pohybují."* Ale nechoďte do škol, pokud to chcete jen zkoušet. Musíte jít do učení s velkou vervou a potom překonat překážky, které vás ve škole budou čekat: učitelé, kteří jsou vyhořelí, kteří vám řeknou: *„Co to blbnete, proč přicházíte s nějakými projekty a výlety, já to pak budu muset dělat taky!"* Hlavně vydržte a zapojte svou invenci. Buďte sví, potom to bude mít smysl. Už dvacet let se mluví o změně, ale pořád je to stejné. Kantor se nechává semlít a učí tak, jak to sám zažil nebo jak je zvykem. Pokud to chcete změnit, tak už to konečně změňte.

Na zpracování záznamu se podíleli
Jakub Dvořák, Hana Havlůjová a Marin Zieris

Inovace výuky didaktiky dějepisu na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy

Díky dotacím z fondu rozvoje vysokých škol (FRVŠ) byl na katedře dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze realizován v roce 2013 projekt *Výuka dějepisu v minulosti a současnosti: e-learningová podpora výuky didaktiky dějepisu*.[1] Cílem řešitelského týmu, který tvořili studenti doktorského studia Jitka Bílková a Václav Čada a odborná asistentka Hana Havlůjová, bylo přispět k obohacení výuky didaktiky dějepisu. Projekt usiloval o rozšíření obsahové náplně předmětu o nové poznatky z dějin školství i současné praxe středoškolského i vysokoškolského učitele, doplněné o zkušenosti kolegů ze zahraničí. Projekt měl také podpořit interaktivní formy a metody výuky didaktiky s využitím digitálních médií a technologií, a především vytvořit e-learningové kurzy ve virtuálním vzdělávacím prostředí moodle.

V akademickém roce 2012/2013 proběhly v souvislosti s řešením tohoto projektu dva povinně volitelné semináře v rámci výuky na katedře dějin a didaktiky dějepisu. Specializační seminář s názvem *Střední školy v českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století* byl určen pro studenty magisterského studijního programu a vedla ho hlavní řešitelka Jitka Bílková. Závěrečným výstupem se stala společná práce studentů – edice pamětí středoškolského učitele Václava Krofty, při jejichž přepisu a editování se seminaristé dozvěděli mnohé o různých typech škol v českých zemích v druhé polovině 19. a první polovině 20. století. Tyto paměti by měly být vydány jako první publikační počin *Centra pro nové dějiny školství a vzdělanosti* působícího od roku 2013 při katedře.

Výběrový seminář *Problematika výuky dějin 20. století* určený pro studenty bakalářského cyklu vedl ve spolupráci s Hanou Havlůjovou druhý spoluřešitel Václav Čada. Během výuky se zaměřoval na jednotlivé mezníky moderních dějin a posluchačům představoval inovativní možnosti

[1] Projekt *Výuka dějepisu v minulosti a současnosti: E-learningová podpora výuky didaktiky dějepisu* byl realizován pod číslem 202-706 v rámci projektu FRVŠ řešených na PedF UK v roce 2013.

jejich didaktického zpracování. Na závěr studenti sami zpracovali náměty netradičních hodin výuky dějin 20. století pro základní a střední školy.

Především díky Václavu Čadovi, který od září 2013 trávil půlroční studijní pobyt v asturijském městě Gijón, došlo k důležité výměně zkušeností ohledně výuky dějepisu a didaktiky dějepisu se španělskými školskými pracovišti, jehož vyvrcholením byl seminář konaný na univerzitě v Oviedu. Této akci předcházela návštěva celého řešitelského týmu v provincii Asturias, během níž došlo k navázání kontaktů s mnoha místními školami všech stupňů a jinými institucemi. Navštívili jsme například Colegio público laviada (obdoba mateřské školy a 1. stupně základní školy), kde proběhly v několika třídách náslechy a diskuse s učiteli, především o podnětném projektovém vyučování. Dále jsme byli seznámeni s činností Centro integrado de formación (obdoba střední odborné školy a učiliště), které sídlí v historické budově obrovského komplexu la laboral, jenž nechal vybudovat generál Franco. Díky navázání kontaktu s koordinátorem studií evaluace a kvality z Consejería de educación, cultura y deporte asturias (ministerstvo školství, kultury a sportu) Rubénem Fernándezem Alonsou, nám byl také detailně popsán systém španělského, resp. asturijského školství, především zásadní změny, které nastaly po reformě v roce 1990. Tématem diskuse byla také profesní příprava učitelů a problematika jejich uplatnění.

Výše zmíněný pracovní seminář na univerzitě v Oviedu se konal v listopadu 2013 pod názvem *Výuka dějepisu včera a dnes: česko-španělská výměna zkušeností*. V auditoriu zasedli především univerzitní pedagogové a jejich studenti připravující se na učitelské povolání. Během své přednášky nazvané *Školský systém a příprava učitelů ve střední Evropě: pohled zevnitř* představil Václav Čada přípravu učitelů v českých zemích v minulosti i současnosti a seznámil posluchače s reflexí španělských dějin v českých učebnicích dějepisu různých stupňů škol. Obsahem následné debaty byla zejména komparace českého a španělského vzdělávacího systému, včetně jejich výsledků v rámci výzkumů PISA, financování školství v obou zemích a profesní rozvoj učitelů v daných státech. Na základě tohoto setkání byla také zahájena jednání o uzavření smlouvy pro výměnné pobyty Erasmus.

Pro potřeby projektu byla zakoupena odborná literatura české i zahraniční provenience, která posloužila ne pouze při přípravě výstupů projektu, ale využijí ji i ostatní pedagogové a studenti nejen dějepisné

katedry, ale i další čtenáři knihovny Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Literatura se týká jak didaktiky dějepisu a dějin školství a pedagogiky, tak moderních dějin, především španělské občanské války. Celkem se jedná o devadesát knihovních položek v českém, anglickém a španělském jazyce.

Výsledkem projektu jsou dva nově vytvořené e-learningové kurzy ve virtuálním vzdělávacím prostředí moodle *(Kapitoly z dějin školství a didaktiky dějepisu* a *Dějiny 20. století: didaktická cvičení)*, které obsahují i závěrečné výstupy studentů obou realizovaných seminářů. Od akademického roku 2013/2014 je využívají posluchači magisterského studia v předmětu didaktika dějepisu I–III. Pracovat s nimi mohou také studenti stejného předmětu v rámci kurzů dalšího vzdělání pedagogických pracovníků. Obě e-learningové opory naleznou uplatnění i v některých specializačních seminářích a při výuce obecných dějin, vznikly totiž plně v souladu se stanovenými prioritami výzkumného zaměření katedry dějin a didaktiky dějepisu, mezi něž patří studium učitelstva jako hlavního činitele rozvoje vzdělanosti a kultury v českých dějinách 19. a 20. století a také proměny výuky dějin 20. století na základních a středních školách v České republice.

Jitka Bílková

Muzea dětem a děti pak muzeím?

Muzea, která nepracují s dětmi, činí velkou chybu. Děti mohou být v budoucnu jejich návštěvníky, dobrovolnými dárci sbírkových předmětů, zaměstnanci, přispěvateli, komunálními politiky či státními úředníky, kteří budou rozhodovat o financích státu a jejich určení.

Myšlenka soustředit se na práci s dětmi se stala heslem i malého regionálního muzea v Bohdalicích,[1] které dokonce děti spoluvytvářejí. Nejenže se podílejí na sběru historických předmětů, ale také shánějí informace od pamětníků a spolupracují na tvorbě projektů, které pomáhají získávat muzeu finance. Ze stejných prostředků bylo nedávno například inovováno vybavení muzejní dílny, jež osvěží výuku dějepisu a zpestří i volnočasové aktivity. Díky ní bylo také možné uskutečnit vzdělávací projekt, který bych vám ráda přiblížila.

Princip přiměřenosti, neboli od nejbližšího ke vzdálenému, platí pro výuku dějepisu přesně. Proto se mi projekt o tradičních řemeslech regionu, zaměřený na hrnčířství, jevil pro žáky druhého stupně základní školy jako vhodný a zajímavý. Děti tento záměr uvítaly přinejmenším jako dobrý nápad jak netrávit výuku stále ve škole. Ostatně muzejní dílna byla pro ně vždy vítanou změnou. Samy se podílely na její tvorbě prostřednictvím plánování i vybavování.

Další velkou inspirací bylo i to, že Místní akční skupina[2] vyhlásila soutěž pro základní školy nebo třídní kolektivy, které měly vytvořit nejlepší výstavu či prezentaci vybraného tradičního regionálního řemesla. Vítězové se vypraví na celodenní výlet po muzeích a skanzenech, kde se budou moci seznámit s výrobky lidových řemesel. Motivace je samozřejmě také velmi důležitým aspektem učení a v tomto případě bude mít i vzdělávací efekt.

Projekt *Hrnčířství v regionu* se konal v rámci školní výuky, a to napříč několika předměty, jelikož byl časově velmi náročný (i hlína potřebuje

[1] Více viz: www.muzeumbohdalice.cz, [online], [citováno dne: 29. 4. 2014].

[2] Místní akční skupiny vznikly v České republice v souvislosti se zaváděním Agendy 21, resp. podpory trvale udržitelného rozvoje místních komunit, v devadesátých letech 20. století. Pro svou činnost mohou získat poměrně štědré dotace z Evropské unie prostřednictvím programu Leader, Program obnovy venkova.

čas na schnutí, vypalování, následné dekorování atd.). Některé závěrečné práce se pak konaly v rámci keramického kroužku.

Na počátku byla heuristika – hledali jsme jakékoli informace o hrnčířství a o keramice v regionu, ať už na internetu, v literatuře, nebo v okolních muzeích. V rámci pátrání se objevilo několik klíčových slov jako habáni-novokřtěnci, fajáns, majolika, toufar, cech, tovaryš atd. To vše na sebe vázalo vysvětlování a příběhy s tím spojené – například o náboženské toleranci, o rodinném předávání řemesla, o způsobech výroby keramiky. Důraz jsem kladla na uvádění pramenů, odkud jsou poznatky čerpány, neboť i to je jeden ze způsobů, jak pěstovat dobré předpoklady pro další „vědeckou" dráhu žáků. Tato prvotní část projektu probíhala v rámci výuky dějepisu.

Další etapa, náčrty typů keramiky a její dekorování podle vyhledaných vzorů, se konala v hodinách výtvarné výchovy. V nedalekém muzeu jsme poté strávili několik hodin v rámci projektového dne. Nejprve jsme se vrátili do pravěku a vymačkali z hliněné koule misku ve tvaru zvoncovitého poháru dle nalezených zbytků keramiky z okolí Bohdalic. Posléze se dekorovalo a následoval skok do našeho letopočtu, a to přímo k habánům, kteří přišli na Moravu a přinesli nový způsob výroby keramiky, jenž místní obyvatelé převzali.

Děti vyrobily vzorníky tvarů, barev a dekorací na vyváleném plátu hlíny. Poté se přistoupilo k náročnější technice, a to vytvoření nádobky z vyváleného obdélníku a přilepení ucha. Mezitím musely veškeré výrobky několik dnů schnout, pak se vypálily a opatřily bílou glazurou. Korunou veškeré práce bylo setkání s hrnčířským kruhem. Pro mnohé žáky znamenalo překonání sebe sama (zejména strachu a obav z neúspěchu). Nakonec kruh učaroval všem, i když někteří odcházeli s hlínou i za ušima. Kreslířsky zdatní si vyzkoušeli dekorování přímo na bílé porcelánové talíře a hrnečky, které byly pořízené dlouhodobým muzejním sběrem nepotřebného nádobí.

Závěrečným aktem bylo posezení u ohně, kde jsme využili popel z pilin pro autentické zabarvení pravěkých nádob. A aby se potěšily nejen oči, ale i žaludky, na kamenech jsme si opekli pravé „pravěké" placky z mouky a vody, po upečení namazané vším možným, co skýtaly venkovské domácnosti rodin našich žáků – například med, marmeláda, sádlo a povidla… A tak jsme se dostali k nápadu na další projekt *Jak se*

vařily trnky a na co se pak používaly..., kterým možná dotvoříme expozici místního muzea (mimochodem muzeum má dva kotle a několik míchadel na trnky).

Shromážděné informace jsme soustředili na několik posterů, včetně popisu průběhu projektu. K tomu byly přidány dětské výrobky a s fotodokumentací se vše poslalo do soutěže Místní akční skupiny. I kdybychom nevyhráli, nevadí. Část práce dětí je již nyní součástí expozice muzea a nejpodstatnější je, že na takovýto „muzejní projekt" děti určitě dlouho nezapomenou.

Dagmar Martinková

Kronika

Médiateurs et lieux de médiation culturelle entre la France et l'Europe centrale

Institut d'études slaves, Paříž, 24.–25. října 2013

V rámci pravidelných konferencí pořádaných v podstatě neformální, ale značně aktivní francouzsko-česko-slovenskou komisí historiků se uskutečnilo v Paříži v říjnu 2013 setkání nad tématem mediace a kulturní prostředkování mezi Francií a střední Evropou. Navázalo na předchozí setkání v Bratislavě a v Praze. Předmětem zájmu konference na Slovensku byla otázka: Jak psát biografii? Sborník vyšel pod názvem *Biografia a historiografia. Slovenský, český a francúzský pohľad*.[1] Předcházející české setkání mapovalo problematiku „míst paměti", vydaný sborník byl nazván: *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*.[2] Na základě tohoto výčtu je možno si učinit rámcovou představu o zaměření těchto transnacionálních konferencí.

V souvislosti s posledním pařížským setkáním je na prvním místě vhodné zdůraznit, že „mediace" není problematikou, která by stála stranou výzkumu československo-francouzských vztahů, tzv. otázka kulturního transferu je dlouhodobě přítomná především v literárněhistorickém výzkumu. V tomto případě se však jednalo o snahu uchopit problematiku nově, inovovat šíři míst a osobností, jež se na prostředkování v průběhu dvou posledních století podílely. Podobný přístup lze očekávat i v budoucnosti, neboť ve Francii bylo vytvořeno centrum excelence *Écrire une histoire nouvelle de l´Europe*[3] usilující také o sepsání nových francouzských dějin střední Evropy. Pochopit, jak se formulovaly francouzské znalosti o tomto dílu starého kontinentu, a rozkrýt zprostředkovatele a prostředníky relací, tvoří nutný základ pro vytvoření „nové znalosti" o střední Evropě.

---

[1] Bohumila FERENČUHOVÁ a kol., *Biografia a historiografia: slovenský, český a francúzsky pohľad*, Bratislava 2012.

[2] Milan HLAVAČKA – Antoine MARÈS – Magdaléna POKORNÁ, *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011.

[3] Více viz: www.labex-ehne.fr, [online], [citováno dne: 2. 5. 2014].

Konference ukázala šíři otázek týkajících se problematiky mediace, stále nosnou je biografická sonda významných postav (Felix, Fradelius, Turcerová-Devečková, Chélard, Štefánik, Hantos, Auer) či sonda prosopografická (československí stipendisté ve Francii), nové závěry ukázaly příspěvky analyzující kulturní časopisy (*Mercure de France*, *Elán*), stranou pozornosti však nezůstal ani překlad, móda či vytváření odborných vysokoškolských institucí. Ukázalo se, že nutný je komparativní rozměr takto zaměřeného studia. V rámci střední Evropy nesmí zůstat stranou Maďarsko, Polsko či Rakousko. Důležitým se též jeví vykročení do druhé poloviny 20. století, kde je možno ukázat na otázky kontinuity či diskontinuity sledované problematiky.

Vedle klíčových představitelů francouzské a frankofonní středoevropské historické obce jako (Etienne Boisserie, Marie-Élisabeth Ducreux, Bohumila Ferenčuhová, Eva Frimmová, Catherine Horel, Milena Lenderová, Antoine Marès, Eduard Maur, Catherine Servant, Jana Truhlářová) na konferenci vystoupila mladá generace (Martin Brtko, Pavel Čech, Jiří Hnilica, Michal Kšinan, Tereza Riedlbauchová). Příští pracovní setkání komise je plánováno na říjen roku 2015, uskuteční se v Pardubicích.

Jiří Hnilica

Zpráva z konference o výuce soudobých dějin *I mlčení je lež*

Ostrava, 12.–13. prosince 2013

Dvoudenní ostravská konference pořádaná Občanským sdružením Pant ve spolupráci s Ústavem pro studium totalitních režimů byla spíše školením a přehlídkou vzdělávacích projektů než historickou konferencí v pravém slova smyslu. Z obvyklé struktury konference vybočoval i fakt, že nebyla umožněna diskuse s výjimkou závěrečné části celého bloku, kterou byla debata s autorem televizního cyklu *České století* Pavlem Kosatíkem. Tato část ostravského setkání již ale stála poněkud mimo základní linii sympozia, a jelikož se konala až v pátek odpoledne, proběhla již bez některých konferenčních hostů.

Program byl rozdělen do dvou hlavních oddílů. První a delší z nich představoval galerii vzdělávacích projektů, druhý a menší byl zaměřen na školní praxi a jeho obsahem byla interpretace historických pramenů ve výuce. Vnitřně byla větší projektová prezentace ještě rozčleněna do dvou sérií podle toho, kdo se na vzniku konkrétního projektu podílel finančně. Sedm z nich podpořily evropské fondy a stejný počet připadl na zdroje domácí, které byly spíše drobnějšího materiálového charakteru. Jeden avizovaný výstup nebyl ale nakonec prezentován vůbec. Šlo o čítanku *Abychom nezapomněli. Výpověď o totalitě v Evropě*,[1] o jejíž vydání se české a evropské instituce rozdělily.

Poněkud vyčerpávající defilé prezentací, které pokrylo celý první den sympozia, bylo dvakrát přerušeno přestávkou, během níž byly hostům nabízeny ke koupi či zdarma různé výukové materiály. Tvůrci projektů prezentovali vesměs zajímavé didaktické pomůcky a občas dovedli inspirovat metodickými přístupy. Mezi zdařilé bych zařadil projekt občanského sdružení Pant *Moderní dějiny do škol*, v rámci něhož jsou učitelům poskytovány například bohaté sady pracovních listů, putovní výstavy nebo spolupráce na drobných „minikonferencích." Podobně smysluplné

[1] Gillian PURVES (ed.), *Abychom nezapomněli. Výpověď o totalitě v Evropě. Čítanka pro starší středoškoláky kdekoliv v Evropě*, Praha 2013, 288 s.

nabídky přítomným učitelům dějepisu předložilo i Národní muzeum se svým projektem *Dotkni se dvacátého století*, který umožňuje nově a poutavě zakomponovat do výuky muzejní artefakt nebo zprostředkovává online prohlídku expozice realizovanou pomocí skypu přímo s kurátorem určité výstavy. Slibným nápadem je jistě projekt *Školákem v protektorátu* vytvořený Památníkem Terezín, který dovednou formou ukazuje dnešní školní mládeži, jak byli okupační realitou stiženi stejně staří žáci a studenti.

Úroveň prezentovaných projektů byla různá a kolísala. Stejně tak jako spjatost s dennodenní učitelskou praxí a v případě některých autorů bohužel i kvalita historického poznání. Někteří totiž spíše vytvořili dílo žurnalistického či publicistického stylu, jemuž chybí hloubka a vědomí větší složitosti zobrazovaných historických jevů. Jako problematická se ukázala například produkce organizace Člověk v tísni, která se prezentovala projektem *Příběhy bezpráví* známého z portálu Jeden svět na školách nebo z televizní nabídky. V rámci zpracovaných aktivit nabízeli autoři školám například loutkový film *Normalizační loutka*, který představuje život *„za husákovské normalizace podle skutečných událostí ze života tvůrců“*.[2] Výpovědní hodnota takového individuálně pojatého snímku je obecně nízká, nehledě na trochu udivující prezentaci vlastní osoby jako pamětníka. Stejně tak dotazníky pro studenty zaměřené na zjištění jejich povědomí o normalizaci byly konstruovány nevyváženě, jako by měly potvrdit, že toho mládež o sedmdesátých a osmdesátých letech moc neví.[3] Ukázky materiálů, které občas sklouzávaly k povrchnosti, mohly v mnohém posluchači vyvolat bezděčnou otázku, kdo a zda vůbec provádí kritiku či recenzi předkládaných souborů a zda se tvůrcům dostává nějaké konstruktivní zpětné vazby, například od oborových didaktiků z univerzit.

Roli univerzit a jejich možnou pomoc v dalším vzdělávání učitelů pak příhodně nastínil Josef Märc z Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Ve svém vystoupení vznesl i některé dotazy, jimiž reagoval na aktuální atmosféru v sále, a jeho pragmatická slova zejména na téma

[2] Více viz synopse k filmu na internetovém portálu Jeden svět na školách: https://www.jsns.cz/cz/article/21/Normalizacni_loutka.html?id=106, [online], [citováno dne: 2. 9. 2014].

[3] Student neměl možnost se k dané problematice vyjádřit jinak než si vybrat z odpovědí: *„ví dost“*, *„téměř nic“*, *„málo“* nebo že *„nedovede posoudit“*. Dotazník byl prezentován na konferenci vedoucím projektu Jeden svět na školách Karlem Strachotou.

využitelnosti metodických inspirací konvenovala mnohým přítomným pedagogům. Märcem prezentovaný vzdělávací web patriotismus.ff.ujep.cz[4] i další přípravné materiály svědčily o tom, že univerzity mají ve vzdělávání učitelů důležité místo určitě i poté, kdy je mladí kantoři opustí.

Několik projektů prezentovaných na ostravském pódiu bylo vedeno snahou zapojit do výuky pamětníky. Jmenujme alespoň *Stopy totality* občanského sdružení Zapomenutí nebo představení bohaté sbírky materiálů obsahující *Příběhy našich sousedů* neziskové organizace Post Bellum. Do příbuzného souboru projektů patřil i referát „svědka doby“ Luďka Eliáše, který se osobně podílel na prezentaci zaměřené na využití pamětníků ve školní praxi. Zajímavé vystoupení bylo přínosem i kvůli upozornění na Centrum vizuální historie Malach, avšak zamrzela absence metodiky k didaktickému využití historických rozhovorů či k práci s pamětníkem obecně. Zmíněný projekt *Stopy totality* ukázal pozitivní snahu o to, jak převést při učebním procesu co nejvíce aktivity na samotné žáky. Většině z přítomných učitelů se ale jistě okamžitě vybavila mnohá úskalí, která taková snaha může přinést, a kolik entuziasmu musí předvést pedagog, který své studenty k vyhledávání pamětníků a jejich zpovídání vede. Několik pozoruhodných výukových materiálů poskytl i projekt *Naši nebo cizí? Židé v českém 20. století*, na jehož realizaci se ruku v ruce podílelo Židovské muzeum v Praze a Institut Terezínské iniciativy.

I na půdě ostravské konference se ukazovalo, že využití médií, zejména filmových snímků a obrazových materiálů, je nedílnou součástí současného dějepisu a prakticky žádný projekt se bez něho neobešel. Za všechny uveďme sympaticky podnětně vystavěný a s moderní metodikou pracující příspěvek Jaroslava Najberta *Využití filmového díla ve výuce na příkladu tzv. kolektivizace zemědělství v ČSR 50. let*. Tradičně skvělý byl referát Viliama Kratochvíla o práci s obrazovými prameny v hodině. Regionální tematiku a vztah k místu, kde studenti žijí, obstaral projekt *Hraniční pásmo* občanského sdružení Antikomplex. Poněkud nešťastné bylo naopak vystoupení mladého studenta pražské filozofické fakulty nazvané *Mediální*

[4] Více viz: patriotismus.ff.ujep.cz, [online], [citováno dne: 2. 9. 2014]. Webové stránky mají učitelům poskytovat výukové materiály (metodickou příručku, vzdělávací filmy, zvukové nahrávky i archivní dokumenty), jejichž cílem je obohatit výuku dějepisu a společenských věd především v oblasti patriotismu, nacionalismu a národovectví v českých zemích.

reprezentace ve výuce dějepisu, který sálu plnému historiků a učitelů prošlých mnohaletou praxí kromě jiného „objevně" a bez ostychu radil, aby *„naučili své studenty a žáky myslet v souvislostech."*

Celé dvoudenní setkání sice přineslo mnoho podnětných momentů a ukázalo, že se dějepis učí moderně a že mnozí pedagogové odvádějí skvělou a, dle mého soudu, stále málo oceňovanou práci. V mnohém ale také symbolizovalo problematická místa v současné výuce dějepisu a vůbec v prezentaci dějinných událostí a nynějšího historického výzkumu široké veřejnosti vůbec. Bohatá galerie vzdělávacích projektů totiž nepostihla některé další důležité stránky vzdělávacího procesu. Považuji za ně zejména hlubší etické uchopení existence a působení totalitních režimů a pak také silnější sepětí s přímou a dlouhodobou učitelskou praxí. Hodnotovou problematiku přece jen zmínily dvě trochu rozdílné prezentace. První ukázkou byl projekt občanského sdružení Asi-milovaní *Hrozby extremismu/ příležitosti demokracie – výchova k aktivnímu občanství,* v rámci něhož byla vydána i třídílná publikace *Demokracie versus extremismus*.[5] Třídílný soubor textů je bezplatně distribuován do škol a je dostupný spolu s dalšími zajímavými materiály (za upozornění stojí ještě komiksový životopis o Anně Frankové)[6] na internetových stránkách www.moznosti-demokracie.cz. Kniha sice nabízí teoretické vymezení demokracie a jejích protivníků i metodiku pro učitele a pracovní listy pro žáky, avšak chybí širší filosofické a morální zdůvodnění, které je tím základním, čeho se mladým studentům, a možná nejen jim, nedostává.

Určité humanistické východisko nakonec bylo i v ostravském sále nabídnuto ve formě filmového dokumentu o Přemyslu Pitterovi *Milujte své nepřátele*. Fascinující biografie kazatele a publicisty, jejímž patronem je farní sbor Českobratrské církve evangelické z Prahy Dejvic, mohla, pokud uvažujeme o jejím didaktickém využití, poukázat na to, že učitel občas musí vedle vlastní výuky také vychovávat. Tato nevděčná, někdy rozpačitě přijímaná a skoro až utajovaná učitelova role bývá porůznu relativizována, karikována a zpochybňována. Avšak právě v dnešní diskusi s postmoderní i jinou skepsí a právě v rámci výuky o moderních českých dějinách se na tuto tradiční a ožehavou stránku pedagogiky nesmí zapomínat, aby

[5] *Demokracie versus extremismus. Výchova k aktivnímu občanství (Teoretická část, Metodická část, Aktivity a pracovní listy),* Praha 2013, 176 s., 104 s. a 80 s.

[6] Sidney JACOBSON, *Anne Franková. Komiksový životopis*, Praha – Litomyšl 2013, 154 s.

nedošlo k zjednodušování a zplošťování soudobé české historie. Snad bude tato problematika v některé z příštích konferencí o výuce dějepisu zohledněna více.

Václav Nájemník

Seminář Edukace na památkových objektech ve správě Národního památkového ústavu

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 10. února 2014

Dne 10. února 2014 se na půdě Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy uskutečnil odborný seminář s názvem Edukace na památkových objektech ve správě Národního památkového ústavu. Akce se konala ve spolupráci hostitelské fakulty a Národního památkového ústavu (dále jen NPÚ) v rámci projektu NAKI *Vzdělávací role Národního památkového ústavu: Edukace jako klíčový nástroj zkvalitnění péče o kulturní dědictví České republiky*.

Semináře se zúčastnilo osmadvacet zástupců z dvaadvaceti správ památkových objektů patřících pod NPÚ, sedm dalších zaměstnanců této instituce a zájemci z neziskového sektoru. Referenti v úvodu představili záměr a cíle projektu, zaobírali se také koncepčními otázkami, jak zajistit, aby NPÚ nabízelo kvalitní edukační programy pro různé cílové skupiny. Přednášející ze sedmi edukačních center, která díky projektu vznikla ve vybraných regionech České republiky, poté prezentovali programy, které realizovali na různých objektech ve správě NPÚ. Ukázali, jak se dá spolupracovat s místní komunitou a jak lze netradičně pracovat s dětmi. O zapojení mentálně postižených návštěvníků referoval příspěvek připravený kolegy z edukačního centra na zámku v Kroměříži.

Spolupráce pedagogických fakult Univerzity Karlovy a brněnské Masarykovy univerzity s NPÚ se na základě představených programů jeví jako velmi prospěšná pro všechny zúčastněné. Objekty ve správě NPÚ by například měly respektovat věkovou skladbu návštěvníků. Velké procento z nich je v dětském věku, a je tedy nutné tuto skutečnost reflektovat. Pedagogické fakulty vzhledem ke své podstatě připravují odborníky na vzdělávání, kteří jsou zároveň vybaveni odbornou erudicí, například historickou. Vědí, jak zaujmout dětského návštěvníka, jak spolupracovat se školami, jak vzdělávat dospělé.

Naopak správci památkových objektů mohou nabídnout znalosti a dovednosti spojené s každodenní péčí o kulturní dědictví. Z této nabídky se rozhodla čerpat Katedra dějin a didaktiky dějepisu, když přijala iniciativu správy hradu Bečova a zámku Červená Lhota, aby se staly tzv. fakultním hradem a zámkem. Díky smluvní spolupráci se na těchto objektech mohou realizovat například praktická cvičení z Úvodu do dějepisu, mezioborové dílny zaměřené na interpretaci památek či exkurze pro studenty Univerzity třetího věku.

Přínos spolupráce NPÚ a pedagogických fakult je již nyní zvláště viditelný na přípravě prohlídek pro návštěvníky v nedospělém věku. Takováto prohlídka sice ztratí na odbornosti, protože by mnohá fakta byla pro dítě zbytečná nebo složitá, ale malému návštěvníkovi jsou i přesto, byť odlehčenou formou, předány podstatné informace. Nejde tedy jen o povrchní zábavu, jak na stanovenou dobu zaujmout dítě, ale o transfer hodnotných informací přiměřeným způsobem. Toto spojení může do budoucna přinést výhodu pro obě strany. Je-li historie daného sídla dětským návštěvníkům zprostředkována jinou formou než komentovanou prohlídkou určenou spíše pro dospělého návštěvníka, možná je zajímavý zážitek podnítí k další návštěvě památky i v budoucnosti.

V současnosti již působí v četných muzeích a galeriích muzejní a galerijní pedagogové připravující rozmanité programy pro děti a další cílové skupiny. V této souvislosti se na semináři hovořilo i o možném vzniku profese tzv. památkového pedagoga. Diskutovalo se o případné náplni jeho práce. Problém, který ale před realizací tohoto projektu vyvstal, je velmi přísná ochrana mobiliáře a veškerého dalšího vybavení hradů a zámků. Z valné části jde o autentické předměty, jejichž hodnota se šplhá do obrovských výšin. Není reálné, aby je například někdo nepovolaný vzal do ruky, nebo v jejich blízkosti probíhal neregulovaný provoz. Proto je kladně hodnocen vznik edukačních center, kde může památkový pedagog využívat replik předmětů, které jsou například viděny na prohlídce, nebo dopřát návštěvníkům volnější pohyb. Edukační centra jsou také výhodná pro přípravu různých výtvarných dílen.

Obrovský potenciál v sobě chová i propojení dané památky s místní komunitou. Občané jsou ochotni na projektech, které je zaujmou, zavedou je někam, kam se návštěvníci obvykle nepodívají, participovat. Avšak tato činnost, oproti zapojení dětských návštěvníků, je zatím pouze v počátcích.

Jeden z projektů spolupráce s místní komunitou byl představen na příkladu revitalizace zahrady u zámku v Hradci nad Moravicí.

Projekt, alespoň jak naznačil seminář, se zdá být příkladem účelné a úspěšné spolupráce institucí, které si mohou navzájem nabídnout ještě mnoho nového, poskytnout si vzájemně reflexi ke svým činnostem a zároveň přinést svěží vítr, který jistě ocení nejeden návštěvník.

Jakub Altman

Útisk – charita – vyloučení/ sociální 19. století

Plzeň 27. února–1. března 2014

Ve dnech 27. února–1. března 2014 se v západočeské Plzni konalo mezioborové sympozium nazvané *Útisk – charita – vyloučení/sociální 19. století*. Akci spolupořádala Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Západočeské muzeum v Plzni a Plzeňská filharmonie. Zázemí pro setkání poskytlo Západočeské muzeum.

U zrodu tradice plzeňských konferencí zaměřených na problematiku 19. století stál na konci sedmdesátých let minulého století skladatel a pedagog Antonín Spelda. Ivan Pařík, dirigent opery Divadla Josefa Kajetána Tyla v Plzni, původně navrhoval uspořádat Smetanův festival. Projekt oslavy výročí narození tohoto skladatele se ale brzy rozšířil účastí muzikologů a historiků umění. První ročník konference tak nesl název *Historické vědomí v českém umění 19. století*. Byl zaměřen na český historismus v druhé polovině 19. století.

V prvních deseti letech se sympozia věnovala nejprve období šedesátých až osmdesátých let 19. století, postupně se ale časový záběr rozšířil na celé století. Jednotlivé ročníky se zabývaly například městem v české kultuře (zvláště Plzní a Prahou), divadlem, průmyslem a technikou či českou filosofií, vlastenectvím nebo nacionálně rozdělenou společností (*Proudy české umělecké tvorby 19. století. Sen a ideál* z roku 1987). V devadesátých letech se sympozia potýkala s organizačními i ideovými problémy. Na konferencích se například přestala podílet Národní galerie v Praze, organizátoři hledali pevnější ukotvení. V roce 1992 se situace vyhrotila a sborník z toho roku nevyšel. Následující sympozia se pokusila najít onen nový směr (například *Umění a veřejnost v 19. století* z roku 1996 či *Sex a tabu v české kultuře 19. století* z roku 1998).

Po přelomu tisíciletí se konference začaly zabývat velmi konkrétními fenomény, které ovšem umožňují určitou volnost při zpracování. Jmenujme například tato témata: smrt (2000), biedermeier (2003), tělo a tělesnost

(2009) nebo zločin a trest (2010).[1] Právě takové oblasti, uchopené z pohledu uměleckého, historického či literárního, můžeme v Plzni komplexně nahlédnout. Ve stejném duchu se neslo i letošní sympozium.

Všechny příspěvky vedly množství posluchačů k zamyšlení nad „sociální otázkou" v 19. století. Přednášky byly rozděleny do několika okruhů, z nichž každý vždy zabíral celé dopoledne či odpoledne.

Rozsáhlý blok příspěvků odstartovalo ve čtvrtek dopoledne téma *Sociální vize a utopie*. Následovaly referáty z okruhu *Námezdní práce, každodennost a jejich kulturní reflexe*. Páteční dopoledne patřilo *Charitě, filantropii, svépomoci, sociální politice*, odpoledne zaplnily výstupy na téma *Nerovnost a vyloučení*. Poslední, sobotní dopoledne se příspěvky věnovaly *Okraji společnosti, periferii*. Na čtvrteční a páteční večer byly naplánovány vernisáže dvou výstav: v Západočeské galerii výstava *Na okraji davu. Sociální otázka a umění 19. století* a v Západočeském muzeu vernisáž výstavy *Mezi nouzí a blahobytem*.

Sympozium nastínilo v těchto oblastech nejrůznější aspekty sociální situace předminulého století. Jak zřejmě posluchači očekávali, jednalo se často o neutěšenou realitu, sociální problémy, nesvobodu, chudobu a podobně. Výstupy umožňovaly zajímavě spojovat například statistická zjištění, dobová svědectví, střípky z všedního života lidí a reflexi sociální otázky v literatuře. Tak tomu bylo i v bloku příspěvků *Námezdní práce, každodennost a jejich kulturní reflexe*. Zde se posluchači nejprve podrobně dozvěděli o stávkách v 19. století v referátu Stanislava Knoba. Následovala část věnovaná tovární práci podle tzv. Kleplovy sbírky vzpomínek a rukopisů (Jan Honzák) a příspěvek Jiřího Pokorného o dětské práci. Další výstup zaujal již svým titulem *Rumfordská polévka a jiné pochoutky. Strava chudých a pro chudé v 1. polovině 19. století*. V podání Martina France působila stejně jako předchozí referáty věcně a přínosně, zároveň posluchače výstup pobavil, což se projevilo i v diskusi. Plzeňské sympozium tak skutečně návštěvníkům poskytovalo možnost různých úhlů pohledu na problematiku devatenáctého století. Chvíli jsme soucítili s dětmi a jejich tvrdým údělem jako pracovních sil, o pár minut později jsme porovnávali svůj jídelníček se stravou chudého člověka před sto padesáti lety.

Mezioborové sympozium mě osobně potěšilo i přesahy do literatury.

[1] Více viz: www.plzensympozium.cz, [online], [citováno dne: 23. 5. 2014].

Zaujal mě především příspěvek Dagmar Mocné, jenž se věnoval Nerudově povídce *Trhani*. Protože se především jednalo o setkání historiků, zaměřovala se autorka spíše na literárně historické aspekty, i když nevynechala ani ty z literární teorie. I po tomto příspěvku se rozproudila diskuse, která přinesla například otázky zabývající se významem slova „trhani" a hojností jeho použití. Autorka přiblížila děj povídky a ukázala nejen její kvality literární, ale i historické, tedy zaznamenání života námezdních dělníků pracujících na stavbě trati. Při rozboru Nerudova pohledu na sociální situaci chudých zmínila například jeho *Pražské obrázky* nebo stať *Škodlivé směry*.

Během tří dnů probrali návštěvníci sympozia problematiku charity, stěhování lidí do měst, sociální politiky, ženské a dětské práce či okraje společnosti. Plnohodnotnou součástí konference se staly také exkurzy do oblasti umění a kultury v sociálním kontextu.

Setkání v Západočeském muzeu muselo přítomné přesvědčit, že 19. století bylo ve své sociální problematice velice rozmanité a že stojí za to, aby byla tato různorodost propojena či dána do kontrastu třeba během jediného dne v jedné místnosti.

Gabriela Křesťanová

Konference České, slovenské a československé dějiny 20. století, IX. ročník

Hradec Králové, 2.–3. dubna 2014

Konference České, slovenské a československé dějiny si za dobu své téměř desetileté existence vybudovala jisté renomé a lze tvrdit, že zájem o ni je stále na vzestupu. O tom ostatně svědčí především vzrůstající počet příspěvků mladých badatelů, začasté doktorandů historických kateder či vědeckých ústavů z Čech i ze Slovenska. Jak je patrné již z názvu, hradecká konference je také polem setkávání českých a slovenských historiků, provázených přátelskými diskusemi. Zabývat se nyní budu především příspěvky, o nichž mohu podat osobní svědectví.

Typickým znakem hradecké konference je jistá roztříštěnost příspěvků a témat, které se na ní objevují. K větší přehlednosti proto jistě přispívá, že jsou jednotlivá vystoupení utříděna do souběžně probíhajících paralelních bloků, dělících se na teorii historické vědy a dějiny politické, hospodářské, sociální a kulturní. I v rámci těchto bloků však byly příspěvky značně různorodé. Nejpočetnější a nejrozmanitější se ukázala být sféra kulturních dějin (ve smyslu nejširší definice kultury jako artefaktů vytvořených člověkem), kde se objevovala témata sahající od meziválečného umění a avantgardy (Kateřina Šímová, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy: *Vývoj utopického obrazu sovětského Ruska u československé meziválečné levice na příkladu recepce osudů a poetiky Vsevoloda Mejercholda*; David Zima, Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové: *Interpretace první světové války v československé meziválečné kinematografii*) přes myšlenkový svět české eugeniky (Jan Musil, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy: *Eugenický entuziasmus*) až po tematiku orelského hnutí (Martin Sosna, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity Opava: *Orelské hnutí ve Slezsku a na severovýchodní Moravě*) či automobilových klubů (Mikuláš Jančura, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Josefa Šafaříka v Košicích: *Autokluby v Bratislavě a Košiciach v medzivojnovom období*) nebo represivního tažení proti severočeským „máničkám" v osmdesátých letech (Markéta Brožová, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně Ústí nad Labem: *Proces s českým undergroundem v Ústí nad Labem*).

Řada podnětných témat se však objevila také v rámci ostatních bloků, které se týkaly záležitostí nepříliš historicky zpracovávaných (Petr Novák, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy: *Hospodářské vztahy Československa a Turecka v letech 1918–1926;* Michal Valeček, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity Opava: *Němci na Těšínsku v první fázi československého státu*; Michal Procházka, Filozofická fakulta Univerzity Matěje Bela v Bánské Bystrici: *Politická zodpovědnost Vojtecha Tuky za holokaust na Slovensku*; Matěj Bílý, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy: *ČSSR a krach détente*).

Během svého pobytu na konferenci jsem se zaměřil primárně na referáty z oblasti kulturních dějin. Zdeňka Žáčková (Filozofická fakulta Univerzity Palackého Olomouc), zabývající se genderovou tematikou, se ve svém příspěvku *Moderní žena v humoristických časopisech první republiky* zamýšlela nad reprodukcí stereotypů ve vnímání „moderních žen" na základě analýzy prvorepublikových humoristických časopisů, v nichž bylo například z jistého konzervatismu zesměšňováno u žen chození v kalhotách nebo nošení krátkých vlasů. V rámci referátu bohužel nedošlo ke komparaci satiry v levicových a konzervativních časopisech, kterou autorka původně slibovala.

Podnětným a promyšleným referátem byl již zmíněný příspěvek Kateřiny Šímové týkající se recepce Mejercholdova díla mezi prvorepublikovou avantgardou. Autorka pohovořila o jeho cestách do Prahy a setkání s E. F. Burianem a Jindřichem Honzlem, jejichž estetické koncepce výrazně ovlivnil. Stejně tak připomněla jeho temný konec v sovětských žalářích, a především polemiku o zákazu jeho divadla, která výrazně rozdělila československou kulturní levici. Přestože se referující vyvarovala obvyklých klišé, spojovaných s tímto tématem, zůstal podle mého soudu v jejím pojetí příliš silný důraz na binární opozici mezi avantgardou a politickou ideologií a mocí. Jak ovšem ukazují například analýzy ruského teoretika Borise Groyse, ruskou avantgardu nelze vnímat mimo kontext její politické angažovanosti a požadavku na zásadní proměnu stávajícího společenského řádu. Podle Groysovy provokativní teze je dokonce stalinská politika ve třicátých letech dovršením projektu ruské avantgardy, zároveň však představuje jeho likvidaci. S trochou vtipu lze říct, že Šímová ve svém příspěvku tento „dialektický" přístup poněkud opomenula.

Referát Pavly Plaché (Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové) se naproti tomu zaměřil na ženský koncentrační tábor v Ravensbrücku a osobnost Niny Jirsíkové, která pracovala v předválečném období jako choreografka právě v Burianově „déčku“ a během války byla z politických důvodů zatčena. V referátu se Plaché podařilo plasticky načrtnout obraz ilegální kulturní činnosti v ženské věznici (kde se například podařilo sehrát i inscenaci Burianova *Máje* na motivy Máchova díla), která zároveň představovala možnost občasného oproštění od každodenních problémů v tísnivých podmínkách.

Blanka Jedličková (Filozofická fakulta Univerzity Pardubice) se ve svém příspěvku zaměřila na pamětnická svědectví o atmosféře Mnichova a počátku okupace českých zemí, stejně tak se pokusila i o obecnější reflexi orální historie. Na základě několika dobových svědectví (zahrnujících například i vzpomínky Marie Pujmanové) se podle ní ukázal výrazný rozdíl ve vnímání situace po Mnichovu a na počátku okupace. Zatímco v pomnichovském období docházelo k postupné atomizaci společnosti a plíživé fašizaci veřejného života, události okupace podle Jedličkové znovu probudily českou societu z letargie a měly tak nakonec spíše mobilizační efekt. Období druhé světové války bylo rovněž námětem příspěvku Anny Batistové (Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy), zaměřeného na kulturní život československých exulantů v Londýně, především pak na vydávání časopisů. Ve svém referátu především konfrontovala zaměření časopisu *Obzor*, majícího politicky blízko k exilové vládě a prezidentu Benešovi, který se zaměřoval především na překlady z tvorby moderních autorů (jeho redaktory byli například Jiří Mucha, František Langer a Jiří Weiss) se socialisticky laděným a vůči exilovému establishmentu kritickým *Kulturním zápisníkem*, jehož redakční okruh se vytvořil okolo režiséra Oty Ornesta (a ve svém „levicovém“ mládí do něho patřil i Pavel Tigrid).

Dlužno podotknout, že všechny referáty byly provázeny kritickým komentářem renomovaných českých a slovenských historiků a následnou diskusí. Živé historické debaty pak pokračovaly i po skončení oficiálního programu.

Vojtěch Čurda

Historie stále živá

Pražský student

Městská knihovna v Praze, 15. prosince 2013

Třetí adventní neděli roku 2013 přichystal pražský Goethe-Institut pro českého diváka originální vánoční koledu – promítání němého snímku *Pražský student* za živého hudebního doprovodu skupiny *Kazety*. Výběr filmu nebyl organizátory proveden náhodně, film *Pražský student* slavil v tomto roce sto let od svého uvedení do kin. Publikem zaplněný kinosál Městské knihovny v Praze prozradil velký zájem veřejnosti o tento unikát a stal se výmluvným pro tvrzení, že i filmová tvorba podobného charakteru má v dnešní přemedializované společnosti své důležité místo a dokáže současného diváka oslovit. Neméně zajímavé je pro pražské auditorium i prostředí, v němž se film odehrává, a vzhledem k názvu filmu nepřekvapí, že v mnoha záběrech lze rozpoznat Hradčany, Belveder, Fürstenberský či Lobkovický palác.

Němý snímek *Der Student von Prag* byl natočen v roce 1913, když byla filmová tvorba ještě v plenkách. Na plátna německých a poté i evropských kin se prodral jako první autorský snímek v dějinách světové kinematografie. Uvedený film se může pyšnit nejen tímto, nýbrž i žánrovým prvenstvím, jedná se o jeden z prvních hororů. Ústředním motivem je smlouva s ďáblem a tématika lidského stínu. Chudý student Balduin touží pozvednout svůj sociální status a získat tak přístup do vyšších společenských vrstev. Jeho sen se vyplní prostřednictvím mefistofelské postavy, démonického Scapinelliho, který hodlá za nemalý peníz zakoupit „pouze“ Balduinův odraz v zrcadle, jeho stín.

Nahlédneme-li do zákulisí vzniku snímku, narazíme v první řadě na jméno Hannse Heinze Ewerse, dobrodruha, světoběžníka, kabaretisty a jedné z nejkontroverznějších postav německé kulturní scény první poloviny 20. století. Doboví kritikové nešetřili výtkami a neváhali označit jeho tvorbu za amorální, pornografickou a triviální. Jako neúnavný hledač nových cest byl Ewers nadšen zrozením nového média – filmu, který byl ještě v této době chápán více jako levná jarmareční zábava pro masy. V roce 1912 zahájil Ewers spolupráci s druhým mužem tohoto filmu – proslulým německým hercem Paulem Wegenerem. Trojici tvůrců uzavírá režisér Stellan Rye, původem z Dánska.

Ewers, Wegener i Rye čerpají z německé literární tradice v mnoha ohledech, neboť za hororovým vyzněním a tragickou maskou, s níž se film divákovi prezentuje, se skrývá mnohem hlubší dimenze. Balduinův příběh získává při bližším pohledu psychologický rozměr. Nepřehlédnutelné je faustovské téma stínu, které lze nalézt v tvorbě E. T. A. Hoffmanna, Oscara Wilda či Adelberta von Chamisso.

Ztvárnění archetypu stínu tak, jak o něm hovoří Carl Gustav Jung ve své hlubinné psychologii, dává pozornému divákovi příležitost nahlédnout i do svého nevědomí, což jej může přivést k silnějšímu emocionálnímu prožitku z filmu. Ewersův, Ryeův a Wegnerův umělecký počin předznamenal i roli stínu v německém kolektivním nevědomí, který pak ovládne německou společnost a bude vrcholit v třicátých a čtyřicátých letech.

Jakub Dvořák

Autoři studií

PhDr. Tomáš Habermann
SCIO;
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student doktorského programu)
thabermann@gmail.com

PhDr. Olga Kotková, Ph.D.
Národní galerie v Praze
kotkova@ngprague.cz

PhDr. Dita Křišťanová, Ph.D.
Literární akademie, Praha
dita.kristanova@gmail.com

Autoři dalších článků

Bc. Jakub Altman
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student navazujícího magisterského programu)
jakalt@centrum.cz

PhDr. Jitka Bílková
Archiv bezpečnostních složek
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (studentka doktorského programu)
jitka.bilkova@abscr.cz

PhDr. Václav Čada
Gymnázium Karla Čapka, Dobříš
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student doktorského programu)
vaclav-cada@atlas.cz

prof. PhDr. Petr Čornej, DrSc.
Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.
petr.cornej@seznam.cz

PhDr. Alžběta Čornejová
Všeodborový archiv Českomoravské konfederace odborových svazů
cornejova.alzbeta@cmkos.cz

doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc.
Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy
icornejova@gmail.com

Mgr. Vojtěch Čurda
Střední pedagogická škola Futurum, s. r. o./Pražská konzervatoř, Praha
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student doktorského programu)
vojtechcurda@seznam.cz

PhDr. Milan Ducháček, Ph.D.
Lauderovy školy při Židovské obci v Praze
duchacekmilan@gmail.com

Bc. Jakub Dvořák
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student navazujícího magisterského programu)
jakub.dvor@gmail.com

PhDr. Hana Havlůjová, Ph.D.
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze
hana.havlujova@pedf.cuni.cz

PhDr. Jiří Hnilica, Ph.D.
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze
jiri.hnilica@pedf.cuni.cz

Mgr. Eva Hocká
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (studentka doktorského programu)
eva.hocka@gmail.com

Mgr. Barbora Jiřincová, roz. Hanušová
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (studentka doktorského programu)
barborahanusova120@gmail.com

prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc.
Západočeská univerzita v Plzni/Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
eridug@centrum.cz

Mgr. Olga Kovaříková, Ph.D.
olisekus@yahoo.com

Mgr. Gabriela Křesťanová
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (studentka doktorského programu)
GabinaKrestanova@seznam.cz

Mgr. Dagmar Martinková
ZŠ Bohdalice/Muzeum Bohdalice
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (studentka doktorského programu)
dagmar.manhalova@seznam.cz

Mgr. Václav Nájemník
Muzeum hlavního města Prahy
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student doktorského programu)
vnajemnik@centrum.cz

Mgr. Čestmír Pelikán
Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové
pelikce1@uhk.cz

prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.
Všeodborový archiv Českomoravské konfederace odborových svazů
Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze
jiri.pokorny@pedf.cuni.cz

PhDr. Pavel Šmejkal, Ph.D.
časopis 21. Století
pavel.smejkal@iol.cz

MARGINALIA HISTORICA
Ročník 4, číslo 2/2013

Vydává Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta,
Katedra dějin a didaktiky dějepisu
Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha 1
Tisk: tiskárna Nakladatelství Karolinum
Předsedkyně redakční rady: Ivana Čornejová
Zástupce přededkyně redakční rady: Jiří Hnilica

ISSN: 1804-5367
Evidenční číslo MK ČR: E 19664